

2019 Nr. 18

LIETUVOS MUZIEJŲ RINKINIAI

**XXII mokslinė konferencija
PASAULIO LIETUVIŲ PALIKIMAS
LIETUVOS MUZIEJUOSE**

**MAIRONIO
LIETUVIŲ LITERATŪROS
MUZIEJUS**

LIETUVOS MUZIEJŲ ASOCIACIJA
RINKINIŲ MOKSLINIO TYRIMO SEKCIJA
ASSOCIATION OF LITHUANIAN MUSEUMS
SECTION OF SCIENTIFIC RESEARCH OF COLLECTIONS

LIETUVOS MUZIEJŲ RINKINIAI

XXII mokslinė konferencija

**PASAULIO LIETUVIŲ PALIKIMAS
LIETUVOS MUZIEJUOSE**

* * *

COLLECTIONS OF LITHUANIAN MUSEUMS

The 22nd Scientific Conference

**HERITAGE OF WORLD LITHUANIAN
IN LITHUANIAN MUSEUMS**

MAIRONIO LIETUVIŲ LITERATŪROS MUZIEJUS
2019 M. BALANDŽIO 25 D. KAUNAS
MAIRONIS LITHUANIAN LITERATURE MUSEUM
APRIL 25, 2019. KAUNAS

ISSN 1822-0657

**Konferencijos organizacinis komitetas,
leidinio redakcinė kolegija**

Dr. Jolanta Skurdauskienė, Žemaičių dailės muziejus
Regina Urbonienė, Lietuvos dailės muziejus
Dr. Sigita Bagužaitė-Talačkienė, Lietuvos dailės muziejaus Palangos gintaro muziejus
Dr. Gabrielė Jasiūnienė, Šiaulių „Aušros“ muziejus
Dr. Kęstutis Bartkevičius, Kauno IX forto muziejus

Sudarytoja

Dr. Sigita Bagužaitė-Talačkienė

Recenzentas

Prof. dr. Rimvydas Laužikas

Konferencijos rengėjai ir partneriai

MAIRONIO
LIETUVIŲ
LITERATŪROS
MUZIEJUS

Konferenciją ir leidinį finansuoja

LIETUVOS
KULTŪROS
TARYBA

Viršeliuose

Pirmajame – Maironio lietuvių literatūros muziejus

Fotografas Zenonas Baltrušis

Ketvirtajame – „Lietuvių Romos katalikų susivienymo Amerikoje konstitucija“. 1927

Trakų istorijos muziejus

TURINYS / CONTENTS

PRATARMĖ	5
PREFACE	
MOKSLINĖS KONFERENCIJOS „PASAULIO LIETUVIŲ PALIKIMAS LIETUVOS MUZIEJUOSE“ STRAIPSNIAI	7
ARTICLES OF THE SCIENTIFIC CONFERENCE "HERITAGE OF WORLD LITHUANIAN IN LITHUANIAN MUSEUMS"	
Dr. Ignas Narbutas. Nacionalinis M. K. Čiurlionio dailės muziejus / M. K. Čiurlionis National Museum of Art	8
Jungtinių Amerikos Valstijų lietuvių dovanos Vytauto Didžiojo kultūros muziejaus Istoriniam skyriui The USA Lithuanians' Gifts to the History Department of Vytautas Magnus Culture Museum	
Dr. Toma Zarankaitė-Margienė. Nacionalinis muziejus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmai / The National Museum – Palace of the Grand Dukes of Lithuania	14
Edmundo Kulikausko kolekcija Nacionalinio muziejaus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmų numizmatikos rinkinyje Edmundas Kulikauskas' Collection in the Numismatic Collection at the National Museum – Palace of the Grand Dukes of Lithuania	
Tomas Petrauskas. Trakų istorijos muziejus / Trakai History Museum	21
Trakų istorijos muziejuje saugomos Jungtinių Amerikos Valstijų lietuvių organizacijų konstitucijos ir įstatai Constitutions and Statutes of the USA Lithuanian Organizations Preserved in Trakai History Museum	
Dr. Gabrielė Jasiūnienė. Šiaulių „Aušros“ muziejus / Šiauliai “Aušros” Museum	29
(Ne)pamiršti Aleksandrijos dvaro Janavičiai The (Un)forgotten Janavičiai Family from Aleksandrija Manor	
Asta Bartkevičiūtė. Šilutės Hugo Šojaus muziejus / Šilutė Hugo Scheu Museum	35
Pasaulio lietuvių paveldas Šilutės muziejuje The Heritage of World Lithuanians in Šilutė Museum	
Bronislava Lapinskaitė. Pasvalio krašto muziejus / Pasvalys Area Museum	42
Paryžius–JAV–Pasvalys: žmonių ir daiktų istorijos Paris–USA–Pasvalys: Stories about People and Things	
Jūratė Ivanauskienė. Maironio lietuvių literatūros muziejus / Maironis Lithuanian Literature Museum	49
Bernardo Brazdžionio rinkinio ypatumai The Particularities of Bernardas Brazdžionis' Collection	
Dovilė Bekerienė. Biržų krašto muziejus „Sėla“ / Biržai Region Museum “Sėla”	55
Sugrįžimas: Viliaus Variakojo ir Jokūbo Dagio archyvai Biržų krašto muziejuje „Sėla“ The Archives of Vilius Variakojis and Jokūbas Dagys in Biržai Region Museum “Sėla”	
Daiva Lukšienė. Žemaičių muziejus „Alka“ / Samogitian Museum “Alka”	61
Iševijijos dailininko Adomo Galdiko kūrybinis palikimas Žemaičių muziejuje „Alka“ ir sklaida visuomenei The Creative Legacy of the Emigrant Artist Adomas Galdikas at Samogitian Museum “Alka” and its Dissemination to the Public	

Aušra Strazdaitė-Ziberkienė. Kauno miesto muziejus / Kauno technologijos universitetas / Kaunas City Museum / Kaunas University of Technology	68
Miko Petrausko biblioteka. Kokia ji galėjo būti? Mikas Petrauskas' Library. How Could it Look Like?	
Dr. Virginija Paplauskienė. Maironio lietuvių literatūros muziejus / Maironis Lithuanian Literature Museum	75
Kelionė į Algirdo Landsbergio „Kelionę“. Archyvai The Life Journey of Algirdas Landsbergis. Archives	
Liucija Armonaitė. Lietuvos teatro, muzikos ir kino muziejus / Lithuanian Theatre, Music and Cinema Museum	84
Teatro novatorius Giedrius Mackevičius pasaulio kultūros istorijoje. Ir Lietuvoje The Theatre Innovator Giedrius Mackevičius in the History of World and Lithuanian Culture	
Dr. Sigita Bagužaitė-Talačkienė. Lietuvos dailės muziejaus Palangos gintaro muziejus / Palanga Amber Museum of Lithuanian Art Museum	92
Pasaulio fosilinių sakų pavyzdžiai iš dr. Genovaitės Kazokienės meno dirbinių kolekcijos Lietuvos dailės muziejaus rinkiniuose The Examples of World Fossil Resin from the Collection of Art Works of Dr. Genovaitė Kazokienė in the Collections of Lithuanian Art Museum	
Dainius Elertas. Lietuvos jūrų muziejus / Lithuanian Sea Museum	99
Banginių medžiotojas iš Žemaitijos A Whale Hunter from Samogitia	
Vaida Sirvydaitė Rakutienė. Nacionalinis M. K. Čiurlionio dailės muziejus / M. K. Čiurlionis National Museum of Art	106
Lietuvių išėmimo aplinka fotografijose iš Aleksandro Mykolo Račkaus rinkinio The Environment of Lithuanian Emigrants in the USA Photographs from the Collection of Aleksandras Mykolas Račkus	
Vilė Sarulienė. Rokiškio krašto muziejus / Rokiškis Area Museum	116
Sudėti gyvenimo mozaiką: mokytojas, rašytojas, mokslininkas, vertėjas Juozas Tininis The Mosaic of Life: a Writer, Scientist, Translator Juozas Tininis	
Renata Baniienė, Janina Samulionytė. Lietuvos liaudies buities muziejus / The Open-Air Museum of Lithuania	122
„Širdį man smarkiai suspaudžia...“ (Stanislavos Šlepetienės laišakai iš JAV draugei Lietuvoje) “My Heart is Severely Hurting ...” (The Letters Written by Stanislava Šlepetienė from the USA to her Friend from Lithuania)	
LIETUVOS MUZIEJŲ RINKINIŲ MOKSLINIAI TYRIMAI	129
SCIENTIFIC RESEARCH OF LITHUANIAN MUSEUMS' COLLECTIONS	
Giedrius Kujelis. Rokiškio krašto muziejus / Rokiškis Area Museum	130
Karlo Jurgio Krošinskio šeimos herbinis koklis iš Rokiškio senosios dvarvietės The Coat of Arms Tile of Karolis Jurgis Krošinskis Family from Rokiškis Old Manor	

PRATARMĖ

Lietuvos išlaisvinimo komitetas 1949 m. Augsburgėje paskelbė Lietuvos chartiją – dokumentą, kuriame buvo išreikšti lietuvių išėivijos tautinio solidarumo principai. Minėdama šią sukaktį, Lietuvos muziejų asociacijos Rinkinių mokslinių tyrimų sekcija 2019 m. balandžio 25 d. Kauno Maironio lietuvių literatūros muziejuje surengė jau XXII mokslinę konferenciją, pavadintą „Pasaulio lietuvių palikimas Lietuvos muziejuose“. Renginys pritraukė per devyniasdešimt nagrinėjamomis temomis susidomėjusių klausytojų iš trisdešimties Lietuvos muziejų. Išėivijoje sukauptus ir įsigytus rinkinius pristatė Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmų, M. K. Čiurlionio dailės, Lietuvos dailės muziejaus Palangos gintaro, Lietuvos jūrų, Lietuvos liaudies buities, Lietuvos teatro, muzikos ir kino, Maironio lietuvių literatūros, Trakų istorijos, Šiaulių „Aušros“ muziejų specialistai, taip pat Žemaičių muziejaus „Alka“, Biržų krašto muziejaus „Sėla“, Kauno miesto, Rokiškio krašto, Šilutės Hugo Šojaus, Pasvalio krašto muziejų tyrėjai. Nors pasirinkta tema yra labai plati ir muziejuose esančiam lietuvių palikimui aptarti ateityje neabejotinai bus surengta dar ne viena konferencija, bet jau vien tai, kas buvo pristatyta, leidžia suvokti išėivijos donacijų mastą, jų vertę, tiek turinant Lietuvos kultūros ir istorijos aruodus, tiek atveriant didžiules perspektyvas ateities muziejinei reprezentacijai, būsimiems Lietuvos istorijos bei kultūros tyrimams. Konferencijoje išsakytos įžvalgos straipsnių pavidalu sugulė į šį tradicinės serijos „Lietuvos muziejų rinkiniai“ leidinį.

Lietuvos muziejai pirmųjų išėivijoje sukauptų kolekcijų sulaukė dar tarpukariu. Iš Vakaruose gyvenančių lietuvių dovanų gauta ir sovietmečiu. Itin garsi kolekcija, kurios pargabenimas į Lietuvą jau tada vadintas šimtmečio operacija, buvo padovanota Mykolo Žilinsko – verslininko ir kolekcininko, prieš Antrąjį pasaulinį kartą pasitraukusio į Vakarus ir vėliau apsistojusio Berlyne. Gausiausiai lietuvių surinktos meno, istori-

jos, dokumentikos vertybės į Lietuvą ėmė plaukti prasidėjus Atgimimui. Po pasaulį pasklidę lietuvių vis drąsiau savo sukauptus turtus pradėjo patikėti Lietuvos muziejams. Nuo 1989 m. ir patys Lietuvos muziejai ėmė kryptingai dirbti, kad sugrąžintų lietuvių paveldą ir sukauptas vertybes: rengiamos ekspedicijos, darbinės kelionės, stažuotės į užsienio valstybes, nuolat bendraujama su žymiais asmenimis, jų giminėmis, draugais, prašoma medžiagos, kuri vėliau dovanojama, įgyjama kitais būdais. Nuo to laiko, kai valstybės lygmeniu buvo pradėta iš dalies finansuoti atminties institucijų kultūros paveldo pargabenimo projektus, itin svarbų vaidmenį vykdant šią veiklą atlieka ir Lietuvos kultūros ministerija.

Šiame leidinyje vieną pirmųjų reikšmingų numizmatikos kolekcijų, 1935 m. Vytauto Didžiojo kultūros muziejui (dabartinis Nacionalinis M. K. Čiurlionio muziejus) perduotų žymaus JAV kolekcininko ir redaktoriaus Aleksandro Mykolo Račkaus, aptaria dr. Ignas Narbutas. Panašią Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmų muziejaus rinkiniuose esančią numizmatikos kolekciją savo straipsnyje pristato dr. Toma Zrankaitė-Margienė. Tomas Petrauskas atkreipia dėmesį į išėivijos lietuvių visuomeninių organizacijų dokumentų kolekciją, saugomą Trakų istorijos muziejuje. Aleksandrijos dvaro savininkų Janavičių istoriją nagrinėjanti dr. Gabrielė Jasiūnienė iškelia neseniai sugrąžinto dokumentinio paveldo reikšmę jų atminties išsaugojimui. Kraštiečių Valterio Kristupo Banaičio ir Heinricho Kuršaičio Šilutės Hugo Šojaus muziejui dovanotus rinkinius straipsnyje pristato Asta Bartkevičiūtė. Dr. Jūratė Ivanauskienė analizuoja itin gausų Bernardo Brazdžionio archyvą, saugomą Maironio lietuvių literatūros muziejuje. Panašias savo kraštiečių kolekcijas, puoselėjamas Pasvalio ir Biržių muziejuose, nagrinėja Bronislava Lapinskaitė ir Dovilė Bekerienė.

Lietuvos muziejuose gausu išėivijoje kūrusių menininkų, mokslininkų, o kartais, atrodytų, visai nežinomų asmenų kūrybinio, dokumentinio

palikimo. Daiva Lukšienė savo straipsnyje supažindina su Žemaičių muziejuje „Alka“ saugomu ir populiariu nemažu dailininko Adomo Galdiko darbų rinkiniu. Aušra Strazdaitė-Ziberkienė, remdamasi dokumentiniu palikimu, bando rekonstruoti muziko Miko Petrausko biblioteką. Dr. Virginija Paplauskienė savo straipsnyje nagrinėja dramaturgo, rašytojo Algirdo Landsbergio archyvą, perduotą Maironio lietuvių literatūros muziejui. Lietuvių režisieriaus Giedriaus Mackevičiaus kūrybinio palikimo paieškos kelius, biografijos rekonstrukciją pateikia Liucija Armonaitė. Dr. Sigita Bagužaitė-Talačkienė pasakoja apie Australijoje gyvenusios menotyrininkės ir mecenatės Genovaitės Kazokienės dovanotą fosilijų kolekciją, saugomą Palangos gintaro muziejuje. Muziejuje esančių fotografijų tyrimą ir rekonstruotą netikėtą asmens istoriją atskleidžia Dainius Elertas. Vaida Sirvydaitė Rakutienė pristato

gausią jau minėto Aleksandro Mykolo Račkaus fotografijų kolekciją. Vilės Sarulienės straipsnyje analizuojamas Rokiškio krašto muziejuje saugomas mokslininko, pedagogo ir rašytojo Juozo Tininio archyvas. Renata Banienė bei Janina Samulionytė nagrinėja Lietuvos liaudies buities muziejui perduotą JAV išeivės Stanislavos Šlepetienės epistolinį rinkinį.

Leidinyje „Lietuvos muziejų rinkiniai“ tradiciškai išlieka rubrika „Lietuvos muziejų rinkinių moksliniai tyrimai“. Joje Giedrius Kujelis tyrinėja Karolio Jurgio Krošinskio šeimos herbinių koklių, rastą senojoje Rokiškio dvarvietėje.

Konferencijos organizatoriai, leidinio sudarytoja ir rengėjai nuoširdžiai dėkoja straipsnių autoriams, Maironio lietuvių literatūros muziejaus administracijai ir darbuotojams. Tikimės atidaus skaitytojo, besidominčio Lietuvos kultūros istorija ir muziejų rinkiniais, žvilgsnio.

Dr. Jolanta Skurdauskienė

**MOKSLINĖS KONFERENCIJOS
„PASAULIO LIETUVIŲ PALIKIMAS
LIETUVOS MUZIEJUOSE“
STRAIPSNIAI**

**ARTICLES
OF THE SCIENTIFIC CONFERENCE
"HERITAGE OF WORLD LITHUANIAN
IN LITHUANIAN MUSEUMS"**

JUNGTINIŲ AMERIKOS VALSTIJŲ LIETUVIŲ DOVANOS VYTAUTO DIDŽIOJO KULTŪROS MUZIEJAUS ISTORINIAM SKYRIUI

Dr. Ignas Narbutas

Nacionalinis M. K. Čiurlionio dailės muziejus

V. Putvinskio g. 55, Kaunas

ignas.narbutas@ciurlionis.lt

Anotacija

Į Nacionalinio M. K. Čiurlionio dailės muziejaus Numizmatikos skyrių kreipėsi interesantai, klausdami apie Prano Narvydo dovaną muziejui. Bandant atsakyti, paaiškėjo, kad nėra visuomenei prieinamos išsamios informacijos apie muziejaus mecenatus, parėmusius muziejaus kolekcijas laikotarpiu iki sovietinės okupacijos. Vytauto Didžiojo kultūros muziejaus metraštyje, išleistame 1941 m., minimos tik pavardės ir tam tikri skaičiai. Straipsnis skirtas apibendrinti ir pavišinti Numizmatikos skyriuje saugomą informaciją apie dovanotojus ir jų indėlį į muziejaus rinkinius. Iki šiol visapusiškai ištirtinėta tik Aleksandro Mykolo Račkaus dovana. Tai yra didžiausias įnašas į muziejaus rinkinius, o kitų išėvių indėlis buvo užmirštas. Straipsnis – aprašomasis tyrimas, kuriame pateikiami duomenys apie Jungtinių Amerikos Valstijų lietuvių dovanotojus ir jų dovanas, šiuo metu saugomas Nacionaliniame M. K. Čiurlionio dailės muziejuje chronologine tvarka.

Reikšminiai žodžiai

M. K. Čiurlionio dailės muziejus, numizmatika, kolekcijos

Prieškarinės Lietuvos laikinojoje sostinėje muziejų rinkinius nuo 1921 m. dovanomis nuolat rėmė išėviai. Seniausias muziejus Kaune – 1896 m. pradėtas kurti Kauno miesto muziejus. 1922 m. Kauno miesto direktoriumi tapo profesorius Eduardas Volteris (1856–1941), skyręs nemažai dėmesio numizmatikos kaupimui. Jam vadovaujant, muziejaus rinkinius papildė nemažai dovanų, tarp jų – ir Čikagos kolekcininko Aleksandro Mykolo Račkaus (1893–1965) 1929 m. miesto muziejui padovanoti 27 vertingi lituanistiniai medaliai ir brangiausių lietuviškų monetų Vienos miesto muziejuje replikos. Kaunui tapus laikinąja sostine, mieste buvo įsteigti dar keli muziejai. Seimas 1921 m. įsteigė M. K. Čiurlionio galeriją, kuri pradėjo veikti 1925 m. dar nebaigtuose statyti laikinuosiuose rūmuose Ažuolų kalne. Kariuomenės vado įsakymu 1921 m. buvo įsteigtas Karo

muziejus. 1923 m. Valstybinė archeologijos komisija įsteigė Valstybinį muziejų, kuris glaudėsi M. K. Čiurlionio galerijos laikinuosiuose rūmuose. 1930 m. besirengiant Vytauto Didžiojo mirties 500-ųjų metinių paminėjimui, buvo nuspręsta pastatyti Vytautui Didžiajam skirtą pastatą, kuriame turėjo įsikurti visi tuometiniai Kauno muziejai. Jau statant įvyko pastato erdvių dalybos tarp Karo muziejaus ir naujojo Vytauto Didžiojo kultūros muziejaus. Naujasis muziejus turėjo sujungti M. K. Čiurlionio galerijos, Valstybinio muziejaus ir Kauno muziejaus rinkinius. 1936 m. pastatytuose rūmuose įsikūrusiame muziejuje buvo suformuoti keturi skyriai: Istorinis, Etnografinis, Archeologijos (Priešistorinis) ir Vaizduojamosios dailės (M. K. Čiurlionio galerija) skyriai. 1935 m. vasarą Kaune įvyko Pirmasis pasaulio lietuvių kongresas, į kurį kolekcininkas iš Čikagos A. M. Račkus atvežė Lietuvių numizmatikos ir istorijos draugijos rinkinį bei savo kolekciją. Vykstant kongresui, kolekcijos rodytos Vytauto Didžiojo universitete ir baigiamo statyti Vytauto Didžiojo muziejaus parodų salėje. Po didžiulio lankytojų susidomėjimo sulaukusių parodų atvežti rinkiniai pasiliko Lietuvoje. Pagal 1935 m. spalio 31 d. A. M. Račkaus sutartį su Švietimo ministerija, Vyriausybei sumokėjus sumą, padengiančią A. M. Račkaus išlaidas atvežant kolekciją į Lietuvą, jis Lietuvos valstybei perleido visus savo saugotus rinkinius. 1936 m. spalio mėn. A. M. Račkus atvežė į Kauną likusius rinkinius iš Jungtinių Amerikos Valstijų ir apsigyveno Kaune. 1936 m. įsteigus Vytauto Didžiojo kultūros muziejų, Valstybinė archeologijos komisija, pasiremdama Švietimo ministerijos Kultūros reikalų departamento 1936 m. lapkričio 6 d. raštu Nr. 20771, visą atvežtą turtą perdavė naujam muziejui. Taip 1937 m. sausio 11 d. muziejui atiteko didelė biblioteka, kurią sudarė istorinė, lituanistinė ir numizmatinė literatūra, žemėlapiai, taip pat Amerikos lietuvių draugijų relikvijos – ženklai su juostelėmis („šarpos“), vėliavos, uniformos, uniforminės kepurės ir šalmai, antspaudai, lietuvių gyvenimą Amerikoje įamžinusios fotografijos, plakatai ir bukletai, įvairių kraštų numizmatikos rinkinys ir didžiausia pasaulyje vieno žmogaus surinkta lietuvių numizmatikos

1. Paroda „Ypatinga dovana Lietuvai“, skirta A. M. Račkaus 125-osioms gimimo metinėms, Istorinėje Lietuvos Respublikos prezidentūroje Kaune, 2018. A. Kapčiaus nuotr.

kolekcija, sudaryta iš daugiau kaip 1 700 eksponatų. Vienuose šaltiniuose minima, kad iš viso buvo perduota 50 000 vienetų, kituose – 81 000 vienetų daiktų už simbolinę kainą – 100 000 litų sumą. Iki šiol tai yra rekordinis vienkartinis muziejaus kolekcijų papildymas. Dalis eksponatų, neatitinkančių muziejaus veiklos (pavyzdžiui, paleontologinė kolekcija, mineralų kolekcija ir pan.), buvo perduoti Vytauto Didžiojo universitetui. Šiuo metu A. M. Račkaus atvežtos dovanos saugomos įvairiuose Nacionalinio M. K. Čiurlionio dailės muziejaus skyriuose. Fototekos ir dokumentacijos skyriuje laikomi Amerikos lietuvių fotografijų ir A. M. Račkaus sukauptų eksponatų nuotraukų, atvirukų ir dokumentų bei senų žemėlapių rinkiniai. Taikomosios dailės skyriuje – senovės Amerikos lietuvių gyvenimą atspindinti medžiaga, Egipto, Rytų ir Antikos pasaulio eksponatai. Grafikos skyriuje – religinių vario graviūrų rinkinys. Muziejaus bibliotekoje esama apie 2 000 vertingų lituanistikos, meno, istorijos, numizmatikos ir kt. leidinių. Numizmatikos skyriuje – 4 022 vienetai įvairių tautų sidabrinių monetų, 91 vienetas auksinių monetų

ir medalių, per 2 100 eksponatų turintis Kinijos monetų rinkinys, 2 780 vienetų pirmykščių tautų pinigų, reta Viktoro Brenerio 25 medalių kolekcija, daugiau nei 1 700 vienetų įvairių šalių monetų ir medalių. Lietuvos numizmatikos kolekciją sudaro apie 9 000 eksponatų. A. M. Račkaus dovana visuomenei buvo plačiausiai pristatyta 1993 m., minint jo gimimo šimtmetį. Tais metais nuo birželio iki spalio buvo parodyti 1 560 eksponatai.

2018 m. birželio 7 d. Istorinėje Lietuvos Respublikos prezidentūroje Kaune buvo atidaryta paroda „Ypatinga dovana Lietuvai“, skirta A. M. Račkaus 125-osioms gimimo metinėms. Vienoje jos dalyje pristatyti eksponatai iš A. M. Račkaus numizmatikos kolekcijų: antikinės monetos, senosios Kinijos monetos, gražiausios monetos iš Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės rinkinio, meniniai medaliai ir egzotiškos mokėjimo priemonės iš pirmykščių tautų rinkinio. Kitoje parodos dalyje buvo eksponuota Lietuvių numizmatikos ir istorijos draugijos surinkta medžiaga apie lietuvių išeivijos Jungtinėse Amerikos Valstijose gyvenimą, saugoma Taikomosios dailės, Fototekos ir dokumentacijos bei Numizmatikos rinkiniuose. Istorinėje prezidentūroje Kaune parodyti 372 eksponatai atskleidžia A. M. Račkaus atvežtų rinkinių įvairovę, platų kolekcininko interesų ratą ir supažindina su pirmosios išeivijos bangos Jungtinėse Amerikos Valstijose pasiekimais (1 il.).

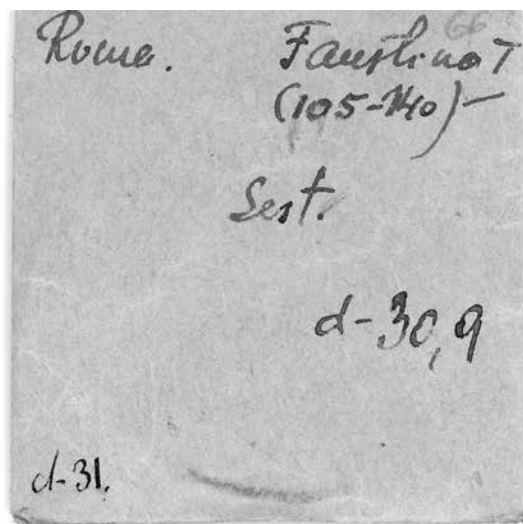
Apie A. M. Račkaus dovaną daug rašė to meto kultūriniai leidiniai ir dienraščiai¹, jis tapo to meto įžymybe, įsijungė į visuomeninį Kauno gyvenimą. Dėl per didelio užimtumo pildant asmenines kolekcijas, taip pat ir dėl visuomeninės veiklos kentėjo darbas Istoriniame skyriuje, dauguma jo atvežtų dėžių stovėjo nejudinamos, todėl A. M. Račkaus vadovavimas skyriui muziejaus vadovybės buvo įvertintas prastai ir 1938 m. balandžio mėnesį jis buvo atleistas². Kiti Jungtinių Amerikos Valstijų išeiviai muziejui pradėjo vežti dovanas tik po A. M. Račkaus atleidimo. Jau 1938 m. birželį muziejų pasiekė Prano Narvydo (1887–1976), gyvenančio Bruklina, Niujorke, numizmatikos kolekcija su 64 sidabrinėmis monetomis bei 372 pigaus metalo monetomis, žetonais, medaliais ir panašiais eksponatais³. Jo padovanotos 26 antikinės monetos saugomos bendrosios numizmati-

1 Pvz., Kaip Dr. A. Račkus sudarė savo muziejų. *Lietuvos aidas*, 1935 11 17, Nr. 281(2544).

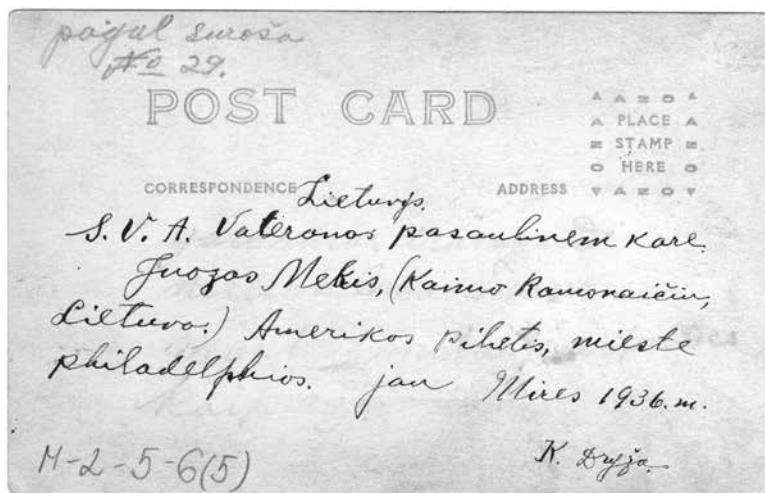
2 Kuprevičius, Viktoras. Vytauto Didžiojo kultūros muziejaus 1936. XI–1939. XII. 31 darbų apyskaita. *Vytauto Didžiojo kultūros muziejaus metraštis*, 1941, t. 1, p. 344–346.

3 Karazija, Vytautas. V. D. Kultūros Muziejaus Istorinio Skyriaus 1939 m. apyskaita. *Vytauto Didžiojo Kultūros Muziejaus metraštis*, 1941, t. 1, p. 348.

2. P. Narvydo dovana:
Faustinos I sestercijus.
Roma, 105–140.
Bronza. Nacionalinio
M. K Čiurlionio dailės
muziejaus Numizmatikos
skyriaus rinkiniai, Nn 200

Juozas Mekis, U.S.A. Veteran

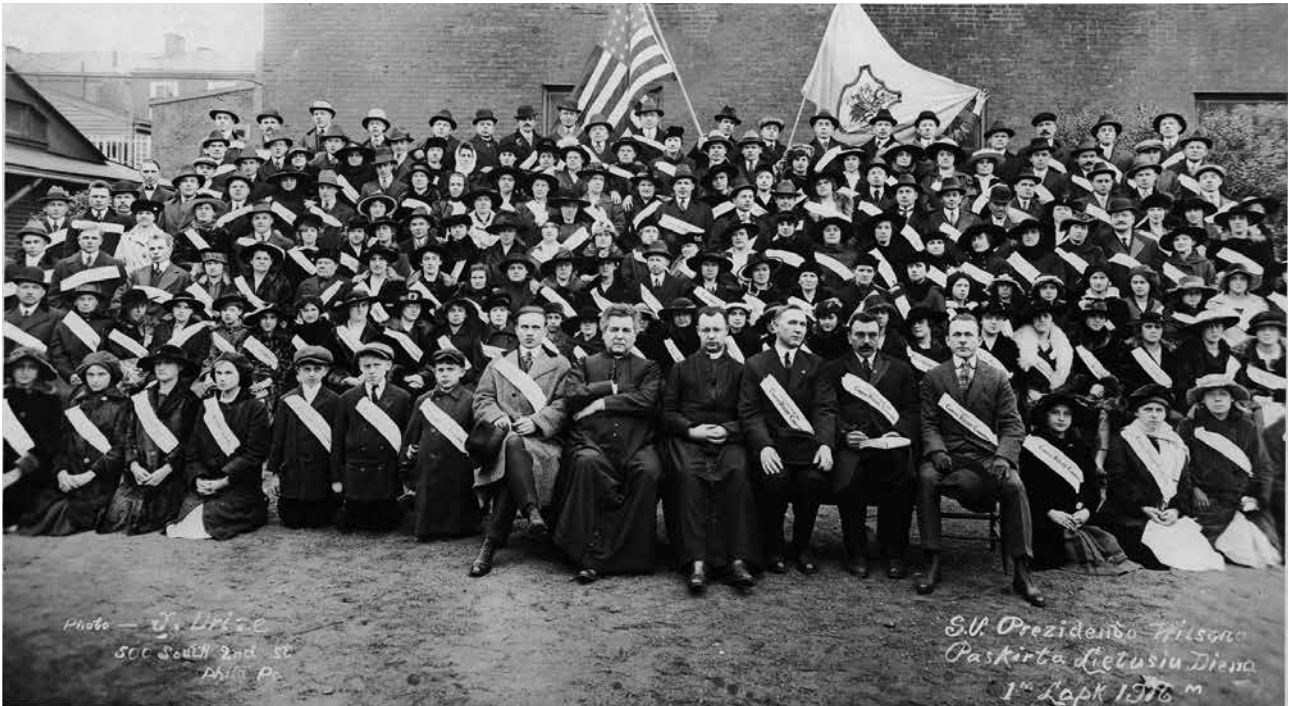

3. K. Dryžos dovana: JAV karinių pajėgų Pirmojo pasaulinio karo veteranas Juozas Mekis iš Ramonaičių kaimo Lietuvoje. Nacionalinio M. K. Čiurlionio dailės muziejaus Fototekos ir dokumentacijos skyriaus rinkiniai, M-2-5-6(5)

kos rinkinyje, suinventorintos neišskaidant jų, o kitų pasaulio valstybių monetos, daugiausiai XIX–XX a. pradžios sidabriniai ir variniai pinigai, pokario metais pertvarkant rinkinius, buvo padėtos prie atitinkamų pasaulio valstybių ir joms išskirti reikalingas atskiras tyrimas (2 il.). Likusios įvairių valstybių monetos išsibarstė tarp kitų pasaulio monetų, 1960–1970 m. inventorinant numizmatiką pagal valstybes ir laikotarpius. Dovanotojas P. Narvydas, besimokydamas Žagarės vidurinėje mokykloje, rinko tautosaką, siuntė ją Jonui Basanavičiui (1851–1927) į Bulgariją. 1907 m.

atvykęs į Jungtines Amerikos Valstijas, prisijungė prie Niujorko socialistų, vėliau tautininkų demokratų veiklos. Rašė savaitiniam laikraščiui „Vienybė lietuvininkų“. 1912 m. įstojo į organizaciją Susivienijimas lietuvių Amerikoje ir Tėvynės mylėtojų draugiją. Buvo Šaulių sąjungos narys rėmėjas, Amerikos lietuvių tarybos ir Bendrojo Amerikos lietuvių fondo veikėjas. 1920–1922 m. dirbo Lietuvos misijoje⁴.

4 Jungtinių Amerikos Valstijų lietuviai. Biografijų žinynas, 2002, t. 2, p. 24.

4. K. Dryžos dovana: Prezidento Woodrow Wilsono paskelbta Lietuvos diena 1919 m. lapkričio 1 d. Filadelfijoje, JAV. Nacionalinio M. K. Čiurlionio dailės muziejaus Fototekos ir dokumentacijos skyriaus rinkiniai, TA-4772

1939 m. buvo gautas laiškas iš Jungtinių Amerikos Valstijų su kunigo Pranciškaus Mykolo Juro (1891–1980) dovanomis: 188 įvairiais spaudiniais – draugijų atsišaukimais, brošiūromis, renginių kvietimais ir programomis, taip pat 4 ženklais su kaspinais⁵. Kunigas P. M. Juras, vengdamas tarnybos caro kariuomenėje, 1912 m. emigravo į Jungtines Amerikos Valstijas. Nuo 1922 m. aktyviai dalyvavo Amerikos lietuvių Romos katalikų federacijos veikloje⁶.

Amerikos lietuvių rinkinius muziejuje 1939 m. taip pat papildė „uoliais muziejaus rėmėjais“ muziejaus darbų apyskaitoje įvardintų Jungtinių Amerikos Valstijų išeivių Kazimiero Dryžos ir jo pagalbininko Kazimiero Vidikausko (1885–1962) padovanoti 149 eksponatai⁷. Iš įrašo ant vienos iš padovanotų fotografijų nugarėlės sužinome, kad K. Dryža buvo Tautos fondo 21-ojo skyriaus raštininku, o K. Vidikauskas – esperantininku ir žur-

nalistu⁸. Daugiausia – tai išeivijos organizacijų archyvalijos, ženklai ir ženkleliai (3, 4 il.). Ne viskas buvo suinventorinta. Rengiantis pranešimui, skyriuje rasti 9 „įvairūs su Lietuva ar lietuviais susiję daiktai“ (taip jie buvo įvardyti): asmeniniai K. Dryžos aukų kvitai, reklaminis brolių Motuzų kino lapelis ir panašios archyvalijos.

Tais pačiais metais padovanotas nedidelis – 15 vienetų Onos Ramanauskienės-Lužienės asmeninių ženklų ir diplomų rinkinys, atspindintis šios moters dalyvavimą išeivių politinių organizacijų veikloje ir kultūriname išeivijos gyvenime. Tai Susivienijimo lietuvių Amerikoje, Tėvynės mylėtojų draugijos ir „Sandoros“ seimų delegatės ženklai, įgyti nuo 1903 iki 1930 m., Amerikos lietuvių visuotinio seimo Niujorke 1914 m. delegatės ženklas, Šv. Onos draugijos Lorens (Masačusetso valstija) ir „Dr. Vinco Kudirkos giedorių draugystės“ ženklai bei Pirmosios Amerikos lietuvių parodos, įvykusios 1909 m. Voterberyje (Konektikuto valstija), diplomai, taip pat auksiniai medaliai, gauti už rankdarbius⁹ (5 il.).

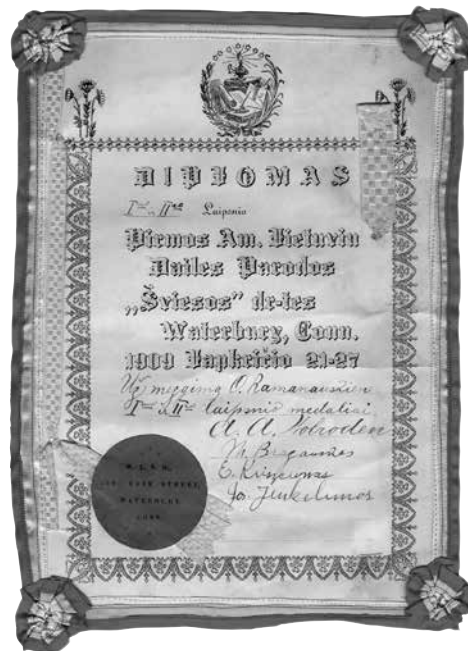
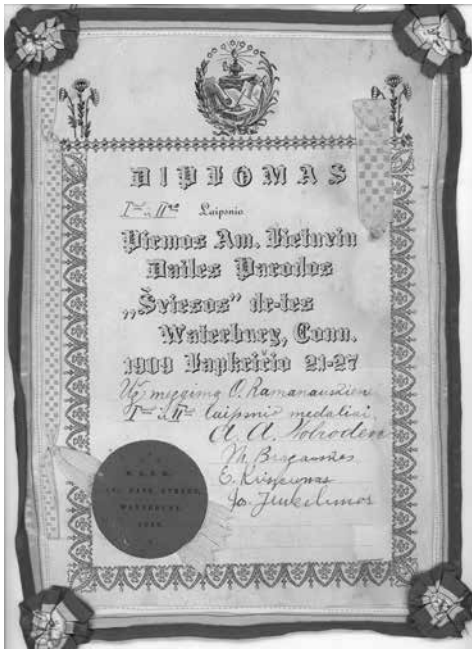
5 Karazija, Vytautas. Iš kun. P. M. Juro, Lawrence, Mass, dovanomis gautų 1939.III.30 d. daiktų sąrašas, 1939 05 19. Nacionalinio M. K. Čiurlionio dailės muziejaus numizmatikos skyrius, V. D. Kultūros Muziejaus Istorinio Skyriaus 1939 m. apyskaitos nuorašas. ISD 134, p. 6–7.

6 Jungtinių Amerikos Valstijų lietuviai. Biografijų žinynas, 1998, t. 2, p. 411–412.

7 Karazija, Vytautas. V. D. kultūros muziejaus Istorinio skyriaus 1939 m. apyskaita. Vytauto Didžiojo kultūros Muziejaus metraštis, 1941, t. 1, p. 348.

8 Vinjetė „Pasidarbavusieji Lietuvai kūrimosi metu“, Filadelfija, JAV, metai nenurodyti. Nacionalinio M. K. Čiurlionio dailės muziejaus Fototekos ir dokumentacijos skyrius, inventoris Nr. Ta-4773.

9 Karazija, Vytautas. P. Onos Ramanauskienės-Lužienės dovanotų daiktų sąrašas, 1939 m. gegužės 24 d. Nacionalinio M. K. Čiurlionio dailės muziejaus Numizmatikos skyrius, V. D. kultūros muziejaus Istorinio skyriaus 1939 m. apyskaitos nuorašas, ISD 248, p. 29.

5. Pirmosios Amerikos lietuvių dailės parodos 1-osios ir 2-osios premijų diplomai. JAV, 1909. Popierius, šilkas, 210 x 285 mm. Nacionalinio M. K. Čiurlionio dailės muziejaus Numizmatikos skyriaus rinkiniai, Nvž 9068

Jungtinių Amerikos Valstijų išeivių dovanos po 1936 m.

Metai	Dovanojimo atvejis	Skaičius	Vytauto Didžiojo kultūros muziejaus Istorinio skyriaus dienyno numeris
1938	P. Narvydo numizmatikos kolekcija	436	ISD 58
1939	Kunigo P. M. Juro (JAV) dovana	193	ISD 134
	K. Dryžos ir K. Vidikausko dovana per Lietuvos URM	121*	ISD 246
	O. Ramanauskienės-Lužienės dovana per generalinį konsulą P. Žadeikį	20	ISD 248

* Akte įrašytos dar 28 monetos, kurios, kaip visiškai bevertės, buvo nurašytos ir nesuinventorintos

Jungtinių Amerikos Valstijų lietuvių dovanos atspindėjo XX a. pradžios išeivių gyvenimą ir jų interesus. Dovanotojų dėka Numizmatikos skyriuje sukaupta retų išeivijos faleristikos ir sfragistikos eksponatų kolekcija, įdomiais eksponatais papildyta numizmatikos kolekcija. Ilgus sovietinės okupacijos metus ji nebuvo demonstruojama, todėl nėra žinoma

akademinei visuomenei, tyrinėjančiai išeivijos gyvenimą. Užsimezgsią išeivių dovanų muziejui tradiciją sustabdė sovietinė okupacija. Šiuo metu egzistuoja kitos institucijos, kaupiančios išeivijos archyvus, bet Nacionalinio M. K. Čiurlionio turima kolekcija yra įdomi, nes atspindi pirmosios išeivijos bangos patirtis ir siekius.

Literatūros sąrašas

Vytauto Didžiojo kultūros muziejaus metraštis, t. 1. Red. P. Karazija. Kaunas, 1941.
Jungtinių Amerikos Valstijų lietuviai. Biografijų žinynas, t. 1. Vilnius, 1998.

Jungtinių Amerikos Valstijų lietuviai. Biografijų žinynas, t. 2. Vilnius, 2002.

THE USA LITHUANIANS' GIFTS TO THE HISTORY DEPARTMENT OF VYTAUTAS MAGNUS CULTURE MUSEUM

Dr. Ignas Narbutas

M. K Čiurlionis National Museum of Art

M. K. Čiurlionis National Museum of Art holds pre-war gifts of Lithuanian emigrants from the United States, which were donated to the History Department of Vytautas Magnus Culture Museum. The biggest gift for the History Department was donated in 1936, when Vytautas Magnus Culture Museum was being founded. The gift from Chicago collector Aleksandras Mykolas Račkus was handed over to the museum – about 50,000 pieces of exhibits collected by him and the Lithuanian Numismatic and History Society. They were brought to the First World Lithuanian Congress in Kaunas held in 1935. In accordance with the agreement with the Ministry of Education of the Republic of Lithuania, A. M. Račkus, after receiving 100,000 litas, in 1936 brought the rest of his collections and on their basis the History Department of Vytautas Magnus Culture Museum was created. A. Račkus became the first director of this department. The gifts brought by him are stored in the Numismatics Department, the Applied Arts Department, the Photo Library and Documentation Department, the Graphics Depart-

ment and the Museum Library at the National Art Museum. The donated exhibits allow to show the life of the first Lithuanian migrants to the USA.

In 1938, after dismissing A. M. Račkus from the position of the head, other Lithuanians in the United States gave gifts to the History Department. In 1938, Pranas Narvydas donated his own numismatic collection (436 pieces) to the museum. In 1939, a letter, 4 stamps and 188 archival documents were donated by Pranciškus Mykolas Juras, a USA Catholics activist and priest. In the same year, the personal book-plates and documents of emigrants Kazimieras Stryza and his assistant Kazimieras Vidikauskas (149 pieces) and Ona Ramanauskienė-Lužienė (15 pieces) were handed over to the History Department.

USA Lithuanians' gifts reflected the emigrants' life and their interests of the beginning of the 20th century. Thanks to them, the numismatics department has accumulated a collection of rare exhibits of phalleristics and sphragistics of the emigration, and the collection of numismatics has been supplemented with interesting exhibits.

EDMUNDO KULIKAUSKO KOLEKCIJA NACIONALINIO MUZIEJAUS LIETUVOS DIDŽIOSIOS KUNIGAİKŠTYSTĖS VALDOVŲ RŪMŲ NUMIZMATIKOS RINKINYJE

Dr. Toma Zarankaitė-Margienė

Nacionalinis muziejus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmai
Katedros a. 4, Vilnius
t.zarankaite@valdovurumai.lt

Anotacija

Straipsnyje pristatoma Edmundo Kulikausko kolekcija Nacionalinio muziejaus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmų numizmatikos rinkinyje. Skaitytojas supažindinamas su kolekcininko biografijos faktais. Straipsnyje aptariamos kolekcijos susiformavimo ir patekimo į Valdovų rūmų muziejaus numizmatikos rinkinį aplinkybės, pristatoma, kaip ši kolekcija atsispindi muziejaus ekspozicijose, naudojama parodose, leidyboje, edukacinėje veikloje.

Reikšminiai žodžiai

Nacionalinis muziejus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmai, Edmundas Kulikauskas, numizmatikos rinkinys, kolekcija, dovanotojas

Įvadas

Išvykusių gyventi į kitas šalis kurios nors tautos žmonių visuma įvardijama terminu *egzodas*¹. Žinoma, kad pasaulyje gyvenantys lietuviai yra subūrę daugybę bendruomenių ir organizacijų. Jose jie rūpinasi lietuviybės ir lietuviškumo, Lietuvai ir jos istorijai aktualiais klausimais. Neretai istoriografijoje XX a. pirmoje pusėje iš Lietuvos išvykęs lietuvis pavadinamas *išeiviu*, tai yra asmeniu, savanoriškai ar priverstinai išsikėlusiu gyventi į kitą šalį. Už šių socialinės istorijos terminų slypi daugelio lietuvių vardai ir pavardės, jų nuveikti darbai, kultūrinės bei finansinės paramos tradicijos. Nacionalinio muziejaus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmų atkūrimo istorijoje ypatingą reikšmę užima Valdovų rūmų paramos komiteto Jungtinėse Amerikos Valstijose veikla ir Valdovų rūmų paramos fondo veikla, kuriai išsamiai pristatyti reikėtų atskiro straipsnio. Šiame straipsnyje supažindinsime su vienu iš Valdovų rūmų paramos fondo steigėjų ir vadovų, buvusiu Vydūno fondo įgaliotiniu Lietuvoje, ilgus savo gyvenimo metus praleidusiu Jungtinėse Ameri-

1 Kairiūkštytė, Nastazija. Išeivija [interaktyvus]. In *Višuotinė lietuvių enciklopedija*, 2018 10 03, [žiūrėta 2019 04 10]. Prieiga per internetą: <<https://www.vle.lt/Straipsnis/iseivija-32989>>.

1. Edmundas Kulikauskas parodos „Ekspوناتai. 2016–2017 m. dovanotos ir įsigytos vertybės“ katalogo pristatyme, 2017 m. V. Abramausko nuotr.

kos Valstijose, – Edmundu Kulikausku ir jo Valdovų rūmų muziejui padovanota numizmatikos, faliaristikos ir bonistikos kolekcija (1 il.). Būtent ši kolekcija, jos buvimo reikšmė ir įtaka muziejaus numizmatikos rinkinio atsiradimui bei tolesnė kolekcijos vertybių panauda Valdovų rūmų muziejaus ekspozicijose, parodose, leidyboje, edukacinėje veikloje yra straipsnio objektas. Tyrimu siekiama supažindinti skaitytoją su kolekcininko E. Kulikausko biografijos faktais, aptarti kolekcijos susiformavimo ir patekimo į Valdovų rūmų muziejaus Numizmatikos rinkinį aplinkybes, taip pat pristatyti, kaip ši kolekcija atsispindi muziejaus ekspozicijose, naudojama parodose, leidyboje, edukacinėje veikloje. Kadangi Valdovų rūmų muziejaus Numizmatikos rinkinio kaupimas 2017 m. prasidėjo būtent nuo E. Kulikausko padovanotos kolekcijos, specialios mokslinės literatūros, tyrinėjamos E. Kulikausko paveldą Valdovų rūmų muziejuje nėra daug. Pirmą sykį istoriografijoje ši kolekcija skaity-

tojams pristatyta 2017 m. pasirodžiusiame Valdovų rūmų muziejaus kataloge „Eksponatai. 2016–2017 m. dovanotos ir įsigytos vertybės“². Tyrime daugiausiai remiamasi empiriniais duomenimis, o pačios kolekcijos (kaip daiktinio šaltinio) tyrimas sudaro nemažą straipsnio dalį. Už biografijos faktus ir skirtą laiką dėkoju kolekcijos dovanotojui E. Kulikauskui, kuris sutiko atsakyti į kilusius klausimus.

Apie kolekcininką Edmundą Kulikauską³

Edmundas Kulikauskas gimė 1938 m. Lietuvoje, Vilkaviškyje. E. Kulikausko tėvas ir senelis buvo melioratoriai, o motina ir senelė – šeimininkės. Vėliau E. Kulikausko tėvas išsinuomojo žemės ir užsiėmė ūkine veikla. E. Kulikauskas šeimoje nebuvo vienturtis, vėliau gimė brolis Rinaldas ir sesuo Vilhelmina. E. Kulikauskas ankstyvame amžiuje patyrė tėvo netektį, o našle likusi E. Kulikausko motina įsidarbino apylinkės ūkininko šeimoje ir ten kurį laiką gyveno kartu su mažamečiais vaikais, kol 1944 m. artėjantis Sovietų–Vokietijos frontas paskatino minėtą ūkininką ir jo šeimą bei E. Kulikausko motiną su vaikais nuo fronto trauktis į Rytprūsius, galvojant po karo sugrįžti. Kelionė buvo sunki. Tuo metu E. Kulikausko motinai tebuvo dvidešimt septyneri, o keliauti teko su trimis mažamečiais vaikais, kurių vyriausiam tebuvo šešeri, viduriniajam – penkeri, o mažiausiajam – treji. Arklių traukiamais vežimais keliauta per Rytprūsius iki tuometinio Gotenhafeno (dabar – Lenkijos miestas Gdynė). Ten vokiečiai karo reikmėms paėmė arklius, Kulikauskų šeima buvo laikinai apgyvendinta barakuose. Po vienos kitos savaitės, anot E. Kulikausko, juos – pabėgėlius išsiuntė traukiniu darbams į Vokietiją. Tokiu būdu šeima atsидūrė Bavarijoje, pietinėje Vokietijoje. Kurį laiką E. Kulikauskas su broliu, seserimi ir mama gyveno Veisenburge. Motina ėjo dirbti į uniformų fabriką mieste. 1945 m. pavasarį, karui pasibaigus, jie buvo apgyvendinti mažoje lietuvių pabėgėlių stovykloje, kurioje anot kolekcininko, būta gal penkiasdešimt asmenų, – raudonų plytų name Veisenburgo mieste. Čia jis lankė vokiečių mokyklą. 1947 m. pabėgėliai buvo perkelti į didelę Šeinfeldo stovyklą (buvusius vokiečių kariuomenės barakus su gražia pilimi ant kalno), kurioje tuo

metu, pasak E. Kulikausko, būta gal tūkstančio lietuvių pabėgėlių. Ten veikė mokykla ir gimnazija, ten jis įstojo į skautų organizaciją. Prasidėjus emigracijai į kitas šalis, Šeinfeldo stovykla buvo uždaryta. 1949 m. E. Kulikauskas su broliu, seserimi ir motina buvo perkelti į didelę, maždaug tūkstančio pabėgėlių Švabijos Gmiundo stovyklą – buvusias kaizerio laikų mūrinės kareivines. Čia jis pradėjo lankyti pradinę mokyklą.

Kolekcininkas teigia, kad Vokietijos pabėgėlių stovyklos paliko atmintyje tautinę žymę, kadangi ten veikė „lietuviškos mokyklos, supo lietuviška aplinka, žaidimai su draugais, rikiuotės su trispalve“⁴. Kaip minėta, E. Kulikauskas buvo skautas ir, perfrazuojant jo išsakytas mintis, – ne jis vienas tuo metu buvo įkvėptas patriotizmo, kadangi mokyta, jog „jie [išeiviai – T. Z.-M.] esą savo okupuotos tautos ambasadoriai ir turi tapti garbingo gyvenimo pavyzdžiu“.

Į Jungtines Amerikos Valstijas E. Kulikauskas su šeima ir būriu Antrojo pasaulinio karo pabėgėlių lietuvių bei kitų asmenų išplaukė JAV kariuomenės transporto laivu „General McRae“ iš Vokietijos Brėmerhafeno uosto 1950 m. balandžio mėnesį ir Niujorką pasiekė apie balandžio 24-ąją, o kitą dieną traukiniu vyko į Čikagą. Tuomet E. Kulikauskui buvo dvylika metų. Čikagoje E. Kulikausko motina dar sykį ištekėjo už lietuvių, taip pat karo pabėgėlio, ir susilaukė dar vieno sūnaus. 1950–1963 m. E. Kulikauskas gyveno Čikagoje, lietuvių pamėgtoje Marketo parko (*Marquette Park*) apylinkėje. Čia lankė mokyklą, buvo skautu, o pradėjęs studijuoti tapo korporacijos „Vytis“ Akademinių skautų sąjungos nariu⁵.

E. Kulikauskas, atitarnavęs kariuomenėje, baigė elektros inžinerijos mokslus Iliojaus universitete ir, vedęs Rūtą Kviklytę, 1963 m. pradžioje išvyko į pietinę Kaliforniją. Iš pradžių gyveno Santa Monikoje, greta Los Andželo esančiame pajūrio mieste, nuo 1965 m. – maždaug 50 km į pietus nuo Los Andželo, ten pragyveno iki 1994-ųjų. Per visus šiuos metus kartu su žmona E. Kulikauskas užaugino tris vaikus. Nuolat dalyvavo lietuvių veikloje, vaikiai lankė Šv. Kazimiero lituanistinę mokyklą. Anot E. Kulikausko, šis faktas ir artimiausia aplinka skatino puoselėti lietuviškumą, be to, jis visuomet domėjosi Lietuvos istorija. Žymaus lietuvių išeivijos kultūrininko, keturtomio „Mūsų Lietuva“ ir septynių tomų

2 *Eksponatai. 2016–2017 m. dovanotos ir įsigytos vertybės / Exhibits. Treasures donated and acquired in 2016–2017. Parodos katalogas / Exhibition catalog.* Sud. Dalius Avižinis, Toma Zarankaitė-Margienė. Vilnius, 2017.

3 Už biografijos faktus ir skirtą laiką dėkoju kolekcijos dovanotojui Edmundui Kulikauskui, kuris sutiko atsakyti į kilusius klausimus. Šiame poskyryje remiamasi jo atsakymais.

4 Škiudaitė, Audronė Viktorija. Edmundas Kulikauskas: visuomet domėjaisi Lietuvos istorija [interaktyvus]. In *Draugas*, 2017 03 01, [žiūrėta 2019 04 10]. Prieiga per internetą: <<http://www.draugas.org/edmundas-kulikauskas-visuomet-domejaisi-lietuvos-istorija/>>.

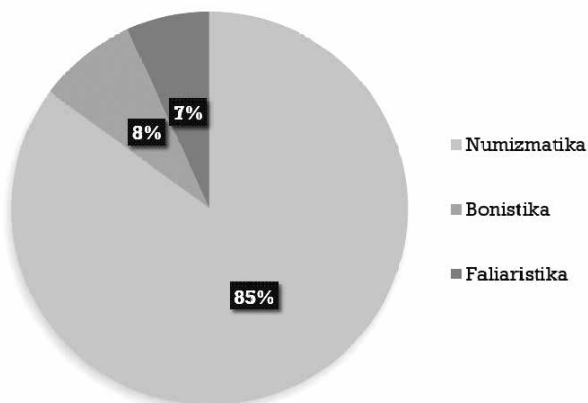
5 Ibid. Prieiga per internetą: <<http://www.draugas.org/edmundas-kulikauskas-visuomet-domejaisi-lietuvos-istorija/>>.

„Lietuvos bažnyčios“ autoriaus, Čikagoje leidžiamo dienraščio „Draugas“ bendradarbio bei kolekcininko Broniaus Kviklio sudomintas, pradėjo rinkti nepriklausomos Lietuvos ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės monetas, domėjosi Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemėlapiais. E. Kulikauskas buvo aktyvus Los Andželo lietuvių bendruomenės narys, nuo 1987 m. prisidėjo prie Lietuvių dienų Los Andžele rengimo. 1994 m. E. Kulikauskas su žmona sugrįžo į Lietuvą ir įsikūrė Vilniaus senamiestyje, ten gyvena iki šiol.

Išivijijoje E. Kulikauskas buvo aktyvus Akademinio skautų sąjūdžio (ASS) narys, dalyvavo ASS filisterių skautų sąjungos Los Andželo skyriui 1579–1979 m. išleidžiant Vilniaus universiteto jubiliejinį medalį, kurio autorius – skulptorius Vytautas Kašuba (1915–1997). Svarbu pažymėti, kad tris šio autoriaus medalius, priklausiusius dr. Leopoldui Trečiokui (vienam iš Vilniaus universiteto sukaktovinio medalo išleidimo organizatorių), E. Kulikauskas 2019 m. perdavė Valdovų rūmų muziejui. Iš pradžių medaliai paties dr. L. Trečioko buvo perduoti Valdovų rūmų paramos fondui, bet dėl jo mirties, nespėta pasirašyti priėmimo-perdavimo dokumentų, todėl medalius muziejui 2019 m. perdavė E. Kulikauskas.

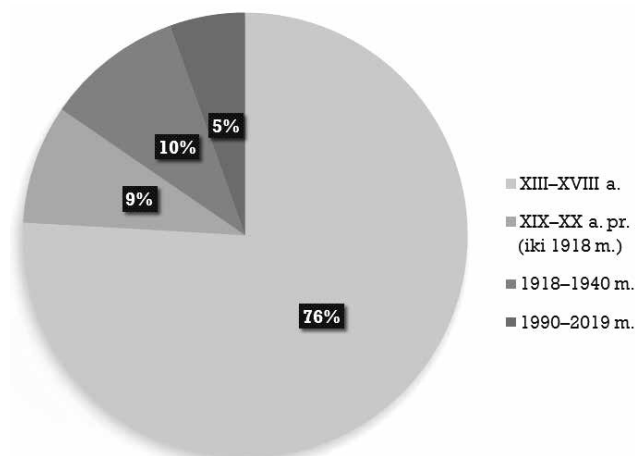
Kolekcijos susiformavimas ir patekimas į Valdovų rūmų muziejaus numizmatikos rinkinį

Kaip jau minėta, E. Kulikauskas – vienas iš Valdovų rūmų paramos fondo steigėjų ir ilgametis vadovas. Jo darbams, skirtiems Valdovų rūmų atkūrimui, reikėtų atskiro straipsnio, tačiau E. Kulikauskas ne tik visomis jėgomis prisidėjo prie pačių rūmų atkūrimo, bet ir praturtino naujo muziejaus rinkinius. 2016 m. birželio mėnesį E. Kulikauskas muziejui perdavė gausią savo monetų, medalių ir banknotų kolekciją (2 il.).

2. Edmundo Kulikausko kolekcijos struktūra. T. Zarankaitės-Margienės diag.

E. Kulikausko daugiau nei penkiasdešimt metų rinkta kolekcija yra pats gausiausias vieno asmens dovanotas muziejinių vertybių rinkinys Valdovų rūmų muziejaus istorijoje. Kolekcininkas Nacionaliniam muziejui Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmams nuolat saugoti perdavė monetų, medalių, banknotų ir skolinamosios kasos ženklų rinkinį. Jį sudaro net 382 vertybės. Dar būdamas jaunuolis E. Kulikauskas pradėjo kaupti pašto ženklus, kurių kolekcionavimas įkvėpė rinkti Lietuvos Respublikos monetas. E. Kulikauskas teigia, kad Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės monetų kolekcionavimas jam teikė daug džiaugsmo. Liesdamas monetas, kurias lietė prieš šimtmečius gyvenę anų laikų žmonės, kolekcininkas jautė gyvą ryšį su Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorija. E. Kulikauskas taip pat atkreipė dėmesį, kad kaupdamas savo kolekciją daug išmoko – ėmė domėtis monetų dizainu, metalais, įrašais ir ženklais, o tarpukario Lietuvos Respublikos monetos ir banknotai kolekcininkui priminė netolimus tėvų ir senelių laikus (3 il.).

3. Vertybių kiekybinis pasiskirstymas kolekcijoje chronologiniu aspektu. T. Zarankaitės-Margienės diag.

Pirmoji kolekcijos numizmatinė vertybė – 1562 m. sidabrinis Lenkijos karaliaus ir Lietuvos didžiojo kunigaikščio Žygimanto Augusto trigrašis, įsigytas 1965 m. Los Andželo Robinsono (JAV) universalinės parduotuvės Numizmatikos skyriuje. Šis nuostabus ir netikėtas radinys sužavėjo kolekcininką (4 il.). Kaip jau minėta, rinkti skatino ir dalį vertybių kolekcijai iš pradžių padovanojo lituanistikos kolekcininkas, numizmatas, E. Kulikausko uošvis Bronius Kviklys. Kalbėdamas apie savo rinkinį ir minėtą monetą, E. Kulikauskas yra sakęs, kad jį sužavėjo senojo sidabro spindesys, kurį atskleidžia numizmatinių vertybių grožis, kadangi tai „senosios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės neištrinamas paliudijimas“.

4. Moneta Edmundo Kulikausko rankose, kolekcijos perdavimo metu, 2016 m. V. Abramausko nuotr.

Monetas galima rūšiuoti pagal chronologinius ir tipologinius pjuvenius. Chronologiškai ankstyviausia moneta kolekcijoje yra iš Čekijos karaliaus Vaclovo II (1278–1305) valdymo laikų. Didžiausią rinkinio dalį sudaro Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ir Abiejų Tautų Respublikos laikotarpio (XIII–XVIII a.) monetos (290 vnt.). Iš jų – 4 Lenkijos karaliaus ir Lietuvos didžiojo kunigaikščio Jogailos (1377–1381, 1382/1386–1434) valdymo laikotarpio, 5 – Kazimiero Jogailaičio (1440/1447–1492), 6 – Aleksandro Jogailaičio (1492/1501–1506), 10 – Žygimanto Senojo (1506–1548), 13 – Žygimanto Augusto (1544/1548–1572), 5 – Stepono Batoro (1576–1586), 113 – Žygimanto Vazos (1587/1588–1632), 46 – Jono Kazimiero Vazos (1648–1668), 10 – Jono Sobieskio (1674–1696), 2 – Augusto Stipriojo (1697–1706, 1709–1733), 21 – Augusto III (1733/1736–1763), 50 – Stanislovo Augusto Poniatovskio (1764–1795) monetos. Taip pat kolekcijoje yra po vieną monetą iš Saksonijos kunigaikštystės administratoriaus Pranciškaus Ksavero Vetino (Franz Xaver Wettin, 1763–1768) bei Saksonijos, Veimaro ir Eizenacho didžiojo kunigaikščio Karlo Augusto (Karl August, 1758/1815–1828) valdymo laikų⁶.

Kitą E. Kulikausko dovanotų vertybių dalį sudaro XIX–XX a. pr. medaliai, monetos (33 vnt.), tarpukario Lietuvos Respublikos (1918–1940) monetos bei banknotai (34 vnt.) ir skolinamosios kasos ženklai (4 vnt.) bei atkurtos Lietuvos Respublikos (1990–2017) banknotai (21 vnt.). Įdomi kolekcijos dalis – Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ir Abiejų

Tautų Respublikos monetos, kaldintos už valstybės teritorijos ribų. Dovanotos monetos, medaliai, banknotai ir skolinamosios kasos ženklai yra geros būklės, dominuoja sidabrinės monetos, daugiausia iš valdovo Žygimanto Vazos valdymo laikotarpio. Išskirtinė kolekcijos vertybė – 1652 m. Lietuvoje nukaldintas Lenkijos ir Lietuvos valdovo Jono Kazimiero Vazos pusantrukas. Taip pat – Augusto Stipriojo 2/3 talerio, nukaldinto 1705 m. Dresdene, moneta. Retos Žygimanto Augusto trigrašių monetos, nukaldintos 1562 ir 1563 m., taip pat praturtina padovanotą kolekciją. Nepriklausomos Lietuvos Respublikos laikotarpio vertybių kontekste išsiskiria Juozo Zikaro (1881–1944) apdovanojimo medalis, skirtas Lietuvos nepriklausomybės 10 metų jubiliejui (1928) paminėti, nukaldintas Šveicarijoje, firmoje „Huguenin Frères de Le Locle“, taip pat – Petro Rimšos (1881–1961) sukurti medaliai, skirti Klaipėdos sukilimo 5-osioms metinėms paminėti (1928) ir Vytauto Didžiojo mirties 500-osioms metinėms atminti (1930).

Paklaustas, kodėl nusprendė savo kolekciją padovanoti Valdovų rūmų muziejui, E. Kulikauskas teigė, kad jau kurį laiką aktyviai monetų ar banknotų neberinko, o tik retkarčiais papildydavo savo rinkinį viena kita moneta. Taip pat tarp jo šeimos narių nebuvo daugiau kolekcininkų. Anot E. Kulikausko, rinkinys nebuvo sutvarkytas, monetos nebuvo nuvalytos ir jis nenorėjo, kad šios būtų pažeistos, todėl reikėjo apsispręsti, ką daryti su rinkiniu. Žinodamas, kad Valdovų rūmų muziejus dar neturėjo numizmatikos rinkinio, E. Kulikauskas nusprendė savo kolekciją padovanoti Valdovų rūmų muziejui, kad jo specialistai galėtų tinkamai pasirūpinti rinkiniu ir pristatyti šį istorinį paveldą muziejaus lankytojams.

6 *Eksponatai. 2016–2017 m. dovanotos ir įsigytos vertybės...*, p. 12, 94–141, 174–251.

5. Nacionalinio muziejaus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmų Valdovų išdo ekspozicijoje esančios Edmundo Kulikausko monetos, 2019 m. M. Kaminsko nuotr.

Kaip kolekcija atsispindi muziejaus ekspozicijose, naudojama parodose, leidyboje, edukacinėje veikloje

E. Kulikausko dovana praturtino Valdovų rūmų muziejaus kolekciją. Nuo jos 2017 m. pradėtas kaupti Valdovų rūmų Numizmatikos rinkinys (VRN). Šiuo metu minėtame rinkinyje jau saugoma 461 vertybė. Iš jų 382 vertybės muziejui padovanojo ir perdavė E. Kulikauskas. Ši kolekcija yra tyrinėjama muziejaus specialistų. Didžioji dalis dovanotos kolekcijos buvo restauruota muziejaus restauratorių ir aprašyta muziejaus specialistų. Ši kolekcija leidžia pristatyti Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ir Abiejų Tautų Respublikos monetų kalybos raidą. Nuo 2018 m. liepos 6 d. šios kolekcijos vertybės papildė Valdovų rūmų muziejaus nuolatinės ekspozicijos erdves ir dabar yra eksponuojamos Valdovų išdo ekspozicijoje, taip pat – apie Rūmų nusiaubtį ir apleistą XVII a. viduryje – XVIII a. pasakojančioje ekspozicijoje (5 il.). Šiose erdvėse eksponuojamos kolekcijos dalį gali pamatyti visi muziejaus lankytojai.

E. Kulikausko padovanota kolekcija 2017 m. spalio 17 d. – 2018 m. sausio 14 d. visuomenei buvo pristatyta parodoje „Eksponatai. 2016–2017 m. dovanotos ir įsigytos vertybės“ (6 il.). Parodą lydėjo katalogas, kuriame pristatyta muziejui padovanota kolekcija. Išsamiau su eksponuojamomis monetomis susipažinti lankytojai galėjo ieškodami parodai parengtuose terminaluose pateiktos informacijos. Tokiu būdu informacija apie eksponuojamas vertybes buvo

atverta 9 228 kartus. Kolekcijos vertybės taip pat yra skaitmeninamos ir viešinamos muziejaus rubrikoje „Savaitės eksponatas“ bei Lietuvos muziejų integralioje skaitmeninimo sistemoje LIMIS. Suskaitmeninti objektai pasiekiami visiems, kurie domisi istorija, numizmatika, faliaristika bei bonistika, taip pat – numizmatikos specialistams, istorikams, atliekantiems Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ir Abiejų Tautų Respublikos istorijos tyrimus. Kolekcijos vertybės naudojamos edukacinėje veikloje. Ekskursijų metu lankytojai supažindinami su monetose atsispindinčiais valstybės simboliais. Būtent kolekcijos vertybių informacijos apie Lietuvos istoriją sklaida yra vienas iš E. Kulikausko troškimų.

6. Parodos „Eksponatai. 2016–2017 m. dovanotos ir įsigytos vertybės“ atidarymo akimirkos, 2017 m. V. Abramausko nuotr., T. Zarankaitės-Margienės mont.

Išvados

Valdovų rūmų muziejus dėkingas E. Kulikauskui už jo nuveiktus darbus rūmų atkūrimo metu, už atsidavimą ir indėlį turtinant muziejaus rinkinius, muziejui padovanotą kolekciją. Anapus Atlanto per penkiasdešimt metų surinkta kolekcija, atsidūrusi Valdovų rūmų Numizmatikos rinkinyje, yra didelė vertybė Lietuvai. Po vieną monetą, medalį ar banknotą įvairiose užsienio parduotuvėse ir aukcionuose surinkta kolekcija pareikalavo ne tik kolekcionavusio

žmogaus asmeninių lėšų, istorinių žinių, bet ir daug laiko. E. Kulikausko kolekcija yra puikus pavyzdys, kaip po pasaulį „išblaškyta“ šalies istorija pasaulio lietuvių dėka surado kelią atgal į Lietuvą ir tarnauja mūsų savasties stiprinimui. Rinkinys yra tyrinėjamas muziejaus specialistų. Didžioji dalis dovanotos kolekcijos buvo restauruotas muziejaus restauratorių ir aprašyta muziejaus specialistų. Ši kolekcija leidžia pristatyti Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ir Abiejų Tautų Respublikos monetų kalybos raidą.

Šaltinių ir literatūros sąrašas

Nacionalinis muziejus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmai. Numizmatikos rinkinys. VR N-1 – VR N-382.

Biografijos faktai grindžiami dovanotojo E. Kulikausko pasakojimu.

Ekspozicijos. 2016–2017 m. dovanotos ir įsigytos vertybės / Exhibits. Treasures donated and acquired in 2016–2017. Parodos katalogas / Exhibition catalog. Sud. Dalius Avižinis, Toma Zarankaitė-Margienė. Vilnius, 2017.

Kairiūkštė, Nastazija. Išeivija [interaktyvus]. In *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, 2018 10 03, [žiūrėta 2019 04 10]. Prieiga per internetą: <<https://www.vle.lt/Straipsnis/iseivija-32989>>.

Škiudaitė, Audronė Viktorija. Edmundas Kulikauskas: visuomet domėjaisi Lietuvos istorija [interaktyvus]. In *Draugas*, 2017 03 01, [žiūrėta 2019 04 10]. Prieiga per internetą: <<http://www.draugas.org/edmundas-kulikauskas-visuomet-domejaisi-lietuvos-istorija/>>.

EDMUNDAS KULIKAUSKAS' COLLECTION IN THE NUMISMATIC COLLECTION AT THE NATIONAL MUSEUM – PALACE OF THE GRAND DUKES OF LITHUANIA

Dr. Toma Zarankaitė-Margienė

The National Museum – Palace of the Grand Dukes of Lithuania

In 2017, an exceptional gift was included in the collections of the National Museum – Palace of the Grand Dukes of Lithuania. As far back as June 2016, Edmundas Kulikauskas handed over to the museum a large collection of his coins, medals and banknotes. After spending many years in the United States, E. Kulikauskas, the co-founder and the head of the Palace of the Grand Dukes Support Fund and the former Vydūnas Foundation Commissioner in Lithuania, has been collecting coins, banknotes and medals related to Lithuania's history for over fifty years. While still being a young man, he began collecting stamps, the collection of which inspired him to collect coins of the Republic of Lithuania. The first numismatic value of the collection is 1562 Sigismund Augustus silver three-mite coin of 1562 year, purchased in 1965 in the Numismatic section of Robinson's Los Angeles (USA) department store. This amazing and unexpected finding fascinated the collector. E. Kulikauskas' father-in-law Bronius Kviklys, the collector of Lithuanian writings and numismatist, the famous cultural figure of Lithuanian emigrants, the author of "Mūsų Lietuva/Our Lithuania" published in four volumes

and "Lietuvos bažnyčios/Churches of Lithuania" published in seven volumes, one of the publishers of daily newspaper "Draugas/Friend" published in Chicago encouraged him to collect and he donated some values to E. Kulikauskas' collection. The donated collection consists of as many as 382 values, which inspired the Museum of the Palace of the Grand Dukes of Lithuania to form and start a numismatic collection. These values not only enrich the possibilities of historians to investigate the history of numismatic in the Grand Duchy of Lithuania, but also reveal the issues of interest to Lithuanians living in emigration and the way how Lithuanian identity was preserved. The museum is very grateful to E. Kulikauskas for the donated unique collection. The museum maintains a friendly relationship with E. Kulikauskas, the history of the collection development is documented. The values of the donated collection have become the exhibits of permanent exhibitions organized by the museum. The donated collection is presented to the general public in a catalogue. It is also digitized and further promoted.

TRAKŲ ISTORIJS MUZIEJUJE SAUGOMOS JUNGTTINIŲ AMERIKOS VALSTIJŲ LIETUVIŲ ORGANIZACIJŲ KONSTITUCIJOS IR ĮSTATAI

Tomas Petrauskas
Trakų istorijos muziejus
Kęstučio g. 4, Trakai
t.petrauskas@trakaimuziejus.lt

Anotacija

Straipsnyje siekiama apžvelgti keleto Jungtinių Amerikos Valstijų lietuvių organizacijų veiklą, remiantis jų konstitucijomis ir įstatais. JAV lietuviai ne tik neprarado ryšių su savo istorine Tėvyne, bet ir rūpinosi Jos interesais gyvendami svečioje šalyje. Nuo XIX a. pabaigos jie pasižymėjo solidaria tarpusavio parama ir organizuota veikla, siekiant puoselėti tautiškumą. Tai ryškiai atsispindi JAV lietuvių susivienijimų, draugijų, klubų konstitucijose ir įstatuose. Už Atlanto susibūrusius tautiečius vienijusios organizacijos turėjo savo aiškius nuostatus, veiklos kryptis, principus ir visa tai buvo oficialiai įforminta. Konstitucijų tekstuose esančios reglamentacijos yra pagrindinis šio straipsnio akcentas, kartu lakoniškai apžvelgiant aptariamųjų JAV lietuvių organizacijų istorijos detales.

Reikšminiai žodžiai

JAV lietuviai, Konstitucija, Įstatai, Susivienijimas lietuvių Amerikoje (SLA), Susivienijimas lietuvių Romos katalikų Amerikoje (SLRKA), „Lietuvos vyčiai“.

Įvadas

2019-uosius Lietuvos Respublikos Seimas yra paskelbęs Pasaulio lietuvių metais. Viena iš didžiausių ir veikliausių lietuvių diasporų susibūrė Jungtinėse Amerikos Valstijose (JAV). Tradiciškai išskiriamos trys lietuvių migracijos į JAV bangos: pirmoji – nuo XIX a. antros pusės iki 1940 m., antroji – nuo 1940 iki 1989 m., o trečioji prasidėjo 1990 m. Tiesa, kartais pirmoji banga yra išskiriama į dvi – tai laikotarpiai kai lietuviai į JAV išvykdavo dar iš Rusijos imperijos okupuotos tėvynės ir jau iš nepriklausomybės atkūrusios bei įtvirtinusios Lietuvos (1920–1940). Pirmosios bangos lietuviai emigrantai kitapus Atlanto vandenyno patraukė vedini socialinių ir ekonominių aplinkybių – komfortablesnio gyvenimo siekis traukė ieškoti laimės JAV. Tiesa, ne visi liko ten gyventi – dalis tautiečių, užsidirbę pakankamai pinigų sugrįžo ir gerovę kūrėsi Lietuvoje. XIX a. tėvynėje prasidė-

jusio Tautinio sąjūdžio dvasia atlydėjo lietuvius ir į JAV – savi papročiai, kultūra, kalba nebuvo užmiršti. Laikui bėgant ir tautiečiams įsitvirtinant JAV, prasidėjo organizuota, sisteminga lietuvių politinė, socialinė bei kultūrinė veikla: buvo leidžiama lietuviška spauda (kuri pasiekdavo ir Lietuvą), kūrėsi įvairios draugijos, klubai, pradėti savi verslai, buvo steigiamos lietuviškos mokyklos. Sukurta ir nemažai tarpusavio pagalbos organizacijų, kurių tikslas buvo padėti sunkiau gyvenantiems ar ką tik į JAV atvykusiems tautiečiams¹. Didelę įtaką lietuvių tautinės savimonės formavimuisi padarė religija. Lietuviai katalikai būrėsi parapijose, statė bažnyčias, dvasininkai vykdė sielovadą. Taigi, XX a. pradžioje JAV jau buvo susikūrusi stipri, veikli ir organizuota lietuvių bendruomenė, kuri aktyviai dalyvavo ir atkuriant Lietuvos valstybingumą. Didelę reikšmę turėjo JAV lietuvių organizuota finansinė parama ir diplomatinė veikla siekiant Lietuvos tarptautinio pripažinimo. 1918 m. vasario 16 d. Lietuvai paskelbus Nepriklausomybę, lietuvių emigracija į JAV nesustojo, nors išvykstančiųjų skaičius sumažėjo. Nauja lietuvių emigracijos į JAV banga kilo 1940 m., Sovietų Sąjungai okupavus Lietuvą. Šį kartą palikti sunkioje situacijoje atsidūrusią savo šalį skatino pavojingos politinės aplinkybės – sovietų okupantai Lietuvoje griebėsi brutalaus teroro ir represijų, o jų taikiniu tapo politikai, inteligentai, karininkai, dvasininkai, verslininkai, stambesni ūkininkai ir visų jų šeimos. Bijodami dėl savo ir artimųjų saugumo, lietuviai traukėsi į užsienį – iš pradžių į Vakarų Europą, o iš ten dalis išvyko į JAV. Išeivijos lietuvių organizacijos aktyviai veikė, siekdamos padėti okupuotai tėvynei ir joje likusiems tautiečiams. Tautinis paveldas išėivijoje buvo saugomas ir puoselėjamas politikos, kultūros, mokslo, sporto srityse. 1990 m. kovo 11 d. Lietuvai atkūrus Nepriklausomybę, iš už geležinės uždangos išsivadavusius lietuvius vėl ėmė vilioti laimės paieškos kitapus Atlanto, tad XX a. pabaigoje kilo nauja lietuvių emigracijos į JAV banga.

1 Kondratas, Ramūnas. Lietuviai Amerikoje: istorinė apžvalga. In *Lietuvių kultūrinis paveldas Amerikoje. Lithuanian Cultural Legacy in America*. Ats. red. Algis Lukas. JAV, 2009, p. 20–21.

JAV lietuvių veikla sulaukė (ir tebesulaukia) nemažai istorikų dėmesio, tad ir informacijos šia tema yra gana daug – tai ir konkrečių temų straipsniai, ir išsamios mokslinės ar pažintinės monografijos, enciklopedijos bei žinynai. Patys JAV lietuviai taip pat skyrė daug dėmesio savo, kaip diasporos, istoriografijai. Daug veikalų yra parašęs profesorius Antanas Kučas (anksčiau – Kučinskas), 1946 m. atvykęs į JAV. Viena išsamiausių studijų yra jo redaguota „Amerikos lietuvių istorija“². Daug informacijos apie JAV lietuvius ir jų veiklą yra žymiajame Bostone išleistame „Lietuvių enciklopedijos“ (neoficialiai vadinamos „Bostono enciklopedija“) komplekte. Taip pat esama naujų studijų – 2018 m. buvo išleista profesoriaus Juozo Skiriaus monografija „JAV lietuvių darbai Lietuvai 1918–2018 metais“³. Taigi, istoriografiniu požiūriu JAV lietuvių veikla išlieka aktuali tema. Daiktinis JAV lietuvių veiklos palikimas taip pat didelis, tad minint Pasaulio lietuvių metus verta giliau su juo susipažinti. Trakų istorijos muziejaus fonduose saugoma nemažai eksponatų šia tematika. Tai JAV lietuvių draugijų narių ženklai – juostos, žetonai, fotonuotraukos, spausdintos JAV lietuvių organizacijų ir draugijų konstitucijos bei įstatai. Šio straipsnio tikslas yra glaustai aptarti keleto JAV lietuvių organizacijų veiklą, apžvelgiant jų konstitucijose reglamentuotas nuostatas, pasitelkus apibendrinimo, naratyvinį ir istorinį lyginamąjį metodus. JAV lietuvių vienijusios organizacijos darė didelę įtaką jų savimonei. Priklausyti vienai iš šių organizacijų ilgainiui tapo tautiečių garbės reikalas⁴, tad jų veikla neabejotinai yra aktuali lietuvių išeivijos istorijos kontekste. Siekiant geriau pažinti šių organizacijų veiklą ir principus, verta detaliau apžvelgti jų konstitucijų bei įstatų tekstuose esančias reglamentacijas. Kartu – tai pažintis su muziejinėmis vertybėmis tampančia JAV lietuvių materialaus paveldo dalele. Organizacijos turėjo savo valdymo struktūras, kurios galėjo keisti konstitucijas, todėl šiame straipsnyje bus apžvelgiama po vieną konkrečiais metais įsigaliojusį pagrindinio įstatymo egzempliorių.

Lietuvių susivienijimai JAV

1886 m. lapkričio 22 d. buvo įkurta organizacija, pavadinta Susivienijimu lietuvių Amerikoje. 1901-aisiais, po penkiolikos metų gyvavimo, šis Susivienijimas skilo – išsiskyrė dviejų nesutariančių ideologinių srovių atstovai: katalikai, kurių buvo dau-

guma, ir laisvamaniai. Tai įvyko gegužės 21 d. Vilks Bario mieste, Pensilvanijos valstijoje, kur tądien buvo susirinkęs Susivienijimo seimas. 25 iš 93 delegatų protestuodami paliko posėdžių salę. Iškart po šio incidento susirinkusiame Seime posėdžiauti likę katalikai pakeitė pavadinimą į konkrečiai atspindintį jų poziciją – Susivienijimas lietuvių Rymo katalikų Amerikoje (SLRKA) (1924 m. pavadinime žodis „Rymo“ buvo pakeistas į „Romos“). Išėję laisvamaniai ir jų šalininkai greitai išsinuomojo kitą patalpą ir pradėjo atskirą posėdį⁵. Jie pasiliko senąjį pavadinimą – Susivienijimas lietuvių Amerikoje (SLA). Tiesa, nors šie atskilėliai dažniausiai traktuojami kaip laisvamanių ideologinės srovės atstovai, tarp jų buvo ir du kunigai: Jonas Žilinskas (1870–1932) ir Juozas Žebrius (1860–1915)⁶. Vis dėlto, religinis motyvas Konstitucijoje nefigūravo ir buvo nutarta nesikišti į tikėjimo reikalus⁷. Apžvelgsime 1925 m. įsigaliojusią aptariamą organizaciją Konstituciją⁸. Jos pradžioje nurodomi penki tikslai: lietuvių suvienijimas, nepaisant jų tikėjimo ir politinių pažiūrų; Susivienijimo narių tobulinimas ir pagalbos suteikimas nelaimėję; piniginių fondų steigimas ir išlaikymas; parama kultūrai ir švietimui; paskaitų, kurių tikslas – sąsaja su savo kraštu, rengimas ir svarbiausių Lietuvos istorijos įvykių minėjimas. Vienas iš pastarojo tikslo įgyvendinimo pavyzdžių – 1930 m. Vytauto Didžiojo 500-osioms mirties metinėms 358-osios SLA kuopos išleistas kalendorius, kuriame buvo Juozo Pronskaus straipsnis apie valdovo gyvenimą ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės politinę situaciją⁹. Susivienijimo įsteigtų piniginių fondų lėšų naudojimas taip pat buvo reglamentuotas Konstitucijos pirmajame tikslų skyriuje. Numatyti šeši fondai: 1. Pomirtinis fondas, iš kurio buvo mokamos pašalpos velionių SLA narių nurodytiems asmenims; 2. Neįgalųjų ir ligonių pašalpos fondas; 3. Lėšų fondas, 4. SLA narių našlių ir našlaičių pašalpos fondas; 5. SLA narių ir jų šeimų šelpimo nelaimėję fondas; 6. Moksleivių fondas.

SLA buvo sudarytas iš kuopų, o pagrindinė visos organizacijos valdymo institucija buvo Seimas. Pagal Konstituciją, SLA seimas turėjo „aukščiausią galią Susivienijimo reikaluose“. Seimas organizavo visą SLA veiklą, nustatydavo mokesčius, tvarkė finansus, turėjo teisę keisti Konstituciją, bausti prasižengusius narius ir t. t. Du trečdalius Seimo sudary-

5 *Amerikos lietuvių istorija*, p. 172

6 *Ibid.*, p. 172

7 *Ibid.*, p. 172

8 *Konstitucija įstatymai, taisyklės ir nurodymai valdymsi Susivienijimo lietuvių Amerikoje (Lithuanian Alliance of America) seimų, Pildomosios tarybos ir kuopų*. New York City, 1925.

9 Skirius, J. Op. cit., p. 76.

2 *Amerikos lietuvių istorija*. Red. dr. Antanas Kučas. So. Boston, Mass., 1971.

3 Skirius, Juozas, *JAV lietuvių darbai Lietuvai 1918–2018 metais*. Vilnius, 2018.

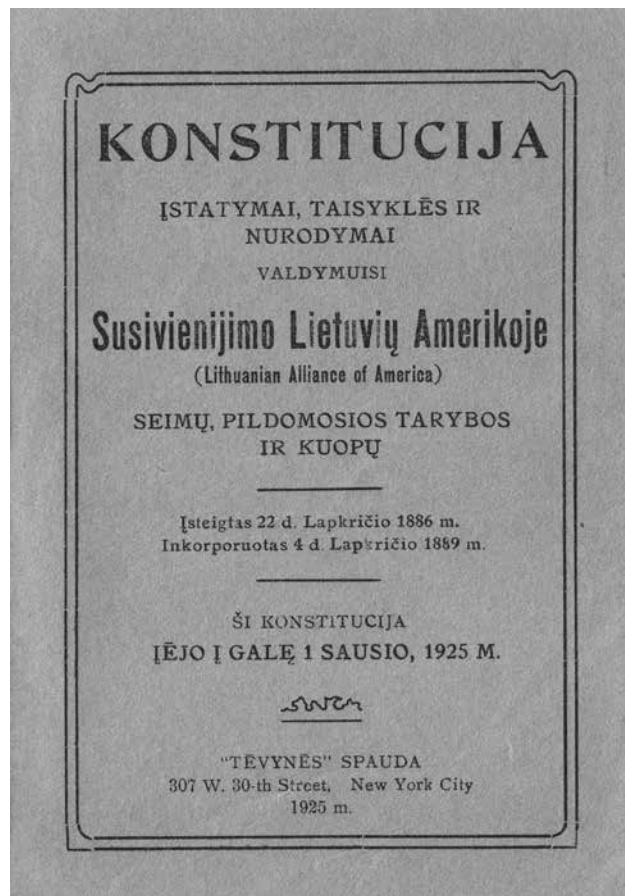
4 Aleksandravičius, Egidijus, *Lietuvių pasaulio istorijos*. Vilnius, 2014, p. 94.

davo Susivienijimo kuopose išrinkti atstovai, o viena trečdali – Pildomoji taryba. Seimas turėjo rinktis kas dvejus metus, bet buvo numatytos ir Nepaprastojo seimo sušaukimo aplinkybės. Vykstant seimams, netrūkdavo iškilnių tautiniais motyvais, ypač jeigu tai sutapdavo su reikšminga Lietuvos istorijos sukaktimi¹⁰. Seime buvo išrenkama Susivienijimo vyriausybė, kurioje buvo šios pareigybės: prezidentas, viceprezidentas, sekretorius, išdininkas, du izdo globėjai ir daktaras kvotėjas. Visi šias pareigas užimantys asmenys sudarydavo anksčiau minėtą Pildomąją susivienijimo tarybą. Seime buvo išrenkamos ir šešios komisijos: 1. Įstatymų komisija; 2. Finansų komisija; 3. Kontrolės komisija; 4. Susivienijimo stovio, skundų ir apeliacijų komisija; 5. Apšvietos komisija; 6. Labdarybės komisija. Susivienijimo nariai padėjo ne tik JAV gyvenantiems lietuviams. 1899 m. SLA seimas nusprendė suteikti finansinę paramą Lietuvii skyriui Pasaulinėje parodoje, o 1900 m. – paremti tėvynainius, nukentėjusius kovoje su Rusijos valdžia¹¹.

SLA konstitucijoje buvo reglamentuota, kad organizacijos nariais gali tapti ne jaunesni nei 18 metų, nepriekaištingos reputacijos („gero, doru, pobūdžio ir pavyzdinių papročių“) lietuvių tautybės asmenys. Tiesa, numatyta, kad SLA nariais gali tapti ir kitataučiai, susituokę su lietuviomis, jų įvaikinti ar turintys svarių nuopelnų lietuvių tautai. Konstitucijoje įtvirtintos keturios SLA narių grupės: Apsaugos, Draugybės, Garbės ir Pavieniai nariai. Šių grupių narių statusas susivienijime nebuvo lygus. Apsaugos nariai – tai tikrieji SLA nariai su visomis teisėmis bei pareigomis, turintys organizacijos suteiktą gyvybės draudimą. Jiems buvo numatytas konkretus amžiaus cenzas: nuo aštuoniolikos iki penkiasdešimties metų. Į Susivienijimą norinčio įstoti asmens kandidatūrą turėdavo patikrinti du SLA nariai ir jo gerą reputaciją garantuoti savo parašais bei garbės žodžiais. Už melagingą geros reputacijos patvirtinimą, kandidatūrą tikrinęs narys turėjo būti pašalintas iš Susivienijimo. Kilus abejonių dėl kandidato tinkamumo, kuopoje turėjo būti sudaroma speciali komisija tyrimui. Galiausiai, atlikus visas procedūras, dėl kandidato priėmimo buvo sprendžiama slapto balsavimu. Jeigu „prieš“ balsuodavo keturi ir daugiau narių, kandidatas nebūdavo priimamas į Susivienijimą. Palankaus balsavimo sulaukęs asmuo dar turėjo nuvykti pas kuopos daktarą kvotėją dėl ištyrimo. Susivienijimo Apsaugos nariams buvo numatyta laipsnių sistema, nuo kurios priklausė ir mėnesinės rinkliavos dydis ir galima pašalpa ligos arba mirties atveju. Konstitucijoje akcentuojamas doras gautų pašalpų naudojimas, reikalaujama sąžiningumo. Drau-

10 *Amerikos lietuvių istorija*, p. 176.

11 Skirius, J. Op. cit., p. 100.

1. „Konstitucija. Įstatymai, taisyklės ir nurodymai valdymui Susivienijimo lietuvių Amerikoje (Lithuanian Alliance of America) seimų, Pildomosios tarybos ir kuopų“. New York City, 1925 (leidinys saugomas Trakų istorijos muziejuje)

gybos nariai neturėjo teisės gauti pašalpą. Garbės nariai gaudavo šį vardą už nuopelnus lietuviybei, jiems nereikėdavo mokėti mokesčių, bet jie neturėjo teisės gauti pašalpos, o SLA veikloje turėjo tik patariamąjį balsą. Pavieniai nariai – tai suirusių ar suspenduotų kuopų atstovai, kurie, gavę Pildomosios tarybos leidimą, išlikdavo SLA nariais, bet per šešis mėnesius turėdavo prisijungti prie kitos kuopos. Iš narių reikalauta laikytis SLA taisyklių bei įstatymų ir elgtis nepriekaištingai, o pati organizacija turėjo vidines teismines funkcijas bylų nagrinėjimui, tiek kuopų viduje, tiek bendru Susivienijimo lygiu. Už prasižengimus buvo numatytos bausmės: piniginės baudos, suspendavimas organizacijos veikloje arba išbraukimas iš SLA narių. Taip pat numatyta galimybė taikyti ir kelias iš šių bausmių (1 il.).

Lietuvių Romos katalikų susivienijimas Amerikoje (LRKSA) – tai organizacija, kilusi iš 1886 m. įsteigto LSA, bet po 1901 m. Vilks Bario Seime įvykusio skilimo pradėjusi veiklą nauju pavadinimu, konkrečiai atspindinčiu ideologinę kryptį. Pakeisti pavadinimą pasiūlė kunigas Antanas Milu-

kas (1871–1943)¹². Šis Susivienijimas jungė lietuvius katalikus. Konstitucijoje nuolat akcentuojamas tikėjimas, o religiniai motyvai skambėjo ir naujo nario priesaikos tekste. Buvo reikalaujama vykdyti katalikiškas pareigas. Pavyzdžiui, nariams buvo privaloma velykinė išpažintis, o jos neatlikę galėjo būti pašalinti iš Susivienijimo¹³. LRKSA struktūra, valdymas ir veikla buvo labai panaši į LSA. Apžvelgsime 1927 m. įsigaliojusią LRKSA konstituciją¹⁴. Pagrindiniai organizacijos tikslai buvo lietuvių katalikų JAV vienijimas, švietimo sklaida platinant spaudą, steigiant knygynus, padedant besimokantiems narių vaikams, organizuojant kultūrinius renginius, doros palaikymas, tautiškumo, patriotizmo puoselėjimas. Taip pat vienas iš tikslų buvo Susivienijimo narių sveikatos ir gyvybės draudimas. LRKSA buvo sudarytas iš kuopų, o Konstitucijoje numatyta, kad organizacija gyvuos tol, kol funkcionuos bent trys kuopos. Susivienijimo nariais galėjo tapti JAV ir Kanadoje gyvenantys lietuviai katalikai nuo aštuoniolikos iki penkiasdešimties metų, „sveiki kūnu ir protu“. Norintieji įstoti į LRKSA turėjo gauti dviejų narių rekomendacijas. Narių gyvybės buvo apdraustos – jie mokėjo mokesčius Apsaugos skyriui, į kurį buvo įstoję. Atsižvelgiant į skyrių ir nario amžių, buvo nustatomi mokesčių ir galimų pomirtinių išmokų dydžiai. Nauji nariai turėjo iš anksto nurodyti, kas po jų mirties turi gauti išmoką. Tiesa, paveldėtojai vėliau galėjo būti keičiami. Taip pat Susivienijime buvo ir Pašalpos skyrius, į kurį įstoję nariai apsidrausdavo savo sveikatą ir gaudavo išmokas ligos atveju. Tuo buvo norima padėti darbininkams, susižeidusiems darbo vietose¹⁵. 1907 m. buvo įsteigtas ir LRKSA Vaikų skyrius, į kurį galėjo būti užrašomos lietuvių katalikų atžalos nuo vienerių iki aštuoniolikos metų. Vaikų skyriaus nariai taip pat buvo apdraudžiami gyvybės draudimu.

Pagrindinė visos organizacijos valdymo institucija buvo kas dvejus metus vykdavęs Seimas, į kurį susirinkdavo kuopų atstovai. Nuo 1907 m. įsivyravo tradicija Seimo darbą pradėti pamaldomis, o antrąją dieną – atlaikyti mišias už mirusius LRKSA narius¹⁶. Seimui vadovaudavo pirmininkas, turėjo vieną pagalbininką (kuris, esant reikalui, jį pavaduodavo). Taip pat Seime buvo ir raštininko, jo pagalbininko bei maršalkų pareigybės. Seime būdavo renkamos penkios komisijos: 1. Atstovų mandatų peržiūrėjimo;

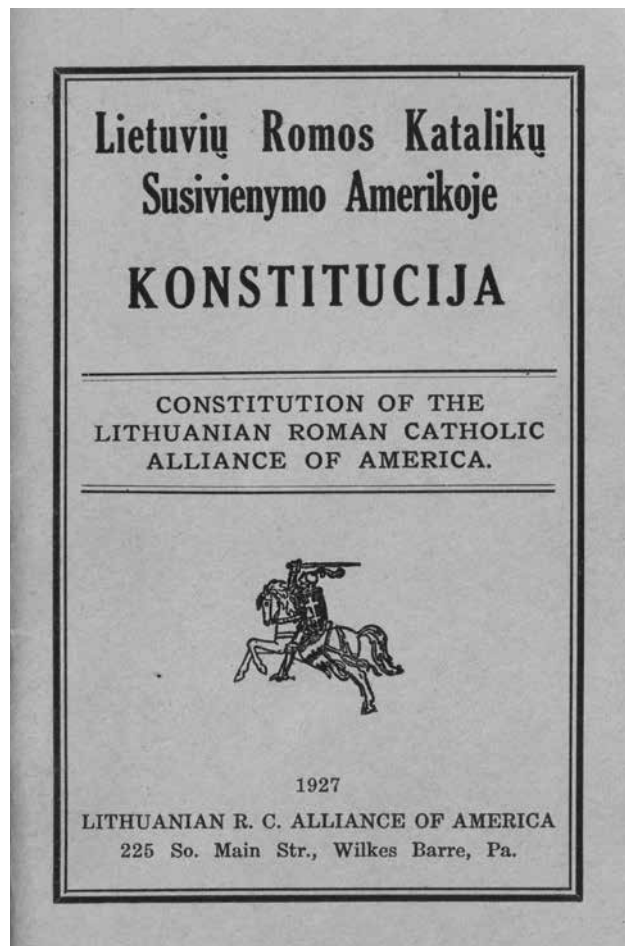
12 *Amerikos lietuvių istorija...*, p. 163.

13 *Ibid.*, p. 164.

14 *Lietuvių Romos katalikų susivienijimo Amerikoje konstitucija / Constitution Of The Lithuanian Roman Catholic Alliance Of America*. Wilkes Barre, Pa, 1927.

15 *Amerikos lietuvių istorija*, p. 165.

16 *Ibid.*, p. 164.

2. „Lietuvių Romos katalikų susivienijimo Amerikoje konstitucija / Constitution Of The Lithuanian Roman Catholic Alliance Of America“. Wilkes Barre, Pa, 1927 (leidinys saugomas Trakų istorijos muziejuje)

2. Skundų ir apeliacijų; 3. Įnešimų; 4. Finansų knygų peržiūrėjimo; 5. Spaudos. Esant reikalui, galėjo būti išrinktos ir kitokių kompetencijų komisijos. Kita LRKSA valdymo institucija buvo Centro valdyba, arba Pildomasis komitetas, kurį sudarė pirmininkas, vicepirmininkas, sekretorius, išdininkas ir du izdo globėjai, daktaras kvotėjas ir dvasios vadas. Išskyrus dvasios vadą, visos kitos pareigybės buvo analogiškos, esančioms SLA Pildomojoje taryboje. Dvasios vadas turėjo prižiūrėti, kad nariai atliktų katalikų tikėjimo pareigas ir nenusižengtų Bažnyčios įstatymams. Centro valdybos, arba Pildomojo komiteto, pirmininkas, vicepirmininkas, sekretorius, išdininkas ir izdo globėjai visų LRKSA narių referendumu buvo renkami iš kandidatų, nominuotų kuopų. Daktaras kvotėjas buvo renkamas Pildomojo komiteto, o dvasios vadas – Seimo atstovų. Susivienijimas leido savo oficialų laikraštį, kuriame buvo pateikiamos naujienos apie organizaciją ir draudimą, taip pat literatūros, mokslo, politikos ir lietuvių gyvenimo žinios. Konstitucijoje pabrėžiama, kad šis laikraštis turi būti „vedamas

grynai katalikiškai – tautinėje dvasioje¹⁷. Susivienijimo nariai galėjo jį užsiprenumeruoti. 1918 m. LRK-SA seimas nusprendė, kad kiekvienas organizacijos narys kas mėnesį mokės ne mažiau kaip 25 centus į 1914 m. įsteigtą Tautos fondą¹⁷. Tautos fondas buvo įkurtas norint sušelpsti nuo karo nukentėjusius lietuvius ir paremti Lietuvos autonomijos siekį (2 il.).

„Lietuvos vyčiai“ – Dievui ir Tėvynei

Be aptartų lietuvių susivienijimų, JAV veikė dar daug įvairių lietuvių draugijų. Ne vienos jų struktūra ir valdymas buvo sukurtas didžiųjų susivienijimų pavyzdžiu. Viena iš žymiausių JAV lietuvių diasporos organizacijų – „Lietuvos vyčiai“. Tiesa, šią 1913 m. įkurtą katalikiško jaunimo organizaciją iš pradžių norėta pavadinti „Lietuvos sakalais“, bet vėliau pavadinimas buvo pakeistas, motyvuojant lietuvių pagarba žirgams¹⁸. Apžvelgsime 1928 m. įsigaliojusią „Lietuvos vyčių“ konstituciją¹⁹. Savo dangiškuoju globėju „Lietuvos vyčiai“ pasirinko šv. Kazimierą ir išsikėlė šiuos tikslus: praktikuoti katalikų tikėjimą, ugdyti pilietiškumą, puoselėti lietuvių rūpintis lietuvių išveivų švietimu ir kultūra, steigti sporto ratelius ir koordinuoti jų veiklą. Organizacijos garbės nariai buvo tokios sporto žvaigždės, kaip plaukikė, olimpinė čempionė Albina Osipavičiūtė (1911–1964) ir boksininkas, sunkaus svorio pasaulio čempionas Juozas Žukauskas (Jack Sharkey, 1902–1994)²⁰. „Lietuvos vyčių“ nariai būrėsi į kuopas, kurios sudarydavo apskritis. Naujos kuopos steigimas turėdavo būti suderinamas su vietiniu klebonu. Draugija organizavo įvairius švietėjiškus ir kultūrinius renginius, steigė knygynus ir spaustuves, leido spaudą, ragino jaunimą siekti mokslo arba įgyti profesiją, rėmė katalikišką spaudą ir įstaigas. 1918 m. Lietuvai paskelbus Nepriklausomybę, o netrukus stojus jos ginti ginklu, „Lietuvos vyčiai“ aktyviai rinko aukas tėvynės gynybai²¹. Kai kurie organizacijos nariai net dalyvavo Nepriklausomybės kovose ir atkuriant valstybines institucijas²². Kartą per metus kiekviena kuopa šv. Kazimiero dieną rengdavo tautinę šventę, taip pat balandžio 24-ąją paminėdavo organizacijos įkūrimą (šių švenčių organizavimas buvo numatytas Konstitucijoje). „Lietuvos vyčiai“ savo nariams turėjo padėti siekti mokslo ir susirasti darbą. Pasižymėju-

siems draugijos nariams net galėjo būti finansuojama kelionė į Lietuvą. Konstitucijoje buvo akcentuojama, kad draugijos nariais gali tapti tik lietuviai katalikai. Religijos aspektas organizacijoje buvo labai svarbus. Neatsiejama tautiškumo ir tikybės ryšį organizacijoje puikiai parodo ir jos šūkis: „Dievas ir Tėvynė, arba viskas Lietuvai, Lietuva gi – Kristui!“²³ Nariai buvo trijų tipų: jaunesnieji, tikrieji ir garbės. Jaunesniaisiais nariais tapdavo vaikai, tebesimokantys pradinėje mokykloje. Ją baigę, galėdavo tapti tikraisiais nariais, turinčiais sprendžiamąjį balsą. Nors organizacija orientuota į jaunimą, amžiaus riba tikriesiems nariams nebuvo numatyta. Garbės nariais būdavo nominuojami asmenys, daug nusipelnę organizacijai. Nariai turėjo puoselėti gerą organizacijos reputaciją. Būdavo smerkiami tokie nusižengimai, kaip girtuoklystė, muštynės, nedoras elgesys, lankymasis nepadoriose vietose, tėvų neklausymas ar nepagarba jiems. Už visa tai narys galėjo būti pašalintas iš „Lietuvos vyčių“.

„Lietuvos vyčių“ valdymo sistema ir pareigybės buvo beveik identiškos SLA ir LRKSA. Svarbiausius sprendimus priimdavo Seimas, į kurį susirinkdavo kuopų deleguoti atstovai. Seime būdavo išrenkama Centro valdyba, kurią sudarydavo dvasios vadas, pirmininkas, du vicepirmininkai, raštininkas, išdininkas, du išdo globėjai ir redaktorius. Pastarasis nebuvo renkamas Seime – jį paskirdavo pati Centro valdyba. Redaktorius buvo atsakingas už organizacijos laikraštį „Vytis“, kurį gaudavo visi mokesčius mokantys nariai. Taip pat Seimas išrinkdavo literatinę komisiją, padėdavusią redaktoriui kuruoti laikraštį, spaustuvės direktorius, kurių iš viso būdavo trys, legalinį patarėją, tvarkiusį organizacijos juridinius reikalus, ir gydytoją kvotėją, sprendusį Pašalpos skyriaus sveikatos klausimus. 1946 m. organizacijoje buvo įkurta Lietuvos reikalų komisija, intensyviai skleidusi informaciją apie SSRS okupuotos Tėvynės laisvės siekius²⁴.

Švietėjiškos ir savitarpio pagalbos JAV lietuvių draugijos

Dar viena veikli ir žymi JAV lietuvių organizacija – 1896 m. įkurta Tėvynės mylėtojų draugija (TMD). Šios organizacijos pirminis tikslas buvo lietuviškų knygų leidyba ir jų siuntimas į Lietuvą, kur tebegaliojo caro valdžios įvestas spaudos lotyniškais rašmenimis draudimas. Pirmieji TMD metai nebuvo lengvi, kilo nesutarimų su Susivienijimu lietuvių Amerikoje, iš pradžių naują organizacija palaikiusiu

17 Skirius, J. Op. cit., p. 103.

18 *Amerikos lietuvių istorija*, p. 260–261.

19 *Konstitucija Lietuvos vyčių po globa šv. Kazimiero*. Chicago, Ill., 1928.

20 Skirius, J. Op. cit., p. 92–93.

21 *Amerikos lietuvių istorija*, p. 267–268.

22 *Chicagos lietuvių metraštis*. Red. A. Vilainis-Šidlauskas. Chicago, Ill, 1955 m. p. 115–116.

23 *Amerikos lietuvių istorija*, p. 261.

24 Skirius, J. Op. cit., p. 220.

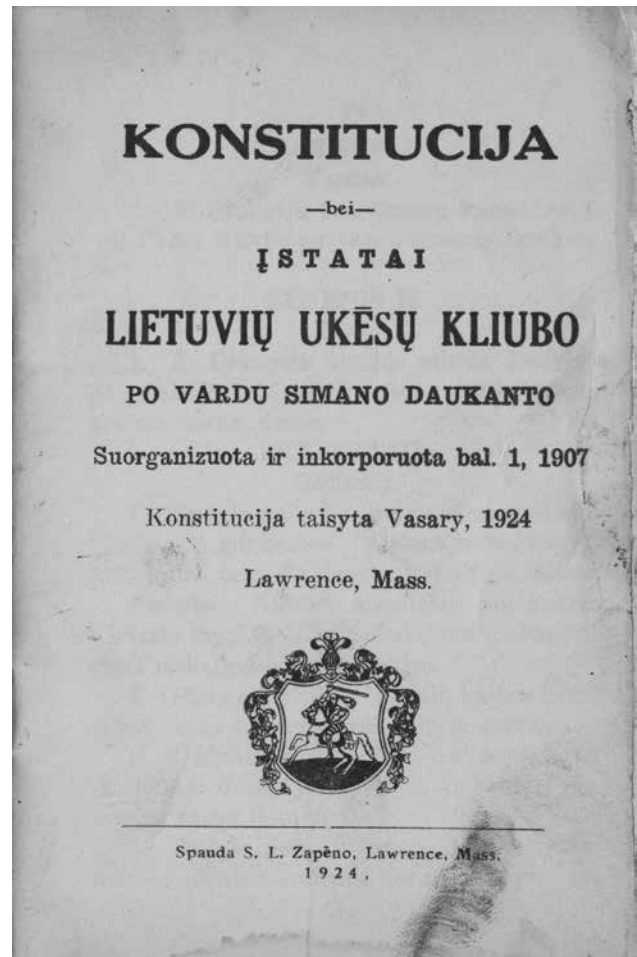
savo varžove, vėliau mirė išdininkas Juozas Miliauskas ir dingio išdas²⁵. Vis dėlto Draugija atlaikė šias negandas ir tęsė veiklą. Pagrindiniu savo tikslu išlaikiusi lietuviškų knygų leidybą ir platinimą, savo įstatuose²⁶ TMD akcentavo ir doros bei patriotizmo tarp savo narių ugdymą. Draugijos nariais galėjo tapti tik lietuviai. Kaip ir prieš tai aptartos JAV lietuvių organizacijos, TMD buvo sudaryta iš kuopų, o jai vadovavo kasmet besirenkantis Seimas ir jo renkama Centro valdyba. Dėl specifinės veiklos valdyboje, be įprastų pirmininko, vicepirmininko, raštininko ir išdininko pareigybių, buvo dar ir knygius, turėjęs rūpintis visomis TMD išleistomis knygomis, jų išsiuntinėjimu, taip pat knygyno būkle. Knygius gaudavo 10 proc. nuo parduotų knygų. Sąžiningai mokesčius mokėdavę nariai draugijos išleistas knygas gaudavo nemokamai. Knygas spausdinimui atrinkdavo Literatiškasis komitetas, kurį sudarė trys nariai. Draugijos įstatuose buvo reglamentuotas ir draugijos kapitalo naudojimas. Savo pajamas organizacija skirstė į vartojamąjį ir nepajudinamąjį kapitalą. Į vartojamojo kapitalo fondą patekdavo narių mokesčiai, pajamos už parduotas knygas ir gautos aukos. 10 proc. šio turto būdavo skiriama į nepajudinamojo kapitalo fondą, kuris Draugijos vardu būdavo padedamas palūkanoms augti. Esant svarbiam reikalui ir Seimui nusprendus, Draugija galėdavo skolintis pinigų iš nepajudinamojo kapitalo fondo, bet iš karto numatant, kada jie bus gražinti. Nepajudinamajam kapitalui užaugus, jo procentinė dalis galėjo būti naudojama stipendijoms, konkursams ir kitiems Seimo numatytiems reikalams.

Švietėjiškų ir savitarpio pagalbos draugijų JAV gyvenantys lietuviai buvo įkūrę nemažai. Kai kurios iš jų buvo lokalias, įsikūrusios konkrečiame mieste ir nesiekė sujungti visos JAV lietuvių bendruomenės. Pavyzdžiui, Lorenso mieste, Masačusetso valstijoje, 1907 m. susikūrė Simono Daukanto vardo lietuvių ūkėšų klubas. Jo 1924 m. įsigaliojusiame Konstitucijos²⁷ variante buvo numatytos šios užduotys: anglų kalbos mokyklos steigimas suaugusiems; lietuvių kalbos mokyklos steigimas vaikams ir suaugusiems; lietuvių vienijimas ir švietimas; knygyno ir skaityklos steigimas; susirinkimų, paskaitų, renginių, vaidinimų, pasilinksminimų organizavimas; klubo narių savitarpio moralinė ir, esant reikalui, materialinė parama. 1920 m. Lovelo mieste, toje pačioje Masačusetso valstijoje, įsikūrė panašus klubas ir pasivadino Didžiojo Lietuvos kunigaikščio

25 *Amerikos lietuvių istorija*, p. 180.

26 *Tėv. myl. draugijos įstatai ir istorija*. Worcester, Mass., 1911.

27 *Konstitucija bei įstatai lietuvių ūkėšų klubo po vardu Simano Daukanto*. Lawrence, Mass., 1924.

3. „Konstitucija bei įstatai lietuvių ūkėšų klubo po vardu Simano Daukanto“. Lawrence, Mass., 1924 (leidinys saugomas Trakų istorijos muziejuje)

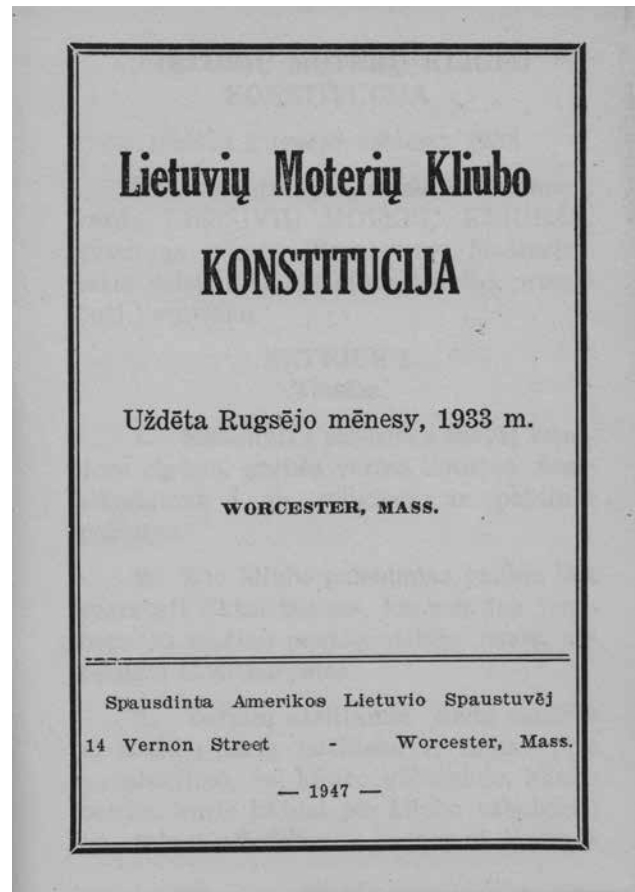
Vytauto vardu. 1936 m. įsigaliojusioje šios organizacijos Konstitucijoje²⁸ reglamentuoti tikslai taip pat buvo ugdomieji: bibliotekos ir skaityklų įrengimas, anglų ir kitų kalbų mokymasis, pilietiškumo ugdymas, sporto praktikavimas. Klubo nariais galėjo tapti lietuviai, sulaukę dvidešimt vienerių metų ir, kaip pabrėžiama klubo Konstitucijoje, gerbiantys savo tėvų tautybę bei tikėjimą. Priklausantieji klubui mokėdavo mėnesinius mokesčius, o juos sąžiningai mokėjusiam nariui mirus, iš klubo biudžeto būdavo išmokama 100 dolerių pomirtinė pašalpa. Tarpusavio paramos draugijų JAV lietuviai sukūrė nemažai. Jos neretai būdavo pavadinamos šventųjų arba iškilių Lietuvos asmenybių vardais. Be jau aptartų Didžiojo Lietuvos kunigaikščio Vytauto ir Simono Daukanto klubų, JAV veikė ir Lietuvos didžiojo kunigaikščio Kęstučio, Birutės, šv. Kazimiero, šv. Jurgio, šv. Jono Evangelisto, šv. Juozapo, šv. Izidoriaus, šv. Roko vardais pasivadinusios lietuvių draugijos bei klubai (3 il.).

28 *Konstitucija Didžiojo Lietuvos kunigaikščio Vytauto klubo*. Lowell, Mass., Lawrence, Mass., 1949.

Atskirai reikėtų paminėti ir dar vieną JAV lietuvių draugijų tipą – tai moterų draugijos. Kai kurios iš jų turėjo tiesioginę sąsają su katalikų tikėjimu, o religinis motyvas atsispindėdavo ir pavadinimuose. Našua mieste, Naujojo Hampšyro valstijoje, buvo įsteigta Švenčiausios Motinos Dievo Nekalto Prasidėjimo seseriškos pašalpos merginų draugija. Kaip rodo pats draugijos pavadinimas, ji buvo paremta katalikų tikėjimu. Draugijos konstitucijoje²⁹ nurodoma, kad narėmis galėjo tapti lietuvės katalikės, mokančios lietuvių kalbą. Tai buvo moterų tarpusavio pašalpos draugija. Egzistavo ir pasaulietinių JAV lietuves vienijusių organizacijų. Vusterio mieste, Masačusetso valstijoje, įsteigto Lietuvių moterų klubo konstitucijoje³⁰ buvo teigiama, kad narėmis gali tapti visos lietuvės, nepaisant jų religinių ir politinių pažiūrų. Šios organizacijos pagrindinis tikslas ir buvo lietuvių moterų vienijimas. Taip pat Konstitucijoje buvo numatyta teisė klubui imtis verslo (4 il.). Neatsiejamas daugelio JAV lietuvių organizacijų veiklos akcentas buvo lietuviškų knygų ir laikraščių skaitymo propagavimas. Visos lietuvių organizacijos siekė ne tik puoselėti savąjį tautiškumą, bet taip pat ir ragino būti dorais, aktyviais JAV piliečiais.

Išvados

Solidari ir tvirta JAV lietuvių bendruomenė iki pat šių dienų išlieka viena aktyviausių lietuvių diasporų pasaulyje, puoselėjanti savo tautos paveldą. Šiame straipsnyje aptarta tik nedidelė dalis JAV lietuvių organizacijų – jų būta kur kas daugiau. Gerai organizuota ir reglamentuota veikla pasižymėjusios organizacijos būrė JAV gyvenančius ir į šią šalį atvykstančius lietuvius. Draugijų gausa ir įvairiapusiškumas sudarė geras sąlygas lietuviams pasirinkti norimą organizaciją, atsižvelgiant į principus, religiją, interesus, gyvenamąją vietą ir netgi lytį. Solidari

4. „Lietuvių moterų klubo konstitucija“. Worcester, Mass, 1947 (leidinys saugomas Trakų istorijos muziejuje)

tarpusavio parama mobilizavo bendruomenę, padėjo tėvynainiams stabiliau jaustis svečioje šalyje. Konstitucijose įtvirtintuose reikliuose nuostatuose nariams buvo taikomi aukšti nepriekaištingos reputacijos reikalavimai, o puoselėjama lietuvybė neleido nutautėti svečioje šalyje, prarasti saitų su Tėvyne Lietuva ne tik kultūriniame bet ir politiniame kontekste.

29 *Konstitucija, arba įstatai Seseriškos pašalpos draugystės merginų Švenčiausios Motinos Dievo Nekalto Prasidėjimo*. Nashua, N. H., 1914.

30 *Lietuvių moterų klubo konstitucija*. Worcester, Mass, 1947.

Šaltinių ir literatūros sąrašas

Konstitucija įstatymai, taisyklės ir nurodymai valdymuisi Susivienijimo lietuvių Amerikoje (Lithuanian Alliance of America) seimų, Pildomosios tarybos ir kuopų. New York City, 1925.

Lietuvių Romos katalikų susivienymo Amerikoje konstitucija / Constitution Of The Lithuanian Roman Catholic Alliance Of America. Wilkes Barre, Pa, 1927.

Konstitucija Lietuvos vyčių po globa šv. Kazimiero, Chicago, Ill., 1928.

Tėv. myl. draugijos įstatai ir istorija. Worcester, Mass., 1911.

Konstitucija bei įstatai lietuvių ūkėjų klubo po vardu Simano Daukanto. Lawrence, Mass., 1924.

Konstitucija Didžiojo Lietuvos kunigaikščio Vytauto klubo. Lowell, Mass., Lawrence, Mass., 1949.

Konstitucija, arba įstatai seseriškos pašelpos draugystės merginų Švenčiausios Motinos Dievo Nekalto Prasiidėjimo. Nashua, N. H., 1914.

Lietuvių moterių klubo konstitucija. Worcester, Mass., 1947.

Aleksandravičius, Egidijus, *Lietuvių pasaulio istorijos.* Vilnius, 2014.

Amerikos lietuvių istorija. Red. dr. Antanas Kučas. So. Boston, Mass., 1971.

Chicagos lietuvių metraštis. Red. A. Vilainis-Šidlauskas. Chicago, Ill., 1955.

Kondratas, Ramūnas. Lietuviai Amerikoje: istorinė apžvalga. In *Lietuvių kultūrinis paveldas Amerikoje. Lithuanian Cultural Legacy in America.* Ats. red. Algis Lukas. JAV, 2009, p. 18–28.

Skirius, Juozas. *JAV lietuvių darbai Lietuvai 1918–2018 metais.* Vilnius, 2018.

CONSTITUTIONS AND STATUTES OF THE USA LITHUANIAN ORGANIZATIONS PRESERVED IN TRAKAI HISTORY MUSEUM

Tomas Petrauskas
Trakai History Museum

The Seimas of the Republic of Lithuania has declared 2019 as the World Lithuanian Year. One of the largest and most active Lithuanian diasporas was formed in the United States of America (USA). Traditionally, three waves of Lithuanian migrants to the USA are distinguished: the first one – from the second half of the 19th century until 1940, the second – from 1940 to 1989, and the third commenced in 1990. The first wave of Lithuanian emigrants went to another continent due to socio-economic circumstances – the pursuit for a more comfortable life attracted to search for happiness in the USA. The spirit of the National Movement that started in the 19th century in their homeland brought Lithuanians across the Atlantic ocean: their customs, culture and language were not forgotten. After the Lithuanians set up in the USA, the organized, systematic, political, social and cultural activities began: the Lithuanian press was published, various societies, clubs were established, their own businesses were started and Lithuanian schools were established. A number of mutual aid societies were

founded to help Lithuanians who were rather poor or who have just arrived in the USA. The Catholic faith also played an important role in the perception of nationality. Therefore, at the beginning of the 20th century, a strong, active, and organized Lithuanian community formed in the USA; the compatriots who came later joined this community as well. A new wave of Lithuanian emigration to the USA started in 1940, after the USSR occupied our country, and on March 11, 1990, when Lithuania regained its independence, the Lithuanians who liberated from the “Iron Curtain” began to search for happiness in the USA.

Commemorating the World Lithuanian Year and considering the meaning of our compatriots’ diaspora in the USA, it is worth exploring its activities more comprehensively. The funds of Trakai History Museum hold a number of exhibits related to this topic. These are the signs of the members of the societies: ribbons, badges, photographs, printed constitutions and statutes of Lithuanian organizations and societies in the USA.

(NE)PAMIRŠTI ALEKSANDRIJOS DVARO JANAVIČIAI

Dr. Gabrielė Jasiūnienė
Šiaulių „Aušros“ muziejus
Vilniaus g. 74, Šiauliai
gabrielejasiun@gmail.com

Anotacija

Straipsnyje atkreipiamas dėmesys į netoli Šiaulių įsikūrusio Aleksandrijos dvaro savininkus, pažangios ūkinės veiklos, kultūros ir švietimo puoselėtojus Janavičius. Darbe plėtojama mintis, kad ši šeima gali būti įvardijama atminties vieta, kuri nepelnytai ilgą laiką buvo nustumta į antrą planą tokių garsių giminių kaip Zubovai, Sondeckiai, Venclauskiai ir pan. Šiame straipsnyje ne tik trumpai pristatoma Janavičių giminės istorija, jos paveldas, Šiaulių „Aušros“ muziejui perduotas giminės archyvas, bet ir keliamas klausimas, ar Janavičių giminė dar svarbi Šiauliams? Ar ši atminties vieta nenugrims į užmarštį kartu su Aleksandrijos dvaru?

Reikšminiai žodžiai

Atminties vieta, Aleksandrija, Janavičiai, paveldas, archyvas

Įvadas

Kiekviena visuomenė turi daugybę atminties vietų – ženklų, atspindinčių jų praeitį ir padedančių išsaugoti svarbius praeities relikvus ateities kartoms. Lietuvos istorijos instituto darbuotojo dr. Alvydo Nikžentaičio vadovautos mokslo tyrimo programos „Atminties kultūra Lietuvoje“ aprašyme atminties vietomis vadinami kultūriniai simboliai, keliantys kolektyvines asociacijas¹. Tokie simboliai turi ir kolektyvinės atminties vaizdinių telkiamąją galią. Minėtas istorikas remiasi prancūzų mokslininko dr. Pierre'o Nora koncepcija, kurioje teigiama, kad atminties vietos nereikėtų sutapatinti vien tik su fiziškai egzistuojančiomis jos formomis, pavyzdžiui, konkrečia geografine vieta, paminklu, meno kūriniumi ir kt. Atminties vietomis gali būti ir nematerialūs objektai, tokie kaip asmenybė, atmintina

diena ir panašiai². Straipsnyje, remiantis šiomis teorijomis, siekiama atkreipti dėmesį į vieną iš Šiaulių miesto, priemiesčio ar netgi regiono atminties vietų – į asmenybes – netoli Šiaulių įsikūrusio Aleksandrijos dvaro savininkus Janavičius. Aptariant šią temą, derėtų kelti klausimą, kodėl domimasi būtent Janavičiais? Atsakant galima pažymėti, kad dažnai vienos atminties vietos nugrimzta arba pamažu grimzta į užmarštį, o kitos iškyla į paviršių. Panašiai nutiko ir Aleksandrijos dvaro savininkams. Ši giminė ilgą laiką buvo tarsi nustumta į antrą planą ne tik Zubovų, bet ir tokių garsių Šiaulių miesto ar apskritai – krašto giminių kaip Sondeckiai, Venclauskiai, Fledžinskiai ir kt. Todėl šiandienos visuomenei apie Janavičius jau reikia priminti. Paminėtina, kad ilgą laiką ši giminė nesulaukė ir tyrėjų dėmesio. Žinomi pavieniai Vygando Šiukščiaus, Aldonos Sireikienės darbai, kuriuose rašoma apie šios giminės atstovus. Straipsnyje, siekiant išnagrinėti šaltinius bei istoriografijoje pateikiamą medžiagą, naudojami literatūros ir šaltinių analizės bei lyginamasis metodai.

Iš užmaršties iškilę Aleksandrijos Janavičiai

Pirmiausia derėtų akcentuoti, kad Janavičiai geriausiai gali būti apibūdinami kaip pažangios ūkinės veiklos plėtotojai, kultūros ir švietimo puoselėtojai. Itin ryški asmenybė buvo Janavičių šeimos galva – Vincas Janavičius (?–1921). Žinoma, kad V. Janavičius buvo ekonomistas, Zubovams priklausiusio Aleksandrijos dvaro administratorius. Pirmisiais XX a. metais iš Zubovo nusipirkęs 500 hektarų, tapo Aleksandrijos dvaro savininku. Dar 1992 m. interviu leidiniui „Šiaulių naujienos“ davęs Vytautas Janavičius senelį Vincą apibūdino kaip išsilavinusį ir gabų žmogų, kuris ekonomiką studijavo Austrijoje³. Matyt, toks išsilavinimas padarė gilų įspūdį Zubovams, patikėjusiems V. Janavičiui

1 Lietuvos istorijos institutas. Mokslo tyrimo programa „Atminties kultūra Lietuvoje“ (I dalis), 2009–2013 m. [interaktyvus], [žiūrėta 2019 04 15]. Prieiga per internetą: <<http://www.istorija.lt/mokslas/mokslines-programos/atminties-kultura-lietuvoje-d-1/>>.

2 Ibid. Plačiau žr. Nora, Pierre. Between memory and history: Les Lieux de Mémoire. *Representations*, 1989, No. 26, p. 7–24.

3 Sireikienė, Aldona. Aleksandrijon sugrįš šeiminkai. *Ora et labora* – melskis ir dirbk. *Šiaulių naujienos*, 1992 05 13, Nr. 91 (11278), p. 2.

svarbius dvaro reikalus. Dėmesį patraukia ir įdomi istorija, susijusi ir su Aleksandrijos dvaro perleidimu Janavičių šeimai. Literatūrologas dr. Vygandas Šiukščius įvardijo, kad gubernijos garo malūnas ir mechaninės dirbtuvės, Aleksandrijos plytinė, durpynas – V. Janavičiaus kūdikiai. Mokslininkas pažymėjo, kad grafas nemokėjo V. Janavičiui visos algos – dalį užrašydavo į kreditą. V. Janavičius apie 1910 ar 1911 m. paprašė grafo Zubovo sumokėti jam priklausančius pinigus. Tačiau grafas, užuot gražinęs skolą, perleido V. Janavičiui Aleksandrijos dvarą⁴. Tokiu būdu iki šių dienų išlikęs Aleksandrijos dvaras pateko į naujųjų šeiminiųkų – Janavičių rankas. Paminėtina, kad dar XIX a., valdant grafams Zubovams, dvaro teritorijoje buvo pastatytas administratoriaus namas. XX a. pirmoje pusėje dvare šeiminiųkaujant naujiems savininkams Janavičiams, minėtas pastatas buvo rekonstruotas. Nors šiuo metu po jį nusiaubusio gaisro pastatas griūva, bet buvusių šeiminiųkų dvasia teritorijoje dar po truputį plevena.

Aptariant šią temą, derėtų išskirti, kad Peliksas Bugailiškis (1883–1965) savo prisiminimuose itin aiškiai akcentavo V. Janavičiaus siekį plėtoti dvare pažangią ūkinę veiklą. Šis žymus krašto žmogus savo atsiminimuose minėjo V. Janavičiaus keliones į Suomiją. Įdomu, kad kelionės nebuvo turistinio pobūdžio – į Suomiją dvarininkas vyko tirti gyvulių veislių, norėdamas jas išbandyti Lietuvoje. Autorius išskyrė, kad V. Janavičiaus pranešimai prilygo netgi moksliniams leidiniams⁵. Vadinas, aptariamuoju laikotarpiu šis Janavičių giminės atstovas siekė savo valdose įkurti tiems laikams itin modernų ir moksliniais tyrimais pagrįstą ūkį. V. Janavičius buvo ne tik gabus ūkio valdytojas, bet kartu ir kultūros bei švietimo puoselėtojas. P. Bugailiškis rašė, kad caro laikais jo dvare vykdavo istorinės Šiaulių gegužinės, o jis pats ne vieną beturtį moksleivį buvo „pastatęs ant kojų“⁶. Derėtų paminėti ir dar vieną faktą, susijusį su V. Janavičiumi. Žinoma, kad jis buvo vienas iš Markso ir Engelso „Kapitalo“ leidimo lenkų kalba finansuotojų⁷. Dėl šios ir kitos socialistinės veiklos dvarininkui 1921 m. mirus nebuvo leista jo palaidoti katalikiškose kapinėse. Šeima ir bičiuliai V. Janavičių palaidojo patys dvaro kalnelyje. Taip, anot istorikės Romos Baristaitės, prie Šiaulių atsirado pirmosios nekonfesinės kapinės. Jose buvo palaidota ir iš Daugpilio kilusi, 1942 m. nuo plaučių uždegimo

4 Šiukščius, Vygandas. Vytautas Janavičius – minties poetas. *Literatūra ir menas*, 2004 01 30, Nr. 2986, p. 7–8.

5 Bugailiškis, Peliksas. *Gyvenimo vieškeliais*. Sud. Vyngintas Bronius Pšibilskis. Šiauliai, 1994, p. 186.

6 Ibid.

7 Šiukščius, V. Op. cit., p. 8.

1. Vytautas ir Marija Janavičiai, XX a. 3–4 deš. ŠAM Fot. nežinomas

mirusi⁸, V. Janavičiaus žmona Marija Arciš⁹. Paminėtina, kad iki šiol šių Janavičių ir vėliau palaidotų kitų šeimos narių atmintį liudija Aleksandrijoje išlikę antkapiai. Su Marija Vincas susilaukė trijų dukterų: Reginos Janavičiūtės, Marijos Gadowskienės, Zofijos Kripienės, ir sūnaus Vytauto.

Vytautas Janavičius (1890–1977) – dar viena kertinė Janavičių šeimos figūra. Jis, tapęs inžinieriumi, perėmė Aleksandrijos plytinės reikalus. Sukūręs šeimą su garsaus miškininko Povilo Matulionio dukra, motinos bendravarde Marija, jis išaugino tris sūnus: Algirdą, Jurgį ir Vytautą Steponą (1 il.).

Šiaulių „Aušros“ muziejuje saugomi Vytauto Janavičiaus anūkės Kristinos Janavičiūtės perduoti dokumentai. Tarp jų – 1922 m. Kauno notarinio archyvo Šiaulių apskrities 1922 m. pripažinimo aktų knygos pirmąjį išrašą. Šiame dokumente notaras Petras Labanauskas fiksuoja, kad po Vinco Janavičiaus mirties nekilnojamas turtas, kurį sudaro Aleksandrijos dvaras su plytine ir koklių dirbtuve, greta Aleksandrijos dvaro esantis sklypas ir Anžuolino (Ažolinio) palivarkas padalyti M. Janavičienei ir vaikams¹⁰. Šiuo klausimu aktualūs ir 1924 m. pa-

8 Marijos Janavičienės mirties liudijimas, 1942 m. *Šiaulių „Aušros“ muziejus* (toliau – ŠAM), I–R 12883, l. 1^r.

9 Urbonavičiūtė, Romualda. Istorikė Roma Baristaitė apie Laisvamanių kapines. *Šiaulių naujienos* [interaktyvus], 2013 07 12, [žiūrėta 2019 04 09]. Prieiga per internetą: <<http://www.snaujienos.lt/archyvas/54-siauliu-kapai-senkapiai-kapinytai/22640-istorik-roma-baristait-apie-laisvamani-kapines.html>>.

10 Kauno notarinio archyvo Šiaulių apskrities 1922 metams pripažinimo aktų knygos pirmąjį išrašą, 1922 m. gegužės 18 d. ŠAM, l. 1^r-1^v.

U Pirmi Šiaulių apskrities viršininkui.

Leidžiama
1940 m. rugpjūčio 23 d.
Prašymas.

Mano žmona studijavo mediciną ir norėdama būti naudinga naudroti visiškai dirbti Šiaulių miesto ligoninei. Tam reikalingi persikėle gyventi į miestą ir todėl apstatymui buto prašau leisti pervežti iš Aleksandrijos dvaro reikalingus baldus.

4 lovos
2 spintos
8 kėdės
2 lentynos
2 stovai
2 lovos spintelių
1 komoda
1 kėbula
1 stalas
1 įspūnis

V. Janavičius
1940 m. rugpjūčio 23 d.
Šiauliai.

2. Inžinieriaus V. Janavičiaus prašymas Šiaulių apskrities viršininkui dėl baldų pervežimo iš Aleksandrijos dvaro, apie 1940 m. ŠAM, I-R 12879

vasarį rašyti įgaliojimai, kuriais Marija Janavičienė ir Regina Janavičiūtė įgaliojo Vytautą Janavičių visiškai šeimininkauti ir valdyti visą kilnojamąjį, ir nekilnojamąjį turtą, kapitalus, prekybos ir pramonės įstaigas, taip pat atlikti visus teisinius reikalus¹¹. Taigi po tėvo mirties V. Janavičius tapo pagrindiniu Aleksandrijos dvaro valdytoju. P. Bugailiškis apie V. Janavičių atsiliepė, kaip apie muziejaus darbo entuziastą, aktyvų išvykų – ekspedicijų dalyvį su savo mašina ir fotoaparatu. Žinoma, kad 1932 m. jis tapo „Aušros“ muziejui priklausiusios Šiaulių kraštotyros draugijos valdybos nariu, dėstė muziejaus organizuotuose fotografijos kursuose. 1935 m. kuriantis šios draugijos Oro muziejaus sekcijai, jis rūpinosi muziejaus paruošiamaisiais darbais¹². Deja, po sovietinės okupacijos nacionalizavus Aleksandrijos dvarą, Janavičiai buvo priversti iš jo išsikelti į Šiaulius. V. Janavičius 1940 m. rugpjūčio mėnesį Šiaulių apskrities viršininkui rašytame prašyme akcentavo:

11 Marijos Janavičienės įgaliojimas Vytautui Janavičiui pilnai valdyti reikalus ir turtus, 1924 m. kovo 20 d. ŠAM, I. 1^r. Reginos Janavičiūtės įgaliojimas Vytautui Janavičiui pilnai valdyti reikalus ir turtus, 1924 m. balandžio 25 d. ŠAM, I. 1^r.
12 Bugailiškis, P. Op. cit., p. 364, 402–403, 437.

Šiaulių šv. Petro ir Povilo bažnyčios 1924 metų gimusiųjų ir krikštytųjų metrikų knygų ištrauka.

eilės Nr.	Kada ir kokiu vardu kūdikis krikštytas? Kada ir kame gimė?	Kūdikio gimdytojų vardai ir pavardės ir kur prisirašė?	Pastabos
109.	1924 metais kovo mėn. 23 dieną Šiaulių krah. bažnyčioje prarūpintų tėvų krikštų vardu Vytautas, gimęs Šiaulių dvarinėje namuose. Šiaulių krah. dvarinėje namuose 1924 m. sausio 19 dieną Aleksandrijos dvare.	Vytautas ir Marija iš Aleksandrijos dvaro namų. Šiaulių krah. dvarinėje namuose. Šiaulių krah. dvarinėje namuose. Šiaulių krah. dvarinėje namuose.	

Sios ištraukos žinių tikslumas patvirtintas 1924 m. rugpjūčio 23 d., Nr. 1236

Šiaulių šv. Petro ir Povilo bažnyčios klebonas Kun. M. ...

3. Šiaulių šv. Petro ir Povilo bažnyčios 1924 m. gimusiųjų ir krikštytųjų metrikų knygos ištrauka apie Vytauto [Stepono] Janavičiaus krikštą, 1924 m. rugsėjo 23 d. ŠAM, I-R 12890

„Mano žmona studijavo mediciną ir norėdama būti liaudžiai naudinga nori dirbti Šiaulių miesto ligoninei. Tam reikalui ir persikėlė gyventi į miestą ir todėl apstatymui buto prašau leisti pervežti iš Aleksandrijos dvaro reikalingus baldus“¹³ (2 il.). Prašyme išvardintos keturios lovos, dvi spintos, aštuonios kėdės, dvi lentynos ir kiti baldai. Kyla klausimas, dėl kokios priežasties V. Janavičius rašė tokį prašymą – dėl finansų trūkumo ar dėl būtinybės apstatyti butą? O galbūt tokiu būdu norėjo išsaugoti bent nedidelę dalį šeimos paveldo, ryšį su Aleksandrijos dvaru?

Po karo Janavičiai pasitraukė į Vokietiją, o vėliau atsirado ir Australijoje. Reikia pažymėti, kad su Lietuva ir Aleksandrijos dvaru ypač tamprų ryšių jautė vyriausiasis Janavičių sūnus Vytautas Steponas. 1924 m. sausio 19 d. išrašė iš Šiaulių šv. Petro ir Povilo bažnyčios 1924 m. gimusiųjų ir krikštytųjų metrikų knygos rašoma, kad Vytautas [Steponas] Janavičius gimė Aleksandrijos dvare, o jo krikšto tėvais buvo Jonas Fledžinskis ir Kotryna Kurkauskienė¹⁴ (3 il.).

Vytautas Steponas Janavičius 1941–1943 m. Vilniaus universitete studijavo mediciną. Išvykęs į Vokietiją, 1946–1949 m. viename iš seniausių

13 Inžinieriaus V. Janavičiaus prašymas Šiaulių apskrities viršininkui dėl baldų pervežimo iš Aleksandrijos dvaro, apie 1940 m. ŠAM, I-R 12879.
14 Šiaulių šv. Petro ir Povilo bažnyčios 1924 metų gimusiųjų ir krikštytųjų metrikų knygos ištrauka apie Vytauto [Stepono] Janavičiaus krikštą, 1924 m. rugsėjo 23 d. ŠAM, I-R 12890.

Vokietijoje Freiburgo universitete studijavo ekonomiką, bet studijų nebaigė¹⁵. Apie 1950 m. pasitraukė į Australiją, kur pradėjo dirbti dažytoju. Taigi inteligentiškos lietuvių dvarininkų šeimos sūnus emigracijoje buvo priverstas pradėti nuo nulio. Ir jis pradėjo – kaip rašytojas V. S. Janavičius debiutavo 1952 m., kai žurnale „Literatūros lankai“ buvo išspausdintas jo romano „Vaikystė“ fragmentas, vėliau pasirodė kiti jo kūriniai¹⁶. Sukūręs šeimą su 1923 m. gimusia poete, dailininke Aldona Vesčiūnaite, išaugino penkias dukteris. Nors ilgą laiką Janavičiai gyveno emigracijoje, bet Lietuva visada buvo jų širdyse, o Aleksandrijos dvaras broliams Janavičiams, ypač Vytautui Steponui, – saugi ir išsilgta užuovėja. Lietuvai atgavus nepriklausomybę, V. S. Janavičius susigrąžino Aleksandrijos dvarą, rengėsi jį atstatyti, bet 1995 m. liepos 27 d. staigi mirtis nutraukė planus¹⁷. Nors V. S. Janavičius mirė Australijoje, palaidotas jis Lietuvoje, jo brangiojoje Aleksandrijoje. Urnas su V. Janavičiaus ir V. S. Janavičiaus palaikais iš Australijos parvežė vyriausioji rašytojo duktė Kristina Aleksandra Janavičiūtė. Urnos 1996 m. liepos 14 d. palaidotos Aleksandrijos kapinaitėse.

Praėjus daugiau nei dvidešimčiai metų, į Šiaulius grįžo ir dalis Janavičių dokumentų, fotografijų bei daiktų. Janavičių šeimos archyvas į Lietuvą pargabentas Maironio lietuvių literatūros muziejaus, ypač Išeivių literatūros skyriaus vedėjos dr. Virginijos Paplauskienės rūpesčiu. Pargabentas archyvas Vytauto ir Aldonos Janavičių dukrų valia¹⁸ paskirstytas ne tik šiam muziejui, bet ir Šiaulių „Aušros“ muziejui, taip pat – Vilniaus dailės akademijai. Nors griūvančiuose Aleksandrijos dvaro rūmuose Janavičių dvasia pamažu blėsta, bet ji nepalieka Šiaulių apylinkių ir po truputį atgyja „Aušros“ muziejuje. Į „Aušros“ muziejų patekusiame archyve – fotografijose užfiksuotas šeimos gyvenimas Aleksandrijoje ir Australijoje, su dvaru susiję bei asmeniniai šeimos narių dokumentai. Itin informatyvūs yra XX a. pirmos pusės dokumentai, kuriuose rašoma apie Vytauto Janavičiaus vyresniojo inžinieriaus darbą bei tarnybą. Jo užrašų knygelė su įrašytais užsienio kalbos žodžiais byloja, kad jis mokėsi kalbų. Vy-

15 Karmalavičius, Ramutis. Vytautas Steponas Janavičius. In *Visuotinė lietuvių enciklopedija* [interaktyvus], 2005 08 17, [žiūrėta 2019 05 20]. Prieiga per internetą: <<https://www.vle.lt/Straipsnis/Vytautas-Steponas-Janavičius-33848>>.

16 Šiuokščius, V. Op. cit., p. 7–8.

17 Ibid.

18 Šiaulių „Aušros“ muziejus nuoširdžiai dėkoja Janavičių dukroms, ypač Kristinai Janavičiūtei, kad dalis šeimos relikvijų pateko ir į „Aušros“ muziejų.

4. Šiaulių „Aušros“ muziejuje saugomi vertingi Janavičių šeimos dokumentai ir daiktai, fotografijos iš Šiaulių „Aušros“ muziejaus archyvo

tautui Janavičiui vyresniajam priklausęs matavimo priemonių rinkinys iliustruoja to meto inžinieriaus darbą. Visa tai prisideda prie Janavičių atminties išsaugojimo (4 il.).

Apie šio archyvo atgabenimą į Šiaulius ir saugojimą „Aušros“ muziejuje parengti muziejaus darbuotojų straipsniai, taip pat Lietuvos integralioje muziejų informacinėje sistemoje (LIMIS) viešinama Janavičiams priklaususių dokumentų – dabar jau eksponatų – aprašai bei vaizdai prisideda prie šios giminės, kaip atminties vietos, aktualizavimo. Atmintį apie Janavičius liudija ir minėti giminės atstovų antkapiai. Deja, griūvantis, nors ir į saugomų Kultūros vertybių registrą vis dar įtrauktas Aleksandrijos dvaro sodybos kompleksas, greičiausiai jau nebepakils, o registro apraše apie Janavičius turbūt išliks tik trumpas paminėjimas: „Aleksandrijos dvare savo vaikystę praleido rašytojas Vytautas Steponas Janavičius (1924–1995), pas savo dukterį Mariją Janavičienę vasaromis atostogaudavo ir paskutinius savo gyvenimo metus (1929–1932) praleido žymus miškininkas, miško tipologijos pradininkas Lietuvoje, profesorius (1923) Povilas Matulionis (1860–1932).“¹⁹

Paminėtina, kad Šiaulių apskrities Povilo Višinskio bibliotekos parengtame virtualiame biografijos žinyne rašoma apie rašytojus Vytautą Steponą ir Jurgį Vincą Janavičius²⁰. Beje, šioje bibliotekoje ir Šiaulių universiteto bibliotekoje galima paskaityti Vytauto ir Jurgio Janavičių kūrinių.

Išvados

Apibendrinant derėtų pastebėti, kad Janavičių giminė paliko ženklų įspaudą ne tik Šiaulių miesto ar krašto, bet ir visos Lietuvos istorijoje. Trijų kartų atstovų – ekonomisto Vinco Janavičiaus, jo sūnaus Vytauto Janavičiaus ir anūko Vytauto Stepono Janavičiaus vardai ilgam išliks neatsiejami nuo Aleksandrijos dvaro. Būtent ekonomistas, kultūros bei švietimo puoselėtojas Vincas Janavičius, perėmęs iš Zubovų valdyti Aleksandrijos dvarą, siekė savo valdose įkurti tiems laikams itin modernų ir moksliniais tyrimais pagrįstą ūkį. Sėkmingus Vinco darbus pabandė tęsti ir Vytautas Janavičius – inžinierius, po tėvo mirties perėmęs Aleksandrijos plytinės reikalus. Tačiau sovietinė okupacija sutrukdė V. Janavičiui plėtoti tėvo veiklą ir jis buvo priverstas kartu su šeima emigruoti iš Lietuvos. Ilgą laiką gyvenęs emigracijoje, Vytautas Steponas Janavičius, vos Lietuvai atgavus nepriklausomybę, susigrąžino Aleksandrijos dvarą ir rengėsi jį atstatyti. Deja, visus planuotus darbus nutraukė mirtis. Nors griūvančiuose Aleksandrijos dvaro rūmuose Janavičių dvasia beveik baigia išnykti, bet giminės atminimas vis dar gajus. Janavičius primena išlikę antkapiai, šeimos narių pasiekimai ir nuveikti darbai. Prie Janavičių atminimo įamžinimo reikšmingai prisidėjo ir į Šiaulių „Aušros“ muziejų parvežtas šeimos dokumentų, fotografijų ir daiktų archyvas. Norėtusi tikėti, kad muziejaus iniciatyvos užteks, jog Janavičiai užimtų sau priklausančią poziciją atminties vietų gretose. O iš tolimos Australijos sugrįžusi dvarininkų Janavičių dvasia ir atvežtas paveldas taps reikšmingu Šiaulių miestui, kraštui ar net regionui.

19 Kultūros vertybių registras [interaktyvus], [žiūrėta 2019 05 29]. Prieiga per internetą: <<https://kvr.kpd.lt>>.

20 Biografinis žinynas „Šiaulių šviesuomenė: nuo 1791 m. iki šių dienų“ [interaktyvus], [žiūrėta 2019 05 29]. Prieiga per internetą: <<http://savb.lt/lt/krastieciai/virtualios-parodos/biografinis-zinynas-siauliu-sviesuomene-nuo-1918-m-iki-siu-dienu/>>.

Literatūros sąrašas

Biografinis žinynas „Šiaulių šviesuomenė: nuo 1791 m. iki šių dienų“ [interaktyvus], [žiūrėta 2019 05 29]. Prieiga per internetą: <<http://savb.lt/lt/krastieciai/virtualios-parodos/biografinis-zinynas-siauliu-sviesuomene-nuo-1918-m-iki-siu-dienu/>>.

Bugailiškis, Pelikšas. *Gyvenimo vieškeliais*. Sud. Vygintas Bronius Pšibilskis. Šiauliai, 1994.

Karmalavičius, Ramutis. Vytautas Steponas Janavičius. In *Visuotinė lietuvių enciklopedija* [interaktyvus], 2005 08 17, [žiūrėta 2019 05 20]. Prieiga per internetą: <<https://www.vle.lt/Straipsnis/Vytautas-Steponas-Janavicius-33848>>.

Nora, Pierre. Between memory and history: Les Lieux de Mémoire. *Representations*, 1989, No. 26, p. 7–24.

Sireikienė, Aldona. Aleksandrijon sugrįš šeimininkai. *Ora et labora* – melskis ir dirbk. *Šiaulių naujienos*, 1992 05 13, Nr. 91 (11278), p. 2.

Šiukščius, Vygandas. Vytautas Janavičius – minties poetas. *Literatūra ir menas*, 2004 01 30, Nr. 2986, p. 7–8.

Urbonavičiūtė, Romualda. Istorikė Roma Baristaitė apie Laisvamanių kapines. *Šiaulių naujienos* [interaktyvus], 2013 07 12, [žiūrėta 2019 04 09]. Prieiga per internetą: <<http://www.snaujienos.lt/archyvas/54-siauliu-kapai-senkapiai-kapinynai/22640-istorik-roma-baristait-apie-laisvamani-kapines.html>>.

THE (UN)FORGOTTEN JANAVIČIAI FAMILY FROM ALEKSANDRIJA MANOR

Dr. Gabrielė Jasiūnienė
Šiauliai “Aušros” Museum

Every society has many places of memory that reflect their past and help preserve important relics of the past for future generations. Various geographic locations, sculptures, city coat of arms, street names, or even people can be considered as the places of memory. Memory places become important figures that have meanings and evoke certain associations. On the other hand, it is often the case that some places of memory sink into oblivion, while others rise to the surface. The question then is what should be done in such cases?

The aim of this paper is to draw attention to the Janavičiai family, the owners of Aleksandrija manor near Šiauliai, who for a long time have been as if sidelined by such famous families as Zubovai, Sondeckiai, Venclauskiai and others. After all, it should be noted that the Janavičiai family were the promoters of advanced economic activity, culture and education. Vincas Janavičius (? - 1921) was an economist, an administrator of Aleksandrija manor owned by the Zubovai family. He bought from Zubovas 500 ha of land and became the owner of Aleksandrija manor. He and his wife Marija Arciš had three daughters and a son, Vytautas. Vytautas Janavičius (1890–1977) is another cornerstone of the Janavičiai family. He became an engineer and took over the brickyard of Aleksandrija. He married Marija, the daughter of a famous forester

Povilas Matulionis, and they raised three sons: Algirdas, Jurgis and Vytautas Steponas. After World War II, the members of this family were forced to emigrate to Australia. They became the part of Lithuanian World Community. Vytautas Steponas Janavičius (1924–1995) married a poetess and artist Aldona Vesčiūnaitė, and they raised five daughters. Although the Janavičiai family lived in emigration for a long time, Lithuania was always in their hearts, and Aleksandrija manor for Vytautas Steponas was a safe and nostalgic shelter. After Lithuania regained its independence, V. Janavičius redeemed Aleksandrija manor and prepared to rebuild it, however, his sudden death in 1995 interrupted the plans. Even though being thousands of kilometres away, the Janavičiai family did not forget Lithuania and native home in Aleksandrija. More than twenty years later some documents, photographs and things of the Janavičiai family returned to Šiauliai. Although the spirit of the Janavičiai family is almost not felt in the decaying palace of Aleksandrija manor, it is gradually reviving in Šiauliai “Aušros” museum. The paper not only briefly presents the history of the Janavičiai family and their heritage, but also raises the question whether the Janavičiai family is still important to Šiauliai? Will this place of memory not fall into oblivion together with Aleksandrija manor?

PASAULIO LIETUVIŲ PAVELDAS ŠILUTĖS MUZIEJUJE

Asta Bartkevičiūtė

Šilutės Hugo Šojaus muziejus

Lietuvininkų g. 4, Šilutė

etnografija@silutesmuziejus.lt

Anotacija

Straipsnyje aptariami Šilutės Hugo Šojaus muziejuje saugomų iš Mažosios Lietuvos kilusių pasaulio lietuvių – Banaičių ir Kuršaičių šeimų – kolekcijų eksponatai. Jų istorijos tampriai susijusios su žmonių likimais. Tilžėje gimęs Valteris Kristupas Banaitis žinomas kaip lietuviškų evangeliško giesmių harmonizuotojas, vienas pirmųjų profesionalių Mažosios Lietuvos kompozitorių. Jo sesuo Eva Banaitytė, Antrojo pasaulinio karo metais pasitraukusi į Vokietiją, buvo aktyvi visuomenės veikėja. Banaičių kolekcijoje – ženkliai Rytprūsių ikonografijos dalis, reti leidiniai, du unikalūs klaipečių moteriškų rūbų komplektai. Manoma, kad Heinrichas Kuršaitis buvo rašytojos Ievos Simonaitytės giminaitis, apakęs nelaimingo atsikimo metu vaikystėje. Vyras, Antrojo pasaulinio karo metais išvežtas į Vokietiją, tapo paklausiausiu Bad Libenštaino kurorto masažuotoju ir vadintas „legenda gydančiomis rankomis“. Istorinę vertę turi Kuršaičių fonde esančios Brailio rašto knygos, taip pat įvairūs aklųjų daiktai. Jo dukterėčiai Hildai Kallvis priklausiusių pašto ženklų rinkinys įdomus lietuviškais ženklais.

Reikšminiai žodžiai

Šilutės muziejus, pasaulio lietuviai, paveldas, Valteris Banaitis, Eva Banaitytė-Koch, Heinrichas Kuršaitis

Šilutė ir jos apylinkės iki pat 1923 m. priklausė Mažajai Lietuvai – istoriniam ir etnografiniam pirma Prūsijos, o vėliau – Rytprūsių regionui. Dabartinės Lietuvos teritorijos atžvilgiu Mažoji Lietuva dalinama į dvi dalis – Klaipečių kraštą ir Rytprūsius, ir abiejų likimas nepavydėtinas. Po karo senųjų Klaipečių krašto gyventojų bebuvo likę 10–20 proc. Nusivylę dėl jiems reiškiamo priešiško, laikymo vokiečiais, daugelis senųjų gyventojų išvyko į Vokietiją. 1944 m. vasarą bolševikų kariuomenei artinantis prie Rytprūsių, hitlerininkų vadovybė įsakė gyventojams trauktis į Vakarų ir gabeno juos prievarta. Kiti buvo išvežti į Sibirą, kur beveik visi žuvo. Pačiuose Ryt-

prūsijoje autochtonų nebeliko¹. Šio krašto gyventojų tąsa – į Vakarų pasitraukę lietuviai ir vienas kitas, gyvenantis Lietuvoje, – nebesudaro kompaktiškos bendruomenės. Po visą pasaulį išsibarsčiusių lietuvininkų iniciatyva dabar stengiamasi gelbėti nuo pražūties visą tą milžinišką kultūros paveldą, kurį sukūrė Mažoji Lietuva, ir gražinti jį į kultūrinį pasaulio akiratį.

Iš Šilutės Hugo Šojaus muziejuje turimų pasaulio lietuvių kolekcijų aptarti atsirinktas Banaičių ir Kuršaičių šeimų palikimas. Jų nariai Antrojo pasaulinio karo metu į užsienį išvyko iš Rytprūsių ir apsigyveno Vokietijoje. Banaičių šeimos eksponatai papildė Šilutės Hugo Šojaus muziejaus „Miestiečio buitės“ ekspoziciją, o iš Kuršaičių šeimos fonde saugomų eksponatų kartu su Ievos Simonaitytės muziejumi 2011 m. buvo surengta paroda „Heinrich Kurschat – žmogus, matantis kitaip“.

2019-ieji paskelbti Pasaulio lietuvių metais. Tai tinkama proga atidžiau pažvelgti į muziejuose esantį jų palikimą. Straipsnio tikslas – aptarti pasaulio lietuvių paveldo, saugomo Šilutės muziejuje, reikšmę ir eksponatų įvairovę, išryškinant gausiausius, įdomesnius arba turinčius didesnę istorinę vertę, taip pat – apžvelgti šeimų atstovų biografijas. Pagrindiniai tyrimo metodai: aprašomasis, analitinis, lyginamasis, abstrakcijos, dedukcijos. Kolekcijos anksčiau netyrinėtos.

Baigiantis Antrajam pasauliniam karui, Lietuvą paliko per 60 tūkstančių politinių pabėgėlių. Tai buvo masinė politinė emigracija. Skyrėsi ir socialinis naujųjų emigrantų statusas: dauguma buvo inteligentai, išsilavinę žmonės, Lietuvoje užėmę aukštus postus, žymūs politikai, menininkai, mokslininkai². Šitai iliustruoja Banaičių šeimos istorija. Banaičių (Banių) asmenvardis Mažojoje Lietuvoje neretas. XIX a. iš savo giminės lizdo Paskalvių kaime kai kurie Banaičiai kėlėsi į Tilžę ir Ragainę, tapdavo miestiečiais, užsiimdavo įvairiais amatais ir verslais, dalyvavo lietuviškoje veikloje. Svarbiausias mūsų atveju būtų Kristupas Banaitis (1878–1977) – ama-

1 Zinkevičius, Zigmantas. *Mažosios Lietuvos indėlis į lietuvių kultūrą*. Vilnius, 2008, p. 255.

2 *Lietuviai pasaulyje*. Parengė Daiva Dapkutė [interaktyvus], [žiūrėta 2019-03-22]. Prieiga per internetą: <<http://www.iseivijosinstitutus.lt/lietuviai-pasaulyje>>.

1. Eva Banaitytė tautiniais lietuvininkų rūbais. Šilutės Hugo Šojaus muziejaus nuotr.

tininkas ir prekybininkas. Jo sūnus Valteris Kristupas Banaitis (1918–1999) – muzikas (pirmasis profesionalus Mažosios Lietuvos kompozitorius) ir žurnalistas, buvo tapęs Lietuvos piliečiu, už pagalbą žydams ištremtas į Vokietiją. Po Antrojo pasaulinio karo bendradarbiavo su „Laisvosios Europos“ ir „Amerikos balso“ radijais, darbavosi išeivių organizacijose, vadovavo ansambliui, lietuvių chorui, harmonizavo lietuvių liaudies dainas, rašė spaudoje, per vokiečių radiją garsino lietuvišką muziką³.

Eva Banaitytė-Koch (1920–2015) (1 il.), Valterio Kristupo Banaičio sesuo, buvo viena paskutiniųjų Tilžės lietuvininkų, prieškarium nuo pat vaikystės dalyvavusių lietuviškoje veikloje. 1933 m. Vokietijoje įsigalėjus nacistams, ji buvo persekiojama, negalėjo studijuoti aukštojoje mokykloje. Antrojo pasaulinio karo metais su tėvais pasitraukė į Vakarų. Apsistojo Fiurstenberge, Vestfalijos žemėje. Nuo artėjančio fronto pavyko išvežti ir išgelbėti nemažai Banaičių giminės relikvijų. Įsisąmoninus, kad teks pritapti svetimose aplinkose, rasti joje vietą, save kūrybiškai įprasminti, dažnai, siekiant palaikyti savo asmeninį ir tautos dvasinį identitetą, būdavo keliamas tikslas išsiskirti savo kultūra tarp kitų tautų⁴. Gyvendama

3 Vyliūtė, Jūratė. *Lietuvių muzikai Vokietijoje 1944–1949*. Vilnius, 2005, p. 121.

4 Kuizininė, Dalia. *Lietuvių literatūrinis gyvenimas Vakarų Europoje 1945–1950 metais*. Vilnius, 2003, p. 18.

Vokietijoje, E. Banaitytė-Koch pradėjo kaupti dailės kūrinius (užsakydavo nutapyti Mažosios Lietuvos vaizdų), dailiųjų amatų dirbinius, antikvarines vertybes. Rinko leidinius, senus žemėlapius ir kitką apie Mažąją Lietuvą, saugojo iš Tilžės išvežtus senuosius lietuvininkų rankdarbius ir giminės dokumentus⁵. Savo namus buvo pavertusi vaizdinga meno galerija ir savotišku archyvu, propagavo lietuvininkų kultūrą. Surinktas vertybes jai buvo pasiūlyta perduoti Šilutės muziejui, kur sėkmingai kaupiamos Mažosios Lietuvos kultūros paveldo kolekcijos. Veiklios lietuvininkės palikimą muziejui perdavė Evos Banaitytės-Koch dukra Evelyn Jovanovič (Jovanovic). Banaičių šeimos fondas atspindi jų domėjimąsi literatūra, mokslu, tautodaile, siekį išsaugoti lietuviybę. Aptarsime spaudinius, fotografijas, atvirukus ir tekstilę.

Svarbus leidinys – „Mitteilungen der litauischer literarischen Gesellschaft“ („Lietuvių literatūros draugijos pranešimai“). Tai tęstinis numeruotas Lietuvių literatūros draugijos leidinys – pirmasis mokslinis leidinys Mažojoje Lietuvoje. Draugija rūpinosi kalbos ir kultūros likimu, „aktyvino mokslo, literatūros ir kultūros plėtotę“⁶. Leidinys ėjo 1880–1912 m., iš viso išleistas 31 sąsiuvinis. Leistas viena kartą per metus. Buvo skirtas inteligentams ir mokslininkams. Kalbos išsaugojimui didelę reikšmę turėjo straipsnių apie lietuvių kalbą ir lietuviškus papročius publikavimas, grožinės literatūros kūrinių skelbimas⁷. Kitaip nei vėlesni leidiniai, „Pranešimuose“ buvo spausdinami ištiesi dainų tekstai – tokie jie dabar itin vertingi lietuvių kultūrai. Šilutės Hugo Šojaus muziejuje saugoma 15 originalių knygelių (dauguma iš jų naujai įrištos), vienos – tik dalis (bet yra jos kopija) ir 10 kopijų – iš viso 25 skirtingų numerių sąsiuviniai. (Reikėtų pažymėti, kad „Lietuvoje MLLG leidinio visi sąsiuviniai (susegti į 6 tomų knygas) yra saugomi Nacionalinėje Martyno Mažvydo bibliotekoje Vilniuje. Kai kurie sąsiuviniai yra Lietuvių literatūros ir tautosakos institute Vilniuje. Pirmieji 18 MLLG sąsiuvinių yra skaitmeninės formos, įkelti į Virtualią elektroninio paveldo sistemą (www.epaveldas.lt)“⁸.)

Turimi 1894 m. Hoffheinzo W. Heidelbergo sudaryti „Giesmių balsai“ – pirmasis lietuvinin-

5 Purvinas, Martynas; Purvinienė, Marija. Eva Banaitytė-Koch ir Banaičių giminė. *Šilutės naujienos*, 2016 01 12, Nr. 3 (1264), p. 6.

6 Jonikaitė, Irena. *Lietuvių literatūros draugijos pranešimų (Mitteilungen der litauischen literarischen Gesellschaft) kultūrinė-literatūrinė reikšmė*. Baigiamasis magistro darbas [interaktyvus]. Klaipėda, 2015, p. 8, [žiūrėta 2019 04 12]. Prieiga per internetą: <<https://vb.ku.lt/object/elaba:8671283/>>.

7 Ibid.

8 Ibid., p. 9.

2. Jokūbynės parkas Tilžėje: (iš kairės) lietuviškas namelis ir akmeninis tiltelis per „Gulbių jūrą“.
Šilutės Hugo Šojaus muziejaus nuotr.

kų protestantų giesmynas vienam keturiems balsams su vargonų pritarimu. Siekį puoselėti lietuvių kalbą liudija nedidelis lietuvių kalbos vadovėlis „Metoula Sprachführer Litauisch“, išleistas 1912 m. Jame publikuojama trumpa lietuvių kalbos gramatika, pasikalbėjimai ir vokiečių–lietuvių kalbų žodynelis. Knygelės autorius – žymus Mažosios Lietuvos kultūros veikėjas Mikelis Ašmys. Vėlesnis leidinys, išleistas 1951 m. Liudvigsburge, – paties Valterio Kristupo Banaičio parinktų ir harmonizuotų 34 lietuvių evangelikų liaudies giesmių keturbalsiam chorui rinkinys. Jis skirtas lietuviams emigrantams. Paminėtina brošiūra „Lietuva: kraštas ir tauta“, išleista 1949 m. Augsburgėje, redaguota Adolfo Šapokos. Antraštiniame lape randame rašalu įrašytą dedikaciją „didžiam Lietuvos patrijotui Kristopui Banaičiui“, kurią pasirašo Feliksas Kapočius, vyriausiasis Lietuvių sielovados tvarkytojas Vokietijoje ir Austrijoje, tautinis lietuvių delegatas šiose šalyse. Jam buvo patikėta tautiečių – karo pabėgėlių – kultūrinė, socialinė globa ir labdara.

Rytų Prūsija paliko nepaprastai turtingą lietuviškosios urbanistikos, etnografijos ir kraštovaizdžio ikonografijos paveldą⁹, bet jis labai išsklaidytas tiek Lietuvoje, tiek užsienio šalyse. Patys svarbiausi rinkiniai saugomi Mažosios Lietuvos istorijos, Šilutės muziejuose, taip pat archyvuose, mokslinėse bibliotekose¹⁰. Banaičių archyve esama daug nuotraukų, atvirukų ir atvirlaiškių. Daugumoje jų – XX a. pirmos pusės Kuršių nerijos ir jos miestelių (Nidos, Pilkopos, Juodkrantės) vaizdai, kitą didelę dalį sudaro Tilžės vaizdai, truputis XX a. pradžios Klaipėdos, Paskalvių (Banaičių giminės tėviškės) iliustracijų, įamžintos Tauragės, Rusnės, Gumbinės ir kitos Mažosios Lietuvos vietos, miestai, gamta ir žmonės. Dauguma atvirlaiškių – su vokiškais pavadinimais, fiksuojančiais tik

tai vietai būdingas situacijas, pavyzdžiui, keliaujančios kopos, kopos po audros, karvių banda kopų fone, briedžių kova ir kt.

Atidžiai nufotografuotas Jokūbynės parkas (2 il.) Tilžėje, fiksuojant ir paskirus objektus, ir panoraminį vaizdą. Žinios apie parką priartina mus prie lietuvininkų dvasinio brendimo aplinkos ir muziejninkystės ištakų¹¹. Jokūbynės parkas, pradėtas tvarkyti 1891 m., tapo puošniausiu visuose Rytprūsioose. Iš čia po visą kraštą platintos sodininkystės ir parkų kūrimo naujovės. Jokūbynė siejasi su daugelio krašto kultūrai svarbių žmonių likimais, jų moksliniais tyrimais ir kūrybinio gyvenimu. Be to, tai buvo vienas pirmųjų liaudies buities muziejų po atviru dangumi Vidurio ir Šiaurės Rytų Europoje. Lietuviškas namelis, įsteigtas Lietuvių literatūros draugijos, tapo Jokūbynės parko ir viso krašto įžymybe. Namelio brėžinį rengė Šilutės dvarininkas Hugo Šojus (1845–1937). Šiandien parko šlovė ir grožis išblėšę, monumentalių statinių neišliko. XIX–XX a. pradžios atvirukai dabar tapo vertingais istoriniais dokumentais, parodančiais buvusį sunaikinto krašto vaizdą¹².

Vieni svarbiausių Banaičių tekstilės kolekcijos eksponatų – unikalūs tautiniai klaipeidiškės rūbai. XIX a. pabaigoje pastebimas tautinės savimonės formavimasis platesniuose visuomenės sluoksniuose. Kaip vienas iš būdų išlaikyti savitumą buvo kuriami tautiniai drabužiai – jų dėvėjimas turėjo prisidėti

9 Kaunas, Domas. *Mažosios Lietuvos veidai ir vaizdai. 1885–1942 metų ikonografija*. Vilnius, 2000, p. 10.

10 Ibid., p. 12.

11 Bacevičius, Egidijus. Jokūbynės parkas puošė Tilžę ir žadino lietuvininkų sąmoningumą [interaktyvus], 2010 12 08, [žiūrėta 2019 04 23]. Prieiga per internetą: <<http://silaine.lt/2010/2010-12-08/Jokubyne-10-12-08.htm>>.

12 Kaunas, Domas; Stravinskas, Antanas. Atvirukas. In *Mažosios Lietuvos enciklopedija* (pirmas tomas). Leidybinės grupės vadovai: dr. Algirdas Matulevičius, Vytautas Gocentas, Vytautas Kaltenis. Vilnius, 2000, p. 89.

prie etninio identiteto išlaikymo ir demonstravimo¹³. Tradicinio kostiumo atgaivinimas XIX a. pabaigos laikotarpiu prasidėjo pirmiausia Mažojoje Lietuvoje. Tautiniais rūbais prieškariu puošdavosi ir Eva Banaitytė. Banaičių kolekcijoje yra du beveik visiškai sukomplektuoti klaipeidiškės merginos kostiumai: vienas, austas 1960 m., – ankstyvesnio, t. y. XVI–II–XIX a. pradžios merginos kostiumo kopija, antras datuojamas XIX a. pabaiga – XX a. pradžia, atskiros jo dalys austos 1900–1936 m. Pirmasis turi daugiau sudedamųjų dalių: pasijonis, marškiniai, sijonas, prijuostė, liemenė, juosta, delmonas, kojinės. Iš antrojo (vėlyvesnio, bet seniau gaminto) turime marškinius, sijoną, prijuostę, liemenę.

Tam tikro modelio apranga, kaip tautiniai rūbai, vyravo iki XX a. trečio dešimtmečio (Vydūnas teigia, kad tai – „dar iki 1880 m. Tilžės apylinkėse merginų dėvėti drabužiai“): tamsi suvarstoma liemenė, išilgadryžis sijonas, balti ir siuvinėti marškiniai, balta, skersadryžių raštų prijuostė¹⁴. Pagal aprašymą ši modelį atitinka antrasis kostiumas, ir jis gali būti laikomas XX a. pirmoje pusėje nešiotais tautiniais rūbais. Pirmasis, vadinamas ankstyvesnių rūbų kopija, bet siūtas vėliau, kelia daugiau klausimų: liemenė su nesusieinančiais skverneliais labiau primena dzūkišką, privalomas pasijonis (o ne įprastesni ilgi marškiniai) indikuoja XIX a. pabaigą (taigi, vėlesnį originalo audimo laikotarpį), sąlyginai gan siauras sijonas ir dar puoštas nėrinuku, liemenės audiniai taip pat kelia abejonių, ar tikrai kopija austa pagal originalius XVIII–XIX a. pradžios rūbus.

Dabar pereikime prie antrosios kolekcijos. Manoma, kad Heinrichas Kuršaitis (Heinrich Kurschat) buvo rašytojos Ievos Simonaitytės giminaitis – aklą Jokūbo Kuršaičio (Jacob Kurschat) vaiką jį fragmentiškai mini savo romane „O buvo taip...“¹⁵. Berods, jis buvo ir profesoriaus Fridricho Kuršaičio giminė.

Heinrichas Kuršaitis (1912–2007) gimė valstiečio Jokūbo Kuršaičio ir jo sutuoktinės Marės Simonaitytės (Marie Simoneit) šeimoje, Klaipėdos apskrityje (Grobštų kaime). Kai jam buvo treji metai, sprogo terpentino buteliukui, vaiką apakino liepsna. Pirmojo pasaulinio karo sumaištis išskyrė H. Kuršaičio šeimą: jis buvo atskirtas nuo savo seserų Lenės ir Annos (iš viso buvo devyni broliai ir seserys).

Po konfirmacijos aklųjų įstaigoje pradėjo mokytis amato. 1934 m. įgijo įprastą aklųjų specialybę – tapo krepšių pynėju. Iš pradžių pagal išsilavinimą dirbo tėviškėje, vėliau buvo pakviestas į Karaliaučių. Panojęs tapti masažuotoju, 1943–1944 m. lankė kursus, baigęs juos pradėjo dirbti ir greitai tapo itin paklausiu specialistu. Tačiau Antrojo pasaulinio karo metais ligoniniai, karo invalidai, aklieji tapo našta karinei valdžiai, todėl vieną 1945 m. liepos naktį visi tie žmonės buvo surinkti ir gyvuliniais vagonais išsiųsti į Vokietiją¹⁶.

Nuo 1945 m. H. Kuršaitis kaip persikėlėlis atvyko į netoli Berlyno esantį Vandlicą, ten kurį laiką pynė krepšius. Atsitiktinai sužinojęs, kad jo seserims pavyko išgyventi, persikėlė pas jas. Bad Libenštaine pradėtas atkurti kurortas ir sanatorija tapo naujaisiais H. Kuršaičio namais. Gydytojai ir kolegos greit pripažino ypatingą aklo vyro talentą. Jis, pasak buvusio sanatorijos direktoriaus dr. Reinhardo Sobanskio, buvo vienas mėgstamiausių ir kvalifikuočiausių bendradarbių, vadintas „legenda gydančiomis rankomis“.

1985 m. H. Kuršaitis pirmą kartą susisiekė su savo dukterėčia, gyvenusia Lietuvoje. Hilda Anna Kallvis (g. 1940 m. Klaipėdoje) rūpinosi savo dėde paskutiniaisiais jo gyvenimo metais, išsaugojo ir Šilutės muziejui perdavė unikalią asmeninę neregio buties ir darbo reikmenų kolekciją.

Dukterėčia sako, kad dėdė buvo labai apsiškaitęs, deja, daug knygų teko palikti Vokietijoje, nes buvo per sunku jas parsivežti. Muziejui dovanotos devynios knygos: rašytos ir Brailio raštu, ir tekstinės. Šių tekstą skaitydavo kitas žmogus, o klausantysis jį įsirašydavo į kasetę. Turimos knygos apima profesinę (sportinis, segmentinis, periostalinis masažas, masažo technika, sporto treniruotės), religinę literatūrą. Daugiausia jų yra vokiečių kalba, viena rašyta gotišku šriftu, Jono evangelija – Brailio raštu. Čia turėtume paminėti, kad visame pasaulyje mažėja skaitančiųjų Brailio raštu, – didelę įtaką turi ne tik knygų brangumas, bet ir tai, kad akliems ir silpnaregiams vis labiau pritaikomos naujosios technologijos¹⁷. Tikėtina, kad Vokietijoje technologijų sparta dar greitesnė, taigi, tokiam kontekste vokiškas Brailio rašto knygas iš Kuršaičių fondo galima laikyti reikšmingu istoriniu palikimu. Dalį eksponatų sudaro įvairūs asmeniniai

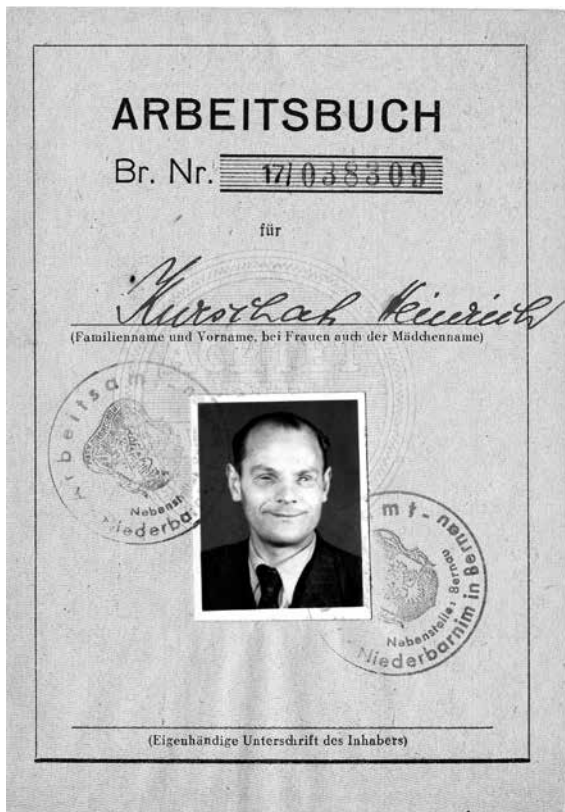
13 Bernotaitė-Bieliauskienė, Dalia. *Lietuvių moterų drabužės*. Vilnius, 2004, p. 22.

14 Šidiškienė, Irma. Tautiniai drabužiai lietuvių kultūroje (XIX a. pab. – XX a. 4 dešimt.). In *Amatas ir kūryba* (Lietuvos etnologija, 2). Sud. Vacys Milius, Janina Morkūnienė, Irma Šidiškienė. Vilnius, 1997, p. 230, 232.

15 Simonaitytė, Ieva. *O buvo taip... Ne ta pastogė*. In *Raštai*, t. 4. Vilnius, 1989, p. 114.

16 Paroda „Heinrich Kurschat – žmogus, matantis kitaip“, 2011 04 29–2011 08 29. *Šilutės muziejaus biblioteka*, Nr. 139.

17 Komandos vadovai: Ingrida Gečienė, Indrė Vaškytė. Veiksniai, skatinantys naudoti Brailio raštą neregams vaikams – projekto „Mokslo pieva“ ataskaita [interaktyvus]. Vilnius, 2014, p. 3, [žiūrėta 2019-03-28]. Prieiga per internetą: <<http://mokslopieva.lt/wp-content/uploads/2014/12/Veiksniai-skatinantys-naudoti-Brailio-rasta.pdf>>.

3. Heinricho Kuršaičio darbo knygelės antraštinių puslapis. Šilutės Hugo Šojaus muziejaus nuotr.

dokumentai (3 il.): pasai, leidimai, pažymėjimai ir pan. Įdomus galėtų būti išsilavinimo pažymėjimas, gautas 1944 m. Karaliaučiuje, ir išsilavinimo pripažinimo dokumentas, išrašytas Vokietijoje profesoriaus Hofheinzo tik po 31 metų (1975).

Dauguma Kuršaičių šeimos fondo eksponatų supažindina su aklųjų pasauliu – tą dalį sudaro akliems būtini ir jiems pritaikyti daiktai: maisto kortelės, rašymo Brailio raštu priemonės, temperatūros ir kraujospūdžio matuoklis, specialūs vokai, pinigų tikrinimo įtaisai, įvairūs Brailio raštai, įtaisai, skirtas vesti akluosius, lazdelė, metras, dirbtiniai akių lęšiai, keletas laikrodžių (garsinių ir su Brailio rašto žymomis), rašymo mašinėlė, vietoj parašo naudoti asmeniniai antspaudai. Kasetiniai magnetofonai, naudoti kaip užrašų knygutės ir kaip komunikavimo priemonė – Heinrichas su broliu Valteriu vienas kitam siųsdavo įrašytus pranešimus. Viena kasetė yra likusi su įrašytu H. Kuršaičio balsu.

Iš Hildai Kallvis (Kalvytei) priklausiusių daiktų aptarsime pašto ženklų rinkinį – jį sudaro 447 vienetai pabirų pašto ženklų. Moteris ženklus kolekcionuoja iki šiol. Nemažai jų yra pirkti Vokietijoje, dalis surinkta nuo vokų. Šilutės muziejaus turima kolekcija gauta savininkei atrinkus ženklus, kurių turėta po keletą egzempliorių.

Pašto ženklai – glausta tam tikro laikotarpio iliustracija, savotiškai fiksuojanti politikos, kultūros, pramonės, istorijos ir socialinius reiškinius. Dauguma pašto ženklų antspauduoti, visi jie yra klasikinio – stačiakampio formato. Seniausi pašto ženklai išleisti dar XIX a. pabaigoje – 1875–1890 m., didžiąją kolekcijos dalį sudaro tarpukario ženklai, t. y. išleisti 1916–1938 m., mažiau – Antrojo pasaulinio karo metais ir iškart po jo (1939–1948). Visi jie yra ne tik pašto, bet ir istorijos ženklai: į akis krenta su perspaudais „Ostland“, kursavę Baltijos valstybėse visą vokiečių okupacijos laikotarpį (1941–1944), su „1930 JUNI 30“ (žymintys pasibaigusią Reino krašto okupaciją), milžiniškos vertės hiperinfliacijos metu (1922 VIII–1923 XII) ženklai (švarūs ir su perspausdinta nauja verte: šimtai virsta tūkstančiais, tūkstančiai – milijonais...).

Lietuviams artimiausi būtų keletas ženklų. Vienas iš jų – Trečiojo Reicho pašto ženklų serijos „Winterhilfswerk 1937, Schiffe“ ženklas su kurėnais Kuršių nerijoje (4 il.), taip pat – 1937 m. lapkričio 4 d. išleista ženklų serija su laivų atvaizdais. Iš devynių serijos ženklų muziejuje turimi trys, – greta keturstubio burlaivio „Padua“ ir traukinių kelto „Schwerin“ kiek netikėta buvo pamatyti ir lietuviškus žvejybinius laivus su vėtrungėmis.

Dar vienas paminėtinas ženklas yra pieštas išėivio Vytauto Kazimiero Jonyno (1907–1997). Jis skirtas Viurtembergo žemei (išleistas 1947 m.) ir vaizduoja gynybinį bokštą Algojaus Vangene. Šis lietuvių grafikas, skulptorius, vitražistas, Dailės ir amatų mokyklos Freiburge įkūrėjas, baigiantis Antrajam pasauliniam karui, pasitraukė į Vakarus ir apsistojo Vokietijoje. Laimėjęs tarptautinį pašto ženklų kūrimo konkursą prancūzų okupuotose Vokietijos žemėse, 1947–1949 m.

4. Pašto ženklai su laivais (su kurėnais – viršuje). Šilutės Hugo Šojaus muziejaus nuotr.

V. K. Jonynas sukūrė daugumą prancūzų zonos pašto ženklų. Subtili, ryški ženklų erdvinė perspektyva ir spalvų įvairovė vertintos kaip naujovės, kadangi Vokietijoje buvo paplitę įprasti štrichiniai metalo raižymo būdu pagaminti pašto ženklai¹⁸. V. K. Jonyno kurti ženklai filatelinės ir meno spaudos buvo pripažinti gražiausiais, išleistais pokario metais Europoje, ir meniškiausiais ženklais, kada nors išleistais vokiečių žemėje¹⁹.

Straipsnyje aptartos dviejų – Banaičių ir Kuršaičių – šeimų kolekcijos. Mažosios Lietuvos gyventojai, į Vokietiją persikėlę per Antrąjį pasaulinį karą, kartu išsivežė ir dalelę gimtineje buvusio gyvenimo. Dabar saugomi įvairiausi eksponatai padeda grąžinti tai, kas prarasta. Ypač lietuviškumą puoselėjo Banaičių šeima – tai byloja jų kolekcijoje saugomi leidiniai, tautiniai kostiumai, gausi ikonografinė medžiaga. Kuršaičių šeimos perduoti eksponatai iliustruoja retą istorinį palikimą apie neįgaliojo gyvenimą: knygas Brailio raštu, antspaudus vietoj parašo ranka, aklių rašto mašinėlę. Aptariamieji asmenys paliko pėdsaką pasaulio lietuvių bendruomenėje: Valteris Banaitis buvo pirmasis Mažosios Lietuvos kompozitorius, jo sesuo Eva Banaitytė-Koch – žymi lietuvininkė ir visuomenės veikėja, Heinrichas Kuršaitis – legenda vadintas Vokietijos kurorto Bad Libenštaino masažistas. Jo dukterėčia Hilda Kallvis muziejui perdavė dalį savo didžiulės filatelijos kolekcijos, kuri suartina ją su kitais pasaulio lietuviais.

Muziejaus rinkiniai padeda suvokti visuomenės kultūros ir kartu bendrąjį sociokultūrinį kontekstą. Turima kolekcijų medžiaga gali suteikti įvairiapusės informacijos apie praeitį, o sykiu iškelti naujų klausimų ir pateikti atodangų. Žmogaus turėti daiktai pasakoja ne tik apie jį patį, jo aplinką, bet ir apie istorines aplinkybes, nepastebimai susisieja ir su kitais žmonėmis, jų istorijomis ir palikimu. Eksponatai, gauti iš Vokietijos lietuvių, kurių tėvynė – Mažoji Lietuva, turi etnografinę, istorinę, memorialinę, kultūrinę vertę. Jie padeda pažinti jau dingusią praeitį ir kartu yra gyvi jos liudininkai.

Muziejaus rinkiniai padeda suvokti visuomenės kultūros ir kartu bendrąjį sociokultūrinį kontekstą. Turima kolekcijų medžiaga gali suteikti įvairiapusės informacijos apie praeitį, o sykiu iškelti naujų klausimų ir pateikti atodangų. Žmogaus turėti daiktai pasakoja ne tik apie jį patį, jo aplinką, bet ir apie istorines aplinkybes, nepastebimai susisieja ir su kitais žmonėmis, jų istorijomis ir palikimu. Eksponatai, gauti iš Vokietijos lietuvių, kurių tėvynė – Mažoji Lietuva, turi etnografinę, istorinę, memorialinę, kultūrinę vertę. Jie padeda pažinti jau dingusią praeitį ir kartu yra gyvi jos liudininkai.

Literatūros sąrašas

Andriušytė-Žukienė, Rasa. *Akistatos. Dailininkas Vytautas Kazimieras Jonynas pasaulio meno keliuose*. Vilnius, 2007.

Bacevičius, Egidijus. Jokūbynės parkas puošė Tilžę ir žadino lietuvininkų sąmoningumą [interaktyvus], 2010 12 08, [žiūrėta 2019-04-23]. Prieiga per internetą: <<http://silaine.lt/2010/2010-12-08/Jokubyne-10-12-08.htm>>.

Bernotaitė-Bieliauskienė, Dalia. *Lietuvių moterų drobulės*. Vilnius, 2004.

Paroda „Heinrich Kurschat – žmogus, matantis kitaip“, 2011 04 29–2011 08 29, aprašas. *Šilutės muziejaus biblioteka*, Nr. 139.

Jonikaitė, Irena. *Lietuvių literatūros draugijos pranešimų (Mitteilungen der litauischen literarischen Gesellschaft) kultūrinė-literatūrinė reikšmė*. Baigiamasis magistro darbas [interaktyvus]. Klaipėda, 2015, [žiūrėta 2019-04-12]. Prieiga per internetą: <<https://vb.ku.lt/object/elaba:8671283/>>.

Kaunas, Domas. *Mažosios Lietuvos veidai ir vaizdai. 1885–1942 metų ikonografija*. Vilnius, 2000.

Kaunas, Domas; Stravinskas, Antanas. Atvirukas. In *Mažosios Lietuvos enciklopedija* (pirmas tomas). Leidybinės grupės vadovai: dr. Algirdas Matulevičius, Vytautas Gocentas, Vytautas Kaltenis. Vilnius, 2000.

Komandos vadovai: Ingrida Gečienė, Indrė Vaškytė. Veiksniai, skatinantys naudoti Brailio raštą neregiam vaikams – projekto „Mokslo pieva“ ataskaita [interaktyvus]. Vilnius, 2014, [žiūrėta 2019-03-28]. Prieiga per internetą: <<http://mokslopieva.lt/wp-content/uploads/2014/12/Veiksniai-skatinantys-naudoti-Brailio-rasta.pdf>>.

Kuiziniene, Dalia. *Lietuvių literatūrinis gyvenimas Vakarų Europoje 1945–1950 metais*. Vilnius, 2003.

Lietuviai pasaulyje. Parengė Daiva Dapkutė, [žiūrėta 2019-03-22]. Prieiga per internetą: <<http://www.iseivijosinstitutas.lt/lietuviai-pasaulyje>>.

Purvinas, Martynas; Purvinienė, Marija. Eva Banaitytė-Koch ir Banaičių giminė. *Šilutės naujienos*, 2016 01 12, Nr. 3 (1264).

Simonaitytė, Ieva. *O buvo taip... Ne ta pastogė*. In *Raštai*, t. 4. Vilnius, 1989.

Šidiškienė, Irma. Tautiniai drabužiai lietuvių kultūroje (XIX a. pab. – XX a. 4 dešimt.). In *Amatas ir kūryba (Lietuvos etnologija, 2)*. Sud. Vacys Milius, Janina Morkūnienė, Irma Šidiškienė. Vilnius, 1997, p. 210–315.

Šimkevičius, Šarūnas. Apie dailininką Vytautą Kazimierą Jonyną (1907–1997) [interaktyvus], 2013 03 01, [žiūrėta 2019 04 20]. Prieiga per internetą: <<http://gintarinesvajone.lt/2013/03/01/apie-dailininka-vytauta-kazimiera-jonyna-1907-1997/>>.

Vyliūtė, Jūratė. *Lietuvių muzikai Vokietijoje 1944–1949*. Vilnius, 2005.

Zinkevičius, Zigmas. *Mažosios Lietuvos indėlis į lietuvių kultūrą*. Vilnius, 2008.

18 Andriušytė-Žukienė, Rasa. *Akistatos. Dailininkas Vytautas Kazimieras Jonynas pasaulio meno keliuose*. Vilnius, 2007, p. 76.

19 Šimkevičius, Šarūnas. Apie dailininką Vytautą Kazimierą Jonyną (1907–1997) [interaktyvus], 2013 03 01, [žiūrėta 2019-04-20]. Prieiga per internetą: <<http://gintarinesvajone.lt/2013/03/01/apie-dailininka-vytauta-kazimiera-jonyna-1907-1997/>>.

THE HERITAGE OF WORLD LITHUANIANS IN ŠILUTĖ MUSEUM

Asta Bartkevičiūtė

Šilutė Hugo Scheu Museum

The collections of the Banaičiai and Kuršaičiai families from the funds of Šilutė Hugo Scheu museum are described in the present paper. They represent the cultural heritage of Lithuania Minor. During World War II, the members of both families went abroad from the East Prussia and settled in Germany. The collections have not been analysed in detail so far, therefore, the paper analyses only the most attractive exhibits.

Born in Tilžė Valteris Kristupas Banaitis (1918–1999) is known for harmonizing Lithuanian evangelical songs, and he is one of the first professional composers of Lithuania Minor. He promoted the Lithuanian music in Germany and worked in emigrants' organizations. His sister Eva Banaitytė (1920–2015) emigrated to Germany during World War II. She collected publications, old maps, preserved handicrafts taken together from Tilžė, and the family's documents. She commissioned for artists the landscapes of Lithuania Minor. Evelyn Jovanovič, the daughter of Eva Banaitytė-Koch, handed over the preserved Lithuanian values to Šilutė museum.

The exhibits of the Banaičiai family fund include "Mitteilungen der litauischer literarischen Gesellschaft" – the first scientific publication of Lithuania Minor. Out of 31 notebooks 25 are preserved in the museum. The Lithuanian language textbook "Metoula Sprachführer Litauisch", which was published in 1912, presents Lithuanian grammar and German-Lithuanian dictionary. Also, the fund includes the Evangelical hymns harmonized by V. K. Banaitis. The collection of the Banaičiai family includes a significant part of iconography of the East Prussia. The images of Curonian Spit, Klaipėda, Tilžė, the park Jokūbynė, other towns and their inhabitants of Lithuania Minor

are captured in the photographs and postcards. There are two unique sets of Klaipėda women's clothes, one of which is completely in line with the national costume model of the first half of the 20th century.

It is considered that Heinrichas Kuršaitis (1912–2007) was a relative of a writer Ieva Simonaitytė. He was born in Klaipėda county. He became blind in his childhood at the time of the accident. Starting his professional career as a box manufacturer, Heinrichas Kuršaitis, who was deported to Germany during World War II, became the most popular masseur in Bad Libenstein resort, and he was known as the "legend of healing hands". Hilda Kallvis, the niece of H. Kuršaitis, preserved the personal collection of her blind relative's household and work articles and handed it over to Šilutė Museum.

Braille books from the Kuršaičiai family fund have a historical value, as the number of readers of such books is dropping significantly. Various items for the blind people have historical value as well. An educational certificate (obtained in 1944 in Karaliaučius) and a document recognizing education, issued only after 31 years (1975) in Germany are also significant. The collection of post stamps, which used to belong to H. Kallvis' collection, draws our attention to Lithuanian stamps: the ships of 1937 year, one post stamp is dedicated to the Kurėnai with weathercocks. The post stamp of Württemberg land was created by the famous emigrant artist Vytautas Kazimieras Jonynas.

The exhibits received from German Lithuanians, whose homeland is Lithuania Minor, have ethnographic, historical, memorial and cultural value. They help us to know the past and at the same time are its living witnesses.

PARYŽIUS–JAV–PASVALYS: ŽMONIŲ IR DAIKTŲ ISTORIJS

Bronislava Lapinskaitė
Pasvalio krašto muziejus
P. Avižonio g. 6, Pasvalys
b.lapinskaite@pasvaliomuziejus.lt

Anotacija

Straipsnyje supažindinama su išeivių iš Pasvalio krašto, gyvenusių ar gyvenančių Jungtinėse Amerikos Valstijose, – Bernardo Brazdžionio, Barboros ir Jono Armonų, Kazio Balčiūno, Živilės ir Žilvino Ramašauskų – gyvenimo Lietuvoje ir užsienyje epizodais, apžvelgiami jų arba jų artimųjų Pasvalio krašto muziejui dovanoti eksponatai. Pristatoma muziejui dovanota Žibunto Mikšio grafikos kolekcija, testamentu muziejui palikti Viktoro Petravičiaus kūriniai.

Reikšminiai žodžiai

Pasvalys, muziejai, išeivija, dovanos, eksponatai, kolekcijos, Jungtinės Amerikos Valstijos

1998 m. rugsėjį duris lankytojams atvėręs Pasvalio krašto muziejus turi daugiau kaip 44 tūkstančius eksponatų. Tik nedidelė dalis iš jų – išeivių palikimas, nes su užsienyje gyvenančiais lietuviais imta bendrauti tik nuo muziejaus įkūrimo.

Lietuvos Respublikos Seimui 2019-uosius paskelbus Pasaulio lietuvių metais, atsirado paskata geriau pažinti išeivius iš Pasvalio krašto, jų dovanotus eksponatus. Straipsnyje – kelios Jungtinėse Amerikos Valstijose (JAV) įsikūrusių kraštiečių istorijos.

1999 m. birželio 14 d. Pasvalio muziejuje apsilankęs kraštietis poetas – iš Stebeikėlių kaimo (Pumpėnų valsčiaus) kilęs Bernardas Brazdžionis (1907–2002) svečių knygoje įrašytame ketureilyje ragino „rinkti viską, nebarstyti“, kad išliktų mūsų krašto „amžių turtai“.

B. Brazdžionui skirtoje vitrinoje muziejuje eksponuojami poeto asmeniniai daiktai: lagaminėlis, metalinė sulankstoma lazda, laikrodys, ženklelis, užrašų knygelė, nosinaitė su išsiuvinėta monograma „B“, fonduose yra portfelis, kaklaraiščių, megztinis, liemenė ir kt. Juos muziejininkų prašymu dovanojo poeto anūkė Dalytė Lovett. Už 2017 m. poeto fondą papildžiusius daiktus, fotografijas, žurnalus, dokumentus ir kt. – 151 dovanotą eksponatą – esame dėkingi Maironio lietuvių literatūros muziejui.

Su iš Pasvalio krašto kilusiais ir JAV apsigyvenusiais kraštiečiais – kalbininku, folkloristu, vertėju

Petru Būtėnu, karininku Petru Gudeliu, bibliotekinininku, žurnalistu Mykolu Jasėnu, inžinieriumi, radiotechnikos pradininku Lietuvoje Alfonsu Jurskiu, spaustuvininku, knygų leidėju Mykolu Morkūnu, dirigentu, kompozitoriumi Alfonsu Mikulskiu, inžinieriumi, Susisiekimo ministerijos kelių ir uostų valdybos direktoriumi, Vytauto Didžiojo universiteto profesoriumi Jonu Šimoliūnu, diplomatu, politiku, visuomenės veikėju Antanu Trimaku ir kt. – susijusių daiktų muziejuje nėra daug – vos vienas kitas eksponatas.

Balčiūnai ir Armonai

XX a. pradžioje lietuvių imigrantų šeimoje Amerikoje gimęs Jonas Armonas (1908–1979) buvo baigęs tik keturias klases, bet būdamas „protingas, išradingas ir taupus“¹, sunkiai dirbdamas, susitaupė nemažai pinigų. Atvykęs į Lietuvą pas giminaičius, vedė iš šalia Pasvalio esančio Maskoliškių kaimo kilusią bekraitę Barborą Balčiūnaitę ir Biržų rajone, netoli Suosto, nusipirko ūkį. Išnuomoję žemę, išvyko į JAV užsidirbti daugiau pinigų. Ten 1934 m. gimė dukra Danutė (Donna). Po šešerių metų grįžę į Lietuvą, ūkininkavo. 1939 m. gimė sūnus Jonas.

Atėjo lemtingi 1940-ieji. Tėvas su dukra išvyko į Ameriką, galėjo pasiimti ir mažąjį Jonuką, bet, JAV diplomatams patarus, paliko jį su mama – esą, taip jai būsia lengviau palikti Lietuvą. Nei per pirmąją sovietų, nei vokiečių okupacijas, nei sovietams sugrįžus, Barborai Armonienei su sūnumi į Ameriką išvykti nepavyko.

1948 m. kovą jiedu buvo ištremti į Sibirą. B. Armonienė buvo apkaltinta šnipinėjusi amerikiečiams, įkalinta lageryje, sūnus pateko į vaikų namus. Per stebuklą vėl susitikę, 1956 m. grįžo į Lietuvą, mama apsigyveno Pasvalyje, o sūnus Jonas E. Armonas išvyko atgal į Rusiją mokytis Briansko miškų institute.

B. Armonienė su prašymais išleisti išvykti gyventi į Ameriką pas vyrą ir dukrą vaikščiojo po vietos įstaigas, važinėjo į Vilnių, Maskvą. JAV jos vyras J. Armonas kreipėsi pagalbos į senatorius, kon-

1 Armonas, Jonas E. *Kaip aš tapau draugu*. Vilnius, 2016, p. 16.

1. Barbra Armonienė su sūnumi Jonu E. Armonu prieš išvykstant gyventi į Ameriką. Fot. Juozas Adamkavičius. Pasvalys, 1960 m., PaKM GEK-4813

gresmenus, dukra Donna – į žurnalistus, rašė laiškus aukštiesiems Sovietų Sąjungos, Amerikos, tarptautinių organizacijų pareigūnams, ją palaikė Amerikos lietuvių organizacijos. 1959 m. į JAV atvyko Sovietų Sąjungos komunistų partijos CK sekretorius Nikita Chruščiovas. Atkakliajai Donnai jis pažadėjo išleisti motiną ir brolių iš Lietuvos². Po didelių vargų, prašymų, įtikinėjimų, kyšių davimo Lietuvoje ir amerikiečiams spaudžiant, 1960 m. kovą Armonų šeima susitiko JAV (1 il.).

Amerikoje Barbra Armonienė su bendraautoriumi Algirdu Nasvyčiu savo kančias aprašė knygoje anglų kalba, kurią pavadino vyro jai pasakytais žodžiais „Palik ašaras Maskvoje“. Šios knygos ištraukas paskelbė žurnalas „Life“, vėliau knyga išleista lietuvių, ispanų, vokiečių, portugalų kalbomis. B. Armonienė, būdama garbaus amžiaus, lankė keramikų būrelį, viskuo domėjosi. Ji dienraščio „Respublika“ skaitytojų buvo pasiūlyta „Nacionalinių vertybių rinkimų 2008“ nominacijai „Žmogus amžininkas“. B. Armonienė mirė 2008 m. gruodžio 25 d. Klivlande, iki šimtojo gimtadienio pritrūko trijų dienų. Sūnus Jonas E. Armonas JAV baigė chemijos mokslus, sukūrė nuosavą verslą³.

2 Ibid., p. 242.

3 Ibid., p. 278.

2008 m. B. Armonienės pusseserė Juzefa Vaičekonytė dovanojo muziejui B. Armonienės tremtyje siuvinėtą takelį, keletą nuotraukų. Šie daiktai papildė tremties ekspoziciją. 2009 m. ir vėliau muziejuje apsilankęs J. E. Armonas taip pat dovanojo daug įvairių eksponatų: per 250 proginių Lietuvos Respublikoje 1991–1998 m. išleistų vokų, medalių (JAV šaulių sąjungos medalis, Sausio 13-osios atminimo medalis, Lietuvos pašto 80-mečio jubiliejinis medalis, JAV įkūrimo 200-ųjų metinių medalis), ženklelių, skirtų Žemaičių vyskupystės 500-osioms metinėms (1921), Vytauto Didžiojo 500-osioms mirties metinėms (1930), tris XVI a. Žygimanto Augusto pusgrašius (1559, 1561, 156?), Lietuvos Respublikos (1925, 1936, 1991), Sovietų Sąjungos, Rusijos, JAV, Europos Sąjungos monetų rinkinius, numizmatikos leidinių, fotoaparatus, jam ypač brangių mamos Sibire išsiuvinėto ir dovanoto albumėlio viršelį ir kt. Ne kartą prieš Kalėdas muziejininkai sulaukdavo siuntinių su saldumynais, riešutais, kitais skanumynais.

Dar vienas B. Armonienės knygos „Palik ašaras Maskvoje“ leidimas ir J. E. Armono prisiminimų knyga „Kaip aš tapau draugu“ (abi išleistos 2016 m.) taip pat dovanotos Pasvalio krašto muziejui.

Balčiūnai, Samuoliai ir Ramašauskai

Kazimieras Balčiūnas gimė 1905 m. spalio 10 d. Veikšių kaime, Kriukų valsčiuje, Šiaulių apskrityje. Mokėsi Jonišio pradinėje ir vidurinėje mokyklose (1915–1921), buvo Jonišio kalvio mokinio (1922–1925), tarnavo kariuomenėje Radviliškyje (1926–1927), dirbo mašinistu ir šaltkalviu Latvijoje (1928–1929), kalviu Kriukuose (1930–1932).

Sesers pakviestas, K. Balčiūnas 1933 m. atvyko į Pasvalį, dirbo kalvystės darbus: kaustė ūkininkų arklius, roges, ratus, užgrūdindavo kirstukus akmenskaldžiams, darė tvoreles balkonams, kapinėms ir kt., naktimis budėjo šalia esančioje gaisrinėje. 1934 m. jis vedė Oną Dovidavičiūtę, kuri tuo metu mokėsi siuvėjos amato pas jo seserį. Atkūrus ugniagesių komandą Pasvalyje, 1941 m. K. Balčiūnas buvo paskirtas tos komandos viršininku.

Vokiečių valdžios 1944 m. liepos 27 d. įsakymu Pasvalio ugniagesių komandos viršininkas K. Balčiūnas su visa amunicija, sunkvežimiu ir lengvąja mašina, kartu su vairuotoju Leonu Morkūnu per Latviją pasitraukė į Mažeikių apskritį. Po daugelio metų Lietuvoje apsilankiusio L. Morkūno žurnalistei paklausus apie pasitraukimą iš Lietuvos, šis atsakė: „Bėgo daug. Dažnai net nežinojo, nuo ko bėgo, dėl ko bėgo. Tačiau jeigu bent kiek orientavaisi politiko-

2. Kazio Balčiūno dokumentų parodos Pasvalio krašto muziejuje fragmentas, 2002 m. Ž. Ramašauskienės nuotr.

je, galėjai spėti išnešti muilą.“⁴ K. Balčiūnas vežėsi ir savo šeimą: besilaukiančią žmoną ir tris vaikus, bet paliko juos pas gimines Lietuvoje.

Pagal jo dukters Reginos Samuolienės muziejui dovanotus įsakymus, pažymėjimus, liudijimus, kvitus, korteles, mokesčių knygeles, pasus ir kitus dokumentus lietuvių, vokiečių ir anglų kalbomis, galime susidaryti vaizdą apie kelią, kurį turėjo nueiti K. Balčiūnas ir kiti, 1944 m. palikę Lietuvą (2 il.).

K. Balčiūnas keliavo į nežinią. Tryškiai, Seda, Dresdenas, Bavarija, Regensburgas, darbas „Messer-Schmied“ lėktuvų gamykloje. Karui pasibaigus, sąjungininkų okupacinės kariuomenės vadovybė visai nesirūpino Vokietijos vidaus tvarka. Pirmosios okupacijos dienos vietos gyventojams buvo labai sunkios. Išlaisvinus iš konclagerių, darbo stovyklų nelaisvės kalinius, prasidėjo kerštas, apiplėšimai, žmogžudystės... Nebebuvo jokio susisiekimo: kelius, geležinkelius, tiltus buvo susprogdinę patys vokiečiai⁵.

Pabėgėliai neturėjo pastogės, darbo ir duonos kšnio. Jie buvo vadinami *displaced persons*, t. y. DP – „dipukais“ (perkeltaisiais asmenimis). K. Balčiūnas gavo darbą amerikiečių kariško transporto automobilių garaže, valgė kareivių valgykloje. Amerikiečiams išvykus į tėvynę, K. Balčiūnas persikėlė į Regensburgo DP stovyklą, vėliau – į Ambergą. Dirbo, mokėsi, įgijo šaltkalvio ir mechaniko specialybę. 1946 m. vasarą iš Ambergo visus lietuvius iškėlė į Rotenburgo stovyklą, ten jis išgyveno

4 Bitinaitė, Asta. O kiti pasitraukė į Vakarus. *Darbas*, 1990 09 05, p. 3.

5 Kazio Balčiūno gyvenimo aprašymas. Pasvalys, 1992. R. Samuolienės asmeninis archyvas, l. 1.

3. Bendrojo Amerikos lietuvių fondo BALF'o padėka K. Balčiūnui už ilgametį rėmimą, 1969 m., PaKM GEK 3719/49

iki 1947 m. vasario pabaigos. Gražintas atgal į Regensburgą, gavo rašomųjų ir skaičiavimo mašinėlių mechaniko darbą. Toje stovykloje dirbo iki 1949 m. balandžio 26 d. – tol, kol išvyko į JAV. Per penkerius gyvenimo Vokietijoje metus pramoko vokiečių kalbos.

4. Zina Gabšienė, dr. Algimantas Kelertas (pora dešinėje) svečiuojasi Pasvalyje pas Povilą ir Reginą Samuolius (pora kairėje), 2002 m. Ž. Ramašauskienės nuotr.

1949 m. gegužės 5-ąją K. Balčiūnas atvyko į Bostoną, vėliau Čikagoje apsisėjo pas savo dėdę ir tą pačią savaitę gavo darbą bendrovėje „Excel Auto Radiator Company“. Teko mokytis kalbėti angliškai. Nuo 1950 m. spalio iki pensijos, 1974-ųjų, jis dirbo didžiausios Amerikoje bendrovės „General motors“ dirbtuvėse.

K. Balčiūnas buvo JAV lietuvių Čikagos Braiton Parko apylinkės bendruomenės narys, Vytauto Didžiojo šaulių kuopos Čikagoje, Lietuvos šaulių sąjungos tremtyje, Čikagos lietuvių biržiečių klubo, Lietuvių fondo narys, Lietuvių fondo metiniuose suvažiavimuose atstovas, ilgametis Bendrojo Amerikos lietuvių fondas rėmėjas⁶ (3 il.).

Pirmąjį laišką svetima pavarde Lietuvoje likusi K. Balčiūno šeima gavo 1954 m. Į Lietuvą su pirmąja turistų grupe K. Balčiūnas atvyko 1972 m., po to buvo atvykęs dar kelis kartus.

Manydama, kad Barbora Balčiūnaitė-Armonienė yra K. Balčiūno sesuo, Pasvalio partinė valdžia trukdė Reginai Samuolienei aplankyti tėvą Amerikoje. Nors ji buvo gavusi du iškvietimus, bet po ilgų formalumų atsakymas vis būdavo neigiamas⁷. Tik 1987 m. R. Samuolienei pagaliau pavyko nuvykti į JAV.

1988 m. liepos 21 d., sunkiai sirgdamas, K. Balčiūnas grįžo į Lietuvą. Kartu parkeliavo ir jo sukaupta biblioteka. Tėvynėje išgyvenęs pusketvirtų metų, K. Balčiūnas 1992 m. sausio 25 d. mirė.

6 Kazio Balčiūno dokumentai. PaKM GEK–3719/6-53.

7 Samuolienė, Regina. „Ir aš buvau Balčiūnaitė“. *Šiaurietiški atsivėrimai. Pasvalio krašto istorijos ir kultūros žurnalas*, 2009, Nr. 1 (26), p. 54.

Paryžius–Jungtinės Amerikos Valstijos–Pasvalys

K. Balčiūno anūkė Živilė Ramašauskienė su vyru Žilvinu nuo 2001 m. gyvena Čikagoje. Jie yra tikri Pasvalio krašto patriotai. Žilvinas iš lietuvių bibliotekų surinktas vertingas knygas dovanoja Pasvalio M. Katiliškio bibliotekai ir Pasvalio krašto muziejui. Živilės ir Žilvino Ramašauskų rūpesčiu Pasvalio biblioteką pasiekė daug asmeninių rašytojo Mariaus Katiliškio (1914–1980) daiktų.

Čikagoje Ramašauskai susipažino su oftalmologu, dr. Algimantu Kelertu (1930–2017), kuris nuo 1991 m., kasmet net po keletą kartų lankydavosi Lietuvoje (4 il.). Susipažinęs su liaudies menininku Vilhelmu Janiseliu ir jo šeima, gyvenančiais Žadeikių kaime, Pasvalio rajone, bevartydamas šio Sibiro tremtinio sunkiomis ir labai primityviomis sąlygomis paties darytas fotografijas, A. Kelertas sumanė jas išleisti knyga⁸, kuri dabar yra eksponuojama Pasvalio krašto muziejuje, tremties ekspozicijoje (5 il.).

Nuo 1965 m. A. Kelertas rinko Prancūzijoje gyvenančio lietuvių dailininko Žibunto Mikšio (1923–2013) grafikos darbus. Anot Dano Lapkaus, „grafikos darbai patraukė kolekcionieriaus akį linijos rafinuoatumu, pilkų oforto pustoniu niuansais. Dr. Kelertą paviliojo dailininko miniatiūriniai atspaudai dideliuose popieriaus lakštuose, stebuklinga vaizdo ir tuščios plokštumos santykio estetika...“⁹

8 Janiselis, Vilhelmas. *Sibiras 1949–1958. Iš tremtinio dienoraščio*. Palos Hills, 2000, p. 105.

9 *Žibuntas Mikšys Ex Collectione Algimantas Kelertas*. Sud. Algimantas Kezys ir Algirdas Kelertas. Stickeney, 1994, p. 1.

5. Balčiūnų giminės viešnage Pasvalio krašto muziejuje. Pirmoje eilėje iš kairės: Živilė Ramašauskienė, Regina Samuoliene, Genovaitė Pečiulienė, muziejaus direktorė Vitutė Povilionienė, buvęs Pasvalio ugniagesys Leonas Morkūnas, Povilas Samuolis, paskutinėje eilėje iš kairės – Žilvinas Ramašauskas, 2002 m. R. Gradinskienės nuotr.

Ž. Mikšys gimė 1923 m. Kaune. Meno mokėsi Kauno jėzuitų gimnazijoje, 1944-aisiais su tėvais pasitraukė į Vakarų, studijavo Vokietijoje meno akademijose. 1962 m. apsigyveno ir iki mirties kūrė Paryžiuje. 1979–1985 m. dėstė lietuvių kalbą Nacionaliniame rytų kalbų ir civilizacijų institute. 1999–2009 m. buvo Prancūzijos lietuvių bendruomenės pirmininku¹⁰. Nuo 1965 m. dalyvavo parodose užsienyje, nuo 1974-ųjų – Lietuvoje¹¹. Ž. Mikšys mirė 2013 m. lapkričio 16 d. Paryžiuje¹².

1994 m. Ž. Mikšio septyniasdešimtojo gimtadienio proga Algimanto Kezio galerijoje A. Kelertas surengė parodą „Žibunto Mikšio kūriniai dr. Algimanto Kelerto kolekcijoje“, išleistas ir to paties pavadinimo parodos katalogas. Jį muziejui dovanuoja kurį laiką JAV gyvenusi pasvalietė Zina Gabšienė.

2013 m. tą pačių kūrinių paroda įvyko Čikagos Čiurlionio galerijoje. Šios parodos katalogą parengė ir Pasvalio muziejui dovanuoja Živilė Ramašauskienė¹³.

10 Grigoravičienė, Erika. Mikšys Žibuntas. In *Lietuvos dailininkų žodynas 1945–1990*, t. 4. Vilnius, 2016, p. 496.

11 Mikšys Žibuntas. In *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, t. 15, Vilnius, 2009, p. 118.

12 Paryžiuje mirė garsus lietuvių grafikas. *XXI amžius*, 2013 11 29, p. 12.

13 *Žibunto Mikšio darbai iš dr. Algimanto Kelerto kolekcijos*. Sud. Živilė Ramašauskienė. Chicago, 2013, p. 34.

Po parodos visi ofortai (apie 70) iš dr. A. Kelerto rinkinio padovanoti Pasvalio krašto muziejui. Čia 2013 m. liepos mėnesį surengtoje parodoje jie buvo pristatyti visuomenei. Kolekcininkui įteiktas Pasvalio rajono savivaldybės padėkos raštas. Kad Ž. Mikšio grafika atsidūrė Pasvalyje, – didelis Živilės ir Žilvino Ramašauskų nuopelnas. Pasak dr. A. Kelerto, „nėra ko daug kalbėti – atsirado žmonių, kurie norėjo, kad kūriniai atkeltų būtent į Pasvalį. Čikagoje gyvena daug pasvaliečių ir visi jie geri žmonės“¹⁴. Ž. Mikšio darbų esama ir dailės galerija garsėjančioje Pasvalio Petro Vileišio gimnazijoje (jai penkis darbus dovanuoja pats autorius).

2017 m. lapkričio mėnesį miręs dr. A. Kelertas muziejui testamentu paliko ir dvi vieno iškiliausių XX a. lietuvių grafikų – Viktoro Petravičiaus (1906–1989) 1983 m. sukurtas monotipijas, patekusias į Pasvalio muziejų kaip tik jo dvidešimtojo gimtadienio dieną – 2018 m. rugsėjo 19-ąją.

Iš Šakių valsčiaus kilęs menininkas V. Petravičius meno mokėsi Kaune, Paryžiuje. 1937 m. Paryžiaus pasaulinėje parodoje už iliustracijas lietuvių liaudies pasakai „Gulbė karaliaus pati“ apdovanotas Didžiuoju prizų¹⁵. Grįžęs į Lietuvą, dailininkas

14 Kanišauskas, Sigitas. Dovana muziejui ir visiems Pasvalio krašto žmonėms. *Darbas*, 2013 07 30, p. 3.

15 Štavičiūtė-Natalevičienė, Lijana. Petravičius Viktoras. In *Lietuvos dailininkų žodynas. 1918–1940*, t. 3, Vilnius, 2013, p. 296.

gyveno Kaune, dėstė Kauno taikomosios dailės mokykloje. 1944 m. su šeima pasitraukė į Austriją, nuo 1945 m. gyveno Vokietijoje. 1949 m. emigravo į JAV, gyveno Čikagoje, dirbo pedagoginį ir kūrybinį darbą, nutapė peizažų, portretų, sukūrė vitražų, skulptūrų, mozaikų, teatro dekoracijų, suprojektavo plakatų, išraižė ekslibrisų¹⁶, monotipijų.

Kad dovana pasiektų muziejų, pasirūpino Lemonte dr. A. Kelertą globojusi artimų bičiulių

Giedriaus ir Juritos Tamošiūnų šeima. Tikimės, kad netrukus šalia muziejaus atsiras meno galerija, kurioje bus eksponuojami muziejuje esantys dailės kūriniai, tarp jų – ir dr. A. Kelerto dovanos.

Tai tik kelios istorijos iš Pasvalio kraštiečių išseivių gyvenimo, padedančios juos geriau pažinti, skatinančios žavėtis jų meile tėvynei, rūpesčiu Lietuvos ateitimi, patriotizmu, altruizmu, noru dalintis.

Literatūros sąrašas

Armonas, Jonas E. *Kaip aš tapau draugu*. Vilnius, 2016.

Bitinaitė, Asta. O kiti pasitraukė į Vakarus. *Darbas*, 1990 09 05, p. 3.

Janiselis, Vilhelmas. *Sibiras 1949–1958. Iš tremtinio dienoraščio*. Palos Hills, 2000.

Kanišauskas, Sigitas. Dovana muziejui ir visiems Pasvalio krašto žmonėms. *Darbas*, 2013 07 30, p. 3. *Kazio Balčiūno gyvenimo aprašymas*. Pasvalys, 1992.

Lietuvos dailininkų žodynas. 1918–1940, t. 3, Vilnius, 2013.

Lietuvos dailininkų žodynas. 1945–1990, t. 4, Vilnius, 2016.

Paryžiuje mirė garsus lietuvių grafikas. *XXI amžius*, 2013 11 29, p. 12.

Samuolienė, Regina. „Ir aš buvau Balčiūnaitė“. *Šiaurietiški atsivėrimai. Pasvalio krašto istorijos ir kultūros žurnalas*, 2009, Nr. 1 (26), p. 54.

Visuotinė lietuvių enciklopedija, t. 15, Vilnius, 2009.

Visuotinė lietuvių enciklopedija, t. 18, Vilnius, 2010.

Žibuntas Mikšys Ex Collectione Algimantas Kelertas. Stickney, 1994.

Žibunto Mikšio darbai iš dr. Algimanto Kelerto kolekcijos. Chicago, 2013.

16 Korsakaitė, Ingrida. Petravičius Viktoras. In *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, t. 18, Vilnius, 2010, p. 100.

PARIS–USA–PASVALYS: STORIES ABOUT PEOPLE AND THINGS

Bronislava Lapinskaitė
Pasvalys Area Museum

Pasvalys Area Museum, which opened its door to the visitors in September 1998, has 44 thousand exhibits. Only a small part of them is the legacy of emigrants. The aim of the present paper is to introduce the emigrants of Pasvalys region and to present the exhibits donated by them to the museum. In the museum display, dedicated to a poet Bernardas Brazdžionis, his personal things donated by his granddaughter Dalytė Lovett, are exhibited, and in 2017 the funds were supplemented with 151 exhibits donated by Maironis Lithuanian Literature Museum.

Barbora-Balčiūnaitė-Armonienė's (1908–2008) book "Palik ašaras Maskvoje/Leave your Tears in Moscow" (1961 (Cleveland), 1993, 2016) and the memoir "Kaip aš tapau draugu/How I became a Friend" (2016) by her American son Jonas E. Armonas, who grew in exile in Siberia, tell about the life of Lithuanian immigrant family of the beginning of the 20th century in America and Lithuania, long parting, exile, labour camps and a long journey towards freedom. Only in March 1960 all family of Armonai again met and lived in the USA. Barbora Armonienė died on December 25, 2008 in Cleveland. Her son E. Armonas graduated chemistry science and established his own business. J. E. Armonas donated to the museum his mother's book in the Lithuanian, English, Spanish, German, and Portuguese languages, embroideries from exile, his own collections of envelopes, medals, coins, the publications of numismatics, etc.

Pasvalys citizen Regina Balčiūnaitė-Samuolienė donated to the museum the documents of her father Kazys Balčiūnas (1905–1992), Chief of Pasvalys Fire Brigade, who by the order of German government on July 27, 1944 withdrew

from Lithuania: orders, certificates, checks, cards, passports and other documents in the Lithuanian, German and English languages. The documents tell us about the way, which had to be followed by K. Balčiūnas and others who in 1944 left Lithuania. In 1949, K. Balčiūnas arrived in the USA and lived in Chicago, between 1950 and 1974 he worked in "General Motors" factory, was a member and sponsor of USA Lithuanian community and other emigrant associations. Kazys Balčiūnas arrived in Lithuania with the first tourist group in 1972, and in 1988 he came back to Lithuania forever. Regina Samuolienė's daughter Živilė Ramašauskienė with her husband Žilvinas have lived in Chicago since 2001. Thanks to them, emigrants' books, the collection of graphics artworks (about 70 etchings introduced in the exhibition of the museum in the summer of 2013) of Lithuanian artist Žibuntas Mikšys (1923–2013), who lived in Paris, collected since 1965 by the ophthalmologist Dr. Algimantas Kelertas (1930–2017), have reached the museum.

In the USA, Dr. Algimantas Kelertas published the album of photographs captured in Siberia "Sibiras 1949–1958: Iš tremtinio dienoraščio/Siberia 1949–1958: From the Emigrant's Diary" by a folk artist, emigrant Vilhelmas Janiselis, who lives in Žadeikiai village in Pasvalys. Dr. A. Kelertas left by will to the museum two monotypes by Lithuanian graphics artist Viktoras Petravičius (1906–1989). The monotypes occurred at the museum thanks to Giedrius and Jurita Tamošiūnai family.

Pasvalys emigrants' love for homeland, care of Lithuania's future, patriotism, altruism fascinate us and promote to share these stories.

BERNARDO BRAZDŽIONIO RINKINIO YPATUMAI

Jūratė Ivanauskienė

Maironio lietuvių literatūros muziejus

Rotušės a.13, Kaunas

jurate.ivanauskiene@maironiomuziejus.lt

Anotacija

Straipsnyje tyrinėjami įdomesni ir retesni Maironio lietuvių literatūros muziejuje saugomo Bernardo Brazdžionio rinkinio eksponatai, plačiau aptariant rašytojų Fausto Kiršos ir Juozo Tininio archyvinę medžiagą. Nagrinėjama B. Brazdžionio pedagoginės veiklos, gyvenant emigracijoje, ypatumai, trumpai aptariamos edukacinei veiklai patrauklios archyvalijos.

Reikšminiai žodžiai

Bernardas Brazdžionis, Faustas Kirša, Juozas Tininis, muziejus, rinkinys

Įvadas

Bernardas Brazdžionis (1907–2002) – rašytojas, literatūros kritikas, redaktorius, žurnalistas, pedagogas, vertėjas, pirmasis Maironio muziejaus vadovas – planavo, kad ateityje jo archyvas pateks į muziejų. Nors būta ir kitokių pasvarstymų. Štai 1986 m. rugsėjo 1 d. laiške rašytojui Česlovui Grincevičiui B. Brazdžionis pritarė pastarojo minčiai Čikagoje, Jaunimo centre, įrengti „memorialinį“ kambarį, kuriame būtų saugomas B. Brazdžionio archyvas. Tačiau Lietuvai atgavus Nepriklausomybę, keitėsi ir poeto nuostata. Šiandien – tai pats didžiausias muziejaus rinkinys.

Susisteminta, suregistruota ir aprašyta daugiau kaip 18 tūkstančių eksponatų, dalis jų paskelbta virtualioje erdvėje. Jau galima džiaugtis ir tuo, kas yra padaryta, ir tuo, kas nustebino tvarkant įvairių, unikaliomis eksponatais garsėjantį muziejaus rinkinį. B. Brazdžionio rinkinyje daugybė įdomių, nematytų archyvalijų yra dėl to, kad pats poetas 1940–1944 m. darbavosi Maironio namuose, buvo pirmasis šių namų vadovas ir, turėdamas muziejinio darbo patirties, puikiai suprato rankraščio, laiško, knygos vertę, žinojo, kas yra eksponatas. Jis išsaugojo ne tik kūrybinius rankraščius ir laiškus – išlikę ir pasitraukimo iš Lietuvos dokumentai, traukinio bilietas, įvairūs emigracijos į Jungtines Amerikos Valstijas dokumentai, anketos, kortelės, kvitai, vertingi įvairių dailininkų paveikslai, ekslibrisai, Dailiųjų menų klubo veiklos

nuotraukos. Ilgus metus dirbdamas žurnalo „Lietuvių dienos“ vyriausiuoju redaktoriumi, B. Brazdžionis sukaupe ir kitų autorių rankraščių, knygų, nuotraukų, dokumentų.

Pasitraukdamas iš Lietuvos, B. Brazdžionis su savimi pasiėmė tik pačius reikalingiausius daiktus, brangiausias relikvijas, kelias knygas. Tarp jų – Valstybine literatūros premija apdovanotas eilėraščių rinkinys „Kunigaikščių miestas“ su apdovanojimo dokumentu¹, „Sakalo“ leidyklos premija apdovanotas eilėraščių rinkinys „Ženkilai ir stebuklai“ su dokumentu², Lietuvos Raudonojo Kryžiaus jaunimo literatūros premija apdovanota knygelė vaikams „Kiškio kopūstai“³ ir apdovanojimo dokumentas, dar viena kita knyga.

Su brangiausiais ir vertingiausiais daiktais B. Brazdžionis išsivežė ypač retą, septintąją Maironio „Pavasario balsų“⁴ laidą, išleistą 1941 m. Lietuvoje. B. Brazdžionis teigia: „VII laida. Bolševikų cenzūra spausdinti neleido. Atspausta ir įrišta tik 10 egzempliorių.“

Apie kitą unikalią – dvyliktąją, sutrumpintą laidą B. Brazdžionis rašė: „XII laida – 1944 metais. Iš vokiečių valdžios gautas leidimas išleisti kariams. Bombarduojant Weimarą, subombarduota spaustuvė ir visas „Pavasario Balsų“ rinkinys. Liko tik korektūrų lapeliai.“⁵ (2009 m. šią knygą restauravome.)

Muziejininkams ir literatūros tyrinėtojams visuomet įdomus tūkstančiais skaičiuojamas B. Brazdžionio epistolinis palikimas, išlikę per dešimt tūkstančių laiškų – susirašinėjimas su rašytojais, mokslininkais, kultūros sričių specialistais, aktoriais, dailininkais, giminaičiais, bičiuliais... Gvildenamos įvairiausios temos – Lietuvių rašytojų draugijos veikla, premijų skyrimo peripetijos, kūrybos reika-

- 1 Brazdžionis, Bernardas. *Kunigaikščių miestas*. Kaunas, 1940. *Maironio lietuvių literatūros muziejus Bernardo Brazdžionio rinkinys* (toliau – BBR) 21.
- 2 Brazdžionis, Bernardas. *Ženkilai ir stebuklai*. Kaunas, 1936. BBR 93.
- 3 Vytė Nemunėlis. *Kiškio kopūstai*. Kaunas, 1937. BBR 19.
- 4 Maironis. *Pavasario balsai*, 1941, BBR 1550.
- 5 Maironis. *Pavasario balsai*, 1944, BBR 1553.

lai, lietuvių kultūros ir kalbos išlaikymo išėivijoje problemos, kartais asmeniniai santykiai ar bėdos. Skaitant laiškus aiškėja, su kuriais rašytojais bendrauta artimiau, atviriau, su kuriais – tik dalykinėmis temomis. Nesunku suprasti, kad rašytojai pasitikėjo žurnalo „Lietuvių dienos“ redaktoriumi B. Brazdžioniu, – siūsdavo kūrinis ne tik publikuoti žurnale, bet ir dažnai klausdavo patarimo, ar verta išleisti knygą, prašydavo ją redaguoti. Kartais B. Brazdžioniu tek-davo muziejininko dalia – ilgus metus saugoti patikė-tus rankraščius, dokumentus, rūpintis, kad jie patektų į tinkamas rankas ar institucijas.

Turėdamas muziejinio darbo įgūdžių, net ir gyvendamas tremtyje, B. Brazdžionis savo archyvą kaupė, tvarkė ir vertino kaip tikras muziejininkas. To-dėl B. Brazdžionio rinkinys yra įdomus: pirma, jame gausu ne tik vertingų eksponatų, bet ir daug netikė-tumų, atspindinčių B. Brazdžionio mažiau žinomus charakterio bruožus ir talentus, jo veiklos ypatumus. Antra, ilgus metus dirbdamas žurnalo „Lietuvių die-nos“ redakcijoje, B. Brazdžionis sukaupė ir kitų auto-rių medžiagos, kartais ypač unikalios. Reikėtų pami-nėti Fausto Kiršos rankraštines knygas, Igno Šeiniaus nuotraukų kolekciją, Juozo Tininio archyvą. O kur dar keli tūkstančiai epistolinės medžiagos...

1955–1972 m. B. Brazdžionis buvo žurnalo „Lietuvių dienos“ vyriausiasis redaktorius ir rinko tekstus linotipu. Šio amato išmoko dar gyvendamas Bostone. Išėjęs į pensiją, ir toliau padėjo leisti „Lietu-vių dienas“, jose bendradarbiavo. „Lietuvių dienos“ – tai JAV lietuvių mėnesinis iliustruotas tautinės pa-kraipos žurnalas, 1950–1992 m. leistas Los Andžele. Daug dėmesio žurnale buvo skiriama lietuvių litera-tūrai, publikuojami ne tik išėivijoje gyvenusių autorių kūriniai, minimos jų sukaktys, svarbiausi literatūrinio gyvenimo įvykiai. Žurnale minėti ir Lietuvoje gyve-nę, kūrę menininkai. Žurnalo literatūros redaktoriumi dirbo rašytojas J. Tininis, rekomendavęs „Lietuvių dienų“ leidėjui Antanui Skiriui B. Brazdžionį vyriausiuoju redaktoriumi. J. Tininis ir B. Brazdžionis – artimi vienmečiai bičiuliai, kolegos, Dailiųjų menų klubo steigėjai, nariai (kaip B. Brazdžionis mėgdavęs vadinti – sąnariai). Netikėtą J. Tininio žūtį skaudžiai išgyvenęs B. Brazdžionis, rūpinosi savo bičiulio ar-chyviniu ir literatūriniu palikimu, dalis archyvalijų buvo perduota Rokiškio krašto muziejui, dalis liko ir paties redaktoriaus B. Brazdžionio žinioje – rankraš-čiai, mašinarščiai, įvairūs dokumentai. Taip kartu su B. Brazdžioniu palikimu į Maironio lietuvių literatū-ros muziejų pateko rašytojo J. Tininio archyvo dalis.

Tarp įvairios medžiagos – tuzinas poeto F. Kiršos įvairių laikotarpių nuotraukų ir pluoštas rankraščių: Maironio poemos „Nuo Birutės kalno“

vertimas į lietuvių kalbą, Jurgio Baltrušaičio eilė-raščių vertimai, atskiri poemos „Pelenai“ eilėraščiai, publikuoti žurnale „Lietuvių dienos“, ir – didžiau-siam nustebimui – neišleista rankraštine poemos trečioji knyga! Pirmosios dvi ironija ir sarkazmu persmelktos satyrinės poemos „Pelenai“ dalys buvo išleistos Kaune 1930 ir 1938 m. 1969 m. F. Kiršos poezijos rinktinė „Pelenai“ išleista Vilniuje (parengė Vytautas Kubilius). Pasirodo, B. Brazdžionis žinojo, kad F. Kirša ruošia naują – trečiąją poemos „Pelenai“ dalį, apie tai jie kalbėdavosi laiškuose. 1961 m. spa-lio 5-ąją B. Brazdžionis klausė: „Kada reiks pradėti ieškoti mecenato trečiajai „Pelenų“ knygai išleisti?“⁶ Po kelių dienų F. Kirša atsakė: „Trečioji knyga „Pe-lenai“ dar nėra susibėgę į mano įsivaizduojamus rė-mus. Kai ką reikia atimti, kai ką pridėti, kai ką tai-syti. O dabar tokie Dievo duoti laikai, kad pragaro liepsnos daugiau reiškia negu rojaus lelijos. „Pelenai“ gali palikti tolimesnėms dienoms. Mano supratimas gal bus aiškesnis.“⁷ Tačiau už mėnesio, 1961 m. lap-kričio 15 d. sudarytos knygos rankraščius jis paštu persiuntė B. Brazdžioniu į „Lietuvių dienų“ redak-ciją. Tą pačią dieną atskirai išsiųstas ir laiškas: „Pats išjudinai mane pabusti giesmei ir prakeikimui. Pa-skutiniai du žodžiai prieštarauja vienas kitam. O šių dienų gyvenimas ar nesikerta? Kertasi valanda valan-dai, širdis širdžiai, žodis žodžiui. Gyvename melu, o grožis plasnoja sava padaira. Joks diktatorius jo ne-pasmaugia, kaip jūros dugne gyvenančio gyvulėlio. Atominiai gąsdinimai mane privertė greičiau padaryti „Pelenų“ nuorašą ir pasiųsti už 3 000 mylių Jums, gal tuo būdu jie išliks nesunaikinti. Ne egoistinis noras – nesunaikinti. O noras pagerbti žuvusius ir pasmerk-ti pragarą. Skubu pasiųsti, kol megatoninės bombos nekrenta. Tai, ką aš sumėčiau „Pelenuos“, yra širdies sentimentai, nesivaduoju jokiais išmisiais, teorijo-mis ar pretenzijomis. <...> Kartais man patinka, ką nusakau „Pelenuos“; o kartais darosi net gėda, kad taip keikiuos ir taip monotoniškai. <...> Antrą kny-gą rašiau tik vieną savaitę. Taip atsitiko, kad reikėjo išsisemti, laisviau atsidusti. O trečia knyga gimė iš vargo pelenu, jau tikrų pelenu, dirbant Amerikos „ge-rovės“ globoje, dulkes valant, pelenus žarstant, šiukš-les garbinant dėl duonos kąsnio. <...> Taigi „Pelenu“ deponuoju pas Patį. Paskaityk. Nežinau, ar verta ro-dyti spaudai. Gal ką reikia visai išmesti, jeigu eiti į viešumą.“⁸ Išties, 1961-aisiais JAV oro pajėgos buvo nepaprastai arti atsitiktinio galingos termobranduo-

6 Brazdžionis, Bernardas. Laiškas Faustui Kiršai, 1961 m. spalio 5 d. BBR P3718.

7 Kirša, Faustas. Laiškas Bernardui Brazdžioniu, 1961 m. spalio 8 d. BBR 7626.

8 Kirša, Faustas. Laiškas Bernardui Brazdžioniu, 1961 m. lapkričio 15 d. BBR 7627.

linės bombos detonavimo, F. Kirša prisipažino, kad tokie dalykai jį labai sukrėtė.

B. Brazdžionis rankraščius perskaitė, bet mecenatų F. Kiršos poemos „Pelenai“ trečiajai knygai nerado. O išleisti tikrai planavo, rankraščius sudėjo į spaustuvėje pagamintą kuklų aplanką su autoriaus pavarde ir knygos pavadinimu. Tikėtina, kad Maironio lietuvių literatūros muziejuje pagarbiai saugoma unikali rankraštinė knyga kada nors pasieks skaitytojus. Gal kiek nepelnytai yra užmirštas įdomus poetas, vertėjas F. Kirša, kuris pirmuosius eilėraščius „Ateityje“ paskelbė 1912 m., o pirmąjį eilėraščių rinkinį „Verpetai“ išleido 1918-aisiais. Dar prieš emigraciją, F. Kirša darbavosi įvairiose literatūros, kultūros srityse: vertė kūrinius, redagavo leidinius, buvo vienas iš „Vilkolakio“ teatro steigėjų, rašė operų libretus. 1944 m. pasitraukė į Vokietiją, o 1949-aisiais – emigravo į JAV, gyveno Bostone ir aktyviai dalyvavo literatūriname lietuvių gyvenime, vertė kūrinius iš lenkų, rusų, vokiečių kalbų.

Dar vienas vertingas eksponatas – rašytojo F. Kiršos rankraštis – Maironio poemos „Nuo Birutės kalno“ vertimas į lietuvių kalbą. Rankraščio lapai susegti į tvarkingą pilką segtuvą – tarsi rankraštinė knyga, turinti titulinį puslapį su pavadinimu ir dvidešimt septynis rankraštinius lapus. Paskutinio puslapio pabaigoje vertimo data ir vieta – „1950.VI.15 d. / So. Boston. [Pietų Bostonas – J. I.] / Faustas Kirša.“⁹

B. Brazdžionis išsaugojo ir retą archyvaliją – 1944 m. liepos 31 d. traukinio bilietą vienam asmeniui iš Eitkūnų (Eydtkau) į Gračą¹⁰. (Šiuo metu Eitkūnai yra Černyševskis, miestas Rusijos teritorijoje, šalia kelio Kybartai–Nesterovas.) Neabejotina, kad šis bilietas atvėrė poetui kelius į vis dar karo niokojamą Europą (1 il.).

1. Traukinio bilietas iš Eydkau [Eitkūnų] į Grač [Gračą (Austrijoje)]

9 Kirša, Faustas. Maironio poemos „Nuo Birutės kalno“ vertimas. Rankraštis. BBR 9950.

10 Traukinio bilietas, 1944 m. liepos 31 d. BBR 9539.

Yra išlikę ir daugiau kelionės dokumentų, pervežamų daiktų, rūbų, knygų sąrašai ir meno kūrinių pervežimo į JAV deklaracijos, smulkūs memorialiniai daiktai, kuriuos B. Brazdžionis, kaip tikras muziejininkas, tvarkingai sudėjęs saugojo ilgus metus, nors ne kartą kėlėsi gyventi iš vienos vietos į kitą.

Vartant Vokietijos DP stovyklose išduotas įvairias darbo, sveikatos tikrinimo pažymas, asmens dokumentų kopijas bei kitus dokumentus, nesunku suprasti, kokių rūpesčių turėjo pabėgėliai, kad galėtų išvykti į saugesnes laisvojo pasaulio valstybes.

Pokario emigrantams neužteko nusipirkti laivo bilieta, jie privalėjo atlikti aibes įvairiausių procedūrų, gauti pažymas, kad nėra nusikaltėliai, o visą kelionę privalėjo segėti skiriamuosius NCWC [Nacionalinės katalikų gerovės asociacijos] ženklus. B. Brazdžionio rinkinyje išliko ir daugiau kelionėje reikalingų dokumentų bei daiktų – įvairūs numerėliai, maitinimo, багаžo kortelės.

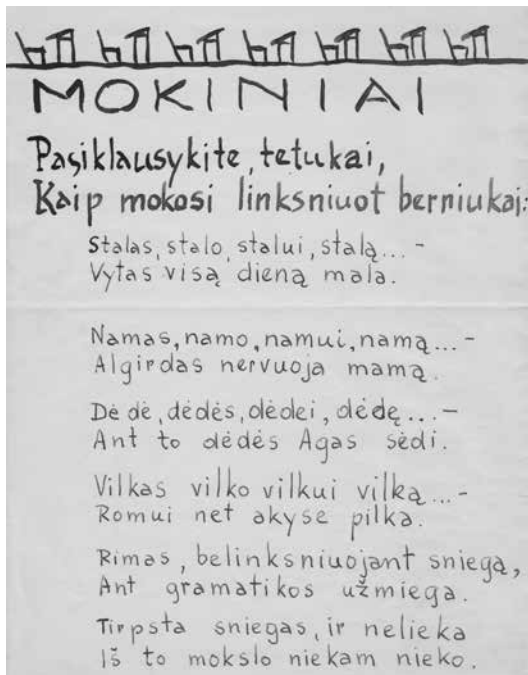
Esama išlikusių vertingų DP laikotarpio B. Brazdžionio darbo Ravensburgo lietuvių gimnazijoje pažymėjimų, pažymų, nuotraukų. Įdomu, kaip, būdamas toli nuo Tėvynės, jis mokė vaikus lietuvių kalbos, žadino tautiškumą, kokia buvo lietuvių kalbos dėstymo „metodika“ Ravensburgo gimnazijoje Vokietijoje ir Bostono šeštadieninėje mokykloje Amerikoje? Atskirame aplanke sudėti Ravensburgo laikotarpio lietuvių kalbos pamokų užrašai leidžia teigti, kad pamokoms ruošdavosi atsakingai.

Aštuoniuose laiko paženklintuose lapeliuose – ketvirtos klasės mokinių testai – atsakymai į du B. Brazdžionio klausimus. Pirmasis – „kokie man gražiausi žodžiai?“¹¹ Atsakymai labai įvairūs: „pavasaris“, „mamytė“, „motina“, „tėvai“, „Tėvynė“, „skautai“, „skautybė“, „žaidimas“, „laisvė“ (5 kartus), „kariuomenė“, „sportas“, „gėlė“, „nerūpestingumas“, „pušynas“, „juokas“, „meilė“, „naktis“, „šiluma“, „laimė“, „lakštingala“, „jaukumas“, „saulė“, „pudingas“, „malonumas“, „draugystė“, „gyvybė“, „svajonė“, „vienybė“, „džiaugsmas“ (2 kartus), „lelija“, „idėja“, „pergalė“, „pagarba“, „kariuomenė“, „sportas“ (2 kartus), „protas“, „išmintis“, „medus“, „gulbė“, „vasara“, „matematika“, „taika“, „ąžuolas“.

Antrasis klausimas, rodos, labai paprastas – „ko aš labiausiai dabar norėčiau?“¹² Vis dėlto klausimo būta jautraus, mat kartais vienas moksleivis turi kelis norus, o kai kurie jų yra išties jaudinantys. Nežinia, kuriais metais rašyti šie atsakymai, bet aišku, kad vaikai tuo metu troško grįžti į Lietuvą ir daugumai jų trūko maisto.

11 Bernardo Brazdžionio mokinių testai. BBR.

12 Ibid.

2. B. Brazdžionio rankraštis – edukacinis eilėraštis, skirtas linksniavimui. Bostonas, apie 1952 m.

Amerikoje lietuvių vaikai jau nebeturėjo galimybės mokytis lietuviškose mokyklose. Pokario emigrantų karta stengėsi išlaikyti lietuviybę, rūpinosi tautiniu identitetu, todėl dauguma vaikų lankė šeštadienines lituanistines mokyklas. Tačiau vaikai gana greitai išmoko iki tol jiems svetimą anglų kalbą, jie mieliau tarpusavyje kalbėdavo angliškai, reikėjo įdėti daug išmonės ir pastangų norint juos sudominti ir išmokyti lietuvių kalbos. B. Brazdžionis dirbo kūrybingai. Linksniavimui buvo sukūręs netgi eilėraščių, pavyzdžiui (2 il.):

*Pasiklausykite, tetukai,
Kaip mokosi linksniuot berniukai:
Stalas, stalo, stalui, stalą...
Vytas visą dieną mala.
Namas, namo, namui, namą...
Algirdas nervuoja mamą.
Dėdė, dėdės, dėdei, dėdę...
Ant to dėdės Agas sėdi.
Vilkas vilko vilkui vilką...
Romui net akyse pilką.
Rimas belinksniuojant sniegą,
Ant gramatikos užmiega.
Tirpsta sniegas, ir nelieta
Iš to mokslo niekam nieko.¹³*

Voke su užrašu „Du testai“ – Bostono šeštadienės mokyklos dvidešimt dviejų mokinių atsakymai į

13 Brazdžionis, Bernardas. Rankraštis. Bostonas, apie 1952 m. BBR.

du klausimus: pirmasis klausimas – vėl apie gražiaušius žodžius. Žodžiai įvairesni, gal net poetiškesni, bet panašiai, kaip ir Ravensburgo laikotarpiu, dominuoja žodžiai „Tėvynė“, „motina“. Šiek tiek keista – nė karto neparašytas žodis „laisvė“... Jį tarsi keičia žodis „Dievas“, kurio Vokietijos laikotarpio atsakymuose nebuvo.

Į antrąjį klausimą – „kuo mes daugiausiai galėtume padėti Lietuvai?“ – atsakoma, kad reikia išlaikyti lietuviybę, papročius, kalbą, įsigyti gerą specialybę, kuri, grįžus į Lietuvą, būtų reikalinga. Yra minčių padėti maldomis, tapti vertėju, siekti mokslo. Ypač griežtas vienas gana ilgas tekstas, kuriame sakoma: „Kiekviena lietuvaitė turi skirtis savo elgesiu. Kaip nueina į šokius, nešokti tų amerikoniškų šokių, nedainuoti amerikoniškų dainų.“¹⁴

Džiugina „legendiniai“ eksponatai, turintys įdomias istorijas. Balto kaulinio porceliano kavos servizą 1934 m. sausio 10 d. Aldonai ir Bernardui Brazdžioniams sutuoktvių proga padovanojo Leonilda ir Antanas Kučai. Brazdžionių šeimai pasitraukus į Vakarų, Kučai šį servizą saugojo savo namuose. Brazdžioniams atsiėmus namelį Kaune, 1993 m. Kučai servizą grąžino tikriesiems šeiminiškams. Iš dailių mažų puodelių vėl buvo geriama kava.

Kartais vienas netikėtas memorialinis daiktas ar nuotrauka gali tapti pagrindine ekspozicijos ašimi ar idėja edukacijai. Taip atsitiko, radus B. Brazdžionio archyve dideles šukas ir Antano Gustaičio sveikinimą Brazdžioniams, taip pat neryškią nuotrauką, kurioje užfiksuota B. Brazdžionio bitininkavimo akimirka.

Viename lagamine radome dideles – 38 cm ilgio ir beveik 8 cm pločio – šukas. Pajuokavome ir nusprendėme, kad jos negalėtų būti susijusios su poeto gyvenimu ar veikla. Vėliau, rašytojo A. Gustaičio 1974 m. gruodžio 4 d. sveikinime Brazdžionių įsikūrimo Vistoje proga, perskaitėme eilutes:

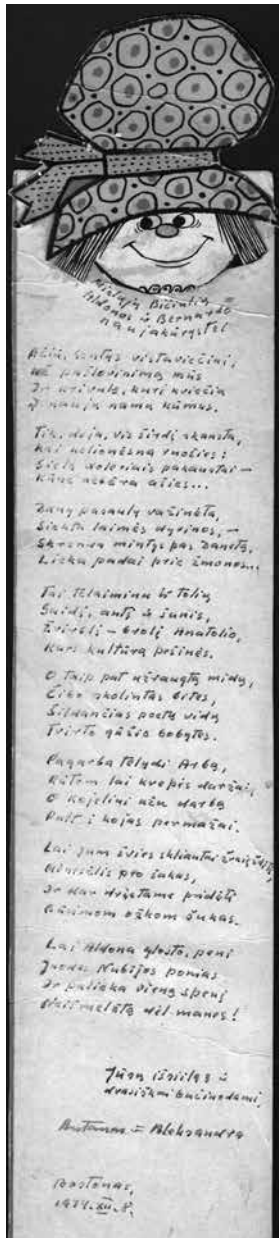
*Lai Jum švies skliautai žvaigždėti,
Mėnesėlis pro šakas,
Ir dar drįstame pridėti
Būsime ožkom šukas.¹⁵*

Sveikinimas ir šukos yra vienodo formato ir dydžio (3 il.).

1974 m. Brazdžioniai iš Los Andželo išsikėlė gyventi ir ūkininkauti į Vistą, kur užveisė didelį sodą, augino vištas, žąsis, kalakutus, paršelius, net bičių turėjo. Tais pačiais metais Aldonos ir Bernardo Brazdžionių, Elenos ir Juozo Kojelių bei Elenos (Alės Rūtos) ir Edmundo Arbų šeimos bendrai pa-

14 Bernardo Brazdžionio mokinio rankraštis. BBR.

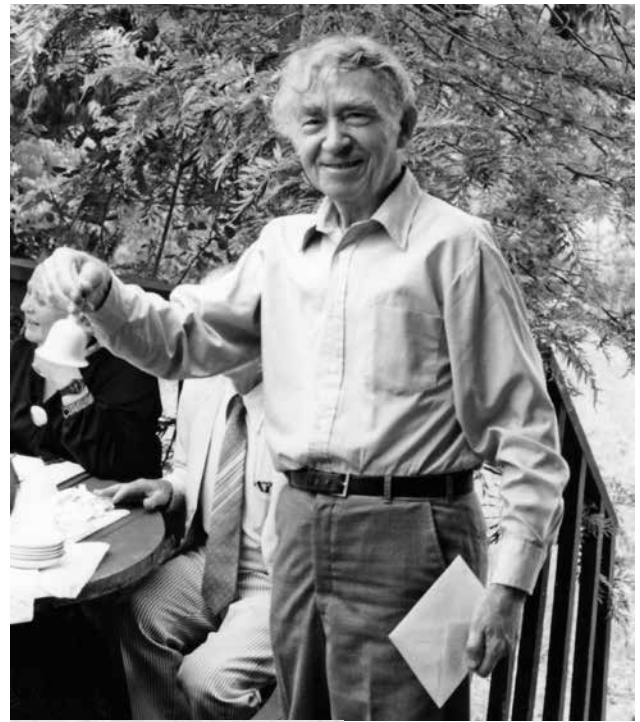
15 Gustaitis, Antanas. Rankraštis. Sveikinimas Bern. Brazdžioniui, 1974 m. gruodžio 8 d. BBR 6864.

3. Aleksandro ir Antano Gustaičių sveikinimas ir dovana – šukos, būsimų ožkų priežiūrai, Brazdžionius įsikūrimo Vistoje proga. 1974 m. gruodžio 8 d.

rengė šmaikštų kvietimą Antanui ir Aleksandrai Gustaičiams atvykti svečiuotis pas Brazdžionius į Vistą. Kvietimą piešė architektas E. Arbas, posmus parašė B. Brazdžionis. Gustaičiai tais metais atvykti negalėjo, todėl gruodžio mėnesį atsiuntė jau minėtą sveikinimą ir šukas būsimų ožkų priežiūrai.

Tad rengiant ekspoziciją „Lietuvių literatūra: trumpai ir žaismingai“, kilo mintis B. Brazdžionio gyvenimo ir veiklos eksponavimui panaudoti avilį, jo rėmeliuose (koriuose) išdėstant dvylika temų... Taip lankytojas, išimdamas vieną rėmelį po kito, gali jį apžiūrėti, susipažinti su įvairiomis B. Brazdžionio gyvenimo ir veiklos sritimis. Išėmęs visus rėmelius,

Dailiųjų Menų Klubo
sąnariai ir svetel
ai, sveteliai...
Tuoį pradėsime su-
sirinkimą ir savuo-
sius pokalbius kaip
reikiant.
1985 gegužės 25 d.
Vista, Calif.
Alg. G. motr.

4. B. Brazdžionis pirmininkauja Dailiųjų menų klube. Kitoje nuotraukos pusėje – B. Brazdžionio užrašas. Vista, 1985 gegužės 25 d.

avilio dugne, randa netikėtumą – B. Brazdžionio kaklaraiščių, peteliškių, sąsagų ir segių kolekciją, nes šis literatūros klasikas buvo puošėiva... Na, o ne tik vaikams, bet ir vyresnio amžiaus lankytojams tenka įminti mįslę, kam gi skirtos šios didelės juodos šukos.

Ekspoziciją apžiūrejo ir prieš porą metų muziejuje apsilankiusios B. Brazdžionio vyriausiojo sūnaus Algio anūkės. Galime tik džiaugtis, kad B. Brazdžionio artimieji pritaria archyvo tvarkymo principams, o sūnus Algis Brazdžionis buvo vienas iš leidinio „Bernardas Brazdžionis. Archyvai“ rėmėjų.

Taigi, B. Brazdžionio rinkinyje yra begalė įdomių archyvalijų, kurias tyrinėjame ne tik mes, muziejainikai, bet ir interesantai iš įvairių mokslo, kūrybinių institucijų (4 il.). B. Brazdžionis rašė: „Bėgalinė upė Dievo laiko: / Be pradžios, be galo, be krantų. <...>“¹⁶ Galima sakyti, kad tiek pats poetas, tiek muziejuje saugomas jo rinkinys, yra begalybė... Todėl muziejainikai, tyrinėjantys šį rinkinį, turi begalę įdomaus ir prasmingo darbo.

16 Brazdžionis, Bernardas. *Per pasaulį keliauja žmogus*. Fellbach, 1949, p. 400. BBR 50.

Šaltinių ir literatūros sąrašas

Bernardo Brazdžionio mokinių testai. BBR.
Bernardo Brazdžionio mokinio rankraštis. BBR.
Brazdžionis, Bernardas. Laiškas Faustui Kiršai, 1961 m. spalio 5 d. BBR P3718.
Brazdžionis, Bernardas. Rankraštis. Bostonas, apie 1952 m. BBR.
Gustaitis, Antanas. Rankraštis. Sveikinimas Bern. Brazdžioniui, 1974 m. gruodžio 8 d. BBR 6864.
Kirša, Faustas. Laiškas Bernardui Brazdžioniui, 1961 m. spalio 8 d. BBR 7626.
Kirša, Faustas. Laiškas Bernardui Brazdžioniui, 1961 m. lapkričio 15 d. BBR 7627.

Kirša, Faustas. Maironio poemos „Nuo Birutės kalno“ vertimas. Rankraštis. BBR 9950.
Traukinio bilietas, 1944 m. liepos 31 d. BBR 9539.

Brazdžionis, Bernardas. *Ženkliai ir stebuklai*. Kaunas, 1936.
Brazdžionis, Bernardas. *Kunigaikščių miestas*. Kaunas, 1940.
Brazdžionis, Bernardas. *Per pasaulį keliauja žmogus*. Fellbach, 1949.
Maironis. *Pavasario balsai*, 1941.
Maironis. *Pavasario balsai*, 1944.
Vytautas Nemunėlis. *Kiškių kopūstai*. Kaunas, 1937.

THE PARTICULARITIES OF BERNARDAS BRAZDŽIONIS' COLLECTION

Jūratė Ivanauskienė

Maironis Lithuanian Literature Museum

Bernardas Brazdžionis (1907–2002) was the writer, literary critic, editor, journalist, educator, translator, the first director of Maironis Museum, who planned that his archive would appear in this museum in the future. Today it is the largest collection of the museum, the material of which fully discloses not only Bernardas Brazdžionis, but also the particularities of emigration from Lithuania, Displaced Persons (DP) and American Lithuanians' cultural and literary life.

There are many interesting, unseen archives in Bernardas Brazdžionis' collection due to the fact that the poet himself worked in Maironis House between 1940 and 1944; he was the first director of the house and, having experience in museum work, he perfectly understood the value of the manuscripts, letters, books, and what is an exhibit. He preserved not only creative manuscripts, letters, but also documents of departure from Lithuania, various documents of emigration to the USA, questionnaires, cards, receipts, and valuable works of art.

For museologists and literary researchers, the epistolary legacy of Bernardas Brazdžionis has been always interesting. The epistolary legacy explores a wide range of topics: activities of the Lithuanian Writers' Society, creative matters, problems of preserving Lithuanian culture and language in exile, sometimes personal relationships or troubles. It is easy to see that the writers trusted the editor Bernardas Brazdžionis of the magazine "Lithuanian Days", they not

only sent their works for publication in a magazine, but also often asked for advice on whether or not to publish a book. Brazdžionis sometimes had to be a museologist: to keep the manuscripts and documents for many years, to ensure that they would appear into the right hands or institutions. In this way F. Kirša's manuscript books, I. Šeinius' photo collection, and J. Tininis' archive found their way to the museum.

Valuable certificates, photographs, notes of the Lithuanian language lessons, tests of students of Ravensburg Gymnasium and Boston Saturday Lithuanian School, while Brazdžionis was working in Ravensburg Lithuanian Gymnasium of the period of DP, have survived. Brazdžionis' creativity in teaching the Lithuanian language is illustrated by the manuscripts of educational poems on the use of declension or correct use of numerals.

Sometimes a single unexpected memorial item or photograph may be the basis for an exposition, exhibition, or educational idea. So happened after finding a large comb for goat care in Brazdžionis' archive and a photograph of Bernardas Brazdžionis in a moment of beekeeping.

Bernardas Brazdžionis' relatives approve the principles of systematization, publishing and exhibiting the archive, and his son Algis Brazdžionis was one of the sponsors of the publication "Bernardas Brazdžionis. Archives".

SUGRĮŽIMAS: VILIAUS VARIAKOJO IR JOKŪBO DAGIO ARCHYVAI BIRŽŲ KRAŠTO MUZIEJUJE „SĖLA“

Dovilė Bekerienė

Biržų krašto muziejus „Sėla“

Radvilos g. 3, Biržai

Apaščios g. 14, Paežerių k., Biržų r.

bekeriene.dov@gmail.com

Anotacija

Biržų krašto muziejaus „Sėla“ išeivijos fonde saugomas ne vienas archyvas, atkeliavęs iš Kanados ar Jungtinių Amerikos Valstijų. Šie daiktai buvo siųsti žmonių ar jų artimųjų, Lietuvą palikusių XX a. pirmoje pusėje. Tai ne tik meno kūriniai, bet ir ne vienas savomis rankomis sukurtas daiktas, skirtas tai išsiilgtai, gimtai šaliai – Lietuvai – prisiminti. Išeivijos fondą sudarantys įvairūs dokumentai, nuotraukos, knygos, meno kūriniai bei kiti daiktai į muziejų pateko daugiausia kaip dovanos. Iš viso šiame fonde saugoma per 2 400 eksponatų. Fondo pradžia galima laikyti 1988 m., kai muziejų pasiekė dailininko Jokūbo Dagio (1905–1989) darbai. Straipsnyje aptariamas ir vienas įdomesnių muziejuje saugomų išeivių archyvų – Viliaus Variakojo, 1949 m. pasitraukusio į Jungtines Amerikos Valstijas. Tiek J. Dagio, tiek ir V. Variakojo (vieno – profesionalaus skulptoriaus bei dailininko, kito – nenuilstančio mėgėjo kurti) darbuose – daug Lietuvos, jos istorijos.

Reikšminiai žodžiai

Biržų krašto muziejus „Sėla“, išeivijos fondas, Jokūbas Dagys, Vilius Variakojis

Keliaujant per Biržų krašto muziejaus „Sėla“ (toliau tekste ir nuorodose – BKM) ekspozicijos sales, galima išvysti ne vieną eksponatą, atkeliavusį iš išeivijos lietuvių, tiksliau Biržų krašto išeivių. 2019-ieji paskelbti Pasaulio lietuvių metais. Tai puiki proga peržiūrėti, kokios kolekcijos ir archyvai saugomi muziejaus išeivijos fonde. Šiame straipsnyje pristatomi du archyvai, dviejų skirtingų Biržų krašto asmenybių, kūrėjų, gyvenusių už Atlanto, bet neišsižadėjusių Lietuvos ir įamžinusių ją savo kūryboje ir veikloje. Pirmasis – tautodailininkas, idealistas, optimistas, kūręs, nes norėjęs savo darbais parodyti, kokia yra ta Lietuva, – Vilius Variakojis. Jo darbai nėra plačiai žinomi ir nėra tyrinėti, tik Jungtinių Amerikos Valstijų išeivijos lietuvių leidiniuose ne kartą užsimenama apie V. Variakojo muziejų. Antrasis – skulptorius, dailininkas, žinomas tiek Lietuvoje, tiek

ir išeivijoje – Jokūbas Dagys. Pastarojo kūryba yra tyrinėtą išeivijos dailės kontekste. Straipsnio tikslas – atsakyti į šiuos klausimus: kas sudaro minėtus archyvus ir kaip visa tai pateko į Biržų krašto muziejų? Atsakymų ieškota remiantis eksponatų perdavimo–priėmimo aktais bei kita archyvine medžiaga – laiškais, interviu.

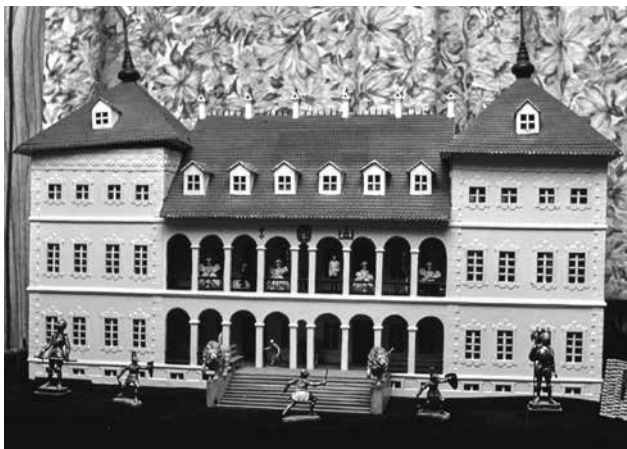
Vilius Variakojis (1903 02 16–2001 12 12) – JAV pramintas tautodailininku, gimęs Švilpiškių vienkiemyje netoli Medeikių, Biržų apskrityje. Prasižėjęs Pirmajam pasauliniam karui, jo šeima pasitraukė į Rusijos gilumą. Gyveno Maskvoje, vėliau Voroneže, ten lankė gimnaziją. 1918 m. grįžo į Lietuvą. 1923 m. baigė Kauno technikos ir pašto kursus. 1929-aisiais dirbo Panevėžio ir Biržų rajono Telegrafo ir telefono valdybos viršininku. 1944 m. pasitraukė į Vokietiją, 1949 m. – į JAV. Daug metų gyveno Čikagoje, dirbo „Ryerson Steel“ bendrovėje elektrotechniku. Vėliau persikėlė į Kaliforniją. Išėjęs į pensiją, ėmė kurti suvenyrus iš medžio, metalo, plastmasės, stiklo. V. Variakojis buvo veiklus Reformatų bažnyčios narys, kuratorius.

Jokūbas Dagys (1905 12 16–1989 09 06) – tapytojas, skulptorius, poetas. 1927 m. baigė Biržų gimnaziją, nuo 1932 m. studijavo Kauno meno mokykloje – iš pradžių tapybą, bet, pasikeitus dėstytojams (Justiną Vienožinskį pakeitus Adomui Varnui), pasirinko skulptūrą, kurią dėstė Juozas Zikaras. 1932–1944 m. J. Dagys mokytojavo Raseinių gimnazijoje, nuo 1935-ųjų ėmė aktyviai dalyvauti parodose. 1939 m. Kaune surengė individualią tapybos ir skulptūros parodą. Tobulinosi Rygoje, Berlyne, Paryžiuje. 1944 m. pasitraukė į Vokietiją. Nuo 1947 m. gyveno Londone, 1951 m. persikėlė į Kanadą, Torontą. Nuo 1954 m. atsidėjo tik kūrybai. J. Dagys priklausė Kanados skulptorių, Ontarijo dailininkų sąjungoms, „Spalvos ir formos“ grupei, Šiaurės Amerikos dailininkų protestantų bendrijai. 1989 m. rugsėjo 6 d. paliko šį pasaulį Kanadoje, o spalio 15-ąją dailininko pelenai buvo sugrąžinti į Lietuvą ir palaidoti Raseinių kapinėse, šalia žuvusio jauniausio sūnaus ir žmonos.

Viliaus Variakojo muziejus

Vilius Variakojis – tautodailininkas, degė begaliniu noru ir entuziazmu naujoms Amerikos lietuvių kartoms pasakoti apie Lietuvą, atgijusią vaikystės prisiminimuose. Juose – savo gyvenimo istoriją pasakojantis senelis, obuoliai, kaimo sodyba, kelionių po šalį prisiminimai.

Savo namo rūsyje V. Variakojis buvo įsirengęs muziejų – ten visus kvietęs. Į muziejų patekti nebuvo paprasta, duris saugojo „lenciūgai“, kuriuos išmoko drožti iš vieno medžio gabalo dar Lietuvoje, būdamas vaikas. Šiame muziejuje buvo galima išvysti lietuviškos sodybos, Biržų malūno, gyvenamojo namo Biržuose, Baublių maketus. Jie V. Variakojui paliko gilų įspūdį visam gyvenimui: „Viena didelė gamtos įdomybė – ažuoliai Baubliai – man taip įstrigo, kad juos lankiau net tris kartus. Pirmą kartą tai buvo 1923 metais, kai remontuodamas telefono-telegrafo linijas Skaudvilėje, Kelmėje atsidūriau Bijotuose. Ten buvo senelis Baublys ir trys jo vaikai.“¹ Pats darbų autorius pasakojo, kad maketus gamino remdamasis nuotraukomis, atsiminimais, medžiagas naudojo tokias, kokias pavykdavo rasti. Jis buvo atkūręs, tiksliau, savaip sukūręs ir Biržų pilies rūmus, Likėnų sanatorijos statinius, bet savo vaikystės vienkio modelio nėra padaręs². Biržų pilies rūmų laiptai makete papuošti Astravo³ dvaro liūtų skulptūromis. Deja, maketai nepasiekė Lietuvos ir jų muziejus neturi (1 il.).

1. Vilius Variakojis. Biržų pilies rūmų maketas. Nuotrauka priklauso Library of Congress. Prieiga per internetą: <https://www.loc.gov/resource/afc1981004.225/?sp=11&r=-0.054,0.024,1.271,0.652,0>

- 1 Variakojis, Vilius. Mano kelionės po Lietuvą. *Mūsų sparnai*, 2002, Nr. 82, p. 46.
- 2 Elenos Bradūnas interviu su V. ir B. Variakojais, Čikaga, Ilinojaus valstija, 3 dalis [interaktyvus], 1977 07 12, [žiūrėta 2019 04 15]. Prieiga per internetą: https://www.loc.gov/item/afc1981004_afs20838b/.
- 3 Astravas – Biržų miesto dalis, XIX a. ten pastatyti rūmai yra viena gražiausių romantizmo architektūros sodybų Lietuvoje.

2. Vilius Variakojis. Suvenyrai iš medžio. D. Bekerienės nuotr.

Viename interviu V. Variakojis pasakojo, kad į savo muziejų yra kvietęs netoli namų esančios mokyklos mokinius apžiūrėti, kaipgi atrodė ta Lietuva, bet net mokytojai nesivargino ateiti. Žurnale „Mūsų sparnai“ Hypatia Y. Petkus rašė: „Vilius kviesdavo į savo „požeminį muziejų“ pasigėrėti jo gamybos medžio skulptūromis, žvakidėmis, liaudies motyvais išmargintais papuošalais ir ypač meketėmis, vaizduojančiomis kaimo sodybas ir neužmirštamą Biržų Kunigaikščių Radvilų pilį.“⁴ (2 il.) V. Variakojis degė troškimu išseivijos lietuvių jaunimui pristatyti gimtinę, parodyti, iš kur jie yra kilę. Deja, vis nusivildavęs, kad jaunimui tai neįdomu.

Jokūbas Dagys – kūryboje išsaugojęs savastį

Jokūbas Dagys vadinamas išseivijos skausmo skulptoriumi, medį pavertęs senų laikų Lietuvos karžygiais, kunigaikščiais, susipinančiomis vyro ir moters figūromis, simbolizuojančiomis šeimą, gyvūnais. Tai menininkas, jau suradęs vietą išseivijos dailės istorijoje, bet jo darbai – išsibarstę po pasaulį. J. Dagio kūriniai – jungtis ir nenutrūkstamas ryšys su tėvyne, praeitimi, paliktu gyvenimu, šeima.

J. Dagys gimė gausioje (dvylikos vaikų) ūkininkų šeimoje, bet ūkininkavimas jo netraukė, jaunuolis tėvo lūkesčių nepateisino. Jokūbas jautė didelį norą mokytis. Jo brolis savo prisiminimų knygoje rašo: „Labai galimas daiktas, kad Jokūbas kitais metais nebelankys gimnazijos, o liks namie, ūkyje. <...> Ir iš tikrųjų vienu metų rudenį tėvai brolio Jokūbo nebenorėjo leisti į gimnaziją. Bet jis tėvų neklausydamas, paskui mane išbėgo į mokyklą.“⁵ Brolio Jo-

4 Petkus, Hypatia Y. *Mūsų sparnai*, 1997, Nr. 77, p. 92.

5 Dagys, Jonas. Į praeitį atsigręžus. *Biržiečio ekonomisto atsiminimai*. Kaunas, 2006, p. 40.

nas prisimena ir gimnazijos metais užgimusį Jokūbo talentą piešti. Tuo metu jie su dar keliais berniukais, tarp jų ir tokiu H. Paviloniu, gyveno pas Pikienę, būtent jis, pasak brolio, mėgęs piešti ir kitus tuo pomėgiu užkrėtęs: „Atsimenu brolis Jokūbas iš pradžių piešė už mane blogiau, bet greitai pasivijo mane ir pralenkė.“⁶

Ne savo valia turėjęs palikti Lietuvą, pakeičiantis į Kanadą neteko šeimos, tad tas ilgesys ir liūdesys persmelkia ir jo kūrybą. „Tačiau tas liūdesys nėra rauda, tai gilus jausmas, ateinantis net iš jo paties gyvenimiškos patirties. <...> Tokie jausmai atspindi Lietuvišką folkloro tradiciją, kaip ir figūrų vaizdavimo maniera.“⁷ J. Dagio, kaip ir kitų išeivijos dailininkų, kūrybą „mažai veikė šalyje, kurioje jie apsigyveno, kylantys avangardiniai sąjūdžiai.“⁸ Pats J. Dagys yra rašęs: „Kūryba turi turėti laisvę, bet kūrėjas, kaip ir visuomenė turi jausti ribas ir turėti savigarbą, nepasiduoti sensacijoms.“⁹ Jo ieškojimai buvo saugūs, o kūryba atskleidė tvirtą pasaulėžiūrą ir savo įsitikinimų laikymąsi, tai lėmė ir ištikimybę savam stiliui. Meną jis suvokė kaip dalį savęs: „Vieniems menas yra lyg jų pačių dalis, jų dvasios duona, su kuria jie negali skirtis, kitiems gi jis yra lyg ateinantis ir praeinantis pakeleiviai, negyveną jų dvasioje, bet įvairuoja prieš akis kaip vaikui nauji žaislai.“¹⁰

Skulptūrose ir paveiksluose atgyja Lietuvos istorija, kunigaikščių ir karžygių laikai („Kunigaikštis Kęstutis su Birute“, „Gediminas diktuoja laišką“, „Karžygys senų laikų“, „Mindaugas“), tautosaka („Eglė žalčių karalienė“, „Atlek sakalėlis“), gvildinama žmogaus būtis („Nepalijantis ieškojimas“, „Po didelių smūgių“, „Kas jam atsitiko“), atsiskleidžia ir paties menininko gyvenimo epizodai. Skulptūroms kurti J. Dagys rinkosi daugiausia medį: klevą, vinkšną ar obelį. Dalis skulptūrų savo poza primena Rūpintojėlį. Apie J. Dagį rašoma: „Kauno meno mokyklos auklėtinio (1928–1932) kūryboje ryškesnio ryšio su naujomis Vakarų meno srovėmis ir sąjūdžiais neaptinkame.“¹¹ Skulptūros – aiškių formų ir aptakių linijų, stilizuotų figūrų, formos gana paprastos.

6 Ibid., p. 38.

7 Kazokienė, Genovaitė. Biographical introduction. In *Dagys Sculptures*. Toronto, 1985, p. 13.

8 Lubytė, Elona. Kilnus stilius išeivijos skulptūroje. In *Išėjimo dailė*. Sud. Stasys Goštautas, Ingrida Korsakaitė, Viktoras Liutkus [ir kt.]. Vilnius, 2003, p. 196.

9 Dail. Dagys. Triukšmingieji laikai. *Mūsų sparnai*, 1970, Nr. 30, p. 80.

10 Dail. Dagys. Menas ir kūrėjo laisvė. *Mūsų sparnai*, 1970, Nr. 29, p. 47.

11 Lubytė, Elona. Op. cit., p. 213.

Viliaus Variakojo archyvas

Inžinieriaus V. Variakojo archyvą sudaro per 700 eksponatų. Nestokojęs fantazijos ir kūrybiškumo, jis sukūrė nemažai įdomių tautinės tematikos suvenyrų: Mortos ir Mindaugo karūnas, mažyčius žemės ūkio padargus (akėčias), namų apyvokos reikmenis (geldą, replės). Dauguma kūrinių atgimė iš vaikystės ir jaunystės prisiminimų, iš to, kas tuo metu buvo perskaityta, matyta, girdėta, patirta.

BKM „Sėla“ saugomi 63 autoriaus dovanoti suvenyriniai darbai etnografinė, istorinė tematika: karaliaus Mindaugo ir karalienės Mortos karūnos, kunigaikščio Kęstučio kepurė, įvairūs Vyčiai, dvejų replės iš vieno medžio, žeberklas žuvims gaudyti, piemenėlio ragelis ir kt. Šie daiktai į muziejų pateko pirmieji – 1991-aisiais¹². Dalis jų buvo eksponuojami V. Variakojo muziejuje. 1998 m. gruodžio 12 d.¹³ V. Variakojis per savo sūnų atsiuntė monetų kolekciją – 478 vienetus. Tai paprastos ir proginės JAV, Kanados, Australijos, Japonijos, Brazilijos, Venesuelos, Singapūro, Suomijos, Olandijos, Prancūzijos, Vokietijos, Lenkijos, Indijos, SSRS, Čekijos, Šveicarijos, Gvatemalos, Naujosios Zelandijos, Kosta Rikos, Anglijos, Danijos, Kinijos, Meksikos ir kt. valstybių įvairių nominalų monetos. 1999 m. lapkričio 29 d.¹⁴ į muziejų atkeliavo medaliai su JAV prezidentų profiliais (du komplektai po 35 medalius, išleisti 1968 m.), taip pat apyrankių su monetomis ir kt. – iš viso 85 vienetai eksponatų.

2002 m. muziejaus gautame siuntinyje¹⁵, buvo 16 vienetų įvairiausių suvenyrų: iš jautienos kaulų padaryta balta apyrankė, „lenciūgai“, raktas ir spyna. Laiške muziejui rašoma, kad įėjimą į jo paties muziejų puošia „lenciūgas, padarytas iš vieno medžio gabalo. Tokiais pat lenciūgais padabintos prie jo kabančios lempos, kurių neįmanoma persiųsti“¹⁶. Taip pat – Lietuvos valstybės ženklas, kiti herbai, kuriuose vaizduojami įvairūs herbiniai ženklai ir scenos: Amerikos erelis, ukrainiečių valstybinis ženklas, scena „Lietuviai sumušė lenkus prie Širvintų“, „Lietuviai atsisistojo prieš rusų tanką“ taip pat Vyčiai su aru, meška ir tiesiog Vyčiai. Šiems herbams pagaminti naudotas medis, metalas ir aksomas. Dar viena įdomi detalė – kai kuriems Vyčiams priklijuoti veidai, iškirpti iš žurnalų ar laikraščių. Tad, iš arčiau ir atidžiau pažvelgus į herbą, galima pamatyti ant žirgo šuoliuojančius aktorius: Chucką Norrisą, Johną Goodmaną, Mariją Bello.

12 BKM akto Nr. 5, 1991 m. vasario 21 d.

13 BKM akto Nr. 47, 1998 m. gruodžio 12 d.

14 BKM akto Nr. 22, 1999 m. lapkričio 29 d.

15 BKM akto Nr. 19, 2002 m. sausio 8 d.

16 Variakojis, Vilius. Laiškas BKM „Sėla“ prie BKM akto Nr. 19, 2002 m. sausio 8 d.

3. J. Dagys. Atvirukas.

4. J. Dagys. Senų laikų karžygys. D. Bekerienės nuotr.

Jokūbo Dagio archyvas

J. Dagio kūrybinis palikimas gausus: apie tūkstantis skulptūrų, reljefų, bareljefų, daug tapybos darbų, piešinių. Yra išleisti du J. Dagio kūrybos albumai: „Dagys sculptures and paintings“ (1967) ir „Dagys sculptures“ (1985), dvi dailininko skulptūrų nuotraukomis iliustruotos knygos: „Meilė tarp priešų“ (1980) bei „Dagys dejuoja ir dainuoja“ (1977). Dailininko kūrinių yra Monrealio dailės muziejuje (*Montreal Museum of Fine Arts*, Kvebekas, Kanada), Karališkojoje Kanados dailės akademijoje (*Royal Canadian Academy of Art*, Torontas, Kanada), keliuose Toronto, Otavos, Kvebeko muziejuose, Lietuvių dailės muziejuje Lemonte, jų yra įsigiję privatūs Kanados ir JAV kolekcininkai. Dalis kūrinių liko visuomeniniuose Toronto pastatuose, kapinėse. Jų esama Lietuvos dailės muziejuje, Šiaulių „Aušros“ muziejuose.

BKM „Sėla“ saugomas Jokūbo Dagio archyvas (paveikslai, skulptūros, bareljefai) atkeliavo į muziejų dalimis. Pirmiausia, 1989 m. vasarį, į muziejų pateko J. Dagio albumai „Sculptures“ ir „Sculptures and paintings“, kuriuos dailininkas muziejui perdavė per Česlovą Kudabą (LTSR kultūros fondas)¹⁷. Tais

17 BKM akto Nr. 19, 1989 m. vasario 16 d.

pačiais metais J. Dagys pats muziejui dovanavo 32 paveikslus, sukurtus akrilo technika, likusi dalis, 18 darbų¹⁸, atkeliavo tą pačių metų liepą. Leopoldas Dagys, J. Dagio sūnus, 1991 m. tiesiogiai muziejui perdavė 12 medžio skulptūrų, 1 bronzos, 10 aliejumi tapytų paveikslų, 77 akrilinais dažais pieštus piešinius, 2 medžio bareljefus¹⁹. 1997 m. muziejų pasiekė Paškevičiams įvairiomis progomis siūsti J. Dagio piešti atvirukai – 12 vnt., taip pat A. Paškevičiui adresuoti laišakai – 5 vnt. 2000 m.²⁰ J. Dagio darbų (23 medinės skulptūros: „Maironio biustas“, „Mokinė“ ir kt, 9 medžio bareljefus, 17 tapybos darbų ir kt.) muziejui perdavė J. Dagio testamentu vykdytojas, Kanados pilietis Douglas Brownas (3 il.).

Iš viso J. Dagio archyvą BKM „Sėla“ sudaro per 1 000 eksponatų. Muziejuje saugoma 51 medinė ir 1 bronzos J. Dagio skulptūra, 9 bareljefai iš medžio, 164 paveikslai ir eskizai, 61 įvairioms progoms sukurtas atvirukas (4 il.). Likusią dalį sudaro J. Dagio bei jo darbų nuotraukos, žurnalai, knygos, jo parodų lankstukai ir kvietimai.

18 BKM akto Nr. 36, 1989 m. liepos 22 d.

19 BKM akto Nr. 21, 1991 m. rugpjūčio 16 d.

20 BKM akto Nr. 19, 2000 m. gegužės 30 d.

Kaip archyvai atsidūrė Biržų krašto muziejuje?

J. Dagio darbai į muziejų atkeliavo ne tik autorius valia, artimųjų perduoti – Lois Dagys, padovaną savo vyro darbus muziejui, „kuriuos jis norėjo pasiūsti į savo gimtinę Lietuvą“²¹, – bet ir kaip dovanos iš jas turėjusių žmonių. 2007 m. archyvą papildė „Meškutė“²² – medžio skulptūrėlė, kurią Biržų muziejui per lietuvių evangelikų reformatų bažnyčios Amerikoje kunigę diakonę Eriką Brooks perdavė žydų tautybės gydytoja Liudmila S. Finkelstein iš Čikagos. „Skiriu Jokūbo Dagio skulptūrą „Meškutė“ <...> jo kolekcijai papildyti“, – rašo ji laiške muziejui²³. Iš obels išskaptuotą skulptūrėlę ji 1963 m. įsigijo nuvykusi į Kanadoje, Toronto mieste, gyvenusio dailininko namus. Garbaus amžiaus sulaukusi gydytoja pageidavo, kad jos gerbiamo kūrėjo darbas būtų parvežtas į muziejų to krašto, kur skulptorius gimė, augo ir pradėjo menininko kelią.

2011 m.²⁴ iššeivis iš Lietuvos Vincentas Paulionis, gyvenantis Toronte, sulaukęs garbaus amžiaus, nusprendė savo turimą J. Dagio skulptūrą, paties vadinamą „Mergaitė“, padovanoti muziejui. Jis pats asmeniškai pažinojo skulptorių ir buvo pas jį lankęsis. Taip pat tais pačiais 2011 m. Biržų Vlodo Jakubėno muzikos mokyklos direktorė muziejui perdavė J. Dagio bareljefą „Buvau aukštai kalnuose“, kuris priklausė Jurgiui Lampsaciui, kultūros veikėjui, pedagogui, chorvedžiui gyvenusiam Čikagoje²⁵.

V. Variakojo archyvas į muziejų taip pat atkeliavo jo paties valia. 1977 m. interviu su Elena Bradūnas jis yra sakęs, kad savo muziejų įkūręs, padirbinęs įvairiausių suvenyrinius buitines rakandus ir maketus, nes nori „sau paminklą pastatyti“²⁶. V. Variakojis norėjo, kad sūnus jo daiktus pargabentų į Lietuvą ir jo buvusiuose namuose, Biržuose, būtų įkurtas muziejus, o jei Lietuvos nebus, tai paliktų viską kokiam miesto muziejui, nes šie daiktai yra lietuvių tautos nuosavybė. Kiekvienas tikras lietuvis pasakys, kad tauta jį išaugino, visi jo darbai priklauso tautai. 2002 m. muziejus gavo V. Variakojo siuntą ir laišką²⁷, kuriame rašoma: „Siunčiam porą darbų seniai padarytų (skydo formos herbai, medinės apyrankės, medinis stulpelis su grandine. 16 vnt.). Jei jie tinka jūsų muziejui – pra-

šom pasiimti. Mes abu blogai matom, blogai girdim, tad nerašom ir su niekuo nekalbam. Dovanokit, mes esam 97 ir 96 metų.“²⁸

Tad visi jo darbai sugrįžo ten, iš kur ir atėjo pašaukimas juos kurti, – į Lietuvą, į Biržus. Nors V. Variakojis turėjo galimybę savo kūrinius perduoti Balzeko lietuvių kultūros muziejui, bet jau buvo apsisprendęs, kad viską paliks Lietuvai, ir savo pažadą išpildė.

Išvados

BKM „Sėla“ po vienu stogu saugo skirtingų kraštiečių išėivių palikimą: profesionalaus dailininko ir liaudies menininko su polėkiu. V. Variakojis buvo savamokslis kūrėjas, savo darbais norėjęs parodyti, kokia buvo Lietuva, kaip ten gyveno žmonės. J. Dagys – meninį išsilavinimą turėjęs kūrėjas, bet ištikimai, visą savo gyvenimą kūręs lietuviško folkloro tradicija. Abiejų darbai alsuoja lietuviškumu ir meile šiai šaliai. Tiek J. Dagys, tiek V. Variakojis manė turintys atiduoti duoklę ateities kartoms, įprasminti savo veiklą perduodami darbus gimtojo krašto muziejui.

Šie archyvai kaupiti ne vienerius metus. J. Dagio pradėtas kaupiti 1989 m., kai į muziejų pateko pirmieji darbai, iki pat 2011 m., kai buvo padovanojama skulptūra, savininko vadinama „Mergaitė“. Per tuos metus J. Dagys pats siuntė savo kūrinius, perdavė per artimuosius, archyvas buvo pildomas ir kitų žmonių dovanotais skulptoriaus darbais. Šį archyvą sudaro per 1 000 įvairiausių eksponatų: skulptūrų, paveikslų, eskizų, atvirukų ir kt.

V. Variakojo archyvas buvo kaupiamas nuo 1991 iki 2002 m., kai muziejų pasiekė paskutinė siuntta. V. Variakojis beveik viską atsiuntė pats, tik dalį archyvo, jam pavedus, perdavė sūnus. Archyvą sudaro ne tik eksponatai, atkeliavę iš privataus V. Variakojo muziejaus, bet ir įdomi monetų, medalių su JAV prezidentais kolekcija. Iš viso šį archyvą sudaro per 700 eksponatų.

21 Dagys, Lois. Laiškas prie BKM akto Nr. 21, 1991 m. rugpjūčio 5 d.

22 BKM akto Nr. 58, 2007 m. rugsėjo 18 d.

23 Finkelstein, Liudmila S. Laiškas prie BKM akto Nr. 58, 2007 rugsėjo 18 d.

24 BKM akto Nr. 86, 2011 m. gruodžio 22 d.

25 BKM akto Nr. 85, 2011 m. gruodžio 22 d.

26 Elenos Bradūnas interviu su V. ir B. Variakojais...

27 BKM akto Nr. 19, 2002 m. sausio 8 d.

28 Variakojis, Vilius. Laiškas BKM „Sėla“, 2002 m. sausio 8 d.

Šaltinių ir literatūros sąrašas

- BKM akto Nr. 36, 1989 m. liepos 22 d.
BKM akto Nr. 19, 1989 m. vasario 16 d.
BKM akto Nr. 21, 1991 m. rugpjūčio 16 d.
BKM akto Nr. 5, 1991 m. vasario 21 d.
BKM akto Nr. 47, 1998 m. gruodžio 12 d.
BKM akto Nr. 22, 1999 m. lapkričio 29 d.
BKM akto Nr. 19, 2000 m. gegužės 30 d.
BKM akto Nr. 19, 2002 m. sausio 8 d.
BKM akto Nr. 58, 2007 m. rugsėjo 18 d.
BKM akto Nr. 85, 2011 m. gruodžio 22 d.
BKM akto Nr. 86, 2011 m. gruodžio 22 d.
Dagys, Lois. Laiškas prie BKM akto Nr. 21, 1991 m. rugpjūčio 5 d.
Finkelstein, Liudmila S. Laiškas prie BKM akto Nr. 58, 2007 m. rugsėjo 18 d.
Variakojis, Vilius. Laiškas BKM „Sėla“ prie BKM akto Nr. 19, 2002 m. sausio 8 d.
- Dail. Dagys. Triukšmingieji laikai. *Mūsų sparnai*, 1970 m. birželis, Nr. 30, p. 80.
Dail. Dagys. Menas ir kūrejo laisvė. *Mūsų sparnai*, 1970 m. gruodis, Nr. 29, p. 47.
Dagys, Jokūbas. *Į praeitį atsigrėžus. Biržiečio ekonomisto atsiminimai*. Kaunas, 2006, p. 38, 40.
Elenos Bradūnas interviu su V. ir B. Variakojais, Čikaga, Iliojaus valstija, 3 dalis [interaktyvus], 1977 07 12, [žiūrėta 2019 04 15]. Prieiga per internetą: https://www.loc.gov/item/afc1981004_afs20838b/.
Kazokienė, Genovaitė. Biographical introduction. In *Dagys Sculptures*. Toronto, 1985, p. 13.
Lubytė, Elona. Kilnus stilius išeivijos skulptūroje. In *Išėivijos dailė*. Sud. Stasys Goštautas, Ingrida Korsakaitė, Viktoras Liutkus [ir kt.]. Vilnius, 2003, p. 213.
Petkus, Hypatia Y. *Mūsų sparnai*. 1997, Nr. 77. p. 92.
Variakojis, Vilius. Mano kelionės po Lietuvą. In *Mūsų sparnai*, 2002, Nr. 82. p. 46.

RETURNING: THE ARCHIVES OF VILIUS VARIAKOJIS AND JOKŪBAS DAGYS IN BIRŽAI REGION MUSEUM “SĖLA”

Dovilė Bekerienė

Biržai Region Museum “Sėla”

The works by the artist Jokūbas Dagys (1905–1989) were the first works that in 1989 occurred in the emigrants’ fund of the museum. He studied painting at Kaunas Art School, and since 1929 – sculpture under J. Zikaras. In 1944, as the front was approaching, he and his family retreated to the West. After his death, the photographs, pictures, sculptures, the albums of creation were donated to the museum by the artist’s relatives, the artist himself also expressed his wish to give over the works to Biržai Region Museum “Sėla”.

The museum preserves 51 wooden sculptures by J. Dagys, 9 wooden bas-reliefs, 164 paintings and sketches, and 61 postcards created for various occasions. The rest part consists of photos of J. Dagys himself and his works, magazines, books, leaflets and invitations to his exhibitions. In total, J. Dagys’ archive contains over 1000 exhibits.

One of the most interesting archives of emigrants is the archive of Vilius Variakojis, who in 1949 emigrated to the USA. He had degree in engineering, he was an amateur creator of different souvenirs on

Lithuanian themes: the crowns of Mindaugas and Morta, the games of shepherds, the necklace from bull bone, coat of arms, for whom to depict Vytis the artist creatively used actors’ faces. He had the museum at his home, with an impressive model of Biržai castle, the farmstead of Biržai style, the windmill, and other buildings or exclusive places special for Biržai region.

Biržai Region Museum “Sėla” preserves 63 souvenir works on ethnographic-historical topics donated by the artist as well as 478 units of coin collection, the medals with the profiles of the USA presidents (2 sets each with 35 medals, issued in 1968), bracelets with coins and other samples of numismatics, in total – 85 units. In total over 700 exhibits are preserved in V. Variakojis’ archive.

There is much of Lithuania and its history in the works of both J. Dagys and V. Variakojis (one is a professional painter, a sculptor, another is a tireless art amateur). The most important thing is that they returned, as they wished, to their native land, however, not themselves, but in their works which were donated to the people of their homeland.

IŠEIVIJOS DAILININKO ADOMO GALDIKO KŪRYBINIS PALIKIMAS ŽEMAIČIŲ MUZIEJUJE „ALKA“ IR SKLAIDA VISUOMENEI

Daiva Lukšienė
Žemaičių muziejus „Alka“
Muziejaus g. 31, Telšiai
d.luksiene@muziejusalka.lt

Anotacija

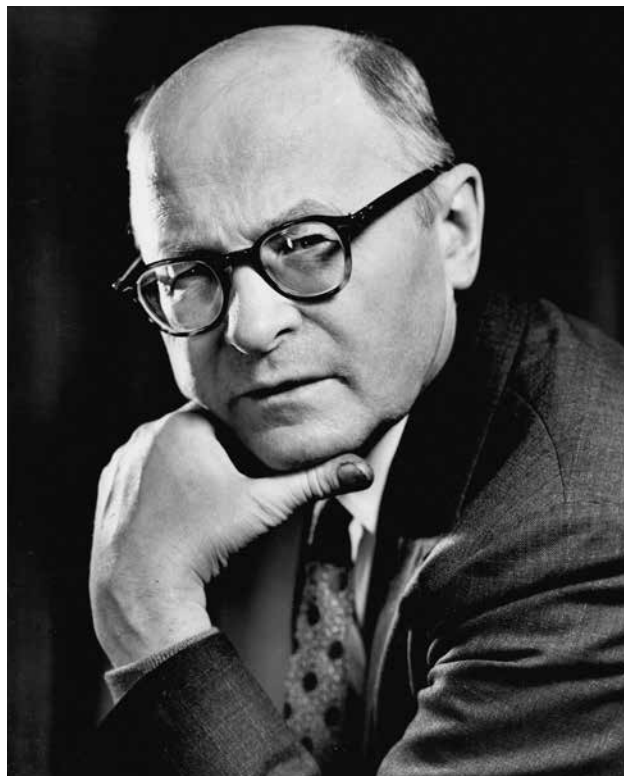
2018-aisiais, minint Lietuvos valstybės atkūrimo šimtmetį, o 2019-uosius paskelbus Pasaulio lietuvių ir Žemaitijos metais, prisimenamos iškilios asmenybės, tarp kurių yra ir išeivijos menininkai, garsinę Lietuvos vardą visame pasaulyje. Vienas žymiausių, novatoriškiausių XX a. pirmos pusės lietuvių profesionalių dailininkų – tapytojas, grafikas, scenografas Adomas Galdikas (1893–1969), kurio 125-osios gimimo metinės sutapo su atkurtos Lietuvos gimtadieniu.

Reikšminiai žodžiai

Dailininkas Adomas Galdikas, Žemaičių muziejus „Alka“, kūrybinis palikimas, dailės kūriniai, sklaida visuomenei, projektinė veikla, kilnojamoji paroda

Straipsnio tyrimo objektas – Žemaičių muziejuje „Alka“ saugomas mažai tyrinėtas išeivijos dailininko A. Galdiko kūrybinis palikimas, kurį sudaro XX a. penkto–septinto dešimtmečio vaizduojamosios dailės kūriniai. Tikslas – apžvelgti šio menininko biografiją, kūrybinę veiklą, pristatyti muziejuje esančią gausią jo dailės kūrinių kolekciją, atskleisti tyrinėjant kilusią problematiką dėl autoriaus darbų pavadinimų ir datavimo, taip pat – supažindinti su dailininko kūrybinio palikimo sklaida plačiajai visuomenei.

A. Galdikas gimė 1893 m. spalio 18 d. Giršinių vienkiemyje (Skuodo r.), mokėsi Mosėdžio mokykloje ir Liepojos gimnazijoje (1 il.). 1916 m. po sėkmingai baigtų grafikos studijų Centrinėje barono Aleksandro Štiglico techninio piešimo mokykloje Sankt Peterburge (Petrapilyje), papildomai lankė pedagogikos ir Dailės akademijos tapybos kursus. Mokytojavo „Žiburio“ mergaičių gimnazijoje Tambove¹. 1918 m. grįžęs į Lietuvą, dirbo Kaune – „Saulės“ mokytojų seminarijoje ir gimnazijoje, vėliau – Kauno meno mokykloje bei Taikomosios ir dekoratyvinės dailės institute, kur išgarsėjo kaip puikus pedagogas, išugdęs daugybę talentų. Dailininkas vertino studen-

1. Dailininkas Adomas Galdikas (1893–1969). Fot. nežinomas. Iš A. Galdiko asmeninio fotografijų albumo. ŽAM GEK 37169/45. Skenavo M. Petrauskienė

tų darbštumą, pats buvo disciplinuotas, sistemingai dirbdavo². Tobulinosi Vokietijoje, Švedijoje, Italijoje, Prancūzijoje. Nuo 1920 m. aktyviai dalyvavo dailės parodose Lietuvoje ir užsienyje³. A. Galdikas nepamiršo gimtosios Žemaitijos – buvo vienas iš dalyvių, pristačiusių savo darbus „Alkos“ muziejaus iniciatyva 1938 m. surengtoje Pirmojoje žemaičių meno parodoje, vykusioje Telšių pradžios mokykloje⁴, taip pat

1 Andrijauskas, Antanas. *Adomas Galdikas. Lyrinės abstrakcijos erdvių link*. Vilnius, 2014, p. 86.

2 Valeška, Adolfas. Su Galdiku atsisveikinant. *Draugas. Mokslas, menas, literatūra*, 1969 12 13, Nr. 292 (50), p. 1.

3 Nasvytis, Mindaugas. Spalvingasis Adomas Galdikas. Žvilgsnis i dailininką jubiliejines parodos išvakarėse. *Draugas. Mokslas, menas, literatūra*, 1963 11 23, Nr. 276, p. 1–2.

4 Žemaičių dailininkų paroda. *Žemaičių prietelius*, 1938 09 07, Nr. 36, p. 5.

Lietuvos dailininkų sąjungos 1940 m. bei Žemaičių meno ir mokslo centro dailininkų sekcijos 1943 m. suorganizuotose dailės parodose „Alkos“ muziejaus rūmuose⁵.

Be daugybės nutapytų paveikslų, jis sukūrė ofortų, linoraižinių, knygų iliustracijų, plakatų, pašto ženklų, lietuviškų pinigų projektų, apipavidalino nemažai Valstybės teatro spektaklių. Kūrė pano Lietuvos paviljonams tarptautinėse parodose. 1937 m. Paryžiuje vykusioje pasaulinėje parodoje už tapybos triptiką „Lietuva“ apdovanotas Didžiuoju prizu, už Vinco Krėvės-Mickevičiaus (1882–1954) dramos „Šarūnas“ spektaklio dekoracijas – aukso medaliu⁶.

Antrasis pasaulinis karas, artėjanti sovietinė okupacija 1944 m. privertė Adomą Galdiką ir jo žmoną pedagogę, aktyvią visuomenės veikėją Magdalena Draugelytę-Galdikienę (1891–1979) pasitraukti į Vakarų. Dailininkas gyveno ir dirbo Vokietijoje: iš pradžių – Stadėje, vėliau – Bukstehudėje, nuo 1946 m. dėstė Freiburgo dailės ir amatų mokykloje. 1947 m. persikėlė į Paryžių, 1952 m. apsigyveno Niujorke⁷. Mirė 1969 m. gruodžio 7 d., palaidotas Bruklino *Cypress Hills* kapinėse⁸.

1973 m. Magdalena Galdikienė Švč. Mergelės Marijos Nekalto Prasidėjimo seserų vienuolyne Putname įsteigė A. Galdiko kūrybos darbų galeriją, kurią pati puoselėjo ir prižiūrėjo iki savo mirties⁹. 1976 m. Bruklino buvo atidaryta A. Galdiko paveikslų galerija¹⁰.

Mūsų šalyje dailininko kūrinių esama Lietuvos dailės, Lietuvos teatro, muzikos ir kino, Nacionaliniame M. K. Čiurlionio dailės, Žemaičių dailės ir Žemaičių „Alkos“ muziejuose, Lietuvos nacionalinėje Martyno Mažvydo bibliotekoje, Prancūzų institute Lietuvoje, VšĮ Lietuvos dailės fonde, VšĮ „Lewben Art Foundation“, Beatricės Kleizaitės-Vasaris menų galerijoje bei kitose įstaigose. Jo darbų yra įsigiję garsūs užsienio šalių muziejai, galerijos, Prancūzijos vy-

riausybė. Nemaža dalis pateko į privačias kolekcijas įvairiose pasaulio šalyse.

Žemaičių muziejuje „Alka“ saugomi vertingi, gausūs menininko dailės kūrinių bei asmeninių daiktų rinkiniai, kurie iš JAV, Putname esančio seserų vienuolyno į Lietuvą buvo parvežti kultūros mecenatės Beatricės Kleizaitės-Vasaris pastangomis. 2002 m. muziejui perduotos 62 dėžės su A. Galdiko kūrybos darbais bei asmeniniais daiktais¹¹. Tai dailininko susirašinėjimo laišakai, asmens dokumentai, fotografijos, parodų afišos, bukletai, knygos, jo sukaupta suvenyrų kolekcija iš įvairių pasaulio šalių, baldai, kūrybinio darbo priemonės – molbertas, paletė, teptukai, mentelės, chalatas, skrybėlė bei kiti asmeniniai daiktai.

Įspūdingiausia yra vaizduojamosios dailės kūrinių kolekcija, kurią sudaro 2606 eksponatai: XX a. penktame–septintame dešimtmetyje, daugiausia išeivijoje, sukurti pavieniai eskizai, piešiniai, etюдai (jų net 1 821 vnt.), 146 piešinių, eskizų albumai ir bloknotai bei 639 nutapyti paveikslai, tik dalinai atspindintys A. Galdiko nueitą kūrybos kelią nuo realizmo iki abstraktaus ekspresionizmo, kadangi muziejus neturi ankstyvesniojo laikotarpio darbų.

Šio menininko kūrybą išsamiai apibūdinti nėra paprasta, kadangi ji nuolat kito dėl nesibaigiančių eksperimentavimų ir individualaus kūrybinės saviraiškos stiliaus paieškų. Ankstyvieji kūriniai išsiskyrė realistine, lyrine maniera, stilizacinėmis formomis, jaučiamu simbolizmo, impresionizmo poveikiu, o vėlesniuose išryškėjo ekspresionizmo, *art deco* ir liaudies meno įtaka, atsirado išlaisvėjusio potėpio ir spalvos veržlumas. Penktame dešimtmetyje dailininkas daugiausiai dirbo peizažo srityje¹². Nuo šešto dešimtmečio įsivyravo abstrakcijos, išsiskiriančios aiškia kompozicija, ryškiu koloritu bei apibendrintomis, ekspresyviomis formomis. Abstrakčios kompozicijos nebuvo paskutiniai A. Galdiko kūriniai, kadangi septintame dešimtmetyje jis dar sugrįžo prie gamtos peizažų ciklų¹³.

Penktuoju–septintuoju dešimtmečiais įvairiomis priemonėmis, mišriomis technikomis atliktuose piešiniuose, eskizuose ir juodraštinuose etyduose, kuriuos dailininkas laikė vertinga idėjų brandinimo dalimi, esantys vaizdai atskleidžia jo keliones, nuolatinį gėrėjimąsi fiksuojant skirtingų šalių gamtą, jos nuotaikas, ryšį su žmogumi ir įvairiais rakursais matytus objektus. Neretai to paties besikartojančio gam-

5 *Dailės parodos Telšiuose katalogas, 1940 m. saus.*

21–vasario 18 d. Telšiai, 1940, p. 11.; *Žemaičių dailininkų dailės paroda Telšiuose 1943.* 1943, p. 3.

6 Jonynas, Vytautas Kazimieras. Prof. Adomo Galdiko kūryba. *Žiburiai*, 1947 01 11, Nr. 2, p. 3.

7 Yla, Stasys. Gyvenime ir spalvose. Adomo Galdiko pomirtinės parodos Čiurlionio galerijoje proga. *Draugas. Mokslas, menas, literatūra*, 1974 03 16, Nr. 64 (11), p. 2.

8 *Ibid.*, p. 4.

9 Kačerauskienė, Aldona. Magdalena Galdikienė: pedagogė, visuomenės veikėja, tauri asmenybė. *XXI amžius* [interaktyvus], 2006 09 27, Nr. 72, [žiūrėta 2019 01 19]. Prieiga per internetą: http://www.xxiamzius.lt/numeriai/2006/09/27/atmi_02.html.

10 Andriekus, Leonardas. Adomo Galdiko Lietuvių dailės galerija. *Aidai*, 1976 06 06, Nr. 6, p. 273–275.

11 Dargaitė, Zita. Sugrįžę į Žemaitiją. *Žemaičių žemė*, 2006, Nr. 4, p. 3.

12 Rannit, Aleksis. Galdikas – Forma ir dvasia (Dailininko surengtos parodos proga, Freiburg, Augustiner Museum, 1946 m. lapkritis). *Žiburiai*, 1947 01 11, Nr. 2, p. 5–6.

13 Yla, Stasys. *Op. cit.*, p. 4.

2. Sodyba Žemaitijoje.
A. Galdikas. XX a. 5 deš.
Popierius, tušas, 21x27,4.
ŽAM GEK 42725/66. Skenavo
L. Norvaišienė

tovaizdžio ar kito objekto serija palaipsniui išsirutulioja į visišką abstrakciją.

Iš gausos neatpažintų peizažų, pagal esamus įrašus, galima išskirti tik Prancūzijos, JAV ir Meksikos vaizdus, kuriuose vyrauja kalnuotos vietovės, parkai, gyvenvietės, įvairi augmenija, stačios uolėtos vandenyno pakrantės, plaukiojantys buriniai laiveliai, žmonių siluetai ir daugybė kitų objektų.

Labiausiai atpažįstami Lietuvos peizažai, ypač Žemaitijos, kurie buvo artimiausi, mieliausi A. Galdiko prigimčiai ir sielai. Apie tai byloja ant albumų, bloknotų, aplankų ar piešinių užrašyti pavadinimai: „Lietuvos vaizdai“, „Lietuviški motyvai“, „Žemaitija“, „Tėviškė“, „Žemaitijos kampelis“ ir pan. Penkto–šešto dešimtmečio piešiniuose, eskizuose užfiksuoti kalvoti peizažai su pievomis, arimų laukais, senomis sodybomis, bažnytėlėmis, kapinaitėmis, pasvirusiais kryžiais ir stogastulpiais, miškų tankmės, grybautojos, maldininkės prie medinių Rūpintojėlių bei daugelis kitų (2 il.).

Atskirą aplanką sudaro eskizai-studijos su miško dvasiomis ir kitomis būtybėmis, kurios dailininko kūryboje atgimė iš pasakų, padavimų, legendų, mitų apie miškinius, laumes, kaukus, panus bei kitus personažus.

Penkto–septinto dešimtmečio paveikslai nutapyti ant kartono arba drobe apkljuoto kartoninio pagrindo aliejiniais dažais, tempera, guašu. Juose – užsienio šalių ir Lietuvos peizažai. Pastaruosiuose – keturių metų laikų nuotaikos gamtoje, tėviškės vaizdai, koplytėlės. Čia autorius perteikė ne vien matomąjį lietuvių tautos pasaulį, bet ir jo dvasią, savas emocijas (3 il.).

3. Peizažas. A. Galdikas. XX a. 6 deš. Kartonas, aliejus,
50,8x60,6. ŽAM GEK 35676/31. Fot. R. Eitkevičius

Gan niūroku, tamsiu spalviniu koloritu, ramesne tapysena išsiskiria keletas 1960–1968 m. sukurtų rudeninio miško peizažų – kaip priešingybė ryškaus, ugningo ir sprogstančio rudens vaizdams. Muziejuje saugomas 1969 m. ant kartono aliejumi tapytas paveikslas pavadinimu „Kapinaitės“, kuriame tarp medžių pavaizduota kapinių koplyčia su greta stovinčiu masyviu kryžiumi. Remiantis kitoje paveikslo pusėje esamu įrašu, manoma, kad tai paskutinis dailininko molbertinės tapybos darbas prieš jo mirtį. Anot išeivijos rašytojo, redaktoriaus, dailininko Pauliaus Jurkaus (1916–2004), A. Galdiko gyvenimo prasmė – išsakyti seną užmirštą Lietuvos, galbūt Žemaitijos, legendą. Ar ne prasminga, kad ant

4. Kapinaitės. Paskutinis A. Galdiko molbertinės tapybos darbas. 1969. Kartonas, aliejus, 80,7x121,7. ŽAM GEK 35267/20. Fot. T. Kapočius

jo molberto liko nebaigtas Žemaičių kapinaičių vaizdas¹⁴ (4 il.).

Šešto–septinto dešimtmečio įvairiaspalvėse abstrakčiose kompozicijose vyrauja augalų žydėjimas, krintanti rasa, vandens atspindžiai, jūros dugnas, pašvaistės, šviesos žaismai, sutemos, uraganiški sukuriai ir pan. Didžioji dalis šių paveikslų turi pasikartojančius pavadinimus anglų kalba „Abstract“ (liet. k. „Abstraktas“) arba „Composition“ (liet. k. „Kompozicija“). Išskirtinumu pasižymi abstrakcijos iš susikertančių vertikalių ir horizontalių linijų, įvairių formų bei dydžių plokštumų, neretai nutapytos plačiais, ekspresyviais potėpiais, primenančios tinklą ar audinį su fone įsitvirtinusiomis spalvomis (5 il.).

Nemažai keblumų iškilo, tyrinėjant dailės kūrinius, kuriuose nebuvo jokių įrašų, todėl jiems suteikti tik sąlyginiai pavadinimai ir apytikslis datavimas, atsižvelgiant į vaizdus bei surastus analogus iš kitų šaltinių.

A. Galdikas kūryboje itin pasižymėjo produktyvumu, kūrė labai daug ir dideliais kiekiais.

14 Jurkus, Paulius. Galdikas išėjo į žemaičių kapinaites. Dailininko pomirtinės parodos Čiurlionio galerijoje, Chicagoje, proga. *Draugas. Mokslas, menas, literatūra*, 1970 04 11, Nr. 85 (15), p. 1.

5. Abstrakcija. A. Galdikas. 1960–1968. Kartonas, tempera, 55,9x70,9. ŽAM GEK 35243/8. Fot. R. Eitkevičius

Nuolat būdamas kūrybinių paieškų kelyje ir nepaprastai reiklus sau, kritiškai vertino tai, ką sukūrė, retai džiaugėsi rezultatais¹⁵, pasirašydavo tik ant visiškai užbaigtų savo darbų. Atidėtus į šoną ar užmarš-

15 Andrijauskas, Antanas. Vingiuotas Adomo Galdiko kelias į abstraktaus ekspresionizmo erdves. *Logos*, 2013 m. liepa–rugsėjis, Nr. 76, p. 112.

tin nugrimzdusius likusius kūrinius vėliau signavo žmona Magdalena, ant dalies paveikslų kitoje pusėje papildomai užrašydama kūrinio autorių, pavadinimą, apytikslius sukūrimo metus, medžiagas ir technikas, neretai uždėdama dailininko nuosavybę patvirtinančią atspaudą su anglišku užrašu „Estate Adomas Galdikas“ (liet. k. „Adomo Galdiko turtas“).

„Alkos“ muziejuje dailininko kūrybinis palikimas yra ne tik saugomas, bet viešinamas. Dar 2006 m. vykdant projektą, surengta A. Galdiko kūrybos paroda „Mene ieškau amžinybės“, kurioje pristatyta nedidelė dalis tapybos darbų bei asmeninių daiktų. Parodos atidaryme dalyvavo Beatričė Vasaris, ji apžvelgė dailininko veiklą išeivijoje. Po kelių mėnesių paroda persikėlė į Skuodo muziejų¹⁶. Vėliau A. Galdiko kūriniai buvo ne kartą eksponuojami „Alkos“ muziejuje įvairiose parodose.

2018 m. sėkmingai įvykdytas Lietuvos kultūros tarybos iš dalies finansuotas projektas „Spalvingas dailininko Adomo Galdiko (1893–1969) kūrinių lobynas“, skirtas A. Galdiko 125-osioms gimimo metinėms paminėti. Projekto tikslas – kilnojamoji paroda, supažindinanti visuomenę su Žemaičių muziejuje „Alka“ saugomu žymaus menininko kūrybiniu palikimu. Šio projekto vadovė ir parodos kuratorė – straipsnio autorė D. Lukšienė. Iš maždaug 2 000 A. Galdiko darbų parodai atrinkti dar neviešinti 43 geros būklės dailės kūriniai: 14 piešinių ir eskizų bei 29 tapyti paveikslai. Kūriniai pasportuoti, įstiklinti, įrėminti. Ant dalies darbų esantis specialus stiklas ne tik apsaugo nuo kenksmingo šviesos poveikio, bet ir paryškina vaizdą. Pagamintos kūrinių plastikinės etiketės ir parodos anotacija, viešinimui išleistas parodos plakatas, lankstinukai lietuvių ir anglų kalbomis. Parengta A. Galdikui skirta virtuali paroda¹⁷, periodinėje spaudoje publikuotas straipsnis¹⁸. Pagamintos keturios specialios transportavimo dėžės, garantuojančios saugų kūrinių pervežimą į kitus Lietuvos muziejus.

Praėjusiais metais kilnojamoji paroda „Spalvingas dailininko Adomo Galdiko (1893–1969) kūrinių lobynas“ buvo eksponuojama Žemaičių muziejuje „Alka“, pas projekto partnerius – Žemaičių dailės, Rietavo Oginskių kultūros istorijos bei Kretingos muziejuose. Didelio lankytojų srauto ir susidomėjimo ši paroda sulaukė Rietavo bei Kretingos muziejuose,

kadangi projekto ir parodos pristatymas buvo įtrauktas į Rietavo šventės, skirtos miesto 765-erių metų sukakčiai ir Lietuvos šimtmečiui paminėti, bei gražias tradicijas puoselėjančio Kretingos dvaro menų festivalio „Mėnuo su žvaigžde čia būti norėjo“ programas.

Šiomet paroda pabuvojo Šilutės Hugo Šojaus ir Gargždų krašto muziejuose, vėliau keliaus į Skuodo muziejų.

Parodoje pristatomi XX a. penkto–septinto dešimtmečio kūriniai, kurių daugumą sudaro peizažai ir abstrakčios kompozicijos. Gamta dailininkui buvo didžiausias įkvėpimo šaltinis, peizažas – svarbiausias kūrybos žanras. Unikaliuose piešiniuose, eskizuose užfiksuoti Lietuvos gamtovaizdžiai, kalvotosios Žemaitijos vietovės su senomis kapinaitėmis, sodybomis, palinkusia grybautoja, atskleidžiantys meilę, ilgesį savo gimtajam kraštui. Nutapyti tėviškės vaizdai, suabstraktinti peizažai, medžių ir gėlių žydėjimas gaivališkai perteikia gamtos grožį, asmeninę kūrėjo emociją. Rudens laikotarpis, kuris gan dažnai vaizduojamas kūriniuose, artimas autoriaus prigimčiai – jis gimęs spalio mėnesį, tad pasąmoningai perteikiamos ryškios, spalvingos, rudeninės nuotaikos ir formų transformacijos. Abstrakčios kompozicijos žavi ne tik savita spalvine koloristika, unikaliomis plastinės kalbos subtilybėmis, bet ir išreiškia tapytojo dvasinę būseną, mintis, parodo nepaprastai aukštą meninį lygį. Parodą papildė A. Galdiko asmens dokumentai ir jam rašyti išeivijos visuomenės veikėjų laišakai, parodų bukletai, eskizų bloknotai, kūrybinio darbo priemonės.

Apibendrinant galima teigti, kad vieno iškilniausių XX a. pirmos pusės lietuvių išeivijos dailininko Adomo Galdiko kūrybinis palikimas, saugomas Žemaičių muziejuje „Alka“, yra itin gausus, reikšmingas, turi didelę istorinę, kultūrinę, meninę vertę, tampa vis labiau žinomas ir prieinamas visuomenei.

16 Dargaitė, Z. Op. cit., p. 4.

17 Internetinė svetainė „Eksponatai, kuriuos verta pamatyti“, [žiūrėta 2018 10 18]. Prieiga per internetą: <http://parodos.emuziejai.lt/portfolio/spalvingas-dailininko-adomo-galdiko-1893-1969-kuriniu-lobynas/>.

18 Lukšienė, Daiva. Spalvingas dailininko Adomo Galdiko kūrinių lobynas. *Kalvotoji Žemaitija*, 2018 10 20, Nr. 81, p. 6.

Literatūros sąrašas

Andriekus, Leonardas. Adomo Galdiko Lietuvių dailės galerija. *Aidai*, 1976 06 06, Nr. 6, p. 273–275.

Andrijauskas, Antanas. *Adomas Galdikas. Lyrinės abstrakcijos erdvių link*. Vilnius, 2014.

Andrijauskas, Antanas. Vingiuotas Adomo Galdiko kelias į abstraktus ekspresionizmo erdves. *Logos*, 2013 m. liepa–rugsėjis, Nr. 76, p. 109–118.

Dailės parodos Telšiuose katalogas, 1940 m. saus. 21–vasario 18 d. Telšiai, 1940.

Dargaitė, Zita. Sugrįžę į Žemaitiją. *Žemaičių žemė*, 2006, Nr. 4, p. 2–4.

Yla, Stasys. Gyvenime ir spalvose. Adomo Galdiko pomirtinės parodos Čiurlionio galerijoje proga. *Draugas. Mokslas, menas, literatūra*, 1974 03 16, Nr. 64 (11), p. 1–4.

Jonynas, Vytautas Kazimieras. Prof. Adomo Galdiko kūryba. *Žiburiai*, 1947 01 11, Nr. 2, p. 3–4.

Jurkus, Paulius. Galdikas išėjo į žemaičių kapinaites. Dailininko pomirtinės parodos Čiurlionio galerijoje,

Chicagoje, proga. *Draugas. Mokslas, menas, literatūra*, 1970 04 11, Nr. 85 (15), p. 1–2.

Kačerauskienė, Aldona. Magdalena Galdikienė: pedagogė, visuomenės veikėja, tauri asmenybė. *XXI amžius* [interaktyvus], 2006 09 27, Nr. 72, [žiūrėta 2019 01 19]. Prieiga per internetą: http://www.xxiamzius.lt/numeriai/2006/09/27/atmi_02.html.

Nasvytis, Mindaugas. Spalvingasis Adomas Galdikas. Žvilgsnis į dailininką jubiliejines parodos išvakarėse. *Draugas. Mokslas, menas, literatūra*, 1963 11 23, Nr. 276, p. 1–2.

Rannit, Aleksis. Galdikas – Forma ir dvasia (Dailininko surengtos parodos proga, Freiburg, Augustiner Museum, 1946 m. lapkritis). *Žiburiai*, 1947 01 11, Nr. 2, p. 5–6.

Valeška, Adolfas. Su Galdiku atsisveikinant. *Draugas. Mokslas, menas, literatūra*, 1969 12 13, Nr. 292 (50), p. 1–2.

Žemaičių dailininkų dailės paroda Telšiuose 1943. 1943.

Žemaičių dailininkų paroda. Žemaičių prietelius, 1938 09 07, Nr. 36, p. 5.

THE CREATIVE LEGACY OF THE EMIGRANT ARTIST ADOMAS GALDIKAS AT SAMOGITIAN MUSEUM “ALKA” AND ITS DISSEMINATION TO THE PUBLIC

Daiva Lukšienė

Samogitian Museum “Alka”

In 2018, commemorating the 100th anniversary of the restoration of the Lithuanian state, and 2019 being the year of Lithuanians and Samogitians of the World, prominent personalities, including emigrant artists, who made the name of Lithuania world-wide famous are remembered. Adomas Galdikas is one of the most famous, innovative and professional artists – a painter, graphics artist, scenographer of the first half of the 20th century of Lithuania. He was born in 1893 in Giršiniai (Skuodas district), studied in Mosėdis school and Liepaja gymnasium. He graduated from Baron A. Stiglitz’s School of Technical Drawing in St. Petersburg. He worked in various institutions of science and art education in Kaunas. In 1944, the artist left Lithuania, lived and worked in Germany, France, and the USA. Since 1920, he actively participated in art exhibitions in Lithuania and abroad. The artist did not forget his native Samogitia – he was one of the participants who presented his works in the 1st Samogitian art exhibition organized on the initiative of “Alka” museum in 1938 as well as in art exhibitions organized by Lithuanian Artists’ Union in 1940 and by Artists’ Section of Samogitian Centre for Art and Science in 1943, in Telšiai. He died in 1969 in New York, he is buried in Cypress Hills Cemetery, Brooklyn.

Samogitian museum “Alka” stores valuable and abundant collections of A. Galdikas’ artworks and personal belongings, which from the USA were taken to Lithuania thanks to the patron of culture Beatričė Kleizaitė-Vasaris and in 2002 they were handed over to the museum. The most impressive is the collection of fine artworks which consists of 2,606 exhibits: the sketches, drawings, studies, pictures, which

were mostly created in exile in the 5th – 7th decade of the 20th century.

In 2018, the project “The colourful treasure of the artworks of the artist Adomas Galdikas (1893–1969)” to commemorate the 125th birth anniversary of A. Galdikas was successfully implemented. The aim of the project was to hold a travelling exhibition introducing the creative heritage of the famous artist. A poster and the leaflets were published, a virtual exhibition was prepared as well as an article was published in the periodical. The exhibition has been exhibited at the Samogitian Museum “Alka”, Samogitian Art Museum, the Oginski Cultural History Museum of Rietavas, Kretinga Museum, Šilutė Hugo Sheu museum and Gargždai Regional Museum, later it will travel to Skuodas Museum.

The exhibition presents the artworks, mostly consisting of landscapes and abstract compositions, of the 5th–7th decade of the 20th century. Lithuanian landscapes, hilly areas of Samogitia with old cemeteries and homesteads, revealing the love and longing for the native land are depicted in the unique artworks. The abstract landscapes, the blooming of trees and flowers naturally convey the beauty of nature and the personal emotion of the artist. The abstract artworks fascinate not only with their distinctive colours, unique subtleties of plastic language, but also express the artist’s spiritual state and thoughts, and they show an extremely high artistic level.

The creative heritage of the emigrant artist A. Galdikas, preserved in the Samogitian museum “Alka”, is extremely rich, significant, of great historical, cultural, artistic value, and it is getting more familiar and accessible to the public.

MIKO PETRAUSKO BIBLIOTEKA. KOKIA JI GALĖJO BŪTI?

Aušra Strazdaitė-Ziberkienė

Kauno miesto muziejus

L. Zamenhofo g. 8, Kaunas

Kauno technologijos universitetas

K. Donelaičio g. 73, Kaunas

a.ziberkiene@kaunomuziejus.lt; a.strazdaite-ziberkiene@ktu.edu

Anotacija

Straipsnyje nagrinėjamas kompozitoriaus Miko Petrausko palikimas, po jo mirties perduotas į Vytauto Didžiojo universiteto biblioteką. Tyrimas vykdytas, remiantis Kauno technologijos universiteto bibliotekos inventorinių knygų įrašais ir Kauno miesto muziejuje saugomais eksponatais. Šio straipsnio tikslas yra, analizuojant ir interpretuojant turimus šaltinius, pristatyti leidinius, galimai priklausiusius kompozitoriui Mikui Petrauskui, jų patekimo į Universiteto biblioteką aplinkybes, rinkinio apimtį, sudėtį, rastas proveniencijas, įdomiausius leidinius. Tai yra tęstinis Kauno miesto muziejaus fondų, susijusių su Kauno technologijos universiteto biblioteka, tyrimas.

Reikšminiai žodžiai

Mikas Petrauskas, Vytauto Didžiojo universiteto biblioteka, Kauno technologijos universiteto biblioteka, Kauno miesto muziejus, Kipro Petrausko memorialinis muziejus

Įvadas

Mikas Petrauskas muzikologų paskelbtuose tyrimuose nagrinėjamas kaip įdomi, išskirtinė asmenybė, kompozitorius, pedagogas, pažangus lietuvis. Jo pažiūros buvo tyrinėtose, remiantis išlikusiais laiškais, pasisakymais, užrašų sąsiuviniais. Tačiau iki šiol dar nebuvo bandymų apžvelgti jo turėtus ir naudotus leidinius, suregistruoti, kokią biblioteką galėjo būti sukaupęs M. Petrauskas, ir pagal tai pabandyti perprasti jo asmenybę.

Kauno miesto muziejaus fonduose saugoma daugiau kaip 670 M. Petrausko eksponatų – muzikos kūrinių rankraščių, muzikos leidinių, laiškų, užrašų sąsiuvinų, renginių programų, nuotraukų, kitokios archyvinės medžiagos. Dauguma leidinių pasirašyti, nurodyta tikėtina pirkimo vieta ir data. Šis tyrimas yra bandymas nustatyti M. Petrauskui priklausiusius leidinius, remiantis rastomis proveniencijomis, Kauno technologijos universiteto (KTU) bibliotekos inventorinėmis knygomis ir Kauno miesto muziejaus rinkiniais.

Mikas Petrauskas. Jo paveldo perdavimas į Vytauto Didžiojo universiteto biblioteką

Kompozitorius, dainininkas, chorų organizatorius ir dirigentas, pedagogas Mikas Petrauskas (1873–1937) Lietuvos istorijoje pelnytai įvardijamas kaip viena ryškiausių XX a. pirmos pusės lietuvių muzikinės kultūros istorijos asmenybių. Jis – pirmosios lietuviškos operos „Birutė“ autorius, aktyvus chorų organizatorius ir dirigentas, pedagogas, dainininkas, publicistas. Dėl susiklosčiusių istorinių aplinkybių didesnę savo gyvenimo dalį praleido užsienyje – studijavo Sankt Peterburgo konservatorijoje, lavinosi Paryžiuje, Italijoje, kūrybingiausius metus praleido Jungtinėse Amerikos Valstijose, kur kelis kartus keitė gyvenamąją vietą. „Petrauskas – plačių interesų, didelės erudicijos, labai taktiškas, jautrus ir humoro nestokojantis žmogus – sugebėjo suburti apie save Amerikos lietuvių inteligentiją, patraukti jaunus žmones, kelti jų tautinę savimonę.“¹ Gyvendamas Čikagoje, Bruklina, Šenandoa, Bostone jis vykdė įvairiapusę veiklą: koncertavo kaip dainininkas, skaitė paskaitas, steigė ir vadovavo chorams, statė savo operetas, leido jų klavyrus. Čikagoje 1910 m. jis įkūrė Lietuvių muzikos konservatoriją, 1912 m. ją perkėlė į Niujorką, o 1915 m. – į Bostoną, kur ji veikė iki 1924 m. Paskutiniuosius gyvenimo Amerikoje metus M. Petrauskas praleido Baltimorėje ir Detroite, o 1930-aisiais grįžo į Lietuvą (1 il.).

Kaune M. Petrauskas gyveno septynerius metus, jam mirus, dainininko paveldas buvo padalintas abiem vaikams – sūnui iš pirmos santuokos Adakriui (1909, Suomija – 1997, JAV) ir dukrai iš antros santuokos Protelei (1933, Kaunas). Netrukus po M. Petrausko mirties, Vytauto Didžiojo universiteto (dabar – KTU) bibliotekai buvo perduota 674 vnt. leidinių (gaidų ir knygų) bei Miko Petrausko kūrinių rankraščių: 1939 m. kaip „pono Petrausko dovana“ (309 egz.) ir 1942 m. – kaip „Miko Petrausko paliki-

1 Mikuličiūtė-Vaitkūnienė, Kristina. Mikas Petrauskas – muzikas, švietėjas, lietuviybės puoselėtojas. In *Vilniaus kultūrinis gyvenimas ir Šlapeliai*. Sud. Alma Lapinskienė, Jolanta Paškevičienė. Vilnius, 2019, p. 122.

1. Mikas Petrauskas. JAV, XX a. 2–3 deš. KMM

mas“ (365 egz.). Pirmame sąrašė – 172 knygos, 137 gaidos², kiti spaudiniai, antrame – tik gaidos.

KTU bibliotekos inventorinėse knygoose lakoniškai užfiksuotas „ponas Petrauskas“ galėjo būti tiek sūnus Adakris, tiek brolis Kipras Petrauskas. Lygiai taip pat neaišku, koku būdu 1942 m. gautas „Miko Petrausko palikimas“. Nėra žinoma, ką pasiliko ar emigruodamas į Vakarus išsivežė A. Petrauskas ir kas tiesiog nepasiekė universiteto bibliotekos. Nėra žinoma, kas ir koku pagrindu perdavė būtent tuos leidinius. Nors į universiteto biblioteką šie leidiniai pateko kartu, vėliau jie buvo skirstomi, taip prarandant vieningą M. Petrausko rinkinį.

Miko Petrausko paveldas perduotas į Kipro Petrausko memorialinį muziejų

Šie ir kiti muzikiniai leidiniai bei rankraščiai XX a. aštuntame dešimtmetyje buvo perduoti naujai įsteigtam Kipro Petrausko memorialiniam muziejui³.

- 2 Muzikos vadovėliai priskirti gaidoms. Dauguma jų nebuvo perduoti muziejui.
- 3 Leidiniai ir rankraščiai K. Petrausko memorialiniam muziejui iš KPI (vėliau – KTU) bibliotekos buvo perduota 1971 m. (731 egz.), 1975 m. (1912 egz.), 1976 m. (19 egz.) ir 1980 m. (49 egz.). Iš viso – 2 711 egz.

Taip dauguma M. Petrausko paveldo⁴ „grįžo namo“, bet beveik visos knygos liko universiteto bibliotekoje (69), dalis jų buvo perduotos Kauno apskrities viešajai bibliotekai (126 vnt.), Vilniaus universiteto bibliotekai (19), trys – Medicinos instituto bibliotekai.

Iš muziejui perduotų rankraščių ir leidinių ne visi pateko į muziejaus fondus, dalis jų buvo perduota į uždaro tipo biblioteką – taip su gautomis senovinėmis gaidomis⁵ atsidūrė ir nemaža dalis M. Petrausko paveldo. Nuo 2017 m. šie leidiniai tyrinėjami ir perkeliama į muziejaus fondus.

Priklausomybę vienam („pono Petrausko dovana“) ar kitam („Miko Petrausko palikimas“) sąrašui rodo inventoriniai universiteto bibliotekos numeriai ant leidinių ir rankraščių. Tyrimą sunkina tai, kad į muziejaus fondus ar į uždara muziejaus biblioteką patekę leidiniai ir rankraščiai gavo kitus numerius, o senieji inventoriniai numeriai muziejaus sąrašuose nefigūruoja. Taip pat reikia atsižvelgti, kad į universiteto bibliotekos inventorines knygas buvo rašoma ranka ir tik pavadinimo pradžia, tad vis dar yra iki galo neidentifikuotų leidinių. Norint išsiaiškinti buvusius leidinių savininkus, būtinas nuolatinis bendravimas su KTU biblioteka, už kurios darbuotojų geranoriškumą esame nuoširdžiai dėkingi.

Pagal ant leidinių esančius universiteto bibliotekos įrašus ir užrašus, t. y. parašą, įsigijimo miestą ir datą, galima bent iš dalies nustatyti, kada ir kokius leidinius įsigijo M. Petrauskas, kokioms reikmėms naudojo, kokia grožinę literatūrą labiausiai mėgo ir kokios buvo jo filosofinės pažiūros.

Miko Petrausko biblioteka. Turinys

Šią menamą M. Petrausko biblioteką būtų galima suskirstyti į tris dalis: didžiąją palikimo dalį užima jo paties kūrinių rankraščiai (229 vnt.), antrą ir trečią dalis – gaidos ir knygos. Muzikiniai leidiniai atspindi M. Petrausko, dainininko ir pedagogo, veiklą. Dauguma gaidų – vokaliniai kūriniai: arijos, dainos, romansai, taip pat esama muzikinės pedagoginės li-

- 4 Tik leidiniai, turinys M. Petrausko nuosavybės įrašą, tikrai gali būti laikomi M. Petrausko nuosavybe, kiti turėtų būti traktuojami kaip galimai M. Petrausko nuosavybė arba kaip rasti tarp M. Petrauskui priklaususių leidinių.
- 5 Leidiniai ir rankraščiai, galimai susiję su kunigaikščių Oginskių muzikiniu paveldu pristatyti straipsnyje „Dvarų muzikos atspindžiai Kauno miesto muziejaus M. ir K. Petrauskų lietuvių muzikos istorijos skyriaus rinkinyje: XVIII–XIX a. rankraštinės ir spausdintos kunigaikščių Oginskių šeimos muzikinio palikimo gaidos“. In *Lietuvos muziejų rinkiniai. XIX mokslinė konferencija „Dvarų kultūra Lietuvos muziejuose“*, 2016, Nr. 15, p. 25–32.

teratūros ir vadovėlių įvairiems instrumentams, įspūdinga muzikos teorijos vadovėlių kolekcija. Knygos atskleidžia plačius jo interesus ir erudiciją. Tai grožinės literatūros klasika, poezija, filosofijos, psichologijos, lytinio švietimo ir net medicinos veikalai. Didžioji dalis knygų – anglų kalba, išleistos JAV, taip pat yra knygų lenkų, prancūzų, italų, rusų, vokiečių kalbomis. Labai mažą dalį užima knygos lietuvių kalba.

Nesama duomenų, kad M. Petrauskas būtų sąmoningai kaupęs kokius nors leidinius. Šalia nuosavybės įrašų matomi bandymai numeruoti, bet nėra informacijos apie galimos M. Petrausko bibliotekos sąrašus, tad ant leidinių randami numeriai kol kas lieka tik skaičiais. Iš išlikusių laiškų aišku, kad grįždamas į Lietuvą M. Petrauskas gabenosi knygas: „Visus savo daiktus vežiau tuo pačiu laivu „Cleveland. Ohio“, bet du paku knygų ir šiek tiek drapanų nuleidžiau per „Franklin“ laivą.“⁶ Pagal proveniencijas – nuosavybės ženklus, randamus ant M. Petrauskui priklausiusių leidinių, galima išvelgti jo kelionių žemėlapi. Įrašai detalūs, matyti, kaip kinta jo rašyena, savo pavardės interpretavimas – nuo „Piotrovskio“ kirilica Peterburge, „Miko Petraucko“ Vilniuje iki „Miko Petrausko“ lietuviškai JAV. Deja, aptikta daug leidinių, kur M. Petrausko parašas, o kartu ir data bei vieta buvo nupjauti įrišant leidinį (tikėtina, kad universiteto bibliotekoje). Kitas dažnas atvejis – keletas to paties autoriaus leidinių (trys, šeši) yra įrišti kartu, bet universiteto bibliotekos inventorinėse knygose figūruoja tik pirmasis pavadinimas⁷. Taip pat, jeigu leidinys yra su defektu, nuplėštas universiteto bibliotekos inventorinis numeris, jis bibliotekos inventorinėse knygose gali būti žymimas kaip nerastas ir negali būti priskirtas kokiam nors sąrašui.

Leidiniai lietuvių kalba

Reikia pabrėžti, kad sąrašuose yra nedaug lietuviškų knygų. Daugumą sudaro scenos veikalai ir poezijos leidiniai. Scenos veikalai: Marcelino Šikšnio-Šiaulėniškio drama „Pilėnų kunigaikštis“ (Ryga, 1905), Włodzimierzo Perzyńskio komedija „Iškrikusį sesuo“ (vertė L. Gira, Vilnius, 1913), Franciszkos Omańkowskos „Verpėja po kryžiumi“ (vertė M. Grigonis, 1913, Vilnius), Mariano Gawalewiciaus vieno veiksmo komedija „Knypkis“ (JAV, Lietuvių socialistų sąjunga Amerikoje, 1915), Gottholdo Ephraimo Lessingo „Išmintingasis Natanas“

6 Miko Petrausko laiškas Vincui Greičiui, Kaunas, 1933. In Petrauskaitė, Danutė. *Lietuvių muzikinė kultūra Jungtinėje Amerikos valstijose 1870–1990. Tautinės tapatybės kontūrai*. Vilnius, 2015, p. 323.

7 Straipsnyje pateiktas egzempliorių skaičius pagal universiteto bibliotekos inventorius knygas.

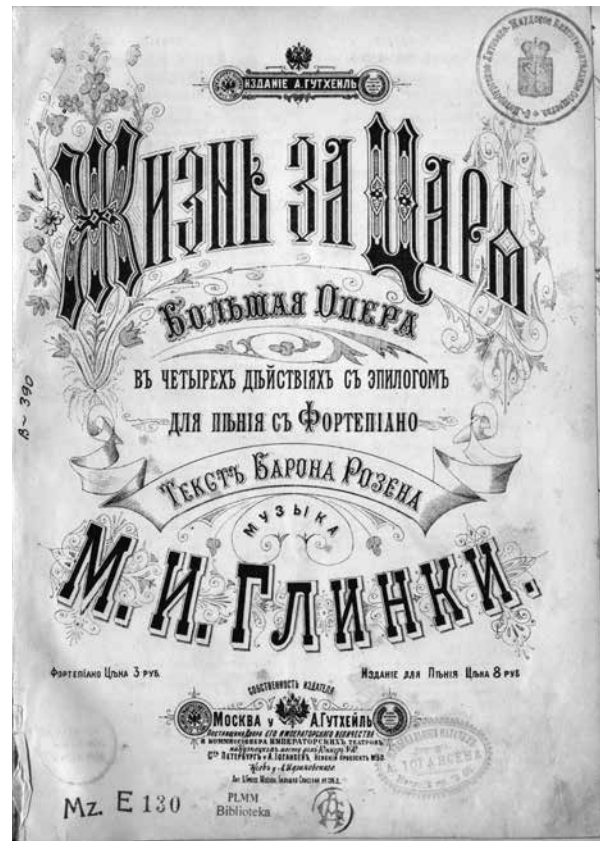
(Boston, 1915, išleista F. Milašauskio), J. V. Kovo komedija „Dangus brangus“ (tikr. Juozas Čepukaitis, JAV, Waterbury 1918), Stasio Vitaičio dviejų veiksmų tragikomedija „Susiprato“ (Susivienijimo lietuvių Amerikoje leidinys, JAV, New York City, 1919), J. V. Kovo Amerikos lietuvių gyvenimą pristatantis dviejų veiksmų vaizdelis „Ir aš nepaisau“ (tikr. Juozas Čepukaitis, JAV, Brooklyn, 1922) ir komedija „Ponas Dauganoris“ (*Pan Chciwski czyli Skapy dwa razy traci*, iš lenkų kalbos vertė Z. Samanias, Kaunas, 1923). Poezijos leidiniai: Petro Mikolainio sudaryta ir išleista „Dangaus augštumas ir žmogaus senumas. „Anykščių šilelis“ ir daugelis naudingų žinių“ (Tilžė, 1903), J. V. Vasko „Vakaro valandėlės: jaunimui ir suaugusiems pasilinksminimui surinkta: deklamacijos, eilės, dainelės, monologai, dialogai, komedijos, teatrėliai, farsos, juokaliai, mįslis, patarlės, žaislės ir t. t.: medegos užtektinai ilgo viešo vakaro paruošimui“ (tikr. J. Čepukaitis, JAV, Waterbury, 1915), Antano Baranausko „Anykščių šilelis“ (Tilžė, 1920) bei „Gražiausių dainų rinkinėlis „Vieversys“ (Kaunas, 1920). Kitos knygos: Liudo Giros „Monologai: teatras ir dekoracijos“ (Vilnius, 1913), Albino Rimkos „Vincas Kudirka, jo gyvenimas, darbai ir visuomeninės pažiūros“ (JAV, Chicago, 1918), pirmoji „Sandaros“ paskaita „Amerikos lietuviai ir Lietuva“ (JAV, Boston, 1922), Jono Šliūpo „Prabengtis lietuvių tautos senovėje“, (JAV, Boston, 1922), Stasio Dabušio „Reformuodami rašybą pasilengvinkim raštą“ (Kaunas, 1934) ir kiek kontrastuojanti su ankstesnėmis knygomis kun. J. Kaulakio knygelė „Dogmatas apie pragarą“ (JAV, Philadelphia, 1908). Rinkinyje yra tik keletas lietuvių kompozitorių gaidų – Č. Sasnausko „Malda Marijai už Tėvynę“ (Kaunas, 1933), V. Kuprevičiaus „Lopšinė“ (Kaunas, 1937), T. Brazio „Pana maloningoji“ (Kaišiadorys, 1939) bei J. Žilevičiaus „Vilnius“.

Muzikiniai leidiniai

Koncertuodamas kaip dainininkas M. Petrauskas atlikdavo arijas iš operų, romansus, dainuodavo originalo kalba. Studijas Sankt Peterburge liudija čia išleistos G. A. Rosinio, E. Griego, J. S. Bacho, L. Denzos, S. Mercadante'ės, A. Rubinsteino, V. A. Mozarto, A. Tarutino, C. Chaminade, vokaliniai kūriniai ir F. Kalkbrennerio, A. Dreyschocko, Ch. Mayerio fortepijoniniai kūriniai. Ant Peterburge įsigytų gaidų jis kirilica užsirašydavo „Piotrovskij“, nurodydavo metus, mėnesį ir dieną. Tarp jų – A. Tarutino himnas „Variag“ balsui ir fortepijonui, su autoriaus dovanojimo įrašu M. Petrauskui (Sankt Peterburg, A. Johansen, 1904). Tikėtina, kad panašiu metu jis įsigijo įtakingo rusų pianizmo metodologo

2. A. Tarutin, himnas „Варяг“ („Variagas“), Sankt Peterburgas, 1904, KMM

3. M. Glinka, operos „Жизнь за царя“ („Gyvybė už carą“) klavyras, Maskva, 1885, KMM

S. F. Šlezingerio veikalus „Систематический ход обучения игре на фортепиано, представленный в форме уроков“, (Sankt Peterburg, 1898) ir „О технике игры на фортепиано“ (Sankt Peterburg, 1904), F.-A. Gevaerto veikalas „Nouveau traite d'instrumentation“ (1885) vertimą į rusų kalbą⁸, E. Hansliko veikalas „Vom Musikalisch-Schönen. Ein Beitrag zur Revision der Ästhetik der Tonkunst“ (1854) vertimą į rusų kalbą⁹, N. Kaškino „Rusijos muzikos istorijos apybraižą“¹⁰. Sąrašė yra ir vokalių A. Aliabjevo, M. Glinkos, F. Chopino, G. Lišino, S. Rachmaninovo, N. Rimskij-Korsakovo, F. Schuberto, X. A. Wasilewskio, N. Zarembos, R. Wagnerio, A. Arenskio, J. Massenet, L. Puget, C. M. von Weberio kūrinų, išleistų Maskvoje. Pažymėtina, kad iki revoliucijos Rusijoje buvo leidžiami keliakalbiai leidiniai – dviem, trimis kalbomis, dažnai šalia dar

8 Геварт, Франсуа Огюст. *Новый курс инструментовки* [Nouveau traite d'instrumentation. 1885]. Пер. с фр. Н. Арса. Москва, 1892, с. 364.

9 Ганслик, Эдуард. *О музыкально-прекрасномъ. Опытъ повѣрки музыкальной эстетики. Съ нѣмецкаго перевелъ Ларошъ. Съ предисловіемъ переводчика.* Москва, 1895.

10 Кашкин, Николай. *Очерк истории русской музыки.* Москва, 1908, с. 223.

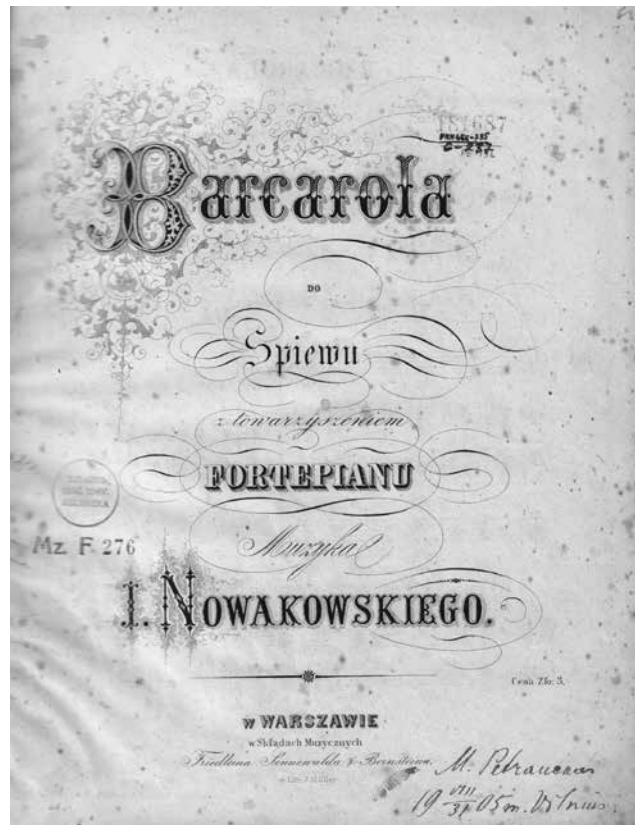
yra M. Petrausko ranka užrašytas vertimas į lietuvių kalbą. Tarp leidinių M. Glinkos operos „Жизнь за царя“ (Maskva, 1885) klavyras su parašu „Piotrovskij“ ir „Petrapilio labdaringosios lietuvių ir žemaičių draugystės“ – pirmosios lietuvių šalpos organizacijos Peterburge antspaudu. Šios 1892–1918 m. veikusios draugijos stipendininkai buvo ir broliai Mikas bei Kiras Petrauskai (2, 3, 4 il.).

Įdomios J. Pieńkowski „Pieśni przy odsłonienu i zaslonieniu cudomnego obrazu nayświętszey Panny Maryi Ostrobramskiey“ (Vilnius, 1859) gaidos. Varšuvoje 1877 m. išleistas W. Żeleńskio ir G. Roguskio harmonijos ir kompozicijos vadovėlis „Nauka harmonii i pierwszych zasad kompozycji“ nenusileidžia kitiems muzikos teorijos vadovėliams. Kartu įrištos, Varšuvoje apie 1850 m. išleistos J. Nowakowskio dainos „Barcarola do spiewu z towazydzeniem fortepianu“ ir „Kochanka do gwiazdy“ iš ciklo „Dwanascie spiewow polskich z towazydzeniem fortepianu op. 31“ yra su M. Petrausko nuosavybės įrašu „M. Petrauckas 1905 VIII 31 Vilnius“ (5 il.).

Tarp Paryžiuje išleistų vokalinės P. Henriono, Ch. Widoro, M. Chassevant, A. Luois, H. Roselieno, G. Meyerbeerio muzikos kūrinų yra itin gražus W. A. Mozarto sonatų fortepijonui rinkinys, išleistas

4. M. Glinka, operos „Жизнь за царя“ („Gyvybė už carą“) klavyras, Maskva, 1885, KMM

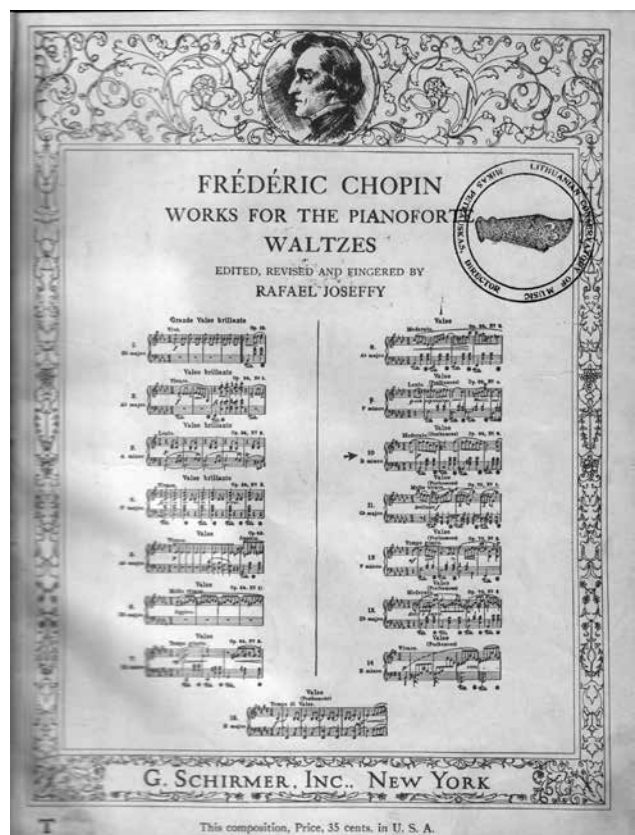

5. J. Nowakowski, „Barcarola“, Varšuva, apie 1850, KMM

XIX a. viduryje, ir vėlavėliai – Th. Dubois „Traité de contrepoint et de fugue“ (Paris, 1901), N. H. Reberio „Troite d’harmonie“ (Paris, 1862 arba vėliau), W. Landowskos „Musique ancienne“ (Paris, 1921), L. Roques’io „Principes de la lecture musicale“ (Paris, 1889). Vokalinės ir muzikinės pedagoginės literatūros sąrašą papildė Leipcige ir Berlyne išleisti leidiniai. Sąrašas yra ir JAV publikuotų muzikinės pedagogikos ir vokalinės muzikos leidinių, kai kurie iš jų pažymėti Lietuvos muzikos konservatorijos antspaudu. Ant kartu išrėštų G. Rossinio leidinių yra išsamus įrašas: „Mikas Petrauskas. Gyvenau pas dr. J. Jonikaitį, 3732 Michigan ave. Detroit, Mich. 1928 V 21 m. M. P.“ (6, 7 il.).

Knygos

Bene labiausiai M. Petrausko erudiciją ir pažangias pažiūras atskleidžia knygos. Tarp jų – teatrologo, literatūros istoriko, literatūros kritiko, recenzento, teoretiko Wiktoro Stanisłowo Brumerio straipsnių ir eskizų rinkinys „Scena i widownia“ (Varšuva, 1925), vokiečių filosofo-pacifisto, pedagogo Friedricho Wilhelmo Foersterio 1911 m. Varšuvoje išleista knyga „Seksualna etyka i pedagogika“. Tai 1907 m. išleistos „Sexualethik und Sexualpädagogik“ knygos vertimas. Taip pat Sankt Peter-

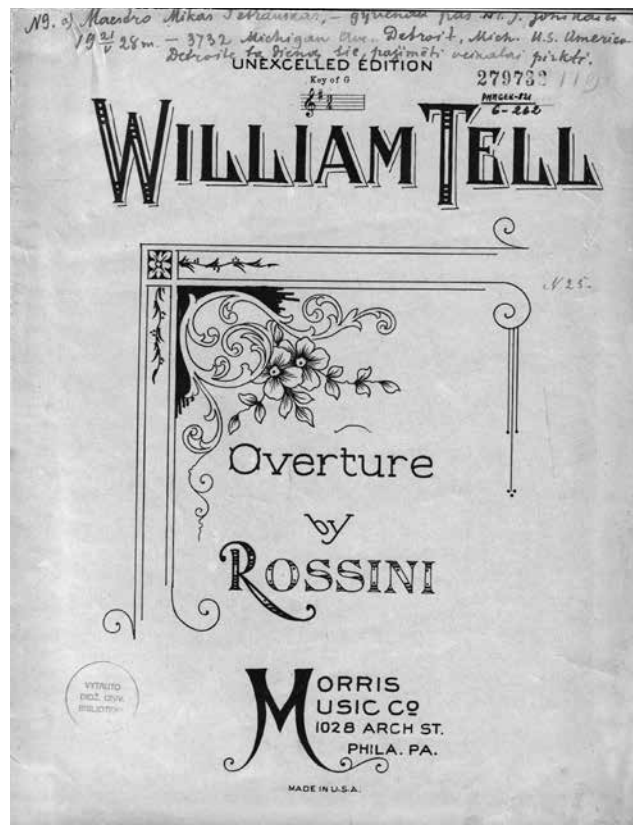

6. F. Chopin, Works for the Pianoforte, Niujorkas, 1915, KMM

burge 1902 m. išleistas Immanuelio Kanto veikalo „Grynojo proto kritika“ N. Sokolovo vertimas. Yra ir 1882 m. Paryžiuje išleisti Molière'o „Kūriniai“, Turine publikuota Alessandro Manzonio novelė „I promessi sposi“. Net 127 knygos išleistos Kanzase, JAV. Tai amerikiečių socialisto, ateisto-mąstytojo, leidėjo Emanuelio Haldemano-Juliuso (1889–1951) serijos „Little Blue Books“ knygos. Jos visos buvo perduotos į Kauno apskrities viešąją biblioteką. Bibliotekos sąrašuose jos surašytos abėcėlės tvarka - pagal autorius¹¹. Tarp klasikų – Mikelandželo, Honoré de Balzaco, Alexandre'o Dumas, Victorio Hugo, Guy Maupassant'o, Molière'o, Edgardo Allano Poe, B. Shaw, Levo Tolstojaus, Oscaro Wilde'o, Voltaire'o, Williama Shakespeare'o leidinių yra pažangaus mąstymo Henry'io Havelocko Elliso, Henry'io Milfordo Tichenoro, Margaret Higgins Sanger, Walterio Matthew Gallichano, Henry'io Davido Thoreau knygos, įvairūs mokslo populiarinimo leidiniai.

Dabar neįmanoma pasakyti, ar M. Petrauskas šias knygas skaitė, joms pritarė. Anot D. Petrauskaitės, dėl dalyvavimo 1905 m. revoliucijos įvykiuose, anticariniame sąjūdyje, draudžiamos literatūros platinimo jis negalėjo legaliai gyventi ir kurti Lietuvoje. „Jį žeidė žmonių socialinės padėties skirtumai ir aktyvi rusifikavimo politika, naikinanti lietuvių kalbą, kultūrą, tautinę savimonę. Buvęs vargonininkas, apimtas jaunatviško entuziazmo, atitolo nuo Bažnyčios

11 M. Angelo, John Peter Altgeld, Leonid Andreyev, Marc Aurelius, Honoré de Balzac, Robert Burns, Edward Bulwer-Lytton, Frederick Maurice Powicke, H. Alexander, Hereward Carrington, Anton Čechov, Lord Chesterfield, Alexandre Dumas, Havelock Ellis, Wiljam J. Fielding, Anatole France, Charles Joseph Finger, Théophile Gautier, Edward Garnett, Walter Matthew Gallichan, H. James, H. Greeley and S. P. Andrews, H. Greeley and R. D. Owen, A. F. Giles, Oliver Goldsmith, E. Haldeman-Julius, Edward Everett Hale, Victor Hugo, Alfred Edward Housman, Henrik Ibsen, Jean Jaures, Robert Green Ingersoll, William Ewart Gladstone, Rudyard Kipling, Adolphus Knopf, Charles Lamb, Jack London, De Maupassant, Thomas Babington Macaulay, Moliere, William Morris, Scott Nearing, Percy Ward, Thomas Paine, Edgar Allan Poe, Plutarch, Thomas Penson De Quincey, Arthur Thomas Quiller-Couch, Margaret Higgins Sanger, Margaret Higgins, Winter Russell, Arthur Schnitzler, Percy Bysshe Shelley, Seligman, Naring, M. Sheehan, Bernard Show, Robert Louis Stevenson, Arthur Schopenhauer, William Makepeace Thackeray, Lev Tolstoy, Francis Thompson, Henry Milford Tichenor, Mark Twain, William Shakespeare, Oscar Wilde, George Washington, Voltaire, Woodrow Wilson, Walt Whitman, John Greenleaf Whittier, Robert Browning.

7. G. Rossini, operos „William Tell“ uvertiūra fortepijonui, Filadelfija, 1926, KMM

ir susižavėjo liberalizmo idėjomis, kurių pamatinėmis vertybėmis tapo individo ir tautos laisvė.¹² Šios pažangios, pacifistinės pažiūros atsispindi rastose knygoje.

Išvados

Džiaugiantis, kad Miko Petrausko paveldas buvo išmintingai perduotas į universiteto biblioteką, kartu tenka apgailestauti, jog jis neišsaugotas kaip vienetas ir, susiklosčius istorinėms-politinėms aplinkybėms, buvo išskirstytas. Pasirinktas tyrimo būdas – rekonstruoti bibliotekos sąrašus pagal datas ir įsigijimo vietą – nėra patogus dėl kelis kartus išskirstytos bibliotekos ir iš dalies prarastų įrašų. Taip pat nerasta duomenų, kad M. Petrauskas sąmoningai kaupė biblioteką, leidiniai iliustruoja labai įvairiapusę jo veiklą. Tačiau kartu šis eksperimentinis tyrimas parodo kitą M. Petrausko asmenybės dalį. Galimai jam priklausę leidiniai atskleidžia jį ne tik kaip dainininką, pedagogą, kompozitorių, bet ir kaip plačių pažiūrų, pažangaus mąstymo eruditą.

12 Petrauskaitė, Danutė. *Lietuvių muzikinė kultūra Jungtinėse Amerikos valstijose 1870–1990. Tautinė tapatybės kontūrai*. Vilnius, 2015, p. 313.

Literatūra

Braziūnienė, Alma. Kai kurie probleminiai asmeninių bibliotekų teorijos klausimai. In *Knygotyra*, t. 62. Vilnius, 2015, p. 7–24.

Braziūnienė, Alma. Knygos nuosavybės ženklas kaip knygos bibliofilinės vertės rodiklis (Kazio Varnelio bibliotekos pagrindu). In *Knygotyra*, t. 42. Vilnius, 2004, p. 9–24.

Liepaitė, Inga, Verbickas, Antanas. Antano Baranausko asmeninė biblioteka. In *Knygotyra*, t. 65, 2015, p. 94–148.

Lietuvinkaitė, Nijolė. Prezidento Antano Smetonos asmeninė biblioteka: paveldas ir tyrimai. In *Knygotyra*, t. 56, 2011, p. 274–284.

Mikas Petrauskas. Straipsniai. Laiškai. Amžininkų atsiminimai. Sudarė ir paaiškinimus parašė J. Burokaitė. Vilnius, 1976.

Mikuličiūtė-Vaitkūnienė, Kristina. Mikas Petrauskas – muzikas, švietėjas, lietuviybės puoselėtojas. In *Vilniaus kultūrinis gyvenimas ir Šlapeliai*. Sud. Alma Lapinskienė, Jolanta Paškevičienė. Vilnius, 2019, p. 117–125.

Mikuličiūtė-Vaitkūnienė, Kristina. *Mikas Petrauskas 1873–1973*. Kaunas, 2008.

Petrauskaitė, Danutė. *Lietuvių muzikinė kultūra Jungtinėse Amerikos Valstijose 1870–1990. Tautinės tapatybės kontūrai*. Vilnius, 2015.

Kauno technologijos universiteto bibliotekos inventoriaus knygos.

MIKAS PETRAUSKAS' LIBRARY. HOW COULD IT LOOK LIKE?

Aušra Strazdaitė-Ziberkienė

Kaunas City Museum / Kaunas University of Technology

The paper presents the continuing research of Kaunas City Museum funds related to the library of Kaunas University of Technology (KTU). The aim of this paper is to present the publications that may have been the property of the composer Mikas Petrauskas, the circumstances of their access to the University Library, the volume of the collection, to present the provenances and the most interesting publications. The article is based on data obtained from KTU library.

Mikas Petrauskas, the composer, singer, choir organizer and conductor, educator, spent most of his life abroad due to historical circumstances. He studied in St. Petersburg, later in Paris and Italy, and he spent almost 23 years of his creative period of life in the USA, where he performed as a singer, organized Lithuanian choirs, directed them, built his own operettas, published music publications and established the Lithuanian Conservatory of Music. Shortly after his death, 674 items of publications (written pieces of music and books) as well as the manuscripts of Mikas

Petrauskas' works were transferred to the library of Vytautas Magnus University (now – KTU): in 1939 – as “The Gift of Mr. Petrauskas” and in 1942 – as “The Legacy of Mikas Petrauskas”. The donor could be both his brother Kipras Petrauskas and his son Adakris, who in 1944 emigrated to the West.

A large number of musical publications and manuscripts in the 8th decade of the 20th century were handed over to the newly founded Kipras Petrauskas Memorial Museum, however, almost all of the books remained in the University Library and were transferred to the City Library, Vilnius University Library, and Kaunas Institute of Medicine.

According to the University Library records and notes on the publications, i.e. signature, city and date of acquisition, it is possible to partially reconstruct when and what publications M. Petrauskas purchased, for what purposes, which fiction was most attractive to him, and what his philosophical views were.

KELIONĖ Į ALGIRDO LANDSBERGIO „KELIONĘ“. ARCHYVAI

Dr. Virginija Babonaitė-Paplauskienė
Maironio lietuvių literatūros muziejus
Rotušės a. 13, Kaunas
virginijap@gmail.com

Anotacija

Straipsnyje aptariamas rašytojo, dramaturgo, literatūros kritiko, vertėjo, redaktoriaus, profesoriaus Algirdo Landsbergio (1924–2004) archyvinis rinkinys¹, saugomas Maironio lietuvių literatūros muziejuje (toliau – MLLM). Remiantis egodokumentais, apžvelgiamas rašytojo gyvenimo ir kūrybos kelias, kuris driekėsi iš Lietuvos per Vokietiją į Jungtines Amerikos Valstijas (toliau – JAV). Savo gyvenimą paskyrė lietuviybės išsaugojimui ir puoselėjimui svetimose žemėse, įvairiomis priemonėmis kovojo už Lietuvos laisvės atgavimą. Archyvinė medžiaga paryškina kūrėjo biografinį, socialinį-visuomeninį, kultūrinį ir kūrybinį lygmenį. A. Landsbergio asmenybė tampa savotiška metafora visai lietuvių išieivių kartai pristatyti.

Reikšminiai žodžiai

Išieivių kūryba, egodokumentai, biografinio lygmens tekstai, lietuvių kalba, kultūra

1 1989 m. iš paties rašytojo gautos ir iš Niujorko į MLLM parvežtos pirmos archyvalijos, po jo mirties bendraujama su artimaisiais bei jo draugais. 1991 m. A. Landsbergis pirmą kartą lankėsi Lietuvoje, o 1993 m. gegužės 24-ąją, po įvykusio jo kūrybos vakaro MLLM, knygoje „Kelionės muzika“ įrašė: „Maironio muziejui, kuris jau virto mano namais.“ Vėliau buvo rengtos jam skirtos ekspedicijos bei stažuotės Lietuvoje ir Amerikoje, bendrauta su jo artimaisiais. Rašytojo brolis Algimantas su žmona Terese išskirtinai rūpinosi Algirdo kultūros paveldo persiuntimu į Lietuvą. Rašytojo žmonos Joan Jacobi (1932–2013), jų sūnų Pauliaus ir Jono, rašytojo brolio Algimanto ir jo žmonos Teresės dėka per pastaruosius kelerius metus rinkinys gerokai pasipildė. Archyvinė medžiaga tyrinėjama, ruošiamos parodos, rašomos paskaitos, rengiamos ir leidžiamos monografinio pobūdžio archyvinės knygos.

„Lietuvių tautą prikėlė, atgaivino ne karvedžiai, užkariautojai, armijos, bet kultūra, literatūra. Todėl okupantų pasikėsinimas į kultūrą, literatūrą buvo pasikėsinimas į tautos sąmonę, jos pačios gyvybę. Lietuvoje, kaip ir kitose Vakarų, Rytų Europos šalyse daugiau reiškė būti didžiu rašytoju, poetu, negu politiku ar generolu.“

A. Landsbergis

Įvadas

XX a. paskutiniais dešimtmečiais atsivėrė plačios galimybės tyrinėti išieivių rašytojų kūrybą. Iškilau rašytojo, dramaturgo Algirdo Landsbergio, gimusio 1924 m. Kybartuose, vardas Lietuvos skaitytojui tapo labiau žinomas po 1992-ųjų. Būtent tada kartu su Bernardo Brazdžionio, Jurgio Jankaus, Mariaus Katiliškio, Alės Rūtos, Kotrynos Grigaitytės, Alfonso Nykos-Niliūno, Kazio Bradūno, Henriko Nagio, Jono Meko, Birutės Pūkelevičiūtės, Liūnės Sutemos, Algimanto Mackaus, ir kitų išieivių sugrįžo ir A. Landsbergio kūryba. 1992 m. leidykla „Vaga“ išleido jo knygą: „Kelionės muzika“, kurioje buvo skelbiamos novelės ir pokarinėje lietuvių literatūroje pirmas modernus romanas „Kelionė“.

1989 m. iš paties rašytojo gautos ir iš Niujorko į MLLM parvežtos pirmos archyvalijos, po jo mirties bendraujama su artimaisiais bei jo draugais. Rinkinys nuolat papildomas unikalia medžiaga. Kultūrinis paveldas pargabentas į Lietuvą leidžia naujai pažvelgti į praeities įvykius, rekonstruoti socialines, politines, kultūrinės aplinkybes, nulėmusias daugelio rašytojų kūrybos pobūdį. A. Landsbergio archyvinis rinkinys iki šiol nebuvo aptartas moksliniame diskurse.

Straipsnio tikslas – pasitelkus archyvalijas, apžvelgti A. Landsbergio gyvenimą ir kūrybos kelią. Tikslui pasiekti išskirti uždaviniai: pristatyti nuotraukas, dokumentus, egodokumentiką (laiškus, atsiminimus, dienoraščius), kurie išryškina rašytojo biografiją; atskleidžia jo kultūrinę, socialinę, visuomeninę bei politinę veiklą; atveria rašytojo kūrybos raidą.

Egodokumento terminą pirmą kartą šeštame XX a. dešimtmetyje pasiūlė olandų istorikas

Jacques'as Presseris, egodokumentams priskyres visus tekstus, kuriuose rašančiojo „aš“ atsiskleidžia per aprašomus pojūčius, išgyvenimus, veiksmus bei mintis. Rašantysis tokiuose tekstuose tampa tiek aprašomuoju objektu, tiek subjektu. A. Landsbergio rinkinyje egodokumentikai priskiriami ne tik dienoraščiai, atsiminimai, autobiografijos, epistolika, bet ir nuotraukos, albumai, memorialinė biblioteka – knygoje gausu pastabų, pabraukymų.

2019-ieji ženklina reikšmingas A. Landsbergio sukaktis: birželio 23-ąją jam būtų suėję 95-eri; prieš 65-erius Amerikoje debiutavo knyga „Kelionė“. Išeivių rašytojas, dramaturgas, literatūros kritikas, informacinių agentūrų „Laisvoji Europa“ ir „Amerikos balsas“ radijo žurnalistas, visuomenės bei kultūros veikėjas, įvairių leidinių redaktorius ir bendradarbis, profesorius A. Landsbergis yra išskirtinė asmenybė. Jis – pirmasis lietuvis 1963 m. priimtas į tarptautinę PEN organizaciją, tapęs išėivių Lietuvių skyriaus pirmininku ir iki mirties buvęs jos vicepirmininku. Ypatingomis A. Landsbergio, o vėliau ir rašytojo Romualdo Lankausko bei Stasio Goštauto pastangomis Lietuvos rašytojų sąjunga 1989 m. buvo priimta į PEN klubo gretas.

A. Landsbergis įsirašė į lietuvių literatūros istoriją kaip pirmojo modernaus romano „Kelionė“ (1954), dviejų novelių knygu: „Ilgoji naktis“ (1956) bei „Muzika įžengiant į neregėtus miestus“ (1979) autorius. Mėgstamiausias jo kūrybos žanras buvo drama, traukte traukė scenos pasaulis. Jam rūpėjo atnaujinti lietuvių dramos teatrinę kalbą, dramatinę raišką. Jis sukūrė savo teatrą, kuriame estetinę kūrinio vertę kėlė aukščiau už patriotines, idėjines nuostatas. A. Landsbergio pjesė „Penki stulpai turgaus aikštėje“ susilaukė prieštarų vertinimų: išėivijoje uolūs „tėvynės sergėtojai“ apšaukė jį komunistu, o sovietijoje jis buvo apkaltintas istorinės tiesos iškraipymu. Drama „Penki stulpai turgaus aikštėje“ buvo pastatyta Brodvėjaus, Čikagos, Toronto, Kauno dramos teatruose. 1961 m. „Penki stulpai“ buvo pastatyti *Chicago Community* teatre, parodyti Čikagos televizijoje. Pjesė „Vėjas gluosniuose“ sėkmingai suvaidinta Melburne (Australija) „Lietuvių dienų“ metu; pjesė „Idioto pasaka“ buvo pastatyta Lietuvos bei Slovėnijos teatruose.

A. Landsbergis – ryški savo talentais, paprastumu bei natūralumu kerinti asmenybė. Subtilaus grožio ir gėrio pojūtį turinti jo siela buvo sklidina rūpesčio ir atjautos žmogui, pripildyta neišmatuojamos meilės lietuviškam žodžiui, Tėvynei. Gyvenimo pamatus grindė krikščioniškomis vertybėmis, įskiepytomis šeimoje, jėzuitų gimnazijoje ir Vytauto Didžiojo universitete. Atsiminimuose rašė, kad „Lietuvoje brėžėsi gyvenimo ir stiliaus koordinatės“. Anksti suvokęs, kad

I. A. Landsbergis, apie 1955. V. Maželio nuotr. F-51819

visame kame pinasi, susilieja dvi būties pusės – tragiškoji ir komiškoji, išmoko „žaisti gyvenimą“. Sudėtingose situacijose ieškojo ramaus, taikaus, pozityvaus sprendimo. Savo globėju pasirinkęs gerosios žinios nešėją angelą Gabrielių, piešdavo žaismingą jo figūrą rankraščiuose, laiškuose, atvirukuose.

Rašymas jam buvo puiki priemonė kalbėti pasauliui apie savo gimtąją šalį, jos kalbą, tradicijas, garbingą istoriją. O tremtį, dvikalbystę, daugiakultūrę perspektyvą laikė ypatinga Dievo dovana. A. Landsbergis teigė: „Didelė dalis mano literatūrinių pastangų buvo ta kova už kalbą – kalbas. Visa tai pakeitė mano raštus. Kalba, gyvenimas tarp kalbų, skirtingų kalbų, skirtingi pasauliai – tapo labai svarbi tema.“

A. Landsbergis yra spalvinga ir neabejotinai talentinga asmenybė. Už nuopelnus Lietuvai jis apdovanotas Lietuvos didžiojo kunigaikščio Gedimino V laipsnio ordinu (1 il.).

Biografinis lygmuo

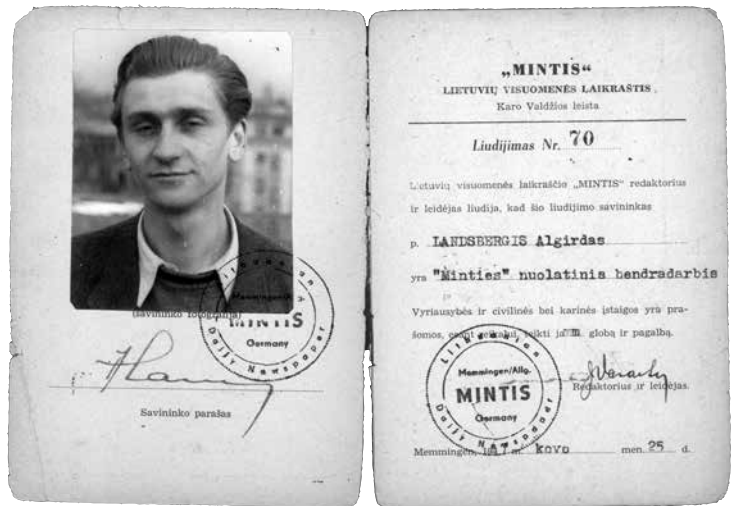
Per A. Landsbergio rinkinyje saugomus egodokumentus, archyvalijas: rankraščius, epistoliką, nuotraukas, atsiminimus, dokumentus, veriasi jo biografinis lygmuo. A. Landsbergis gimė Suvalkijoje – Kybartuose. Vėliau šeima kėlėsi į Seredžių, Ariogalą, Birštoną. Seredžiuje gimė jo brolis ir se-

2. A. Landsbergis Jėzuitų gimnazijos auklėtinis, 1930

suo – dvyniai Algimantas ir Gražina. Tėvai norėjo suteikti vaikams geresnį išsilavinimą ir persikėlė į Kauną (tuometinę laikinąją sostinę). Algirdas anksčiau pradėjo domėtis gimtąja kalba. Pirmuoju abėcėlės vadovėliu tapo... laikraštis: „Pustrečių metų amžiaus pradėjau skaityti laikraštį „Lietuvos žinios“. Ateidavo svečių ir prašydavo, kad aš paskaityčiau laikraštį. Iš pat pradžių netikėjo, eidavo lažybu. Bet aš imdavau laikraštį ir skaitydavau. Tada – o triumfo akimirka! o džiaugsme! – aš pradėdavau skaityti. Jų susižavėjimai, jų komplimentai. Saldainiai. Mano pirmieji žiūrovai!“⁴² – rašė A. Landsbergis. Vėliau Algirdas juokaudamas sakė, kad taip prasidėjo jo kelias scenos link. Jis mokėsi Kauno jėzuitų gimnazijoje, čia šešiolikmetis jaunuolis „atrado literatūrą ir sceną“, jau tuomet žinojo, kad „rašys gražias istorijas ir pjeses“. Baigęs gimnaziją įstojo į Vytauto Didžiojo universitetą, studijų (1941–1943) objektu pasirinko lietuvių kalbą ir literatūrą. Rinkinyje saugomas pluoštas įdomių nuotraukų: vaikiškame vėžimėlyje sėdi dešimties mėnesių kūdikėlis; Ariogalos pradinės mokyklos mokinys; atviraširdžiu žvilgsniu užburia Jėzuitų gimnazijos auklėtinis; mąslus ir kūrybingas universiteto studentas. Originalūs dokumentai liudija apie Kauno jėzuitų gimnazijos sėkmingą baigimą;

2 A. Landsbergis. Rankraštis. MLLM.

3. Žurnalisto pažymėjimas, išduotas A. Landsbergiui

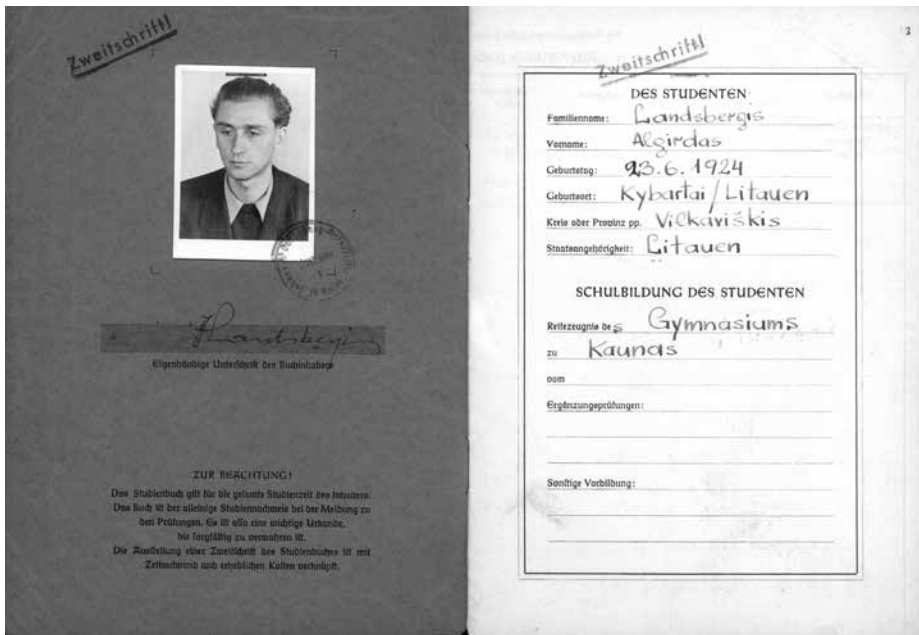
rinkinyje išsaugotos jo Vytauto Didžiojo universiteto studijų knygelė ir studento pažymėjimas (2 il.).

1944-aisiais, artėjant Raudonajai armijai, daugelis lietuvių, tarp jų ir visa Landsbergių šeima, pasitraukė į Vakarus. A. Landsbergis buvo vokiečių paimtas į nelaisvę ir įdarbintas karo aviacijos fabrike. Apie tai liudija jam išduotas frezuotojo-mechaniko pažymėjimas. Pasibaigus karui, jis persikėlė į Vokietijos DP stovyklą, mokytojavo lietuvių gimnazijoje Mattenberge, Kaselyje, bendradarbiavo laikraštyje „Mintis“ (3 il.).

Šiuos faktus iliustruoja jam išduoti mokytojo tarnybos lapas ir žurnalisto pažymėjimas. Jausdamas žinių stygių, jis studijavo Johannesso Guttenbergo universitete Maince. Atsiminimuose rašė: „Jeigu apie tas studijas sukčiau filmą, pirmasis kadras būtų toks: Adamkevičius, broliai Mekai, Šaltmiras, aš, vokiečių maldininkių giesmei aidint slėniu, leidžiamės prie Reino tilto, už kurio – prancūzų okupacinė zona, Mainzo griuvėsiai, nauji prancūziški filmai, atgavintas universitetas. Studijavome prabėgom, nelabai nuosekliai. Jautėme, kad „mūsų universitetai“ – visa naujoji aplinka. Nuodugniau mokiausi anglų kalbos, kurios neteko ragauti daugiakalbėje Kauno jėzuitų gimnazijoje. Vokiečių profesoriai buvo margas būrys: vieni tradiciškai dėstė ir gyveno „žvėriškai rimtai“; kažkurie dar nebuvo atsikratę nacistinės mitologijos; kiti jau ėmė atstatyti krikščioniškąsias arba socialdemokratinės tradicijas, žiūrėjo į ateitį.“⁴³ (4 il.)

Vokietijoje kartu su broliais Jonu ir Adolfu Mekais, Leonu Lėtu leido avangardinį žurnalą „Žvilgsniai“ (išleido tris numerius, nors visur buvo skelbiama, kad išėjo keturi). Šią informaciją sužinojome iš A. Landsbergiui rašyto Žibunto Mikšio

3 Ibid.

4. Johaneso Guttenbergo universiteto Maince studijų knygelė, išduota A. Landsbergiui

5. A. Landsbergis stovi pirmas iš kairės su Vokietijos DP stovyklos krepšinio komanda, 1946. F-108421

laiško. Žurnalui siekta „sujungti“ nusistovėjusį ramų literatūrinį gyvenimą. Naujo meno, naujos formos, modernaus stiliaus paieškos ir atvedė jaunuolius prie avangardinio žurnalo sukūrimo. A. Landsbergis žurnalui „Žvilgsniai“ pateikė ne tik savo originalios kūrybos, vertimų, čia buvo atspausdinti jo, kaip literatūros kritiko, pirmieji rašiniai.

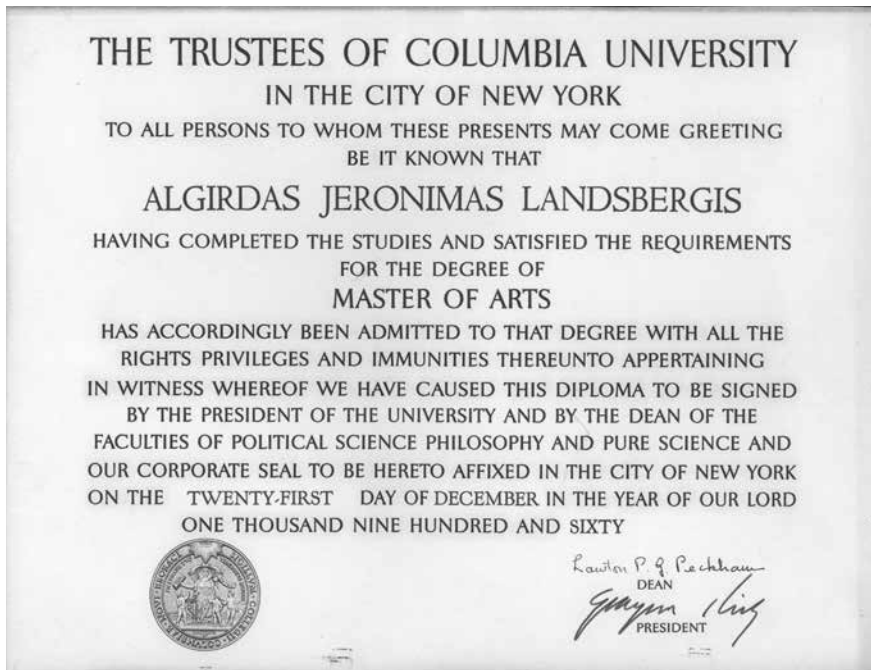
Unikalios nuotraukos iš Vokietijos DP stovyklos kasdienybės – A. Landsbergis dalyvavo krepšinio ir futbolo varžybose, aptarinėjo su broliais Mekais ir L. Lėtu žurnalo parengimo peripetijas (5 il.).

Jaunuolius vienijo meilė literatūrai, teatrui, kinui. A. Landsbergis rašė: „Jausmai buvo labai priešingi. Skundėmės, kiek daug netekome, ir jautėme, kad labai praturtėjome. Kaip karų ir okupacijų išseinti badmiriai, staiga prileisti prie švediško stalo, sotinomės pokarinės Europos karštligiška kultūra,

citatų pilnomis burnomis diskutavome jos „dvasinę krizę“, kreipėme akis į „Naująjį pasaulį“ ir spėlojom ar jis tikrai „naujas“.“⁴

Penkeri metai, praleisti Vokietijoje, padėjo tvirtą pagrindą tolimesniam gyvenimui, sustiprindami siekį išlaikyti lietuvišką kultūrą, tradicijas, lietuvių kalbą. A. Landsbergis rašė: „Viltys greitai grįžti į gimtinę tada jau blėso. Lietuva buvo aklinau uždara, už devynių uždangų. Apie korespondenciją ar susisiekimą telefonu nebuvo galima nė svajoti. Prasiskverbavo žinios apie terorą, dvasinę priešpauą, partizaninį pasipriešinimą. Vokietija, kurioje gyvenome, buvo karo apstulbinta, paralyžiuota, kitos šalys dar nepasiekiamos. Pabėgėlių stovyklose, kaip utopinėse salelėse, kūrėme pasaulėlius, paliktųjų kopijas, kol bus leista išplaukti kitur. Kartais pajusda-

4 Ibid.

6. Kolumbijos universiteto Niujorke Menų magistro diplomai, išduotas A. Landsbergiui

vome, kad toksai gyvenimas tęsiasi be galo. O jau tada, mums nežinant, Amerikoje, Kanadoje, Australijoje mūsų jau laukė žilstelėję ir stambtelėję mūsų ateities kūnai.“⁵

1949 m., gavusi iškvietymus (*afidevitus*), visa Landsbergių šeima laivu persikėlė per Atlantą į Ameriką, apsigyveno Niujorke. A. Landsbergis, kaip ir daugelis išeivių, dirbo fizinį darbą, bet kalbų mokėjimas suteikė galimybę gauti vietą miesto knygyne. Tuo pat metu jis pradėjo studijuoti Bruklino kolegijoje, o vėliau – ir Kolumbijos universitete. Du svarūs dokumentai liudija jo sėkmingą studijų pabaigą – bakalauro ir menų magistro diplomai. Rinkinyje saugoma ir jo magistrinio darbo kopija – „Paulio Claudelio ir Bertoldo Brechto epinės dramos“ (6 il.).

A. Landsbergis Niujorke įsitraukė į darbą „Pavergtųjų tautų seime“, bendravo su rezistentais, gilinosi į partizaninį karą, tyrinėjo diktatorinius režimus. Daugiau nei dvidešimt metų Fairleigh Dickinsono universitete (Naujasis Džersis), kuriame jam buvo suteiktas profesoriaus vardas, skaitė paskaitas mitologijos, teatro, literatūros temomis. Išėjęs į pensiją, įsteigė vieno paskaitininko „skraidantį universitetą“. Rašė paskaitas kultūros ir literatūros, politiniais klausimais, skaitė jas bibliotekose, universitetuose, knygynuose. Apie akademinį darbą byloja darbo pažymėjimai ir daugybė jo parengtų ir skaitytų paskaitų konspektų, o apie „vieno lektoriaus universitetą“ vaizdingai kalba gausybė reklaminių skrajučių, afišų, plakatų. Nuotraukose jis užfiksuotas su savo studentais ir įvairių renginių metu.

5 Ibid.

Kultūrinė, socialinė, visuomeninė ir politinė veikla

A. Landsbergis priklausė Lietuvių rašytojų draugijai (toliau – LRD), buvo įtrauktas į jos valdybą. Rinkinyje gausu nuotraukų su LRD nariais įvairių suvažiavimų metu, kūrybos ir literatūros vakaruose.

Ypatingi A. Landsbergio nuopelnai buvo ir Tarptautinio PEN klubo veikloje. Beveik keturiasdešimt metų jis buvo ne tik veiklus ir aktyvus narys, bet ir 1966–1976 m. Amerikos lietuvių išeivių rašytojų PEN skyriaus pirmininkas, o nuo 1976 m. iki mirties – vicepirmininkas. Atkakliomis jo pastangomis Lietuvos rašytojų sąjunga buvo įtraukta į PEN klubo gretas. A. Landsbergio rinkinyje saugoma PEN klubo leidinys „Newsletter“ (1992, 1995, 1999), PEN suvažiavimų 1987 ir 1988 m. dalyvio kortelės, PEN klubo ženklelis. 1988 m. A. Landsbergis buvo išrinktas vienu iš Noištato komisijos narių, sprendusių, kam skirti šį apdovanojimą. Noištato tarptautinė premija už literatūrą (*Neustadt International Prize for Literature*) – vienas prestižiškiausių pasaulinių apdovanojimų. Ji dažnai lyginama su Nobelio literatūros premija ir vadinama amerikietiškuoju Nobelio prizū. Ją 1969 m. įsteigė Oklahomos universitetas ir leidinys „World Literature Today“. Kaip ir Nobelio premija, ji skiriama ne už konkretų veikalą, bet už nuoseklius darbus literatūros srityje. Ši premija buvo paskirta Česlovui Milošui. A. Landsbergio rinkinyje yra laiško, rašyto Č. Milošui, kopija, lankstinukai apie premijos paskyrimą.

A. Landsbergio darbą PEN klube iliustruoja gausus jo susirašinėjimas su PEN klubo nariais – ra-

šytojais, vertėjais, teatralais. Tai Asta Willmann – estu aktorė ir rašytoja, gyvenanti Išeivijoje, Ruth Speirs – vertėja, gyvenanti Londone, Williamsas Packardas – amerikiečių poetas, dramaturgas ir beletristas, poezijos žurnalo „New York Quarterly“ įkūrėjas ir redaktorius, Clara Gyogucey – Tarptautinio PEN klubo Išeivių rašytojų centro Amerikoje prezidentė, Charlesas Baaras – JAV rašytojas, poetas, Vera Blackwell – Londone gyvenanti vertėja, Jamesas L. Rosenbergas – JAV vertėjas, Donaldas Keenas – japonologas, rašytojas ir vertėjas iš japonų kalbos, Hawthorne’as Danielis – JAV rašytojas; Ahmadas Ebrahimi – iraniečių rašytojas ir daugelis kitų.

PEN klubo suvažiavimai, vykę Europoje, A. Landsbergiui buvo scena kalbėti pasauliui apie pavergtą Lietuvą. Jis parengė gausybę straipsnių politinėmis, istorinėmis, kultūrinėmis temomis, reportažų „Amerikos balso“ ir „Laisvosios Europos“ informacinėms agentūroms. Itin produktyvus buvo pastarojoje. Išlikusi ne tik jo darbo kortelė, bet ir gausybė parengtų pranešimų rankraščių. Iš saugomų rinkinyje juodraščių ir mašinraščių minėtini: „Jungtinių Tautų asamblėjoje apibrėžta Lietuvos poezija“, „PEN kongresas Maskvoje ir Čechenijoje“, „Holokausto aukų Lietuvoje atminimas pagerbtas Niujorke“, „Apie Venclovos poeziją“, „New book documents“, „Gyvosios Deivės“ (apie M. Gimbutienę), „Lietuviai poetai tarptautiniame forume“, „Apie Vasario 16-sios minėjimą“, „Globalizacijos pasaulyje ir Lietuvoje“, „JAV kongresas pamini kovo 11-osios aktą“, „Žalgirio mūšio minėjimas Niujorke“, „Naujos bangos emigrantai“, „Tarptautinis Niujorko kino festivalis“ ir kt. Daug dėmesio skyrė Williamo Shakespeare’o kūriniais, domėjosi rytų kultūra ir politika, ypač jautriai rašė apie antisemitizmo apraiškas. Iš saugomų pasakaitų minėtinos: „100 faces of Hamlet“, „The Soviet Intellectual scene“, „Explosion of Nation Religions“, „I. Meras, M. Zingeris, G. Kanovičius des recetativo and the blue baterfly“, „Venice“ ir kt.

Kitų rašytojų archyvuose, saugomuose MLLM, galima rasti A. Landsbergio laiškų su prašymais parengti vieną ar kitą reportažą. Citata iš laiško, rašyto K. Bradūnui: „Mielas Kazy, <...> Dabar mano eilė prašyti tavo paramos. Kaip, be abejo, žinai, pradėta gimdyti „Radio Liberty“ programa lietuvių kalba. Tai gera naujiena, atsivers dar vienas langelis į Lietuvą. „Radio Liberty“ žmonės kreipėsi į mane, prašydami patarimų ir pagalbos. Aš savo ruožtu stengiausi juos įtikinti, kad programa turėtų pabrėžti kultūrinį ir, ypač, literatūrinį požiūrį. Jie, atrodo, bent dalinai sutiko. Ir čia scenon įžengia ne vienas, ne du, bet trys Bradūnai. Pirmiausia, ar negalėtumei juostelėn įkalbėti – taip gražiai ir sodriai, kaip kalbėjai Kenne-

bunkporte, esminių žodžių apie savo poeziją? O ateity irgi tuo būdu pasisakyt apie svarbius ir tau rūpimus literatūrinius klausimus. <...> Neturėdamas jų dabartinių adresų, į tą patį voką įdedu panašius prašymus Jurgiui ir Elenutei. Jurgis galėtų parašyt-įkalbėt apie ateitininkus studentus, Elenutė apie savo tautosakos darbus ir kt. Jų indėliai labai tiktų planuojamai „Jaunimas kalba su jaunimu“ programai.“⁶

A. Landsbergis buvo daugelio leidinių bendradarbis, redkolegijos narys, atsakingasis redaktorius. Produktivią A. Landsbergio žurnalistinę veiklą atskleidžia jo rašiniai leidiniuose „Literatūros laikai“, „Metmenys“, „Aidai“, „Arena“, „Lituanus“. Po gerokai pasmailinta žurnalistine plunksna vienas po kito gimdavo aktualūs rašiniai literatūros, kultūros, meno klausimais, pasižymėję psichologine įžvalga, logiška seka. Jo plėtojamoms temoms buvo prisodrintos švelnaus humoro, saikingos ironijos.

Angliškai kalbančiam pasauliui apie lietuvių literatūrą A. Landsbergis daugiausia yra pateikęs žinių Oklahomos universiteto literatūros žurnale „Books abroad“. Straipsnius rašė tiek anglų tiek lietuvių kalbomis: politinėmis temomis – „Christian Science Monitor“, filmų klausimais – „Film Culture“, almanache „World Autors“ (1977, apie 100 straipsnių). Buvo vienas iš „Encyclopedia of World Drama“ (1972) redaktorių (parašė apie 50 straipsnių) ir antologijos „Baltic Literature and Lingvistic“ autorius (1973). Bendradarbiaudamas šiuose žurnaluose jis tiesė tiltus, kuriais lietuvių išėivių literatūra pasiekė ne tik Amerikoje gyvenančių, bet ir svetur esančių kitataučių krantus.

Amerikietiškoji visuomenė buvo supažindinta su puikiai parengtomis ir išleistomis poezijos ir tautosakos antologijomis – „The Green Oak“ (1962), „The Green Lingren“ (1964), kurias jis kruopščiai ir preciziškai sudarė, išvertė, parengė spaudai kartu su vertėju Clarku Millsu. Parašė įvadą knygai „The Lithuanian Short Story Fifty Years“ (1977).

Kūrybiniai aspektai

A. Landsbergio biografinio lygmens tekstuose veriasi jo pasaulėjautos ir pasaulėžiūros formavimasis, nusakoma įtakų reikšmė, nulėmusi jo kūrybos raidą: žodžio sodrumą skenavo iš Motinos ir iš Tėvo seserų sekamų pasakų, legendų, istorijų; jėzuitų gimnazijos mokytojai kryptingai klojo mokslo pagrindus, mokė kalbų. Nuo pat vaikystės traukė knygų magija, ypač vertino klasiką, bet, kol nesusipažino su Jurgio Jankaus kūryba, skeptiškai vertino lietuvių literatūrą. Laiške J. Jankui prisipažįsta, kad jo knyga sustiprino

6 Iš A. Landsbergio laiško K. Bradūnui. Rugsėjo 17 d., metai nenurodyti. MLLM.

„pirmąją meilę literatūrai“. „Tada, kai krepšinis buvo svarbiausias dalykas visatoje, aš retkarčiais užsukdavau į savo pusbrolio turtingą biblioteką. Jis mėgdavo pabraukti jam patinkančias vietas knygų pastraipose ir prirašyti pastabų. Man tai tapo vienu iš vertės mastų, ir palaiptu supažindino mane su klasikais. Vieną dieną ten į mano rankas pateko „Egzaminai“. Nors savieji autoriai manęs tada nežavėjo, ši knyga buvo gausiai išvedžiota pieštuku, ir aš susigundžiau. Perskaičius ją, mano nuomonė apie mūsų literatūrą pagerėjo, ir aš nusidrožiau naują pieštuką...“⁷

A. Landsbergis sumaniai naudojo „nudrožtą pieštuką“: rašė eilėraščius ir prozą – juos skelbė „klasės laikraštyje“. Šešiolikmetis jaunuolis „atrado literatūrą ir sceną“, jau tuomet žinojo, kad „rašys gražias istorijas ir pjeses“. „Būdamas septyniolikos metų, Žaliakalnyje, perskaičiau Ibseną ir nutariau, kad mano temperamentas tinka dramų rašymui.“ Vėliau – studijos Vytauto Didžiojo ir Mainco universitetuose. Vokietijoje nustelbė Vakarų Europos literatūra, filosofija, kuria „sotinosi pilnomis burnomis“. A. Landsbergis teigė, kad „gyvenimo universitetai“ formavo rašymo stilių. Vokietijoje imponavo „laisvė ir erdvė“, rašė noveles, kuriose „ieškojo savo braižo ir žanro“. Svetimoje žemėje iškilo „kalbos problema, daugiakalbiškumas. Ir tai natūralu. Lietuvoje lietus lijo, šunys lojo, merginos šypsojosi lietuviškai. Mes buvom įmesti į daugiakalbį, o pabėgėlių stovyklose ir į daugiažargoninį pasaulį, kuriame žodžiai nebeatitiko daiktų, kaip anksčiau Lietuvoje. Tuose ankstyvuose tekstuose matau ir „katakstrofizmo“ užuominas, filmų įtaką. Jau tada ėmiau galvoti apie pjeses, viliojo scena ir jos dialogas“⁸. Lietuvos išeivių rašytojai jau Vokietijoje susipažino su Vakarų kūrėjų romanais. A. Landsbergis, išvykdamas iš Lietuvos, puikiai mokėjo vokiečių, prancūzų, rusų kalbas, o vėliau išmoko ir anglų. Stovyklose įnikęs į knygas, atrado Virginiją Woolf, Williamą Faulknerį ir Gabrielį Garciaį Marquezą, Marcelį Proustą, Jeaną Cocteau, Franzą Kafką. Šie autoriai turėjo įtakos jo pasaulėžiūrai, formavo meninį skonį.

Jo pirmieji kūriniai – novelės bei prozos vaizdeliai – buvo atspausdinti žurnaluose, laikraščiuose, leidinyje „Proza“ (išleista 1949 m. Kaselyje), Lietuvių beletristikos antologijoje „Antroji proza“ (išleista 1951 m. Niujorke). Visos knygos saugomos jo rinkinyje.

A. Landsbergio kūrybinis palikimas spalvingas – trumpos prozos žanre rašytojas pasirodė dviem novelių rinkiniais: „Ilgoji naktis, išleista 1956 m.

7 Iš A. Landsbergio laiško J. Jankui. Richmondas, liepos 6 d. (metai nenurodyti). MLLM.

8 A. Landsbergis. Rankraštis.

7. A. Landsbergis su aktoriais pjesės „Vėjas gluosniuose“ repeticijos metu

Londonė, bei „Muzika įžengiant į neregėtus miestus“, publikuota 1979 m. Čikagoje, ir tais pat metais įvertinta Lietuvių rašytojų draugijos premija. Rašytojas sukūrė pjesių, komedijų, dramų, lietuvių ir anglų kalbomis, kurios išėjo atskiromis knygomis. Svarbesni A. Landsbergio kūriniai parašyti teatrui: pjesė „Stiklinis kamuolys“ (1954), dramatinė poema „Vėjas gluosniuose“ (1958), siurrealistinė komedija „Meilės mokykla“ (1965), vienaveiksmis farsas „Barzda“ (1966), drama „Penki stulpai turgaus aikštėje“ (1966), „Pieci Stabi“ (1967, į latvių k. vertė J. Zarins), „Five Posts in a Market Place“ (1968, anglų k.), vienoje knygoje išleistos dvi pjesės – „Vėjas gluosniuose. Gluosniai vėjuje. Du stebuklingi vaidinimai“ (1973), „The Last Picnik“ (1978), atskira knyga paskelbtos dramos – „Trys dramos: Barzda. Paskutinis piknikas. Sudiev, mano karaliau“ (1980), „Vaikai gintaro rūmuose“ (1985) ir anglų k. – „Children in the Amber Palace“ (1986). Žurnaluose publikuotos pjesės: „Stiklinis kamuolys“ (1954), „Šventasis narvas“ (1977), „Onos veidas“ (1983). Lietuvoje 1992 m. išleista knyga „Kėlionės muzika“, kurioje buvo paskelbtas romanas „Kėlionė“ ir jo paties atrinktos novelės. Pjesė „Penki stulpai turgaus aikštėje“ buvo išversta į septynias kalbas ir vaidinta Čikagoje, Los Angeles, Toronte, Sidnėjuje,

Afrikoje. Pjesės verstos į įvairias kalbas, pastatytos Amerikos, Čekoslovakijos, Afrikos, Kanados, Australijos, Lietuvos teatro scenose ir televizijoje (7 il.).

Rinkinyje saugomos ne tik jo išleistos knygos, bet ir kai kurie kūriniių juodraštiniai variantai, pjesiių apmatai, rankraščiai. Taip pat yra naujai sukurtii kūriniių rankraščiai: „Pianinas Magnoliių gatvėje“, „The magic garden“, „Šv. Antano stebuklas“, „The partisan war behind the Iron Curtain“ ir kt.

Gausus rankraštiniis palikimas byloja, kad tokius darbus galėjo atlikti neeiliniis žmogus, spalvinga, talentinga ir neabejotinai stipri asmenybė.

A. Landsbergis gyvenio literatūra, teatru. Tiek prozoje, tiek dramaturgijoje rašytojas ieškojo naujovių. Išties, rašymas jam buvo puiki priemonė pasakoti pasauliui apie savo gimtąją šalį, jos kalbą, tradicijas, garbingą istoriją. Tačiau ilgainiui su liūdesiu konstatavo: „Amerikoje skaitytojų ratas siaurėja, bet aš nenustoju rašęs, nes galvoju apie jaunimą Lietuvoje, kuris kada nors galės skaityti mūsų knygas.“ Svajonė išsipildė dar jam esant gyvam: sulaukė tos džiaugsmingos valandos, kai jo kūriniai tapo skaitomi, o pjesės vaidinamos ir Lietuvos teatrų scenose: „Penki stulpai turgaus aikštėje“ režisieriaus Vytautas Balsio buvo pastatyta 1989 m. Kauno dramos teatre; „Sudieu, mano karaliau“ – režisieriaus Juozo Ivanausko – 1990 m. Klaipėdos dramos teatre, režisieriaus Artūro Žukausko – 2008 m. Lietuvos radijo teatre; „Vaikai gintaro rūmuose“ – režisieriaus Gyčio Padegimo Klaipėdos universiteto Menų fakulteto Režisūros katedroje 2008 m., to paties režisieriaus 2018 m. Nacionaliniame Kauno dramos teatre – pjesė „Vėjas gluosniuose“.

A. Landsbergis, leisdamas romano „Kelionė“ antrą laidą Lietuvoje, rašė: „Pamačiau, kaip – ypač ankstesniuose tekstuose – buvo pairusi gimtoji kalba, mane supusi pirmuosius dvidešimt metų. Penkerius metus išplūduriauvus vokiečių kalbos ežere, o paskui beveik amžinybę pramirkus amerikiečių žodžių jūroje, teko be atvangos kovoti už kalbą. Ta pastanga išvengti išėiviškos kalbos erozijos, atsitverti nuo svetimų kalbų struktūrų ir pakilti virš ankstyvos vaikystės kaunietiško žargono yra svarbi „Kelionės“ ir novelių gimdymo dalis. Jau seniai supratau, kad mano literatūrinė kalba (lietuviių ar anglų, kuria irgi buvau pradėjęs rašyti) jau niekad nebesruvens taip natūraliai, kaip iš savo kalbinio pasaulio neišrautųjų lietuviių, latvių, amerikiečių ir kt.“ <...> Džiaugiuosi, kad dabar šie puslapiai ir drauge su jais ta pavasario diena sugrįžta į šalį, iš kurios romano pradžioje išvyksta jos pagrindinis veikėjas...“⁹

Straipsnio pagrindiniu tyrimo objektu pasirinkta personalizuota „ego“ dokumentika – A. Landsbergio archyvinis rinkinys. Apibendrinant ištyrinėtas nuotraukas, dokumentus, dienoraščius, atsiminimus, epistoliką ir kt., veriasi rašytojo biografiniis lygmuo, išryškėja asmeniškias ir nepakartojamas požiūris į jį supančią aplinką, kultūrinius, visuomeninius, socialinius veiksniius, išsikristalizuoja savivokos elementai istoriniame kontekste.

Išėivių rašytojų kultūrinis palikimas yra neatšiejama Lietuvos istorinio paveldo dalis, kurią privalome išsaugoti ateities kartoms.

Šaltinių ir literatūros sąrašas

Algirdo Jeronimo Landsbergio archyvinis rinkinys, MLLM.

Iš A. Landsbergio laiško J. Jankui. Richmondas, liepos 6 d. [metai nenurodyti]. MLLM.

Iš A. Landsbergio laiško K. Bradūnui. Rugsėjo 17 d. [metai nenurodyti]. MLLM.

A. Landsbergio rankraštiniiai užrašai, atsiminimai, biografiniio lygmens tekstai. MLLM.

Landsbergis, Algirdas. Autoriaus žodis. In *Kelionė*. Vilnius, 1992. MLLM.

Paplauskienė, Virginija. *Archyvai. Kelionė į Algirdo Landsbergio kelionę*. Kaunas, 2014.

Bibliotechca Lituania IV. Privačioji raštija ir egodokumentiniis paveldas. Sud. Arvydas Pacevičius. Vilnius, 2017.

9 A. Landsbergis. *Kelionė*. Vilnius, 1992 m. Autoriaus žodis. MLLM.

THE LIFE JOURNEY OF ALGIRDAS LANDSBERGIS. ARCHIVES

Dr. Virginija Babonaitė-Paplauskienė
Maironis Lithuanian Literature Museum

The article discusses the archival collection of the emigrant writer, playwright, literary critic, translator, editor, professor Algirdas Landsbergis (1924–2004). This collection is stored at Maironis Lithuanian Literature Museum. By means of egodocuments, the writer's life and creative path, which stretched from Lithuania through Germany to the USA, have been investigated.

The year of 2019 marks A. Landsbergis' significant anniversary: on June 23, he would have turned 95. An emigrant writer, playwright, literary critic, radio reporter for informational agencies "Free Europe" and "Voice of America", public and cultural figure, editor and collaborator of various publications, professor Algirdas Landsbergis is an exceptional personality. He was the first Lithuanian admitted to the international PEN organization in 1963, he was the first chairman of the Lithuanian section of emigrants and was its vice-chairman until his death. Thanks to the special efforts of A. Landsbergis, the writer Romualdas Lankauskas and the art and literature researcher Stasys Goštautas, the Lithuanian Writers' Union was admitted to the PEN club in 1989.

A. Landsbergis entered into the history of Lithuanian literature as the author of the first modern novel of the post-war Lithuanian literature "Kelionė/Journey" (1954), two novella books "Ilgoji naktis/Long Night" (1956), and "Muzika įžengiant į neregėtus miestus/Music while Entering into the Unseen Cities" (1979). His favourite genre was drama, the stage world was attractive for him as well. He cared to update the theatrical language and dramatic expression of Lithuanian drama. He created his own theatre, where he elevated the aesthetic value of the work above patriotic, ideological attitudes. A. Landsbergis' play "Penki stulpai turgaus aikštėje/Five Pillars in the Market Square" received controversial assessment: in exile, ardent "patrons of the homeland" called him a communist, and in the Soviet Union he was accused of distorting historical truth. The drama "Penki stulpai turgaus aikštėje" was staged in drama theatres of Broadway, Chicago, Toronto, and Kaunas. In 1961,

this drama was staged in Chicago Community Theatre, shown on Chicago television. The play "Vėjas gluosniuose/Wind in the Willows" was successfully performed in Melbourne (Australia) during the "Lithuanian Days"; the play "Idioto pasaka/The Idiot's Tale" was staged in Lithuanian and Slovenian theatres.

Landsbergis laid the foundations of his life with Christian values that were rooted in the family, the Jesuit gymnasium and Vytautas Magnus University. In his memoirs he wrote that "in Lithuania, the coordinates of life and style were drawn". Early realizing that the two sides of existence – the tragic and the comic – merge everywhere, he learned to "play life". In difficult situations, he sought a peaceful and positive solution. After choosing the angel Gabriel as his guardian, he painted his playful figure in manuscripts, letters, and postcards.

Writing for him was a great way to tell the world about his native country, its language, traditions, and honourable history. He considered exile, bilingualism, and multicultural perspective as the God's special gift. A. Landsbergis stated: "Much of my literary endeavour has been the struggle for language and languages. This has changed my writings. Language, life between languages, different languages, different worlds have become a very important topic". Archival material highlights the creator's biographical, social, cultural, and creative levels. A. Landsbergis' personality becomes a kind of metaphor for presenting a whole generation of Lithuanian emigrants.

The personalized "ego" documentary – A. Landsbergis' archival collection – was chosen as the main research object of the paper. Summarizing photos, documents, diaries, memoirs, epistolics, etc. the writer's biographical level is revealed; a personal and unique attitude towards the surrounding environment, cultural, public and social factors is highlighted; the elements of self-awareness are revealed in a historical context.

The cultural heritage of emigrant writers is an integral part of Lithuania's historical heritage, which we have to preserve for future generations.

TEATRO NOVATORIUS GIEDRIUS MACKEVIČIUS PASAULIO KULTŪROS ISTORIJOJE. IR LIETUVOJE

Liucija Armonaitė

Lietuvos teatro, muzikos ir kino muziejus,
Vilniaus g. 41, Vilnius
liucija.armonaite@gmail.com

Anotacija

Straipsnyje siekiama remiantis faktologine medžiaga pristatyti režisieriaus, dramaturgo, pedagogo, aktorius Giedriaus Mackevičiaus (1945–2008) kūrybą ir jo likimą paveikusį sudėtingą XX a. antros pusės istorinį laikotarpį. Kalbama apie Modrio Tenisono suburtą legendinę pantomimos trupę (1966–1972), mimų likimą paveikusį Romo Kalantos susideginimą. Apžvelgiama G. Mackevičiaus kūryba jo įkurtame Maskvos plastinės dramos teatre, atnešusi jam pasaulinį pripažinimą ir teatro novatoriaus šlovę. Pasakojama apie G. Mackevičiaus ir jo kūrybos grąžinimą į Lietuvos kultūros lauką.

Raktiniai žodžiai

Giedrius Mackevičius, Modris Tenisonas, pantomimos trupė, Maskvos plastinės dramos teatras

Žinomas nežinomas kūrėjas

1997 m. solidžioje XX a. Pasaulinėje modernaus scenos meno enciklopedijoje paminėtas vienintelis lietuvis – režisierius, choreografas, aktorius, dramaturgas, pedagogas Giedrius Mackevičius (1945–2008); išsamiai pristatytas jo, Grybėnų kaime (Ignalinos r.) gimusio menininko, gyvenimas ir kūryba, praturtinusi pasaulinio teatro raiškos galimybes¹. Jo novatoriškas nuopelnas – naujo žanro – plastinės dramos spektaklio – sukūrimas. Tai dramatiškų išgyvenimų, ribinių žmogaus egzistencinių situacijų raiška, pateikta ne žodžiu, o judesiu, plastika, artima pantomimai, baletui. Tačiau ir savita – išsiskirianti judesių psichologine motyvacija, dramaturgine pasakojimo eiga. Labai taikliai lietuvių apibūdina teatro istorikas dr. Anatolijus Prochorovas, iš arti stebėjęs G. Mackevičiaus spektaklių kūrimą, jo įsteigto Maskvos plastinės dramos teatro pripažinimą ir pasaulinę šlovę: „Giedrius Mackevičius – ne Lietuvos, ne Rusijos, net ne Europos lygio menininkas. Tai pasaulinio lygmens XX a. režisierius. Jo kūryba – avangardinis proveržis į teatro ateitį.“²

1 Lista, Giovanni. *La scene moderne*. Paris, 1997, p. 680, 681.

2 *Giedrius Mackevičius (1945–2008) ir jo Teatras*. Sud. Liucija Armonaitė. Vilnius, 2018, p. 6.

Nors G. Mackevičiaus įkurtas teatras baigė savo veiklą, o kūrėjas 2008-aisiais iškeliavo Anapilin, mūsų tautiečio spektakliai iki šiol žinomi ir vertinami. Rusijoje apie jį išleista knyga³, jo kūrybai skiriami straipsniai ir disertacijos: Jelenos Juškovos „XX a. Rusijos plastinis teatras“⁴, Marijanos Jačmeniovos „Giedriaus Mackevičiaus plastinės dramos poetika“⁵, Anos Konstantinovos „Plastinės dramos fenomenas Giedriaus Mackevičiaus kūryboje“⁶.

O Lietuvoje? Ką žinome apie teatro novatorių G. Mackevičių? 2015-aisiais, kai ėmiau domėtis menininko kūrybos palikimu, pavyko rasti tik kelias publikacijas – straipsnį „Visuotinėje lietuvių enciklopedijoje“⁷ ir... tris apžvalginius rašinius, pasirodžiusius periodikoje; du iš jų – po G. Mackevičiaus mirties...⁸

Istorinių lūžių fone

Impulsas, pastūmėjęs analizuoti G. Mackevičiaus kūrybą, grąžinti mūsų menininką į Lietuvos kultūros lauką, kilo 2015 m. vasarą, per komandiruotę į Rusiją, Sankt Peterburgą. Tąkart netikėtai į rankas pateko Anos Konstantinovos disertacijos „Plastinės dramos fenomenas Giedriaus Mackevičiaus kūryboje“⁹ autoreferatas. Nežinau, kaip pasielgtų kitas šalies kultūrininkas ar muziejininkas, bet aš į

3 Мацкявичюс, Гедрюс. *Преодоление*. Москва, 2010.

4 Юшкова, Елена. *Пластический театр XX века в России*, Ярославль, 2004.

5 Ячменёва, Марианна. *Поэтика театра пластической драмы Гедрюса Мацкявичюса*. Москва, 2012.

6 Константинова, Анна. *Феномен пластической драмы в творчестве Гедрюса Мацкявичюса*. Санкт-Петербург, 2013.

7 Giedrius Mackevičius. In *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, t. XIII. Vilnius, 2008, p. 743.

8 Rėgalaitė, Oresta. Meilė – tai mirties alternatyva. *Diena*, 1994 12 17; Oginskaitė, Rūta. Likimas nesi-gailėjo plastikos meistro. *Lietuvos rytas*, 2008 01 16; Storyk, Nijolė. Amžinasis smuikininkas G. Mackevičius. *Lietuvos žinios*, 2008 01 28.

9 Константинова, Анна. *Феномен пластической драмы в творчестве Гедрюса Мацкявичюса*. Санкт-Петербург, 2013.

1. G. Mackevičius. Dūkštas, 1958. LTMKM archyvas

Lietuvą grįžau ne tik su rusų teatrologės disertacijos santrauka, bet ir su mokslinio darbo kopija. Tai buvo pirmieji Lietuvos teatro, muzikos ir kino muziejaus (toliau – LTMKM) Giedriaus Mackevičiaus rinkinio eksponatai. Šiandien, komplektuojant G. Mackevičiaus rinkinį, svarbu ne tik kaupti, analizuoti ir pristatyti Lietuvos visuomenei užsienyje sukurtus lietuvių teatro šedevrus, bet ir atskleisti G. Mackevičių lietuviškoje terpėje. Aplinkoje, kuri jį formavo kaip asmenybę, menininką, įkvėpė didiesiems, pasaulį sukrėtusiems spektaklių šedevrams.

Giedrius Mackevičius gimė 1945 m. gegužės 18 d. Aukštaitijoje, Grybėnų kaime. Giedriaus Mama – Emilija Mackevičienė (Keinytė), Grybėnų pradinės, vėliau – septynmetės mokyklų mokytoja. Jai, vienai iš aštuonių eiguolio Jono Keinos vaikų, teko globoti ir į mokslus leisti jauniausiąją seserį Stasę, kai 1940 m. tėvus su seserimis ir broliais ištrėmė į Kazachstaną. Vėliau prie visų pokario sunkumų pridedėjo nesutarimai šeimoje. 1945-ųjų pradžioje Emilija paliko vyrą, – išėjo su trejų metų dukra Gražina ir dar negimusiu Giedriumi... O kai berniukas gimė, Emilija, rizikuodama savo darbu mokykloje, slapta pakrikštijo sūnų Gedžiūnėlių kaimo bažnytelėje.

Kai Giedriui buvo dveji, jam ant kojos atsivėrė gili žaizda. Vaikui diagnozavo osteomielitą ir pasakė, kad reikia kuo greičiau amputuoti koją, kitaip jis mirs... Tačiau E. Mackevičienė nepalūžo, – moteris

karštligiškai ieškojo išeities, menkiausios galimybės įveikti sūnaus ligą. Ir jai pavyko! Gražina Mackevičiūtė-Rėgaliene įsitikinusi, kad Giedrius pagijo tik todėl, kad Mama gavo antibiotikų. Tačiau liko neįmename paslaptis, kur, už kokius pinigus moteris, viena auginanti du vaikus, 1948 m. sugebėjo sūnui gauti tuomet sunkiai prieinamų vaistų¹⁰ (1 il.).

Giedrius buvo penktokas, kai Mackevičiai apsigyveno Dūkšte. 1961 m. jis, aktyvus saviveiklininkas, pirmūnas baigė Dūkšto vidurinę mokyklą, įstojo į Vilniaus universitetą, naują, perspektyvią biochemijos specialybę. Iškart atėjo į universiteto Dainų ir šokių ansamblį (meno vadovas Algimantas Balčiūnas, baletmeisterė dr. Elena Morkūnienė). Šokėjams buvo keliami dideli reikalavimai – jie lankė privalomą klasikinio šokio trenąžą, kurį vedė Lietuvos operos ir baletų teatro solistas Raimondas Minderis. Studentai buvo talentingi, – po kelerių metų, statant filmą pagal Eduardo Balsio baletą „Eglė žalčių karalienė“, ansamblicius pakvietė šokti masinėse scenose.

Giedrius buvo ne tik puikus šokėjas, skaitovas, dainininkas. Garsėjo kaip pokštininkas. Tai dėl studentiško juoko net trisdešimt geriausių ansamblio artistų, neišleido į gastroles po Viduržemio jūrą... „Gal užkliuvome komunalinio butuko Suvalkų gatvėje kaimynams, kur Giedrius gyveno su seserimi ir kur po repeticijų triukšmingai sugužėdavome. Daug dainuodavome. Ypač mėgdavome plėšti: „Sėk, sesute, žalią rūtą, kad Lietuva laisva būtų / Sėk, sesute, ir gvazdiką, kad nebūtų bolševikų!“¹¹, – pasakoja ansamblietė dr. Ramunė Dikčiūtė.

Į Giedrių, ansamblio solistą, daug vilčių teikiančią jauną mokslininką, dėmesį atkreipė Aurelija Ragauskaitė, tik įsteigto Valstybinio jaunimo teatro vadovė. Pakvietė dirbti teatre. Po pusmečio į teatrą atėjo latvis Modris Tenisonas. Jis teatre įsteigė pirmąją Lietuvoje, šiandien jau legendinę, pantomimos trupę. 1967 m. balandžio 9 d. Vilniuje, Profsajungų kultūros rūmuose, parodytas pirmasis spektaklis „Ecce Homo“ sulaukė didžiulio dėmesio ir neįtikėtinai palankaus įvertinimo. Spektaklio sėkmė lėmė Giedriaus sprendimą palikti mokslą ir pasirinkti teatrą: biochemikas tapo mimu.

Nepaisant pantomimos trupės sėkmės, Jaunimo teatre gilėjo trintis tarp mimų ir aktorių; M. Tenisono ir jo žmonių nepajėgė apginti net teatro vadovė

10 Armonaitė, Liucija. Interviu su Rėgaliene (Mackevičiūtė) Gražina, Vilnius, 2018. In *Giedrius Mackevičius (1945–2008) ir jo Teatras*. Sud. Liucija Armonaitė. Vilnius, 2018, p. 13.

11 Dr. Ramunė Dikčiūtė, Dr. Žydrė Stanaitienė (Dučinskaitė). Spindulinga Giedriaus jaunystė. In *Giedrius Mackevičius (1945–2008) ir jo Teatras*. Sud. Liucija Armonaitė. Vilnius, 2018, p. 185.

2. Pantomimos trupė. Pirmoje eilėje (iš kairės): E. Savickis, E. Savukynaitė, J. Mikšytė, Z. Banevičius; antroje eilėje (iš kairės): G. Mackevičius, V. Petruškevičius, M. Tenisonas, V. Martynovas. Kaunas, 1970. LTMKM archyvas

A. Ragauskaitė. 1967 m. vasarą Kultūros ministerija perkėlė trupę į Kauno dramos teatrą, kuriam tuo metu ėmė vadovauti jaunas režisierius Jonas Jurašas.

1968–1972 m. – Kauno dramos teatro pakilimo laikotarpis. Tai buvo vyriausiojo režisieriaus J. Jurašo, pradėjusio dirbti pagal naujus kūrybos ir etikos principus, metai. Toli sklido garsas ir apie teatre kūrusią pantomimos trupę.

1968-ųjų gruodį įvyko J. Jurašo režisuotos Kazio Sajos „Mamutų medžioklės“ premjera. „Žiūrovai nesunkiai įskaitė teatro siūlomą simbolių bei alegorijų raštą ir suprato, kas yra tas ketvertas maskaradiniais kostiumais apvilktų ir beviltiškai šventės – tų žadėtų šviečiančių komunizmo viršūnių, gerovės, laisvės nuo įsipareigojimų sau ir visiems – ieškančių personažų. Tai buvo vadinamoji „tarybinė liaudis“, jos atstovai. Beje, recenzuoti spektaklio beveik niekas neišdrįso“¹².

„Mamutų medžioklė“ – labai aštri, išskirtinė pjesė, – sako J. Jurašas. – Į spektaklį pakvietėme mimus ir sukūrėme unikalų spektaklį; niekas tokių dalykų nedarė... Kaskart po spektaklio, uždangai nusileidžiant, galvodavau, ar mus jau dabar, tiesiai nuo scenos „sudės“ į vežimus, ar dar palaikys?.. Juk

per kiekvieną spektaklį salėje jiems skirtose nuolatines vietose sėdėdavo du žmonės iš KGB ir viską užsirašinėjo...“¹³

M. Tenisonas, daug dirbęs su aktoriais, skatino ir savarankišką mimų kūrybą, pritarė G. Mackevičiui, 1970 m. Kauno profsąjungų kultūros rūmuose pradėjusiam vadovauti Literatūriniam teatrui. Saviveiklininkai pagal lietuvių ir užsienio poetų eiles pastatė „Vainiką“ (1971), pagal Juditos Vaičiūnaitės pjesę – „Apsiaustį“ (1972).

1970 m. rugpjūtį Kultūros ministerija pantomimos trupę perkėlė į Kauno muzikinį teatrą. Čia jie rodė visus savo spektaklius: „Ecce Homo“ (1967), „Sapnų sapnai“ (1968), „Saugokit peteliškę!“ (1969), „XX amžiaus capriccio“ (1970), „Koliažas“ (1971). Nors mimai garsėjo kaip pirmojo Baltijos šalių festivalio Rygoje laureatai (1967), dažnai vykdavo į gastroles, iš kurių atveždavo nemažas pinigų sumas teatrui, įtampa Muzikiniame didėjo. Jauni, gražūs ir talentingi aktoriai labai erzino kultūros valdininkus (2 il.).

1972 m. gegužės 14 d., sekmadienį, Muzikinio teatro sodelyje protestuodamas prieš sovietinį režimą apsipylė benzinu ir susidegino Romas Kalanta. Tuo metu mimai vaidino vaikiškame spektaklyje – Ramutės Skučaitės „Mergytė ieško pasakos“.

12 Girdzijauskaitė, Audronė. Jono Jurašo karštas penkmetis Kauno dramoje [interaktyvus], 2006 11 10, [žiūrėta 2018 04 11]. Prieiga per internetą: <http://mokslozurnalai.lmaleidykla.lt/publ/1392-1002/2006/4/Men_016_023.pdf>.

13 Armonaitė, Liucija. Interviu su Jurašu Jonu, Vilnius, 2018. In *Giedrius Mackevičius (1945–2008) ir jo Teatras*. Sud. Liucija Armonaitė. Vilnius, 2018, p. 46, 48.

Gegužės 14–15 d. naktį, ore tvyrant R. Kalantos poelgio įtampai, M. Tenisonas ir G. Mackevičius, padedant žurnalistei Ramutei Vaitiekūnaitei, parašė laišką kultūros ministrui Lionginui Šepečiui apie komplikuoatą pantomimos aktorių padėtį Muzikiniame teatre. Tekste buvo išsakyti ir nereikšmingi dalykai (neplautos grindys, nevedintos repeticijų patalpos), ir rimtos pretenzijos (neskiriamos patalpos repeticijoms, sąjunginių renginių žlugdymas). Pantomimos trupė iš ministro tikėjosi supratimo ir pagalbos. „Atsakymo nesulaukėme. Bet labai greitai supratome, kad R. Kalantos įvykio kontekste mūsų prašymas buvo įvertintas kaip neva turintis politinę potekstę. O juk mes prašėme tik daugiau kūrybinės laisvės ir geresnių darbo sąlygų...“, – prisimena M. Tenisonas¹⁴.

R. Kalantos poelgis sudrebino valdžios funkcionierių tvirtovę. Jie ėmėsi represijų prieš jaunimo muzikos grupes, sustabdė pantomimos trupės veiklą. Mimus vieną po kito atleido iš darbo.

Giedrius, diplomuotas biochemikas, nusprendė mokytis teatro režisūros, – studijuoti Maskvoje, Valstybiniame teatro meno institute (GITIS), kur tais metais režisierių kursą rinko garsioji pedagogė, Michailo Čechovo ir Konstantino Stanislavskio mokinė profesorė Marija Knebel¹⁵.

G. Mackevičius kreipėsi į Kultūros ministeriją, prašydamas, jam, „respublikos kadru“, skirti siuntimą studijoms Maskvoje. Toks siuntimas dažniausiai palengvindavo stojamuosius, į kuriuos suplūsdavo daugybė jaunimo iš visos Sovietų Sąjungos, būdavo garantas, kad baigęs studijas jaunas specialistas grįš į gimtinę. Tačiau G. Mackevičius siuntimo negavo; jam buvo pareikšta, kad jis nepatikimas, nes matė, kaip Kaune susidegino žmogus... Tikrai buvo netoliese, bet būdamas scenoje ar grimo kambaryje, tų įvykių niekaip negalėjo matyti.

Funkcionieriai nepaveikė G. Mackevičiaus ryžto tapti teatro režisieriumi. 1972 m. jis išvyko į Maskvą, įstojo į vienintelę to meto pasaulinio lygio Sovietų Sąjungos aukštąją teatro meno mokyklą.

Pripažinimas

Giedrių, pirmo kurso studentą, Maskvos pantomimos entuziastai pakvietė vadovauti pantomimos būreliui. 1973 m. trupė pradėjo repetuoti I. Kurčiatovo atominės energijos instituto kultūros namuose, jiems buvo suteiktas saviveiklinės pantomimos studijos statusas. Pirmasis kolektyvo spektaklis – Alek-

sandro Bloko „Balaganėlis“¹⁶. Tai vienaveiksmis vaidinimas, todėl Giedrius sukūrė dar vieną septynių pantomimos etiudų dalį, ją pavadino „Studija“. Vienas išpūdingiausių etiudų – „Gotikos bažnyčia“. Repetuojuant buvo daug kalbama apie konkretų pastatą – Šv. Onos bažnyčią Vilniuje. Daugelis studijos mimų buvo matę šį gotikos šedevrą, asmeninė patirtis labai padėjo kuriant etiudą.

Po metų – 1975-aisiais – saviveiklininkai sukūrė vieną ryškiausių savo spektaklių. „Nugalėjimas“, pasakojantis apie garsųjį Renesanso epochos skulptorių, dailininką, architektą Mikelandželą (Michelangelo Buonarroti, 1476–1564), tapo įvykiu, o studentas G. Mackevičius – teatrinio pasaulio atradimu. Apie spektaklį ir jo autorių ėmė rašyti spauda, plastinės dramos kūrinys ilgiems metams tapo išskirtinio kritikų, teatrologų dėmesio objektu (3 il.).

Tačiau G. Mackevičius, užuot pasinaudojęs jį užgriuvusiu pripažinimu ir už šį spektaklį gavęs kursinio darbo įskaitą, išvažiavo į... Klaipėdos dra-

3. Scena iš G. Mackevičiaus spektaklio „Nugalėjimas“, 1975. LTMKM archyvas

14 Tenisonas, Modris. Šešeri mūsų trupės gyvavimo metai. In *Giedrius Mackevičius (1945–2008) ir jo Teatras*. Sud. Liucija Armonaitė. Vilnius, 2018, p. 191.

15 Marija Knebel. In *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, t. X. 2006, p. 299, 300.

16 Блок, Александр. *Балаганчик*. Петроград, 1906 [interaktyvus], [žiūrėta 2018 03 10]. Prieiga per internetą: <<http://blok.lit-info.ru/blok/piesy/balagan-chik.htm>>.

4. Scena iš G. Mackevičiaus spektaklio „Choakino Murjetos žvaigždė ir mirtis“, 1976. A. Krisanio nuotr. LTMKM archyvas

mos teatrą. Čia sukūrė savo kursinį spektaklį pagal Michailo Roščino pjesę „Vyras ir žmona ieško buto“.

Po metų, 1976-aisiais, Maskvos teatralai, pamatę naują lietuvių spektaklį „Choakino Murjetos žvaigždė ir mirtis“ (pagal P. Nerudos kūrinį), dar garsiau užė iš susižavėjimo. Juk pagal Pablo Nerudos poemą garsusis Markas Zacharovas beveik tuo pačiu metu pristatė roko operą populiariajame teatre „Lenkom“ (4 il.).

Susidomėjimas G. Mackevičiaus spektakliu buvo toks didelis, kad trupė vienam vakarui buvo įleista į didžiausio Maskvos kino teatro „Rosija“ salę. Visa Maskvos valdžios „grietinėle“ kartu su bohemos „žvaigždėmis“ išsirikiavo eilėje, kad pamatytų garsiausią Maskvos spektaklį. O Giedrius... vėl atvažiavo į Klaipėdą; čia pastatė savo diplominį spektaklį „Henrikas IV“. Jaunas kūrėjas norėjo dirbti Klaipėdoje, tikėjosi, kad jį priims į laisvą režisieriaus etatą, tačiau kvietimo nesulaukė.

1977 m. G. Mackevičius pakvietė į spektaklio „Pūga“, sukurto pagal Aleksandro Bloko dramą „Balaganėlis“ ir poemą „Dvylika“, premjerą. „Pūga“ kritikų vertinama kaip paskutinis trilogijos („Nugalėjimas“, „Choakino Murjetos žvaigždė ir mirtis“, „Pūga“) kūrinys, iškėlęs kovos, nugalėjimo temą, traktuojamą kaip bekompromisio žmogaus moralės ir kūrybos imperatyvas, pasireiškiantis įvairiais aspektais ir aplinkybėmis.

1978 m. G. Mackevičiaus vadovaujamam saviveikliniam kolektyvui suteikiamas profesionalaus teatro statusas; jie – Maskvos srities filharmonijos trupė. Prasidėjo nesibaigiančios gastrolės. O tarp jų – sukurti nauji spektakliai: „Metų laikai“ (pagal

H. Ch. Anderseno pasakas), „Aukso vilnos spindesys“ (antikos mitologijos motyvais), „Raudonas žirgas“ (XIX a. pabaigos–XX a. pradžios modernistinės dailės motyvais), „Geltonas garsas“ (pagal dailininko V. Kandinskio scenarijų, A. Schnittke'ės muziką), „Ilga kaip šimtmečiai diena“ (pagal Č. Aitmatovą), „Sodas“ (pagal A. Rekašiaus muziką, S. Krasausko graviūras), spektaklis pagal V. Šekspyro sonetus, „Labirintai“ (pagal A. Schnittke'ės muziką), kt.

Giedrius ir kompozitoriaus Alfredo Schnittke'ės¹⁷ kūrybinis bendradarbiavimas vertas platesnio pristatymo. A. Schnittke'ė pasiūlė tai, ko neįmanoma atsisakyti – sukurti spektaklį pagal jo muziką ir dailininko abstrakcionisto Vasilijaus Kandinskio libretą, planuotą įgyvendinti dar 1914 m., prieš Pirmąjį pasaulinį karą.

„Geltono garso“ premjera, įvykusi P. Čaikovskio koncertų salėje 1984 m. sausį, sulaukė triumfo. Ir ne tik. Spektaklį panorą pamatyti amerikiečiai, 1987 m. surengę JAV ir SSRS kultūros festivalį. O pamatę, lygino su kitais bandymais (tokių buvo net trys!) sukurti scenos kūrinį pagal V. Kandinskio libretą. G. Mackevičiaus pastatymas – iki šiol geriausias.

Po „Geltono garso“ G. Mackevičiaus ir A. Schnittke'ės bendradarbiavimas tęsėsi. 1988 m. jie su baletu legenda Vladimiru Vasiljevu sukūrė specta-

17 Alfred, Schnittke (1934–1998) rusų ir vokiečių kompozitorius. Europos meno akademijų (Berlyno, Miuncheno, Hamburgo, Stokholmo, Londono) garbės narys. Dar gyvendamas SSRS, išsiskyrė kaip avangardinės muzikos kūrėjas; to netoleravo sovietinė valdžia. Nuo 1991 m. gyveno Hamburge. Prieiga per internetą: <https://en.wikipedia.org/wiki/Alfred_Schnittke>.

klį „Labirintai“. 1990 m. šis spektaklis pastatytas Sofijoje (Bulgarija), 1992 m. – Jekaterinburge (Rusija). G. Mackevičius dirbo su A. Schnittke’u ir kurdamas baletą „Ydų slenkstis“: Sofijoje (1989), bei Jekaterinburge (1992).

Šie ir kiti G. Mackevičiaus pastatymai, jo gyvenimas ir kūryba aprašyta Paryžiuje išleistoje prestižinėje XX a. modernaus meno kūrėjų enciklopedijoje, kur žymus pasaulio teatrologas, filosofas ir kultūrologas Giovanni’is Lista G. Mackevičių pristato kaip režisierių iš Lietuvos, Grybėnų kaimo, įvardija kaip teatro novatorių, sukūrusį naujo žanro – plastinės dramos – spektaklį¹⁸.

Maskvos plastinės dramos teatras sėkmingai veikė šešiolika metų. Į trupę atėjo jauni aktoriai. Tai buvo žmonės, jau kitaip suprantantys tarnystę menui. Pasikeitė ir visuomenės gyvenimas: ėmė byrėti Sovietų Sąjunga, menas nuėjo į antrą planą, vietą užleisdamas išskaičiavimui, pinigų kultui. G. Mackevičius paliko savo teatrą.

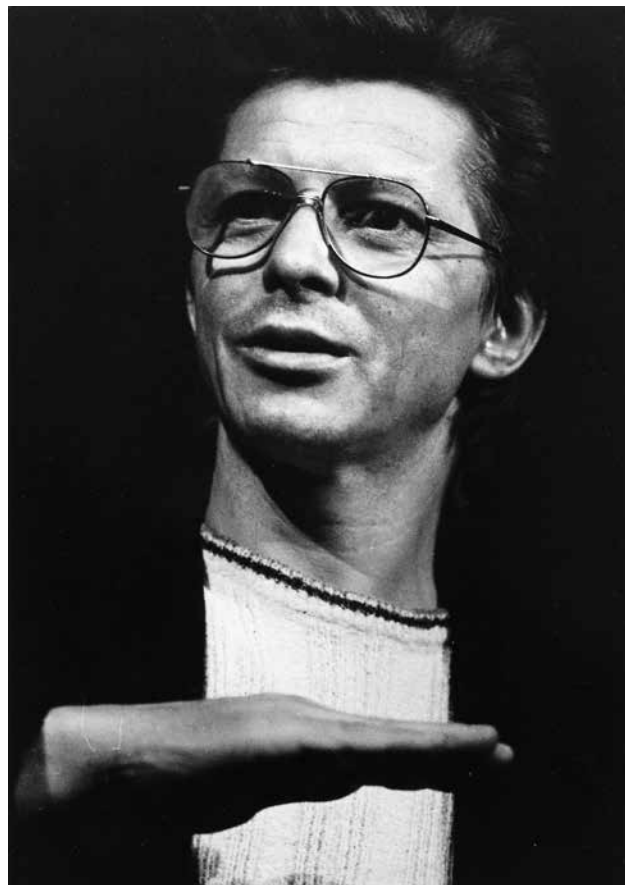
Sudužusios viltys

Kūrėjas karštai pritarė Lietuvos Respublikos Nepriklausomybės atkūrimui. Jis norėjo būti naudingas savo šaliai. Todėl 1991 m. vėl atėjo į Kultūros ministeriją. Šįkart – su pasiūlymu Lietuvos valstybinėje konservatorijoje (dabar – Lietuvos muzikos ir teatro akademija) rengti studentus pagal savo, GITIS’e dešimt metų praktikuotą, dėstymo metodiką, vėliau įsilieti į kurį nors šalies teatrą. Tačiau G. Mackevičius, jau pasauliniu mastu pripažintas kūrėjas, vėl sulaukė neigiamo atsakymo. Nes, pasak valdininko, Lietuvoje ir savų specialistų pakanka... Giedrius grįžo į Maskvą. 1993 m. buvo įkurtas Maskvos Giedriaus Mackevičiaus teatras „Oktaedras“ (5 il.).

Šiame teatre jis pastatė spektaklį-baletą „Giesmių giesmė“, sukurtą Biblijos motyvais. Anot kritiko Gerardo Kimeklio, G. Mackevičius – pirmasis režisierius pasaulyje, kuris išdrįso scenoje atkurti biblinį „Giesmių giesmės“ siužetą. 1994 m. įvyko baletu „Spalvų liūdesys“, pastatyto pagal V. Kandinskio spalvų teoriją, premjera, 1995 m. – baletu „Ir sudužo veidrodis... (Aisedora)“ premjera. Spektaklį apie garsiąją šokėją ir jos susitikimą su poetu Sergejumi Jeseninu parėmė stambi JAV telekomunikacijų bendrovė. Iš daugybės paraiškų buvo finansuotas tik G. Mackevičiaus spektaklis ir Luvro projektas.

Tačiau teatro kritikų dėmesį jau traukė naujos modernaus šokio trupės, nauji vardai. G. Mackevičius, niekaip nerandantis patikimų teatro rėmėjų, nesulaukęs valstybinių institucijų dėmesio ir paramos,

18 Lista, Giovanni. *La scene moderne*, Paris, 1997, p. 680, 681.

5. G. Mackevičius *repeticijoje*. Apie 1995 m.
A. Krisanio nuotr. LTMKM archyvas

šokiruotas teatro direktoriaus įvykdytos vagystės, pranešė, kad 2003 m. spalio 15 d. „Oktaedras“ nutraukia veiklą.

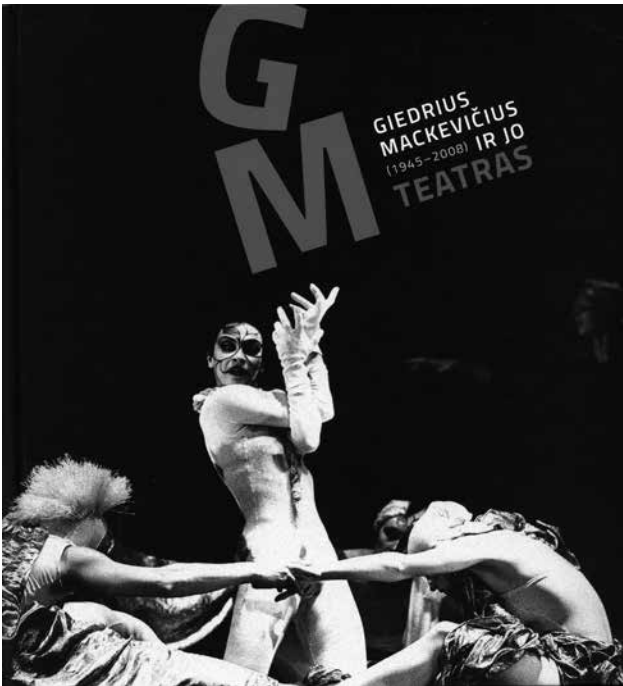
Lietuviai statė spektaklius ir kituose Maskvos teatruose, Rusijos miestuose, Bulgarijoje. Paskutinis spektaklis teatro scenoje – Ernsto Theodoro Amadeuso Hoffmano pasaka „Princesė Brambila“, sukurtas 2001 m. Odesoje (Ukraina).

Nors Giedriaus sveikata prastėjo, jis ir toliau dirbo. Susipažino su aktores Vera Smolianickaja. Su ja kūrė monospektaklius ir kamerinius spektaklius: „Meilužiai be vilties“ (2002), „Kita mėnulio pusė“ (2004), „Tik sodas...“ (2006). G. Mackevičiaus sukūrė per 60 scenos pastatymų; apie daugelį jų nė nenujaučia Lietuvos teatrologai, teatro ar kultūros istorikai...

G. Mackevičiaus mirė Maskvoje 2008 m. sausio 13 d. Palaidotas Lietuvoje, Grybėnų kaimo kapinėse.

Nuo straipsnio iki monografijos, tarptautinio forumo

G. Mackevičius, garsusis tautietis, pripažinimą pelnęs užsienyje, vertas pagarbos ir dėmesio. Jo palikimui turi rasti vietos Lietuvos teatro istorijoje,

6. Monografija „Giedrius Mackevičius (1945–2008) ir jo Teatras“. Vilnius, LTMKM, 2018. LTMKM archyvas

o kūrybos studijos turėtų sudominti ir mūsų šalies teatro specialistus. Pradžia padaryta: 2015 m. žurnalas „Naujoji Romuva“ išspausdino straipsnį „Lietuvoje pamirštas pasaulyje garsinamas menininkas“¹⁹, paremtą A. Konstantinovos disertacija, papildytas L. Armonaitės „lietuviškais inkliuzais“.

2017 m. Lietuvos kultūros taryba iš dalies parėmė tarptautinį projektą „Giedrius Mackevičius (1945–2008) ir jo unikalus plastinės dramos teatras“. Įgyvendinant projektą, pristatytos dvi parodos, įvyko G. Mackevičiaus ir M. Tenisono kūrybos vakarai, meistriškumo pamokos, parodytas atkurtas spektaklis „Tik sodas...“, įvyko tarptautinė mokslinė konferencija, prie Dūkšto mokyklos atidengta atminimo lenta.

2018 m. LTMKM išleido monografiją „Giedrius Mackevičius (1945–2008) ir jo Teatras“ (6 il.). Knygos pristatymas Giedriaus gimtinėje Grybėnuose įkvėpė naujiems sumanymams. 2020 m. gegužės 19, 20 d., minint G. Mackevičiaus 75-metį, Lietuvos teatro, muzikos ir kino muziejuje numatytas tarptautinis forumas „Kūrėjas istorijos fone“.

Literatūros sąrašas

Alfred Schnittke. Prieiga per internetą: <https://en.wikipedia.org/wiki/Alfred_Schnittke>.

Giedrius Mackevičius. In *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, t. XIII, Vilnius, 2008, p. 743.

Giedrius Mackevičius (1945–2008) ir jo Teatras. Sud. Liucija Armonaitė. Vilnius, 2018.

Girdzijauskaitė, Audronė. Jono Jurašo karštas penkmetis Kauno dramoje [interaktyvus], 2006 11 10, [žiūrėta 2018 04 11]. Prieiga per internetą: <http://mokslozurnalai.lmaleidykla.lt/publ/1392-1002/2006/4/Men_016_023.pdf>.

Konstantinova, Ana, Armonaitė, Liucija. Lietuvoje pamirštas pasaulyje garsinamas menininkas. *Naujoji Romuva*, Nr. 3 (592), 2015, p. 2–9.

Lista, Giovanni. *La scene moderne*. Paris, 1997, p. 680, 681.

Marija Knebel. In *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, t. X. Vilnius, 2006, p. 299, 300.

Oginskaitė, Rūta. Likimas nesigailėjo plastikos meistro. *Lietuvos rytas*, 2008 01 16.

Rėgalaitė, Oresta. Meilė – tai mirties alternatyva. *Diena*, 1994 12 17.

Storyk, Nijolė. Amžinasis smuikininkas G. Mackevičius. *Lietuvos žinios*, 2008 01 28.

Блок, Александр. *Балаганчик*. Петроград, 1906 [interaktyvus], [žiūrėta 2018 03 10]. Prieiga per internetą: <<http://blok.lit-info.ru/blok/piesy/balaganchik.htm>>.

Константинова, Анна. *Феномен пластической драмы в творчестве Гедрюса Мацкявичюса*. Санкт-Петербург, 2013.

Мацкявичюс, Гедрюс. *Преодоление*. Москва, 2010.

Юшкова, Елена. *Пластический театр XX века в России*, Ярославль, 2004.

Ячменёва, Марианна. *Поэтика театра пластической драмы Гедрюса Маскявичюса*. Москва, 2012.

19 Konstantinova, Ana, Armonaitė, Liucija. Lietuvoje pamirštas pasaulyje garsinamas menininkas. *Naujoji Romuva*, Nr. 3 (592), 2015, p. 2–9.

THE THEATRE INNOVATOR GIEDRIUS MACKEVIČIUS IN THE HISTORY OF WORLD AND LITHUANIAN CULTURE

Liucija Armonaitė

Lithuanian Theatre, Music and Cinema Museum

Giedrius Mackevičius (1945–2008) is one of prominent compatriots who were well known abroad. He entered into the history of world theatre as an innovator, enriching the language of theatre with performances of the genre of plastic drama. G. Mackevičius was a theatre director, choreographer, actor, playwright, and educator. According to theatre historians, his work is an avant-garde breakthrough into the future of theatre. At the same time, he is an artist of tragic fate. After he suffered from the repressions of the Soviet regime in the 8th decade of the 20th century, he was forced to withdraw from its homeland. And when Lithuania regained its independence and G. Mackevičius, already a world-famous creator, offered his work and experience to contribute to the prosperity of his native country, there was no place for him in his homeland ...

G. Mackevičius was born on May 18, 1945 in Grybėnai village of Ignalina district. He finished Dūkštas secondary school, then graduated from Vilnius University and acquired biochemists speciality. He was admitted as a student to the first pantomime troupe in Lithuania formed by Modri Tenison at the Youth Theatre (later transferred to Kaunas). The collective worked between 1967 and 1972; staged performances which are known in the history of Lithuanian theatre: “Ecce Homo”, “Sapnų sapnai/Dreams”, “Saugokit peteliškę!/Keep a Butterfly!”, “XX amžiaus capriccio/Capriccio of the 20th Century”, “Koliažas/Collage”. Fatal for mimes is 14th May 1972, when Romas Kalanta burnt himself near Kaunas Musical Theatre in protest to the Soviet regime. Authorities also saw danger in the activities of the pantomime troupe, therefore, they stopped their activity.

Giedrius went to Moscow. He entered the State Institute of Theatre Art (GITIS), the course of

prof. Maria Knebel, who was a student of M. Chekhov and K. Stanislavski. He, still being a student, was invited to lead a pantomime study. In 1974, amateur artists created the play “Balaganėlis/Clambake” (by A. Blok); in 1975 – one of his most famous plays “Nugalėjimas/The Defeat”, about the life and works of Renaissance genius Michelangelo; in 1976 – “Choakino Murjetos žvaigždė ir mirtis/The Star and the Death of Choakin Murray”, according to a poem by P. Neruda. Also, Giedrius staged course and diploma performances at Klaipėda Drama Theatre: “Vyras ir žmona ieško buto/Husband and Wife are Looking for an Apartment”, and “Henrikas IV/Henry IV”.

In 1978, the collective was granted the status of professional theatre; since then they have been the Moscow Plastic Drama Theatre. Among the more famous performances are: “Raudonas žirgas/The Red Horse” (the end of the 19th century – the beginning of the 20th century, according to modernist motifs), “Geltonas garsas/The Yellow Sound” (according to V. Kandinsky’s script, A. Schnittke’s music), “Ilga kaip šimtmečiai diena/Long as Centuries Day” (according to Ch. Aittmatov), “Sodas/Garden” (according to A. Rekašius’ music, St. Krasauskas’ engravings), etc.

After 16 years, when “perestroika” began and the actors were embraced by a cult of money, G. Mackevičius left the theatre. After Lithuania regained its independence, he returned to his homeland, but nobody needed the experience of a famous artist in his homeland ... Between 1993 and 2003, G. Mackevičius’ “Oktaedr” theatre was working in Moscow; he also staged performances in other Russian theatres as well as abroad. He created more than 60 stage performances.

G. Mackevičius died in Moscow on January 13, 2008, he is buried in Grybėnai cemetery.

PASAULIO FOSILINIŲ SAKŲ PAVYZDŽIAI IŠ DR. GENOVAITĖS KAZOKIENĖS MENO DIRBINIŲ KOLEKCIJOS LIETUVOS DAILĖS MUZIEJAUS RINKINIUOSE

Dr. Sigita Bagužaitė-Talačkienė

Lietuvos dailės muziejaus Palangos gintaro muziejus

Vytauto g. 17, Palanga

sigita.baguzaitė@gmail.com

Anotacija

Straipsnyje aptariamos Genovaitės Elenos Budreikaitės-Kazokienės-Kazokas (1924–2015) biografijos detalės, jos veikla puoselėjant išeivijos meną, kaupiant lietuvių tautos paveldą, taip pat svarus indėlis gausinant ir įvairinant Lietuvos dailės muziejaus kolekcijų fondą. Straipsnyje detaliau nagrinėjama menotyrininkės surinkta ir Palangos gintaro muziejaus rinkinyje saugoma fosilinių sakų kolekcija, kurioje trisdešimties vienetų dirbinių pavyzdžiai surinkti iš dešimties skirtingų vietovių, apimančių net kelis žemynus ir atskiras salas.

Reikšminiai žodžiai

Lietuvos dailės muziejus, Australijos aborigenų ir Okeanijos tautų menas, gintaras, fosiliniai sakai, kolekcijos, lietuvių išeivija

Įvadas

Šiuo metu, svarstant apie socialinę Lietuvos padėtį, paliečiami ir su emigracija susiję klausimai, artimi kone kiekvienai lietuvių šeimai. Nagrinėjant šią temą istoriniu aspektu, išryškėja keletas istorinių tarpinių (emigracijos bangų), pirmasis jų siekia net XIX a. pabaigą.

Emigracija, kaip galėtų atrodyti šiandien, ne visada buvo skatinama ekonominių sumetimų. Šiuo aspektu išsiskyrė trečiosios emigrantų bangos pabėgėliai, kurie, baigiantis Antrajam pasauliniam karui, Lietuvą paliko dėl politinių sumetimų. Pasitraukimas buvęs stichiškas, neplanuotas, neorganizuotas. Atsidūrę pabėgėlių stovyklose ir atsiskę grįžti į komunistų valdomą tėvynę, šios bangos pabėgėliai tapo priverstiniais politiniais emigrantais, dauguma jų Lietuvoje užėmė aukštus postus, buvo žymūs politikai, menininkai, mokslininkai, inteligentai ir kiti išsilavinę žmonės. Į šį pasitraukusių asmenų būrį pateko ir Genovaitė Elena Budreikaitė-Kazokienė-Kazokas (1924 m. gegužės 5 d. Kaune – 2015 m. balandžio 6 d. Australijoje)¹ (1 il.).

¹ Genovaitė Kazokienė. In *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, t. IX. Vilnius, 2006, p. 679-680.

1. Dr. Genovaitė Kazokienė. Apie 2005 m. LDM archyvas, B.8, ap.1, b.436. Fot. nežinomas

G. Kazokienė, nors pagal pirminį išsilavinimą daugelį metų dirbo odontologe, visuomet aktyviai domėjosi menu, įgijo menotyrininkės išsilavinimą, buvo Australijos lietuvių visuomenės ir kultūros veikėja, lietuvių meno tyrinėtoja ir puoselėtoja, Lietuvos dailininkų sąjungos garbės narė, įžymi kolekcininkė. G. Kazokienė 1994–2003 m. Lietuvos dailės muziejui perdavė saugoti keletą gausių ir vertingų kolekcijų: Australijos lietuvių išeivijos dailės kūrinius (277 saugojimo vnt.) bei Australijos aborigenų ir Okeanijos tautų meno pavyzdžius (840 saugojimo vnt.). G. Kazokienė praturtino ir Palangos gintaro muziejaus rinkinį, padovanojusi dirbinių, pagamintų iš įvairių pasaulio šalių fosilinių sakų. Jie ir bus pagrindinis šio straipsnio aptarimo objektas.

Straipsnio tikslas – detaliau apžvelgti dar niekur neskelbto ir Palangos gintaro muziejuje saugomo pasaulio fosilinių sakų rinkinio dalį, kurią nuo 1976 m. surinko G. Kazokienė.

Biografijos detalės

Genovaitė Budreikaitė-Kazokienė gimė ir užaugo Kaune. Dar mokydamasi „Aušros“ mergaičių gimnazijoje, kartu su tėvu Jonu Budreika ji dalyvavo 1941 m. birželio 23-iosios sukilime, o 1944 m. viena iš savo šeimos pasitraukė į Vakarų. 1949 m. baigė Tiubingeno universiteto (Vokietija) Odontologijos fakultetą ir kartu su vyru Vincu Kazoku emigravo į Australiją. Vokietijoje įgytas medikės diplomą ten nebuvo pripažintas, tad studijas kartojo Sidnėjaus universitete. Nemesdama medikės darbo, leidusio išlaikyti šeimą, o V. Kazokui – dirbti „Mūsų pastogės“ redaktoriumi ir reikštis kaip publicistui ir literatui, G. Kazokienė 1969 m. Sidnėjaus universitete pradėjo studijuoti vaizduojamąjį meną. 1975 m. ten įgijo bakalauro diplomą, o 1982 m. už studiją „M. K. Čiurlionio gyvenimas ir kūryba“ jai suteiktas magistro laipsnis. Ši studija JAV lietuvių bendruomenės Kultūros tarybos mokslinių darbų konkurse 1982 m. buvo įvertinta I premija, o M. K. Čiurlionis įtrauktas į Sidnėjaus universiteto moderniojo meno kursą. Tyrinėjimų pagrindu 2009 m. išleista studija².

Po vyro mirties G. Kazokienė atsisakė odontologės darbo, kurį dirbo 25 metus, įstojo į Tasmanijos universitetą (Hobartas, Australija), per šešerius metus parengė ir 1994 m. apgynė daktaro disertaciją. Joje ji pristatė 140 Australijos lietuvių dailininkų, tautodailininkų ir fotomenininkų, kurie 1947–1951 m. į Australiją emigravo gausia, iš Baltijos šalių pasitraukusių 35 000 žmonių banga, kūryba³. Grįžusi iš Tasmanijos, ji pardavė namus ir už tuos pinigus leidosi į pavojingas keliones po Okeaniją kaupti kolekcijų Lietuvai.

Tačiau kolekcionavimas buvo tik vienas iš nesuskaičiuojamų G. Kazokienės darbų. Tris dešimtmečius Kazokų namai Bankstaune, vadinamoji „Kazokynė“, buvo lietuvių kultūros Sidnėje centras: ten veikė „Mūsų pastogės“ redakcija, vykdavo „Plunksnos“ klubo diskusijos, tautinių šokių repetitijos. G. Kazokienė dirbo lietuviškoje mokykloje, skaitė paskaitas, ruošė minėjimus, režisavo vaidinimus, bendradarbiavo lietuvių spaudoje, vedė Sidnėjaus lietuvių radijo valandėles, atstovavo Australijai Pasaulio lietuvių bendruomenės seimuose, vadovavo

Australijos lietuvių medikų draugijai. Ji surengė per dvidešimt lietuvių dailininkų parodų, kai kurias – prestižinėse Sidnėjaus salėse, 1985 m. įkūrė Lietuvių meno ir tautodailės draugiją ir jai vadovavo, 1988 m. įsteigė V. ir G. Kazokų meno fondą lietuvių dailininkams Australijoje, 1995 m. – kitą meno fondą Lietuvos dailininkams skatinti. 1997 m. dr. G. Kazokienė apdovanota Lietuvos didžiojo kunigaikščio Gedimino ordinu.

G. Kazokienės surinktos meno kolekcijos buvo padovanotos Lietuvai ir Lietuvos dailės muziejuje pradėtos saugoti nuo 1994 m. Pirmasis rinkinys – 1994 m. padovanota Ramiojo vandenyno salyno genčių ir Australijos aborigenų primityvaus meno dievybių bei kulto reikmenų kolekcija. Ji gerokai praturtino užsienio šalių dailės rinkinius⁴.

Paskutinį kartą G. Kazokienė Lietuvoje lankėsi 2003 m. vasarą. Tais metais Vilniaus rotušėje buvo pristatyta Australijoje anglų kalba išleista G. Kazokienės akademinė studija „Lietuviai dailininkai Australijoje 1950–1990 m.“⁵. Kartu atidaryta G. Kazokienės Lietuvai padovanotos Australijos lietuvių dailės kolekcijos paroda⁶. Jos dovanotas rinkinys reikšmingai papildė Lietuvos dailės muziejaus išsivijojusių kūrinių rinkinį. Pirmieji darbai iš Australijos muziejaus rinkinius pasiekė dar 1975 m. (Melburno M. K. Čiurlionio diskusijų klubo dovana)⁷.

Pasaulio fosilinių sakų kolekcija

G. Kazokienė, keliaudama po aborigenų rezervatus, Melanezijos, Polinezijos salynus ir Indoneziją, per tris dešimtmečius ji surinko gausią bene seniausio pasaulio meno kolekciją, atspindinčią vietos gyventojų kultūrinę ir gamtinę aplinką. Joje – ne tik tose vietovėse randamų fosilinių sakų dirbinių pavyzdžiai, bet ir aborigenų tapybos ant eukalipto žievės, papuasų skulptūros ir kaukių kolekcija. Šios kaukės vietos bendruomenėms buvo tarpininkai tarp gyvųjų ir mirusiųjų, atsakingos už sėkmę kare, medžioklėje, meilėje. Afrikos meno ir Naujosios Gvinėjos skulptūrų bei kaukių stipri atvira raiška ir kiti toteminiai atributai perteikė laukinėje gamtoje gyvenančio žmogaus pasąmonėje glūdintą nerimą, baimę, siaubą. Šių pirmųjų genčių menas, dailėtyrininkų nuomone, iš

2 Plačiau žr. Kazokas, Genovaite. *Musical Paintings: Life and Works of M K Ciurlionis (1875–1911)*. Vilnius, 2009.

3 Kazokas, Genovaite. *Lithuanian artists in Australia, 1950–1990*. Melburnas, 2003, p. 5.

4 Budrys, Romualdas. Lietuvos dailės muziejus. In *Lietuvos dailės muziejus. Metraštis 1*. Vilnius, 1996, p. 17.

5 Plačiau žr. Kazokas, Genovaite. *Lithuanian artists in Australia, 1950–1990*. Melburnas, 2003.

6 Mušinskienė, Julija. Dr. Genovaitė Kazokienė. In *memoriam*. In *Lietuvos dailės muziejus. Metraštis 19*. Vilnius, 2017, p. 97.

7 Rutkauskienė, Rima. Australijos lietuvių dailės kolekcija Dailės muziejaus rinkiniuose. In *Lietuvos dailės muziejus. Metraštis 2*. Vilnius, 1998, p. 129.

2. Gintaro karolių vėrinys. Balio sala, Indonezija. LDM PGM rinkinys, ApGr-23105. Fot. P. Makauskas

esmės paveikė Europos dailės raidą ir tapo kubistų, ekspresionistų, siurrealistų bei kitų modernių srovių plastinių ieškojimų šaltiniu. Praėjęs šimtmetis Australijos aborigenų ir Naujosios Gvinėjos menui atvėrė garsiausių pasaulio muziejų sales. Deja, XXI a. negrįžtamai keičia šių autochtonų būtį ir buitį⁸.

Dauguma objektų, vaizduojančių genčių protėvių atvaizdus, buvo naudojami ritualuose kaip galingų dievybių buveinės, laikomi apeigų namuose ir įtaisomi valčių pirmagaluose, kad gintų nuo piktųjų jėgų. Gynybinę, apsauginę funkciją turėjo ir įvairūs ritualiniai vėriniai iš tame regione randamų fosilinių sakų, sujungtų su kitomis natūraliomis medžiagomis.

Fosilinais sakais vadinami visi priešistoriniais laikais augusių medžių sakai, kurie, tam tikru geologiniu laikotarpiu ištekėję iš medžių, vėliau pateko į skirtingus žemės sluoksnius. Jų formavimosi laikotarpis siekia nuo kelių šimtų tūkstančių iki keliasdešimties milijonų metų. Paprastai tariant, tai sukietėję medžių sakai⁹. Pasaulyje žinoma per 160 fosilinių sakų telkinių. Mums, lietuviams, geriausiai pažįstamas Baltijos gintaras (datuojamas maždaug 50 mln. metų).

Pirmieji G. Kazokienės dovanoti fosilinių sakų pavyzdžiai Lietuvos dailės muziejaus fondus pasiekė dar 1976 m. Skirtingu intensyvumu kolekcija buvo pildoma iki 2003-ųjų. Iš viso šiuo metu Palangos gintaro muziejuje saugoma trisdešimt vienetų skirtingų dirbinių iš dešimties skirtingų vietovių, apimančių net kelis žemynus ir skirtingas salas.

Daugiausia pavyzdžių (16 vnt.) atvežta iš Indonezijos – salų valstybės, sudarytos iš 17 508 salų, iš kurių apie 6 000 yra negyvenamos. Didžiausios salos – Java, Sumatra, Borneo (dalijasi su Brunėjumi ir Malaizija), Naujoji Gvinėja (dalijasi su Papua Naująja Gvinėja) ir Sulavesiu. Fosilinių sakų (gintaro) galima rasti daugelyje Indonezijos vietovių, kurios dažnai susijusios su anglies ir (arba) lignito kasybos vietomis. Indonezijos gintaras datuojamas maždaug 23 mln. metų (mioceno periodas), nors pasitaiko ir jaunesnių, priklausomai nuo lignito nuogulų datavimo. Indonezijoje randamas gintaras išskirtinas tuo, kad jis gali būti ir melsvos spalvos (kaip Dominikos gintaras). Tokio gintaro rasta Vakarų Papua, Sulavesio, Vakarų Kalimantano (Borneo), Lampungo (Pietų Sumatra) ir Vakarų Javos salose. Daug gintaro išgaunama Borneo saloje¹⁰. G. Kazokienė vertingą papuasų skulptūrų ir kaukių kolekciją surinko plaukdama vandeningomis upėmis per džiungles čiabuvių

8 Mušinskienė, Julija. Naujos ekspozicijos Radvilų rūmų muziejuje [interaktyvus], [žiūrėta 2019 06 01]. Prieiga per internetą: <<https://www.ldm.lt/rytu-azijos-naujosios-gvinejos-ir-australijos-aborigenu-menas/>>.

9 Grimaldi, David A. *Amber. Window to the Past*. New York, 1996, p. 12.

10 Космовская-Церанович, Барбара. *Янтарь в Польше и мире*. Калининград, 2014, с. 72–73.

3. Gintaro, sidabro, turkio karolių vėrinys. Tbetas. LDM PGM rinkinys, ApGr-23561. Fot. P. Makauskas

valtyse. Dėl baltiesiems nepakeliamo karšto drėgno klimato ir kanibalizmo Naujoji Gvinėja iki pat XX a. pabaigos liko menkai tepaliesta civilizacijos. Todėl ir fosilinių sakų pavyzdžiai, Gintaro rinkinį pasiekę iš Naujosios Gvinėjos (6 vnt.), Balio (1 vnt.) ir Javos (6 vnt.) salų bei kitų konkrečiau neįvardintų Indonezijos vietų (3 vnt.), yra ypač vertingi kolekcijos eksponatai (2 il.). Fosilinių sakų vėriniai sudaryti iš vienuodų karoliukų, suvertų ant skirtingo ilgio virvelių. Karoliukai neskaidrūs, nuo taisyklingo rutulio iki pailgos pupelės ar net netaisyklingai (įstrižai) pjaustyto ritinio formos. Kolekcininkės surinktos karolių apvaros iš skirtingų Indonezijos vietų yra įvairiaspalvės: nuo skaisčiai geltonos iki oranžinės, tamsiai rudos ar net vyšninės spalvų.

Rinkinį papildė ir dar vienas vėrinys, sudarytas iš Naujosios Zelandijos fosilinių sakų – kaūrio karolio, metalinio filigrano karolio ir metalinės grandinėlės. Kaūris yra fosilizuoti sakai, išgaunami iš pietinių agatmedžių (*Agathis australis*), augančių Naujosios Zelandijos miškuose¹¹. Pietinių agatmedžių miškai kadaise užėmė didžiąją dalį Naujosios Zelandijos šiaurinės salos – prieš tai, kai maoriai ir Europos gyventojai, vis didindami medienos ir kaūrio gavybą, ėmėsi juos naikinti¹². Šiuo metu Vakarų pakrantės kaime Matakoho, Nortlande, Naujojoje Ze-

landijoje, yra įsteigtas Kaūrio muziejus, kur rodoma daug eksponatų, pasakojančių apie pirmųjų medkiričių kasdienybę¹³.

Maoriai pietinių agatmedžių sakus naudojo kaip kramtomą gumą (šviežia derva būdavo suminkštinama ją mirkant ir sumaišant su usnies sultimis (*Puha thistle*)). Labai degi derva taip pat naudota kaip priemonė ugniai užkurti, kaip dagtį kartu panaudojant liną. Derva sumaišyta su gyvūniniais riebalais, išskirdavo tamsų pigmentą, juo tatuiruodavo veidą – atlikdavo vadinamąsias *moko* tatuiruotes. Kaūris taip pat buvo naudojamas juvelyriniams dirbiniams, dekoratyviems daiktams gaminti. Šia veikla užsiimama iki šiol. Pietinių agatmedžių sakai, sumaišyti su linų sėmenų aliejumi, taip pat įeina į pramoniniu būdu gaminamo lako sudėtį. Nuo 1910 m. šie sakai imti plačiai naudoti gaminant linoleumą. Dėl malonaus kvapo kaūris maišomas į smilkalų mišinius.

G. Kazokienės fosilinių sakų rinkinį papildė ir nedidelė Budos skulptūrėlė, į Palangos gintaro muziejų atkeliavusi iš Kinijos. Kinijos gintaras būna oranžinės, raudonos spalvos, randamas gana nedideliais kiekiais. Didesni šio gintaro gabaliukai buvo naudojami skulptūrėlėms gaminti, bet tikslūs gintaro gavybos šaltiniai nėra skelbiami. Gintaro gabalėlių su inkluzais, ypač mažų, randama Fušun prefektūros

11 Ibid., p. 91.

12 Grimaldi, D. A. Op. cit., p.16–19.

13 Daugiau informacijos oficialiame muziejaus puslapyje: <https://www.kaurimuseum.com/>.

4. Gintaro, metalo karolių vėrinys. Vakarų Afrika. LDM PGM rinkinys, ApGr-23723. Fot. P. Makauskas

mieste, Liaoningo provincijoje (šiaurės rytų Kinijoje), tarp akmens anglių nuogulų. Jos datuojamos 50 mln. metų¹⁴. Greičiausiai istoriškai Kinijoje naudoti fosiliniai sakai buvo atvežami iš Birmos (Mianmaro), kur jų randama daugiausia Hukaugo Slėnyje (Šiaurės Birma). Šie fosiliniai sakai ir vadinami birmitu. Birmitas būna gražios raudonos spalvos, datuojamas 90–100 mln. metų¹⁵. Nuo seniausių laikų kinai šį gintarą vadino *hu po*, o tai reiškia „tigro dvasia“. Esama pasakų apie tigrus, kurių sielos įžengia į žemę ir tampa gintaru. Jose atsispindi senasis tikėjimas, kad siela gali turėti ne tik dvasinį, bet ir materialųjį pavidalą¹⁶. Mingų dinastijos gydytojas Li Shizhen (1518–1593), garsiojo „Materia Medica“ (*Běncǎo Gāngmù*) rinkinio autorius rašė, kad gintaras kilo iš „žemės tigrų sielos“.

Palangos gintaro muziejaus fosilinių sakų rinkinį sudaro ir du ritualinių vėrinių pavyzdžiai iš Tibeto (3 il.). Vienas jų primena musulmoniškų rožinių vėrinius ir yra pagamintas iš ant virvelės suvertų rutulio formos rusvos spalvos karolių, užbaigiamas tekintu pailgu karoliu ir virvelės kutu. Kitą sudaro dvi grandinėlės su užsegimu ir įvairių formų gintaro, turkio bei sidabro karoliai. Toks skirtingų medžiagų karolių derinimo viename vėrinyje būdas nėra atsitiktinis – čia slypi gilios kultūrinės prasmės. Aprašoma, kad, turkio, koralų, gintaro, Tibeto sidabro

ir žmogaus arba jakų (auginamų jaučių) kaulai turi ypatingą reikšmę tibetiečiams. Tokiuose vėriniuose Tibeto turkis reiškia gyvenimo ratą, besisukantį nuo gimimo iki mirties. Tai gali būti siejama su tuo, kad, kai anksčiau naudodavo neapdorotą turkio akmenį, jis keisdavo spalvą. Brangieji Viduržemio jūros regiono koralai tibetiečių laikomi apsauga nuo ligų ir pavojaus. Tikėta, kad koralai neša sėkmę, apsaugo nuo „blogos akies“, taip pat buvo laikomi rimtu apsinuodijimų indikatoriumi – jei tokiose vėriniuose jie pakeisdavo spalvą. Gintaras pasiekdavo Tibetą iš Kinijos (Junano provincijos)¹⁷, todėl jo mitologinė samprata taip pat buvo perimta. Buvo manoma, kad mirusio tigrų dvasia patenka į žemę ir virsta gintaru. O kartais į tokius vėrinius patenkantys žmogaus kaulai atspindėjo gyvenimo nenutrūkstamumą ir žmonių žinių ribas. Jaučių kaulai reprezentavo gyvulius ir atsidavimą žmogui. Sidabrą tibetiečiai laiko „mėnulio metalu“, todėl jis siejamas su emocijomis, vilties skatinimu, dvasine ir romantiška meile, įžeminimu. Metalinės detalės skirtos skatinti psichinį sąmoningumą ir sapnus. Tibeto sidabro lydinys gaminamas pagal tradicinę subtilią vietos technologiją ir yra tamsesnės spalvos. Tibetiečiai iki šiol labai vertina gintarą, jo žaliava (baltiškasis gintaras) per Kinijos rinkas patenka net iš kai kurių Baltijos šalių.

Šiaurės vakarų Indijoje, Gudžarato provincijoje randama taip pat vėlyvojo eoceno laikotarpio fosilinių sakų. Šis gintaras datuojamas 53 mln. metų. Indi-

14 Poinar, George O. *Life in Amber*. Kalifornija, 1992, p. 46.

15 Космовская-Церанович, Б. Op. cit., p. 69-71; Grimaldi, D. A. Op. cit., p. 42; Poinar, G. O. Op. cit., p. 47-48.

16 Grimaldi, D. A. Op. cit., p. 194.

17 Ibid., p. 199-202.

joje vietos gintaras buvo taip pat naudojamas gaminant ritualinius papuošalus, nes nuo seno laikomas šventu akmeniu, apie jo atsiradimą buvo kuriamos legendos¹⁸. Palangos gintaro muziejuje saugomi du tokie vėriniai.

Gintaras Indijoje buvo naudojamas ir kaip svarbi šventų ugnies apeigų bei ritualų dalis. Gintaras naudotas smilkymui, siekiant išvalyti negatyvią aplinką.

Net aštuoni vienetai didesnių ar mažesnių gintaro pavyzdžių pasiekė muziejaus fondus iš Afrikos žemyno. Tai ir vėriniai, ir paskiri apdirbtų fosilinių sakų karoliukai. Afrikoje daugiausia randama kopalas, t. y. jauno, kitaip sakant, nesubrendusio gintaro. Gintarams, kurių amžius daugiau nei 60 mln. metų, galima būtų priskirti pavyzdžius, išgaunamus Pietų Afrikos Respublikos teritorijoje (datuojami geologiniu kreidos laikotarpiu, 60–100 mln. metų) bei Etiopijoje (datuojami jūros–kreidos periodu, 125–99 mln. metų)¹⁹. Gintaras Afrikoje, kaip ir kitose pasaulio dalyse, dažniausiai naudotas papuošalų – įvairiaformių karolių gamybai. Jie verti į apvaras kartu su kitų medžiagų karoliais ar plokštelėmis. G. Kazokienė dovanotame rinkinyje nurodo tris kaklo papuošalus, kurie muziejaus fondus pasiekė iš Vakarų Afrikos (4 il.).

Šios apvaros ne tik puošė, bet galėjo būti ir apeiginio rūbo dalis. Minima, kad gintaras Afrikos tautų buvo ir yra vertinamas, juo puoštas kūnas ar galva. Gintaras – svarbus religinis, apeiginis, magijos ritualų elementas²⁰. Didelė dalis Afrikos gyventojų išpažįsta vietines religijas (pavyzdžiui, Vakarų Afrikoje – vudu religiją). Gintaro dirbiniai buvo vertinami, perduodami iš kartos į kartą.

Apibendrinimas

Tvirtai galima teigti, kad G. Kazokienės indėlis išsaugant Lietuvos išeivijos kultūrinį paveldą ir gausinant Lietuvos dailės muziejaus fondą retais eksponatais yra neabejotinai svarus. Jos padovanota fosilinių sakų kolekcija praturtino Lietuvos dailės muziejaus Palangos gintaro muziejaus rinkinį trisdešimčia eksponatų iš egzotiškųjų Naujosios Gvinėjos, Balio ir Javos salų, taip pat kitų, konkrečiau neįvardintų Indonezijos vietų. Dalis eksponatų pargabenta iš Naujosios Zelandijos, Kinijos, Tibeto, Indijos ir Afrikos žemyno. Šie dirbinių pavyzdžiai praplečia žinias apie gintarui giminingų skirtingų geologinių periodų medžiagų sakų panaudojimą kitose kultūrose, jų reikšmę.

Literatūros sąrašas

Budrys, Romualdas. Lietuvos dailės muziejus In *Lietuvos dailės muziejus. Metraštis 1*. Vilnius, 1996, p. 13–21.

Causey, Faya. Amber and Africa. In: *Amberif 2018*.

International symposium Amber Science and Art. Ed. by E. Wagner-Wysiecka, J. Szewo, E. Sontag, A. Sobocka, J. Czebreszuk, M. Cwalinski. Gdansk, 2018, p. 143–144.

Genovaitė Kazokienė. In *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, t. IX. Vilnius, 2006, p. 679–680.

Grimaldi, David A. *Amber. Window to the Past*. New York, 1996.

Kazokas, Genovaite. *Lithuanian artists in Australia, 1950–1990*. Melbourne, 2003.

Kazokas, Genovaite. *Musical Paintings: Life and Works of M K Ciurlionis (1875–1911)*. Vilnius, 2009.

Mušinskienė, Julija. Dr. Genovaitė Kazokienė. In memoriam. In *Lietuvos dailės muziejus. Metraštis 19*. Vilnius, 2017, p. 97–114.

Mušinskienė, Julija. Naujos ekspozicijos Radvilų rūmų muziejuje [interaktyvus], [žiūrėta 2019 06 01]. Prieiga per internetą: <<https://www.ldm.lt/rytu-azijos-naujosios-gvinejos-ir-australijos-aborigenu-menas/>>.

Poinar, George O. *Life in Amber*. Kalifornija, 1992.

Rutkauskienė, Rima. Australijos lietuvių dailės kolekcija Dailės muziejaus rinkiniuose. In *Lietuvos dailės muziejus. Metraštis 2*. Vilnius, 1998, p. 129–132.

Космовская-Церанович, Барбара. *Янтарь в Польше и мире*. Калининград, 2014, с. 72.

20 Causey, Faya. Amber and Africa. In: *Amberif 2018. International symposium Amber Science and Art*. Ed. by E. Wagner-Wysiecka, J. Szewo, E. Sontag, A. Sobocka, J. Czebreszuk, M. Cwalinski. Gdansk, 2018, p.143–144.

18 Ibid., p. 149.

19 Космовская-Церанович, Б. Оп. cit., p. 84–85.

THE EXAMPLES OF WORLD FOSSIL RESIN FROM THE COLLECTION OF ART WORKS OF DR. GENOVAITĖ KAZOKIENĖ IN THE COLLECTIONS OF LITHUANIAN ART MUSEUM

Dr. Sigita Bagužaitė-Talačkienė

Palanga Amber Museum of Lithuanian Art Museum

Genovaitė Elena Budreikaitė-Kazokienė-Kazokas was born on May 5, 1924 in Kaunas and died on April 6, 2015 in Australia. Although according to initial education she worked as a dentist for many years, she was always keen on art, acquired education of art critic, was an activist of society and culture of Australian Lithuanians, a cultural activist, a researcher and promoter of Lithuanian art, an honorary member of the Lithuanian Artists' Union, and a prominent collector. Between 1994 and 2003, G. Kazokienė handed over to the Lithuanian Art Museum several abundant and valuable collections: the artworks of emigrants of Australian Lithuanians (277 items) and art examples of Australian Aborigines and Oceanian peoples (840 items). Genovaitė Kazokienė also enriched the collection of Palanga Amber Museum by donating artefacts made of fossil resin from various countries of the world, which are discussed in more detail in this paper.

Fossil resin is tree resin from pre-historic times, which, at different geological periods, seeped out of the trees and subsequently entered different layers of the earth and date back from several hundred thousand to millions of years. To put it simply, it is hardened tree resin. Over 160 fossil resin deposits are known worldwide. For us Lithuanians, Baltic amber is best known (dates back about 50 million years).

The first examples of fossil resin donated by G. Kazokienė reached the funds of the Lithuanian Art Museum as early as 1976. The collection was supplemented until 2003. Currently, 30 items of different artefacts are preserved in Palanga Amber Museum from 10 different locations covering several continents and different islands: New Guinea, Bali and Java, and other, not specifically named, locations in Indonesia, New Zealand, China, Tibet, India and the African continent.

BANGINIŲ MEDŽIOTOJAS IŠ ŽEMAITIJOS

Dainius Elertas

Lietuvos jūrų muziejus
Smiltynės pl. 3, Klaipėda
elertas@gmail.com

Žemaitijos paminėjimo 800-osioms metinėms

Anotacija

Straipsnyje, remiantis fotografijomis ir kitais dokumentais bei liudijimais, rekonstruojama emigranto Jono Aloyzo Bendiko biografija. Išryškkinamas neįprastas banginių medžiotojų darbo Argentinos bendrovės „Compañía Argentina de Pesca“ epizodas.

Reikšminiai žodžiai

Jonas Aloyzas Bendikas, žemaitis, banginių medžioklė, emigracija, Žemaitija, Kanada, Pietų Džordžija (South Georgia), JAV

Įvadinės pastabos ir išvados

Tyrimas buvo atliktas siekiant identifikuoti Lietuvos jūrų muziejaus rinkiniuose saugomų iki tol nežinomo fotografo aštuonių nuotraukų su banginių medžioklės epizodais ir vieno atviruko siužetus, kontekstą, sukūrimo aplinkybes. Mūsų žiniomis, Lietuvos istoriografijoje duomenų apie tarpukaryje medžiojusius banginius Žemaitijos emigrantus iki šiol nebuvo. Todėl tyrimas praturtino lietuvių emigracijos istoriją ir atkreipė dėmesį į pavienius nestandartinius atvejus bei neįprastus jų gyvenimo epizodus. Straipsnio tikslas: supažindinti su tyrimo metu atkurta emigranto Jono Aloyzo Bendiko biografija ir banginių medžioklės epizodu. Tai įgyvendinama sprendžiant šiuos uždavinius: 1. susiejant ir apibendrinant skirtingo pobūdžio šaltinių informaciją; 2. aptariant istorinį kontekstą. Tam pasitelkti klasikiniai darbo metodai (euristika, kritika, interpretacija) ir gautas analizės bei sintezės rezultatas pateiktas naratyviniu metodu.

Tiriant nustatytas pirminis fotografijų savininkas ir surastas Bendikų giminės genealogas Augenijus Bendikas. Susiejus kontekstinę, sakytinę ir dokumentinių šaltinių informaciją, pavyko atkurti emigranto iš Žemaitijos Jono Aloyzo Bendiko biografijos kontūrą.

Sunku patikėti, kad XVIII a. pabaigoje Kiaukų dvare gyvenusio Tado Bendiko ir Juditos Šležai-

tės-Bendikienės provaikaičiui buvo lemta Antarktyje ragauti banginių medžiotojo duonos¹. Medžiotojo senelis Antanas tapo savarankišku žemdirbiu ir įsigijo ūkį Pajėrubinio kaime. Su Eleonora Jacevičiūte-Bendikiene susilaukė net vienuolikos vaikų², todėl trečiasis – jauniausias jo sūnus ir banginių siaubo tėvas Povilas Bendikas pramynė kelius į Naująjį pasaulį. Banginių medžiotojo iš Žemaitijos gyvenimo istorija būtų likusi nežinoma, jei ne į Lietuvos jūrų muziejaus rinkinius patekusios aštuonios anonimiškos nuotraukos ir vienas atvirukas, straipsnio autoriaus tyrimai ir nepriklausomi Bendikų giminės geneologo Augenijaus Bendiko ieškojimai, internete atverti Jungtinių Amerikos Valstijų, Kanados migracijos ir Argentinos bendrovės „Compañía Argentina de Pesca“ archyvai.

1902 m. Kiaukuose Pajėrubinio kaime Povilo Bendiko ir Kazimieros Vyštartaitės-Bendikienės šeimoje gimė antrasis vaikas. Jis buvo pakrikštytas Jono Aloyzo vardu. Tėvas ne kartą vyko uždarbauti į JAV ir Argentiną. Net savo lietuvę žmoną rado ir vedė Čikagoje 1899 m. Čia susilaukė pirmagimės Zofijos. Žemaitis sunkiai dirbo svetur ir kaupė lėšas ūkiui netoli tėviškės įsigyti. Tai pavyko pasiekti ir 1912 m. ir 1917-aisiais šeima persikėlė į gretimą Brokštėnų kaimą. Tėvui uždarbauti užjūryje, ant vyresniųjų vaikų pečių gulė didelė kasdieninių rūpesčių dalis. Ūgtelėjęs sūnus Jonas Aloyzas užsikrėtė kairuoliškėmis idėjomis ir į žemės ūkio darbus nelinko. Tėvo pavyzdys skatino ieškoti laimės toli nuo Tėvynės³.

Sulaukęs 26-erių, 1927 m. jaunas žemaitis nusigavo į Kauną ir įsigijo bilietus iki Kopenhagos.

- 1 Šilalės bažnyčios kunigo Vincento Zanievskio sudaryti Romos katalikų bažnyčios parapijiečių sąrašai, 1845–1847 m. *Lietuvos valstybės istorijos archyve* (toliau – *LVI*), f. 605, ap. 8, b. 41, l. 1–45v.
- 2 Bažnytinių metrikų pagrindu *LVI* darbuotojų sudaryta Bendikų genealoginė lentelė paskelbta Augenijaus Bendiko svetainėje [interaktyvus], [žiūrėta 2019 05 20]. Prieiga per internetą: <http://www.bendikai.lt/istorija/tubiniu-parapijos-k/pajerubynis>.
- 3 Pokalbio su Augenijumi Bendiku ir jo svetainėje pateikti duomenys [interaktyvus], [žiūrėta 2019 05 20]. Prieiga per internetą: <http://www.bendikai.lt/istorija/tubiniu-parapijos-k/pajerubynis> ir <http://www.bendikai.lt/istorija/tubiniu-parapijos-k/brokstenai>.

Ten jis įsėdo į Skandinavijos–Amerikos linijos garlaivį „Oskar II“. Kelionė per vandenyną truko beveik dvi savaites. Kovo 7 d. J. A. Bendikas išlipo Halifakso uoste (Naujoji Škotija) Kanadoje⁴. Iš pradžių emigrantas nukeliavo į Saskačevano provinciją, kur dirbo žemės darbus – tiesė geležinkelį Truakso kaime. Čia jam įspūdį padarė augmenija ir vešlūs tabako lapai. Akį patraukusius vaizdus emigrantas įamžino keliose fotografijose ir nusiuntė seserims – Zofijai į Pajerubinio kaimą bei Kazimierai į Brošktėnus: „1927 m. rugpjūto 21 / Sesute atminčiai nu brolio iš Canados Truax Sask. / Zofija Kaulenė Pajerubinio / Kaimo Šilales Parapeijas / Dieku Dievu už sveikata kaip palidejat ligi staldo teip / ir tebesu sveikas, o kada pasitiksma nežinau šiudien / rasidamas ar greitai ar ne. / Jonas Bendikas“ ir „Atminčiai / 1927 – august 23 die / Kazimiera Bendikaite / sesute nu brolio iš Canados / Šilalė Parapijos / Brakštenu Kaimo / Jono Bendiko Pavaizdas / Truax Sask Canada.“⁵ Kaime vyras neužsibuvo nė metų ir, matyt, patraukė ieškoti geresnio uždarbio į Torontą.

Didmiestyje žemaičiui susidūrus su Argentinos bendrovės „Compañía Argentina de Pesca“ verbuotojais, ir galėjo kilti mintis imtis neįprasto darbo – tapti jos samdiniu. Tai netiesiogiai patvirtina namus pasiekusios nuotraukos nugarėlėje esantis įrašas, kur nurodomas Argentinos popieriaus gamintojas: „TARJETA POSTAL / UNION UNIVERSAL DE CORREOS / (carte postale – Union Postale Universelle)“. Bendrovė savo veiklą pradėjo ekonomikos pakilimo metu dar prieš Pirmąjį pasaulinį karą. 1904 m. vasario 29 d. bendrovę „Compañía Argentina de Pesca“ įkūrė trys Buenos Airėse gyvenę užsieniečiai: Norvegijos konsulas P. Christophersenas, JAV pilietis H. H. Schleperis, švedas bankininkas E. Tornquistas. Buvo pasirūpinta ir galingųjų „globa“: vienu bendrovės direktoriumi paskirtas Argentinos karinio laivyno ginkluotės aprūpinimo vadovas kapitonas Guillermas Nunezas. Pagrindiniu kompanijos vadybininku tapo įžymus Antarkties tyrinėtojas norvegas Carlos Antonas Larsenas (1860–1924). Jo iniciatyva tų pačių metų gruodžio 24 d. Pietų Džordžijos saloje buvo pastatyta banginių medžiotojų stovykla Gritvikenas. Pagal administracinį suskirstymą sala buvo priskirta Foklando salynui. Čia apsigyveno šešiasdešimt britų administracijai formaliai pavaldžių norvegų ir buvo įsteigta Argentinos meteorologinė stotis. Pirmaisiais

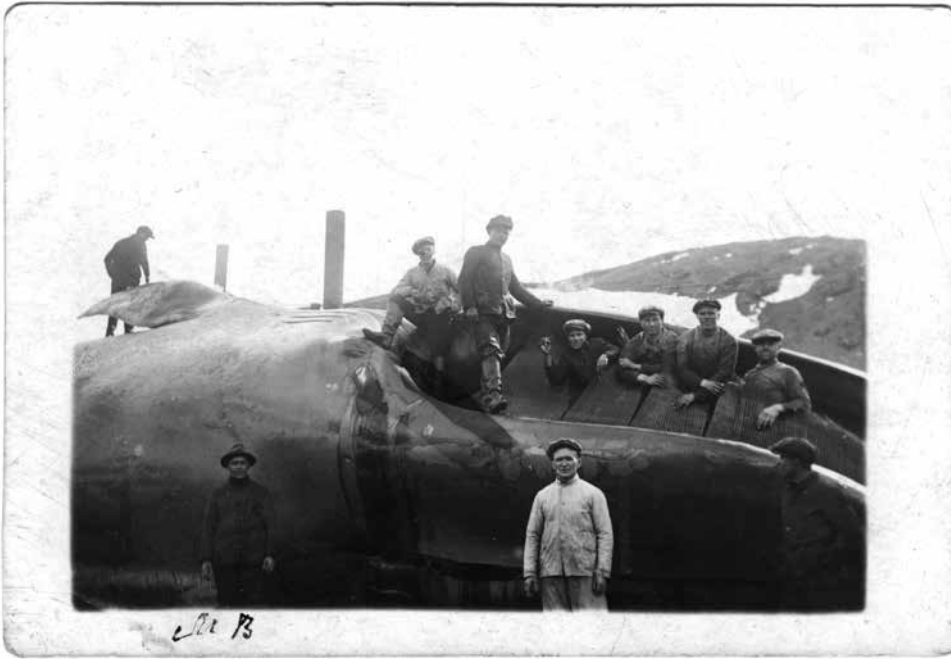
4 Pažyma apie asmenį Joną Bendiką iš Halifakso uoste išsilaipinusių garlaivio „Oskar II“ keleivių sąrašų, išduota A. Bendikui.

5 Fotografijos saugomos asmeniniame A. Bendiko rinkinyje. Čia ir kitur pateikiami užrašai autentiška forma ir jų nekoreguojant. Perkėlimą į kitą eilutę žymi įstrižas brūkšnys.

banginių stoties įkūrimo metais buvo sumedžioti 195 banginiai. Netrukus medžioklės mastai išaugo šimteriopai ir kompanija išgaudavo 70 proc. visų pasaulio verslovių banginių taukų⁶. Vien 1930–1931 m. medžioklės sezono metu nudobta 29 000 banginių⁷. Atlygio registravimo žurnalai atskleidė, kad su banginių medžiokle 1928–1929 m. buvo tiesiogiai susiję 541, 1929–1930 m. – 571, 1930–1931 m. – 562 kompanijos darbuotojai. Didelė jų dalis buvo iš Skandinavijos šalių, turėjo ilgalaikes sutartis. Vis dėlto daugiausia buvo norvegų⁸. Bendrovė savo veiklą nutraukė 1960 m., bet ji prisidėjo užveržiant Argentinos ir Didžiosios Britanijos konflikto mazgą dėl Foklando salų 1982–1983-iaisiais⁹. 1991 m. buvusiam pirmojo banginių stoties vadybininko name įsikūrė Pietų Džordžijos muziejus (*South Georgia Museum*). Salą atranda gamtos mylėtojai ir pasiturintys egzotikos ieškantys turistai¹⁰.

Tikėtina, kad J. A. Bendikas banginių me-

- 6 Plačiau apie kompanijos istoriją žr.: Hart, Ian B. *Pesca – The History of Compañía Argentina de Pesca Sociedad Anónima of Buenos Aires: an Account of the Pioneer Modern Whaling and Sealing Company in the Antarctic*, Devon, 2001; Hart, Ian B. *Whaling in the Falkland Islands Dependencies 1904–1931 – A History of Shore and Bay-based Whaling in the Antarctic*, Newton St Margarets, Hertfordschire, 2006. Pietų Džordžijos salos ir atskirai banginių medžiotojų stoties istorija detalai aptarta: Headland, Robert. *The Island of South Georgia*, Cambridge, 1992.
- 7 Patricio Robleso Gilo sukurtos interneto svetainės *The human blue whale* duomenys [interaktyvus], [žiūrėta 2019 05 21]. Prieiga per internetą: http://www.humanbluewhale.com/gallery/blue_whale_gallery2.html. Skaičiai nestebina, nes tuo metu Hamburge veikusi didžiausia Vokietijos banginių medžioklės ir banginienos produktų perdirbimo verslovė per metus nudobdavo iki 15 000 banginių.
- 8 Rankraštinės apskaitos knygos: *Trakliste for Compania Argentina de Pesca, 1925/1926, 1926/1927, 1927/1928, 1928/1929; Trakliste, 1928/1929, 1930/1931; Trekkliste IV, 1931/1932, 1932/1933, 1934/1935, 1935/1936* [skaitmeninės kopijos PDF formatu], [žiūrėta 2019 05 21]. Prieiga per internetą: <https://www.slektogdata.no/nb/kilder-i-vestfold/hvalfangst/compania-argentina-de-pesca-grytvikelandstasjon>.
- 9 Plačiau apie šį karą žr. Freedmann, Lawrence. *The Official History of the Falklands Campaign: The origins of the Falklands war*, London–New York, 2005, Vol. 1; Freedmann, Lawrence. *The Official History of the Falklands Campaign: War and Diplomacy*, London–New York, 2005, Vol. 2.
- 10 Oficiali muziejaus svetainė [interaktyvus], [žiūrėta 2019 05 20]. Prieiga per internetą: http://sgmuseum.gs/index.php?title=South_Georgia_Museum.

1. Medžiotojai pozuoja prie banginio galvos ir jo žiaunose, tikėtina, Švento Mykolo įlankoje. J. A. Bendikas - antrasis iš dešinės, 1928 m. Lietuvos jūrų muziejaus fotografijų rinkinys. KJM p. m. 2002 (4). Fot. nežinomas

2. Pietų Džordžijos salos Gritvikeno banginių medžiotojų stotis, 1929–1930 m. Lietuvos jūrų muziejaus fotografijų rinkinys. KJM p. m. 2002 (1). Fot. nežinomas

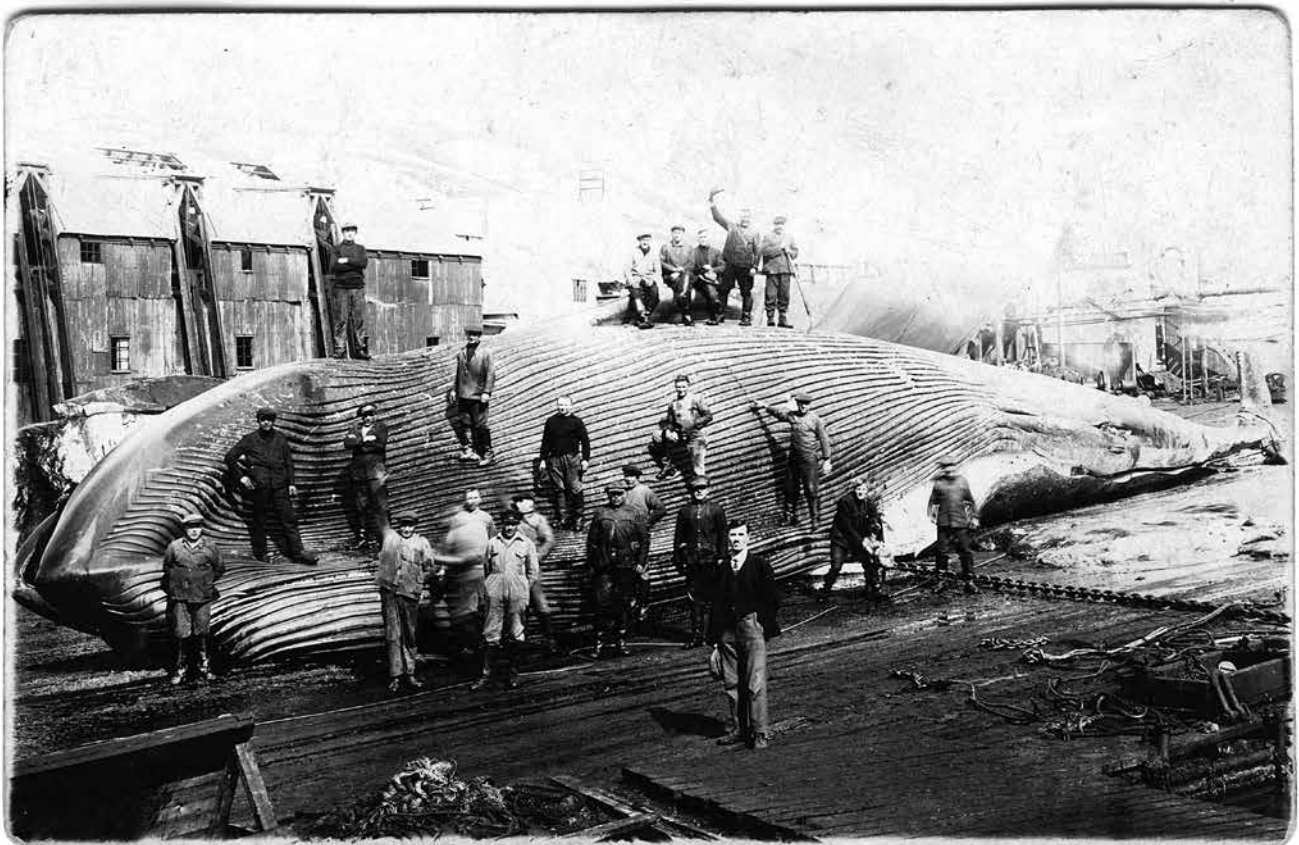
džiotojo ir skerdiens apdirbėjo karjerą pradėjo Kanados vandenyse: „1928. M. gruodžio / 12 d / Mieuls Bajaus / čia prašum paziureti / kukias mias zuvis / gauda ir kiek zmuniu / pareim ink zuvies / zandus ir as cia / iesu ir kitonisku / paveikslu as neturiu / bu nerkur nesitu / ki turesiu ir / lai prisziusiu.“¹¹ (1 il.). Galima įtarti, kad užrašė minimas iškreiptas Kanados Šv. Mykolo įlankos (St. Michaels bay) pavadinimas. Ji yra Niufaundlando ir Labradoro provincijoje. Žinoma, kad dar XX a. pabaigoje ten kanadiečiai medžiojo narvalus, o baltuosius delfinus – nuo Boforto jūros ir Šiaurės Kvebeko iki Hudsono įlankos. Argentinos bendrovės samdinyš J. A. Bendikas turėjo galimybę trumpam grįžti į Kanadą. Iš Toronto atskriejo laiškas

tėvams su fotografija: „1929 – Apr. 22. / Atminčiai / Brungiems / Tevaliams / P. ir K. / Bendikams / Nu sunaus Jono Bendiko / iš Kanados / 183 ani / Euelid / Toranto ant Canada“¹². Tačiau banginių medžioklė netrukus jį nukreipė į Pietų Džordžijos salos Gritvikeno stotį. Kaip patvirtina atsiųstos fotografijos, be meteorologinės stoties, uosto, banginių medžioklės verslovės pastatų, kraštovaizdyje dar išsiskyrė Norvegijos Evangelikų Liuteronų Bažnyčios pastango- mis atgabenta medinė bažnyčia¹³ (2 il.). Saloje medžiai neaugo – tik vasarą sužaliuodavo žolė ir kerpės.

11 LJM p. m. 2002 (4).

12 Fotografija saugoma asmeniniame A. Bendiko rinkinyje.

13 LJM p. m. 2002 (1). Nugarėlėje mėlynu rašalu užrašyta: „Pietu Georgija / banginiu gaud.“

3. Medžiotojai pozuoja ties ištrauktu mėlynojo banginio patelės kūnu, Pietų Džordžijos salos Gritvikeno banginių medžiotojų stoties krantinė. J. A. Bendikas – antrasis iš kairės, stovi užsilipęs ant gyvūno galvos, 1929 m. Lietuvos jūrų muziejaus fotografijų rinkinys. KJM p. m. 2002 (3). Fot. nežinomas

Todėl iki sienojų išardyta bažnyčia buvo atplukdyta į vietą, surinkta iš naujo ir 1913 m. Kalėdų dieną pašventinta. J. A. Bendikui dirbant saloje, čia pastoriavo norvegas Kristianas Lokenas. Praėjus šimtmečiui – 2013 m. pastatą perėmė Jungtinės Karalystės anglikonų bendruomenė. Šalia jos veikė nuo 1922 m. atidarytos kapinės. Jose iki šios dienos amžinojo poilsio atgulė 64 asmenys¹⁴. Ilgainiui banginių medžiotojų stotis pasidarė ekonomiškai nebenaudinga ir 1966 m. gruodį nutraukė veiklą. J. A. Bendiko artimiesiems siųstose fotografijose įamžintas šio verslo klestėjimo

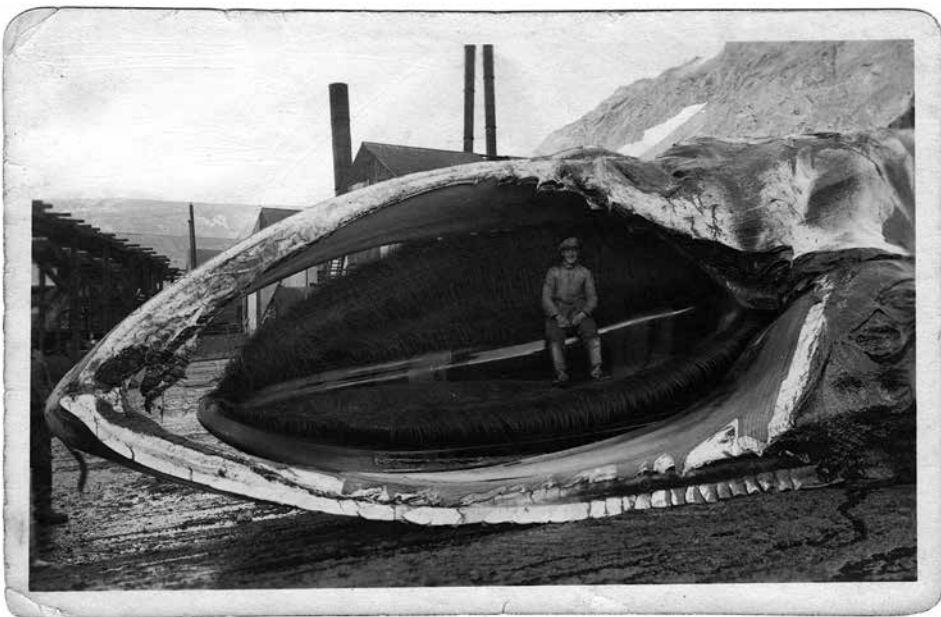
14 Plačiau apie šią bažnyčią ir kapines žr.: *Grytviken church (Whalers church)* [interaktyvus] žiūrėta 2019 05 20]. Prieiga per internetą: <https://www.wondermondo.com/grytviken-church/>; Restored church near Antarctica „first service in its 105 – years history“. In *Church Times*, 11 May 2018 [interaktyvus], [žiūrėta 2019 05 20]. Prieiga per internetą: <https://www.churchtimes.co.uk/articles/2018/11-may/news/world/restored-church-near-antarctica-holds-first-service-in-its-105-year-history>; Grytviken Cemetery. In *Wildisland. South Georgia's Cemeteries* [interaktyvus], [žiūrėta 2019 05 21]. Prieiga per internetą: <http://www.wildisland.gs/cems/index.php/cemeteries/cemeteries-and-burial-sites/grytviken-cemetery>.

metas. Vienoje jų matome svarbiausią banginių medžiotojo atributą – patrankėlę su harpūnu¹⁵. 1870 m. jos prototipą sukūrė Norvegijos laivybos magnatas Svenas Foydas (1809–1894)¹⁶. Sesers Marijos Bendikaitės-Kučinskienės šeimai atsiųstos fotografijos nugarėlėje rašoma: „1929. M. Maias 6 diena. Štai mus ir žuvis / kurias mias / gaudem ir aš / pac cia Jesu / priktos žuvies / galet pažiuiret / ir rasis ir / pažinti ir cian.“ Ten buvęs vėlesnis priedas mėlynu rašalu patikslina gavėją: „Kučinskis / Izidorius / gimias Tveru par. / Beriavaičių k. / Telšių ap. / 1893 m.“¹⁷ (3 il.). Po kelių savaičių tokia pati fotografija pasiekė ir seserį Kazimierą Bendikaitę-Kaulėnienę: „Šita žuvis kurias mes / gaudem. Šit ir aš čion / esu prie tuos žuvies / galėt pažinti / 1929 m. 19 d. Majaus / Isla Sud / Georgia.“ Matyt, fotografijas pasidalino daugelis mėlyno-

15 LJM p. m. 2002 (2).

16 Plačiau apie šį asmenį ir jo kūrinį žr.: Johansen, Jahn Peter. Svend Foyd. In *Nors Biografisk Leksikon* [interaktyvus], [žiūrėta 2019 05 21]. Prieiga per internetą: https://nbl.sn.no/Svend_Foyd.

17 LJM p. m. 2002 (3). Užrašyta netiksliai, nes turėtų būti Beržaičio kaimas. Yra žinoma, kad Izidorius Kučinskis irgi buvo plaukęs epizodiškai uždarbiauti į JAV, Kanadą ir, tikėtina, į Argentiną.

4. Medžiotojas pozuoja sėdėdamas banginio kūno ertmėje. Pietų Džordžijos salos Gritvikeno banginių medžiotojų stoties krantinė, 1929–1930 m. Lietuvos jūrų muziejaus fotografijų rinkinys. KJM p. m. 2002 (5). Fot. nežinomas

5. Banginių medžiotojai pramogaudami vaiko jūrų liūtus iš jų gulyklų. Pietų Džordžijos salos pakrantė, 1929–1930 m. Lietuvos jūrų muziejaus fotografijų rinkinys. KJM p. m. 2002 (8). Fot. nežinomas

jo banginio patelės medžiotojų ir apdorotojų. Viena iš jų dabar saugoma Gritvikene¹⁸. Fotografijose įamžinti jauni vyrai stebisi sumedžiotų gyvių dydžiu ir didžiuojasi laimikiu. Tai aiškiai demonstruoja kūno kalba ir gestai. Apgailestavimo dėl „žuvų“ žūties nematyti ir kitoje mus pasiekusioje skerdienos apdorojimo proceso nuotraukoje. Joje įamžintas skerdienos ertmės viduje sėdintis vyriškis kaip suolelį panaudojęs gyvūno šonkaulį¹⁹ (4 il.). Tuščia sala su iki skausmo įkyrėjusiu kraštovaizdžiu, poilsinės veiklos nebuvimas ir rutina skatino patiems susikurti pramo-

gų. Sėdę į valtį, vyrai plaukdavo apžiūrėti jūrų liūtų gulyklų ir pavaikyti gyvūnų, gaudė pingvinus ir perinčius albatrosus. Nežinia, ar J. A. Bendikas gamino egzotinius suvenyrus – drabužių kabyklas iš albatroso snapų, siuvo kepures iš jūrų liūto kailio ir kita. Nuolat keliavusiam emigrantui nebuvo kur parsigabenti tokių keistenybių. Tačiau jūrų liūtų vaikymas žemaičiui darė įspūdį²⁰ (5 il.). Be fotografijų sesers Marijos šeimai, jis atsiuntė dar vokišką atviruką su Antarkties dalies voljeru Carlo Hagenbecko zoologijos sode, Hamburgo kvartale Stellingene Jame užfiksuotas jūrų liūtą dresuojantis vyras. Antrame plane tankiai augantys lapuočiai patvirtina, kad ši vieta su Antarktimi

18 Fotografija skelbiama Patricio Robles Gilo sukurtoje interneto svetainėje *The human blue whale* [interaktyvus], [žiūrėta 2019 05 21]. Prieiga per internetą: http://www.humanbluwhale.com/gallery/blue_whale_gallery2.html.

19 LJM p. m. 2002 (5).

20 Fotografijų siužetuose – jūrų liūtų gulyklos ir riaumojantis jūrų liūtas, vyrai prie irklų valtyje, su kartimis varinėjantys gyvūnus: LJM p. m. 2002 (6, 7, 8).

ar Arktimi neturi nieko bendra²¹. Zoologijos sodo įkūrėjas C. Hagenbeckas ne tik pradėjo dresuoti atsigabentus gyvūnus, bet ir 1896–1907 m. pirmasis sukūrė kraštovaizdžio ypatumus mėgdžiojančius „Šiaurės panoramos“ voljerus, kuriuose apgyvendino ruonius, vėplius, baltąsias meškas²². Kas žino, gal J. A. Bendikas gaudė jūrų liūtus šiam zoologijos sodui?

Grįžęs iš Pietų Džordžijos salos, J. A. Bendikas persikėlė į netoliese nuo Truakso kaimo esantį Muso (Moose) miestelį. Žemaitį kankinantis ilgesys ir nostalgija atsispindėjo atsiųstoje žinutėje fotografijos nugarėlėje: „Atminčiai / Sesutė ir Švogeri / Zopijei ir Albinu Kaulems / nu Bendiek. Iš Canadas / Prisiminket visi pamatiu šit tų mano paveikslo, kad / jau keturi metai kaip / apleidau jus visus. O kiek / praeis, kol pasimatismas. / Lai sesutė paskutinis paveikslas jaunu dienu / Moosesaw Sask / February 16 / 1931. Metų.“²³ Galbūt nuotaikos paaštrėjo prisiminus tryliktąsias Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo metines. Netrukus darbo paieškos jį nuvedė į Sadberio miestą. Čia klestėjo plieno ir nikelio gamyba. Tačiau ten žemaitis neįsitvirtino ir didžiųjų metalurgijos gamyklų proletariato gretų nepagausino. 1935 m. gegužės 23 d. J. A. Bendikas padavė prašymą Ontarijo provincijos Sadberio miesto institucijai dėl Kanados pilietybės suteikimo. Ši buvo suteikta 1935 m. liepos 27 d. aktu 127270A²⁴. Pasinaudojęs Kanados pilietybės privalumais, jis kelis kartus apsilankė JAV. 1936 m. sausio 19 d., atvykęs laivu ir perėjęs jūrų

muitinės patikrą, J. A. Bendikas apsigyveno Mičigano valstijoje Detroite, o vėliau persikėlė į Fort Veiną Indianos valstijoje²⁵. Tikėtina, kad ten jis susituokė su 1914 m. gimusia Josephina Bareišyte. Po to persikėlė į Iliinojaus valstijos miestą Čikagą²⁶. Netrukus naujasis JAV emigrantas Jonas Aloyiusis Bendikas gavo pilietybę ir tapo Johnu Bendiku. Naujoji šeima gyveno su uošviais lietuviais Franku ir Petrenela Bareišiais. Greta nuomojosi iš tėviškės atvykęs 54 metų kaimynas ar jų giminaitis Josephas Schreckis. 1937 m. Bendikų šeima susilaukė dukters – Alice²⁷.

Matyt, naujos gyvenimo tėkmės nešamas Jonas Aloyzas ėmė nutolti nuo giminaičių Tėvynėje. Apie savo vedybas priminė nusiųsdamas fotografiją prabėgus penkeriems metams po jų: „1940 January 27 / Atminčiai / Sesute ir Švogeri A. ir Z. Kaulems / nu Broli Jono ir Josephina Bendika / Tai mūsų vestuvės cia yra.“²⁸ 1955 m. J. A. Bendikas apsilankė pas seserį Mariją Bendikaitę-Kučinskiene, gyvenusią Kanadoje, Ontarijo provincijoje, o 1958 m. gruodžio 16 d. pas jį apsilankė iš Kanados atvykusios dukterėčios²⁹. Tolesnės žinios fragmentiškos. Esą J. A. Bendikas išsiskyrė ir susituokė su kitataute. Jo žmona Josephina pergyveno buvusį savo vyrą ir 1984 m. buvo palaidota Floridoje. Bendikų duktė Alice Frank ištekėjo už Viljamso Charliso Gali. Pats J. A. Bendikas Bendikas mirė Floridoje, sulaukęs 79 metų, 1980 m. liepos 10 d.³⁰

Tyrimas baigtas – duomenis galima vesti į LIMIS.

21 LJM p. m. 2002 (9).

22 Plačiau apie šį asmenį, vadinamą „Hagenbeck'o revoliucija“ ir poliarinę ekspoziciją žr.: Hagenbeck, Carl. *Beasts and men. Being Carl Hagenbeck experiences for half a century among wild animals*, London–New York–Bombay–Calcuta, 1912, p. 242–254.

23 Fotografija saugoma asmeniniame A. Bendiko rinkinyje.

24 Išrašų kopijos saugomos asmeniniame A. Bendiko rinkinyje.

25 Pažyma apie 1936 m. užrašytą asmenį Jonas Aloyiusis Bendikas iš į Detroito jūrų muitinę Mičigano valstijoje 1906–1954 m. atvykusiųjų sąrašų išduota A. Bendikui: <https://familysearch.org/pal:/MM9.1.1/KZIN-87H>; accessed 29 Jan 2013; individualios pažymos, išduotos Bendikas Jonas Aloyiusis vardu dėl atvykimo iš Kanados ir patikros Detroite, kopija saugoma asmeniniame A. Bendiko rinkinyje.

26 Bendikas Jonas Aloyiusis vardu išduoto JAV natūralizacijos dokumento kopija saugoma asmeniniame A. Bendiko rinkinyje.

27 A. Bendiko suteikta informacija, remiantis 1940 m. JAV gyventojų surašymo duomenimis.

28 Fotografija saugoma asmeniniame A. Bendiko rinkinyje.

29 Ibid.

30 A. Bendiko svetainėje pateikti duomenys [interaktyvus], [žiūrėta 2019 05 21], <http://www.bendikai.lt/genealogija/jt-0-a-12/111I56>; <http://www.bendikai.lt/genealogija/jt-0-a-12/111JT00000351>.

Literatūros sąrašas

Freedmann, Lawrence. *The Official History of the Falklands Campaign: The origins of the Falklands war*. London–New York, 2005, Vol. 1.

Freedmann, Lawrence. *The Official History of the Falklands Campaign: War and Diplomacy*. London–New York, 2005, Vol. 2.

Grytviken church (Whalers church) [interaktyvus], [žiūrėta 2019 05 20]. Prieiga per internetą: <https://www.wondermondo.com/grytviken-church/>; Restored church near Antarctica „first service in its 105 – years history“. In *Church Times 11 May 2018* [interaktyvus], [žiūrėta 2019 05 20]. Prieiga per internetą: <https://www.churchtimes.co.uk/articles/2018/11-may/news/world/restored-church-near-antarctica-holds-first-service-in-its-105-year-history>. Grytviken Cemetery. In *Wildisland. South Georgia's Cemeteries* [interaktyvus], [žiūrėta 2019 05 21]. Prieiga per internetą: <http://www.wildisland.gs/cems/index.php/cemeteries/cemeteries-and-burial-sites/grytviken-cemetery>.

Hagenbeck, Carl. *Beasts and men. Being Carl Hagenbeck experiences for half a century among wild animals*. London–New York–Bombay–Calcuta, 1912.

Hart, Ian B. *Pesca– The History of Compañía Argentina de Pesca Sociedad Anónima of Buenos Aires: an Account of the Pioneer Modern Whaling and Sealing Company in the Antarctic*. Devon, 2001.

Hart, Ian B. *Whaling in the Falkland Islands Dependencies 1904–1931– A History of Shore and Bay-based Whaling in the Antarctic*. Newton St Margarets, Hertfordschire, 2006.

Headland, Robert. *The Island of South Georgia*. Cambridge, 1992.

Johansen, Jahn Peter. Svend Foyd. In *Nors Biografisk Leksikon* [interaktyvus], [žiūrėta 2019 05 21]. Prieiga per internetą: https://nbl.snl.no/Svend_Foyn.

A WHALE HUNTER FROM SAMOGITIA

Dainius Elertas

Lithuanian Sea Museum

Augenijus Bendikas, the researcher of the Bendikai family, succeeded to identify the storylines and circumstances of creation of eight anonymous photographs and one postcard preserved in the collection of photographs of Lithuanian Sea Museum. The online archives of the United States, Canadian migration and Argentinean company “Compañía Argentina de Pesca”, as well as Augenijus Bendikas’ private collection of family documents and their photocopies and photographs made it possible to discover the silhouette of a Samogitian Jonas Aloyzas Bendikas (1901–1980), who emigrated from the Brokštėnai

village of Lithuania: naturalization in Canada – Canadian citizenship – migration to the USA – citizenship and life in the USA. The moments of whale hunting as well as the production of whale products in the company “Compañía Argentina de Pesca” between 1929 and 1930 are captured in the photographs preserved in Lithuanian Sea Museum. The photographs feature the whale hunting station and environment on Grytviken island in Georgia. Although this episode of Jonas Aloyzas Bendikas’ life stands out among the experiences of other Lithuanian emigrants, his further destiny is common to many emigrants.

LIETUVIŲ IŠEIVIJOS APLINKA FOTOGRAFIJOSE IŠ ALEKSANDRO MYKOLO RAČKAUS RINKINIO

Vaida Sirvydaitė Rakutienė
Nacionalinis M. K. Čiurlionio dailės muziejus
V. Putvinskio g. 55, Kaunas
vaيدا.sirvydaite@ciurlionis.lt

Anotacija

Straipsnyje apžvelgiamos kolekcininko Aleksandro Mykolo Račkaus fotografijų rinkinio patekimo į Vytauto Didžiojo kultūros muziejų aplinkybės, aptariama fotografijose vaizduojama lietuvių išėivijos aplinka, kurios skirtumus lemia joje vykdomos veiklos pobūdis. Atskleidžiamos rinkinio fotografijų sąsajos su kitais Fototekos ir dokumentacijos skyriuje saugomais eksponatais.

Reikšminiai žodžiai

Kolekcininkas A. M. Račkus, lietuvių išėivija JAV, fotografija, Pasaulio lietuvių kongresas, numizmatika

Nacionalinis M. K. Čiurlionio dailės muziejus (toliau – ČDM) 2018 m. birželio 6 d., minėdamas Aleksandro Mykolo Račkaus 125-ąsias gimimo metines, Istorinėje Lietuvos Respublikos prezidentūroje atidarė parodą „Ypatinga dovana Lietuvai“ iš ČDM saugomų A. M. Račkaus rinkinių, kuri veiks iki 2019 m. gruodžio 31 d. Paroda simboliškai sujungia dvi svarbias progas – A. M. Račkaus jubiliejų ir 2019-aisiais minimus Pasaulio lietuvių metus. Atlikus įdėmią atranką, parodoje eksponuojama tik maža dalis straipsnyje aptariamų kolekcijos, ji taip pat publikuota 2018 m. pabaigoje išleistame parodos kataloge¹.

Nacionalinio M. K. Čiurlionio dailės muziejaus Fototekos ir dokumentacijos skyriuje saugoma per 1 700 fotografijų iš visuomenininko, kolekcininko A. M. Račkaus rinkinio. Didžiausia šio rinkinio dalis sukaupta XX a. antrame–ketvirtame dešimtmetyje, A. M. Račkui gyvenant Amerikoje. Gavęs Lietuvos vyriausybės kvietimą dalyvauti Pirmajame pasaulio lietuvių kongrese Kaune, 1935 m. kolekcininkas atvežė į Lietuvą lietuvių numizmatikos ir istorijos muziejaus, Lietuvoje pristatyto kaip Dr. A. M. Račkaus muziejus, kolekciją (1 il.). Užsienio lietuviams

remti draugijai padedant Vytauto Didžiojo muziejuje A. M. Račkus atidarė dvi parodas bendru pavadinimu „Kaip lietuviai Amerikoje gyvena?“. Joms pasibaigus apie 80 000 eksponatų perdavė Lietuvai už simbolinę 100 000 litų sumą.

Straipsnio tikslas – trumpai apžvelgti kolekcininko A. M. Račkaus sukaupią fotografijų rinkinį ir išskirti tas fotografijas, kurios vienaip ar kitaip atspindi lietuvių išėivijos JAV aplinką.

Išsamiam parodų „Kaip lietuviai Amerikoje gyvena?“ plakato tekste nurodoma, kad vienoje parodoje „atvaizduotas Amerikos lietuvių gyvenimas ir veikla, be to, didelis, Lietuvoje niekada nematytas, didžiausias Europoje Numizmatikos skyrius, kuriame surinkti visų tautų, visų laikų ir visų rūšių pinigai. Kituose muziejaus [čia turimas omenyje Dr. A. M. Račkaus muziejus – *aut. past.*] skyriuose daug senovės Graikijos, Romos, Egipto ir Amerikos pirmųjų kultūrų relikvijų, etnografiniai rinkiniai, mineralogija, paleontologija. Antroji – Užsienio lietuvių spaudos ir kultūros paroda, kurioje atvaizduota lietuvių butis Brazilijoje, Argentinoje, Anglijoje, Škotijoje, Urugvajuje, Prancūzijoje, Lenkijoje, Okupuotoje Lietuvoje, Prūsijoje, Latvijoje, Rusijoje, ir kt.“².

1935 m. spalio 31 d. sudaryta A. M. Račkaus eksponatų rinkinio ir bibliotekos dovanojimo sutartis³. Po metų deponuoti A. M. Račkaus muziejaus eksponatai priimti nuolat saugoti į Vytauto Didžiojo kultūros muziejų (toliau – VDKM). A. M. Račkus pradėjo dirbti naujai įsteigto Istorinio skyriaus vedėju ir vadovavo jam iki 1938 m. gegužės 12 d.

Lietuvoje keičiantis politiniam klimatui, keitėsi ir muziejaus pavadinimai bei struktūra. 1986 m. įsteigtam Muziejinės dokumentacijos ir fototekos sektoriui (dabar Fototekos ir dokumentacijos skyrius) iš Taikomosios dailės skyriaus neinventorinto pagalbino fondo perduoti saugoti A. M. Račkaus kolek-

1 *Ypatinga dovana Lietuvai. Paroda iš Amerikoje surinktų kolekcijų, skirta A. M. Račkaus 125-osioms gimimo metinėms. Parodos katalogas.* Sud. dr. Ignas Narbutas, Vaida Sirvydaitė Rakutienė. Kaunas, 2018.

2 Dr. A. M. Račkaus muziejaus parodos „Kaip lietuviai Amerikoje gyvena?“ plakatas. Spaudė „Raidės“ spaustuvė Kaune 1935. ČDM M 2-5-2(24).

3 Švietimo ministerijos Departamento direktoriaus Antano Juškos ir dr. Aleksandro Račkaus 1935-10-31 pasirašytos sutarties nuorašas. ČDM FDS.

1. Aleksandro Mykolo Račkaus muziejaus eksponatų perdavimo-priėmimo komisijos nariai prie dėžių su eksponatais Vytauto Didžiojo kultūros muziejuje. Iš kairės ketvirtas – A. M. Račkus, iš dešinės pirmas – direktorius Paulius Galaunė. Kaunas, 1935 m. ČDM Taikomosios dailės skyriaus inventorinio numerio nėra. Antano Giedraičio nuotr.

cijos dokumentai, spaudiniai, fotografijos, brėžiniai⁴, o praėjus bemaž penkiolikai metų⁵, skyrius pasipildė rankraščiais, žemėlapiais, planais, fotografijomis iš pagrindinio Taikomosios dailės skyriaus fondo, kurio rinkiniai tarpukariu buvo Istorinio skyriaus sudėtyje.

Gyvendamas Amerikoje A. M. Račkus rinko lituanistinę ikonografinę ir jos kontekstą atspindinčią medžiagą. Fotografijose vaizduojama lietuvių išėivių gyvenamoji, darbinė, organizacinė, religinė aplinka, pati įvairiausia veikla, kuria lietuviai užsiėmė emigracijoje. Nuotraukos rinktos iš visų Amerikos valstijų, kur gausiau gyveno emigrantai iš Lietuvos. Šioje kolekciijoje savo dydžiu ir preciziškai sutvarkytomis nuotraukomis išsiskiria fotografo Jono A. Kubiliaus fotografijų rinkinys, jį sudaro 384 fotografijos. Mažesnes grupes A. M. Račkaus rinkinyje sudaro kitų lietuvių fotografų, kaip antai: V. J. Stankūno, P. Conrado, V. Velžio, P. Pučkoriaus, J. A. Mickeliūno, J. Baltrušo (Baltrušaičio), fotografijos. Lietuvius išėivius ir jų aplinką taip pat fotografavo amerikiečiai fotografai ir fotografijos studijos: Herbertas Rebmanas, Jackas Thammas, J. M. Macas Fadyenas, „Precin Studio“, „Wyoming Studio“ ir kt. Kai kurios nuotraukos kitoje pusėje pažymėtos antspaudu: *Pasaulio lietuvių I Kongreso spaudos parodos eksp. eilės Nr.*, bylojančiu apie konkrečios fotografijos dalyvavimą minėtoje parodoje Kaune 1935 m.

Iš įvardintų fotografų didesniu nuotraukų kiekiu ir įvairesne tematika išsiskiria V. J. Stankūnas ir P. Conradas. Jie specializavosi fotografuoti lietuvių

bendruomenę. Fiksavo ne statišką aplinką, o gyvenimą, sukosi įvairių renginių centre. Šių fotografų nuotraukose įamžinti menininkai, sportininkai, visuomenės veikėjai, tiesa, esama ir pavienių architektūros nuotraukų.

Dirbant muziejininku, įdomu atrasti sąsajas tarp skirtinguose fonduose saugomų eksponatų. Pavyzdžiui, Adomo Varno fonde saugomas Petro Conrado ir jo žmonos portretas⁶. Iš proginių nuotraukų Conradų namuose galima spręsti, kad dailininko šeima artimai bendravo su fotografo šeima⁷. Dailininko Petro Rimšos fonde saugomi kvietimai į jo parodas, vykusias Amerikoje (Čikagoje, Klivlande, 1936), atsiliepimai spaudoje, o A. M. Račkaus parvežtose nuotraukose randame P. Conrado įamžintas P. Rimšos parodos atidarymo Čikagoje akimirkas.

Tarp senųjų muziejaus dokumentų saugoma byla pavadinimu *1938 m. gegužės m. 12 d. aktas / Pasitraukdamas iš tarnybos V. D. Kultūros Muziejaus Istorinio skyriaus vedėjas D-ras A. M. Račkus perduoda skyrių*. Šis dokumentas padeda atsakyti į klausimą, kiek fotografijų iš A. M. Račkaus rinkinio saugoma muziejuje. Penktame akto skyriuje *BUVUSIOJO DR. ALEKSANDRO M. RAČKAUS ISTORINIO MUZIEJAUS (CHICAGO, JLL., USA), EKSPONATAI* dalyje *B Lituanistika* eksponatų grupėje g. *Pasižymėjusių užsieny (daugiausia USA) lietuvių portretai ir įvairios fotografijos* pirmame punkte nurodoma: *Įvairių asmenų, įvykių bei gyvenimo fotografijos* – 1024 vnt.⁸

4 Kauno Valstybinio M. K. Čiurlionio dailės muziejaus direktoriaus Kęstučio Žitkaus įsakymas Nr. 19, 1986-04-17. ČDM FDS.

5 Nacionalinio M. K. Čiurlionio dailės muziejaus direktoriaus Osvaldo Daugelio įsakymas Nr. 7, 2000-02-01. ČDM FDS.

6 Portretinė fotografija. Marija ir Petras Conradai. Conrad Studio, Čikaga, 1957. ČDM Ta 8327.

7 Grupinė fotografija. M. ir P. Conradų jubiliejus. Conrad Studio, Čikaga, 1952. ČDM Ta 8579.

8 Vytauto Didžiojo Kultūros Muziejaus Istorinio skyriaus eksponatų perdavimo-priėmimo aktas. Kaunas, 1938 05 12. L. 36, 37. ČDM FDS.

2. Šv. Kazimiero seserų vienuolynas ir koplyčia. Čikaga, Ilinojus, JAV, 1925 m. ČDM Ta 725. Jono A. Kubiliaus nuotr.

Į šią grupę patenka anksčiau minėtų fotografų nuotraukos. Akto baigiamajame – VIII skyriuje nurodoma⁹:

VYTAUTO DIDŽIOJO KULTŪROS MUZIEJUI NEPRIKALAUŠAS TURTAS.

1. *Fotografijos vaizduojančios Amerikos lietuvių bažnyčias, mokyklas, namus, sales, ir kitokias patalpas, surištas su kultūriniu lietuvių gyvenimu; dydis 34,4 cm x 25,54 cm štukų 384*
2. *Tam tikros lentos (aukščiau išvardytoms fotografijoms susagstyti), dydis 97 cm x 165 cm štukų 10*
Pastaba.

D-ro Al. M. Račkaus pareiškimu šis turtas priklauso kun. S. Draugeliui (gyv. Jungt. Š. Amerikos Valstybėse, Gary, Indiana); kaipo buvęs valstybinėj patalpoj jis perduotas-priimtas bendra tvarka ir laikomas V. D. Kultūros Muziejui, ligi jo atidavimas savininkui ar jo įgaliotam asmeniui bus išspręstas sprendžiamųjų veiksnių.

Kol kas neaptiktas joks kitas dokumentas, kuriu remiantis būtų galima nustatyti, koku būdu kunigo Simano Jono Draugelio¹⁰ 384 nuotraukų rinkinys pateko į VDKM. Jis organiškai papildė A. M. Rač-

kaus kolekciją ir šiame straipsnyje aptariamas kaip A. M. Račkaus iš JAV parvežtos kolekcijos dalis.

Fotografas Jonas A. Kubilius pasirašinėjo ir numeravo nuotraukas ranka. Apatiniame dešiniajame kampe užrašydavo nuotraukos numerį, o parašą J. A. Kubilius dėdavo žemiau, jau ant pasporto. Keletą numerių fotografas yra įrėžęs negatyve, todėl pozityve skaitmenys yra baltos spalvos. Muziejuje nuotraukos inventorintos, neatsižvelgiant į fotografo joms suteiktus numerius. Pats fotografas, numeruodamas nuotraukas, laikėsi nuoseklumo. Pagal jo suteiktą numeraciją galima atsekti nedidelius tarpusavyje vaizdais iš tų pačių miestų, parapijų ar pastatų susijusių nuotraukų ciklus. Beveik visos J. A. Kubiliaus nuotraukos turi pavadinimus. Inventorinant šias nuotraukas, nesivadovauta fotografo siūloma numeracija, todėl, siekiant atkurti ciklą, teko iš naujo surinkti dėlionę iš pabirusių vaizdų. Šį darbą labai palengvino šiuolaikinės technologijos – pasitelkus jas rinkinys suskaitmenintas. Pateikiami keli pavyzdžiai. Marijanapolio kolegijos, esančios Tompsone, Konektikute, ciklą sudaro 19 nuotraukų. Jose pavaizduotas marijonų kolegijos pastatas iš visų pusių, jo vidus (vestibiulis, koplyčia) ir aplinka (gėlynai, šiltnamiai, terasiniai baseinai su vandens lelijomis, liepos 4-ąją lauke vykstančios pamaldos), svetainė šokiams, vandens bokštas, atskiri architektūros ir interjero elementai: durys, kolonada, vartai. Siekiant pagrįsti teiginį apie fotografo numeracijos nuoseklumą, autorinė ir muziejinė numeracija nurodoma greta, kai pirmas yra fotografo suteiktas numeris, o antras, po lygybės ženklo, – FDS inventorinis numeris, kurį sudaro šifras Ta ir Nr.: 249=Ta-679, 343=Ta-538, 344=Ta-539, 344A=Ta-540, 345=Ta-541, 346=Ta-542, 347=Ta-561, 348=Ta-681,

9 Ibid., l. 58, 59.

10 Simanas Jonas Draugelis (1893 12 27 Šuluose, Bartinkų vlsč., Vikaviškio apskr. – 1960 06 07 Niujorke, NY), kunigas, visuomenininkas. Į JAV persikėlė 1925 m. Rūpinosi JAV lietuvių statistika. 1937–1939 m. Garyje, Indianoje, leido statistikos žurnalą „Pasiuntinys“. Parengė JAV lietuvių visuomeninių įstaigų albumą. In *Jungtinių Amerikos Valstijų lietuvių. Biografijų žinynas*, t. 1. Vilnius, 1998, p. 253.

350=Ta-680, 351=Ta-790, 352=Ta-678, 353=Ta-560, 354=Ta-447, 355=Ta-549, 356=Ta-438, 357=Ta-444, 357A=Ta-443, 358=Ta-441, 358A=Ta-442. Susiję ir kiti du ciklai – Šv. Kazimiero seserų vienuolynas ir Šv. Kryžiaus ligoninė Čikagoje. Pirmąjį sudaro 16, antrąjį – 10 nuotraukų. Numeracijos principas toks pat kaip ir Marijanapolio ciklo. Šv. Kazimiero seserų vienuolyno cikle matomas vienuolyno pastatas 1925 m. (2 il.), paminklas Šv. Kazimiero seserų vienuolijos įsteigėjui kunigui Antanui Staniukynui, koplyčia ir didysis altorius, stacijos ir langai su vitražais, bendrasis ir svečių kambariai, laiptai, Šv. Kazimiero seserų akademijos knygynas ir svetainė, biologijos, chemijos, namų ruošos, komercijos klasės.

Šv. Kryžiaus ligoninės nuotraukose vaizduojamas ligoninės pastatas, Ligoninės dienos minėjimo dalyviai lauke, įvairios ligoninės patalpos: koplyčia, svečių kambarys, valgykla, koridorius, operacinė („operacijų kambarys“), gydytojų pasitarimo kambarys, poilsio kambarys („veranda“), prieangis.

Iš autorinės numeracijos sekos galima daryti išvadą, kad kai kuriuose cikluose trūksta fotografijų, nes numeracija nėra nuosekli. Šv. Kazimiero seserų vienuolyno ciklą vertingai papildė V. J. Stankūno fotografijos. Vienoje nuotraukoje užfiksuotas vienuolyno pastatas yra dar be pristatytos koplyčios, kitoje – įamžintos seserų kazimieriečių kapinės.

Beveik visų fotografo J. A. Kubiliaus nuotraukų nugarinėje kartono-pasporto pusėje yra uždėtas fotografo antspaudas anglų kalba, bylojantis apie fotografo teisių saugojimą:

NOTICE

Property of John A. KUBIL

ALLENTOWN PHOTOGRAPHIC STUDIO

*And shall not be reproduced nor used (?) in any way
without written permission*

John A. KUBIL

ALLENTOWN PHOTOGRAPHIC STUDIO

Allentown, Penna

Ant kai kurių nuotraukų po vaizdu pasitaiko atspausdintas užrašas: *ALLENTOWN PHOTOGRAPHIC STUDIO*. Kai kur jis pridengtas pasportu. Alentaunas – miestas JAV šiaurės rytuose, Pensilvanijoje, prie Lihajaus upės. Tai trečias pagal dydį valstijos miestas. Čia veikė fotografo J. A. Kubiliaus studija. Tačiau būdamas fotografas, J. A. Kubilius negalėjo sau leisti darbuotis vien tik tai studijoje. Jis, kaip ir dauguma XIX a. fotografų, keliavo iš vienos vietos į kitą. J. A. Kubiliaus fotografiją būtų galima įvardinti kaip kraštotyrinę. Jis kruopščiai apipavidalino ir aprašė savo rinkinį, nors datų beveik nežymėjo. Pasirinktus objektus J. A. Kubilius fotografavo XX a. trečiame – ketvirtame dešimtmetyje. Nuotraukos (dy-

dis ~ 24,5 x 19,5 cm) paklijuotos ant pilkos spalvos kartonėlių (dydis ~ 30,4 x 25,4 cm), apatiniame pasporto krašte užrašytas objekto pavadinimas ir vieta, kur fotografuota.

Vis dar stinga biografinių žinių apie fotografa J. A. Kubilių. Iš pradžių daug vilčių dėta į „Lietuvių enciklopediją“ (kitai – „Bostono enciklopedija“) ir į biografijų žinyną „Jungtinių Amerikos Valstijų lietuviai“. Deja, nei vieno minėto fotografo biografijos leidiniuose nėra, bet enciklopedijoje galima rasti ne vieną šių fotografų nuotrauką, skirtą straipsniams iliustruoti.

Tiriant mėginta apžvelgti teritoriją, kurioje J. A. Kubilius fotografavo lietuvių išeivijos aplinką. Tai valstijų, išsidėsčiusių JAV šiaurės rytų, rytų ir pietryčių dalyse, miestai. Pagal turimą medžiagą ir atliktus skaičiavimus, J. A. Kubilius apsilankė ir fotografavo dešimtyje valstijų ir septyniasdešimtyje miestų. Pateikiamas jų sąrašas:

Ilinojaus (Illinois) valstijoje: Čikaga (Chicago): Bridžportas (Bridgeport); Siseras (Cicero), Hinsdeilas (Hinsdale), Garis (Gary);

Indianos (Indiana) valstijoje: Rytų Čikaga (East Chicago);

Konektikuto (Connecticut) valstijoje: Ansonija (Ansonia), Hartfordas (Hartford), Niu Britenas (New Britain), Niu Heivenas (New Haven), Tompsonas (Thompson), Voterberis (Waterbury);

Masačusetso (Massachusetts) valstijoje: Atolas (Athol), Obernas (Auburn), Heiverhilis (Haverhill), Bostonas (Boston), Keimbridžas (Cambridge), Linas (Lynn), Louelis (Lowell), Lorensas (Lawrence), Montelas (Montello), Vusteris (Worcester);

Naujojo Džersio (New Jersey) valstijoje: Alfa (Alpha), Bejonas (Bayonne), Džersi Sitis (Jersey City), Elizabetas (Elizabeth), Kernis (Kearney), Niuarkas (Newark), Orindžas (Orange);

Naujojo Hampšyro (New Hampshire) valstijoje: Našua (Nashua);

Niujorko (New York) valstijoje: Olbanis (Albany), Amsterdamas (Amsterdam), Bingamtonas (Binghamton), Bruklinas (Brooklyn), Maspetas (Maspeth), Niujorkas (New York), Patersonas (Paterson), Šenektadis (Schenectady);

Ohajo (Ohio) valstijoje: Klivlandas (Cleveland), Jangstaunas (Youngstown);

Pensilvanijos (Pennsylvania) valstijoje: Kouldeilis (Coaldale), Česteris (Chester), Du Boisas (Du Bois), Elmherstas (Elmhurst), Forest Sitis (Forest City), Frilandas (Freeland), Hanoveris (Hanover), Harvis Leikas (Harveys Lake), Istonas (Easton), Filadelfija (Philadelphia), Kingstonas (Kingston), Mahanoi Sitis (Mahanoy City), Maizevilis (Maizevil-

le), Makadu (McAdoo), Mainersvilis (Minersville), Maunt Karmelis (Mt. Carmel), Mainers Milsas (Miners Mills), Naujoji Filadelfija (New Phila), Pitstonas (Pittston), Redingas (Reading), Plimutas (Plymouth), Skrantonas (Scranton), Sent Kleras (St. Clair), Šamokinas (Shamokin), Šenandoa (Shenandoah), Šugar Nočas (Sugar Notch), Tamakva (Tamagua), Vilks Baris (Wilkes-Barre), Žirardvilis (Girardville), Vanamis (Wanamie);

Rod Ailando (Rhode Island) valstijoje: Providensas (Providence).

J. A. Kubiliaus fotografijų rinkinyje galima išskirti ciklus įvairiomis temomis: bažnyčių ir vienuolynų aplinka, architektūra, interjerai. Bažnyčioms ir vienuolynams priklausantys pastatai – klebonija, mokykla, svetainė. Bažnyčia, mokykla, svetainė traktuojami kaip atskiri pastatai, tačiau dažnai bažnyčia ar jos įsteigta mokykla naudojamos svetainės reikmėms. Žodžio „svetainė“ reikšmė šiuo atveju daug platesnė nei kambario, kuriame priimami svečiai. Dažniausiai – tai bendruomenės susibūrimų, susirinkimų, švenčių vieta. Nuotraukose atsispindi pasaulietinė vienuolijų veikla: švietimas, įvairūs praktiniai mokymai, specialybių kursai, medicinos paslaugos: gydymas ir slauga. Bažnyčia dažnai atlikdavo keletriopą paskirtį: čia būdavo atliekamos religinės apeigos, o laisvu laiku lavinamas jaunimas, rinkdavosi bendruomenė, todėl įprasta bažnyčių vadinti mokykla, svetaine. Šių fotografijų tyrimas toli gražu nėra baigtinis. Nors didžiausią rinkinio dalį sudaro religinės paskirties pastatai, teko atsisakyti išsamesnės bažnyčių ir prie jų veikusių parapijų apžvalgos dėl ribotos straipsnio apimties. Paminėtini keli pavyzdžiai, kuriuose ryškiausiai matomi lietuviškumo ženklai.

Sv. Kryžiaus parapijos mokykla. Įsteigta 1905. Maunt Karmelis. Užrašas lietuvių kalba ant sienos: *LIETUVIŲ SVENTO KRYZIAUS PARAPIJOS MOKYKLA*. Frontone – bareljefas su Vyčiu. [Aut. Nr. 89 / Inv. Nr. Ta 697]. *Visų Šventų parapijos mokykla – bažnyčia. Įsteigta 1906–1907 m., Čikaga.* Užrašas lietuvių kalba virš įėjimo: *VISŲ ŠVENTŲ LIETUVIŠKA MOKSLAINĖ*. [Aut. Nr. 246 / Inv. Nr. Ta 503]. *Dievo Apveizdos parapijos bažnyčios du langai* Čikagoje. Vitražai languose, dedikuoti kunigams Ignui Albavičiui ir Antanui Staniukynui. [Aut. Nr. 204 / Inv. Nr. Ta 609].

Toliau straipsnyje pateikiama daug pavyzdžių, kuriais siekiama atskleisti, kokia lietuvių veikla atsispindi fotografo J. A. Kubiliaus užfiksuotuose architektūriniuose objektuose. Originalūs nuotraukų pavadinimai ir stenduose, skelbimuose, iškabose bei reklamose matomi užrašai lietuvių ir anglų kalbomis straipsnyje išskirti pasviru šriftu. Taip pat nurodomi autoriniai bei muziejiniai inventoriniai numeriai,

3. Seniausio lietuvių dienraščio „Vienybė“ redakcija. Anksčiau leidinys vadintas „Vienybė lietuvininkų“. Pradėtas leisti Plimute, Pensilvanijos v-joje, 1886 m. Bruklinas, Niujorko v-ja, JAV, XX a. 3–4 deš. ČDM Ta 585. Jono A. Kubiliaus nuotr.

sujungti lygybės ženklai. Jau anksčiau minėta, kad A. M. Račkaus fotografijų kolekciją sudaro įvairių fotografų nuotraukos, todėl šalia J. A. Kubiliaus fotografijų įtraukti ir kitų fotografų nuotraukų pavyzdžiai, nurodant žinomo fotografo autorystę ir pažymint, kurios nuotraukos autorius nežinomas.

Daug dėmesio fotografas J. A. Kubilius skyrė žiniasklaidai ir leidybai.

Žurnalų, laikraščių, knygų leidyba:

Laukžemio spaustuvės namai Niuarke. 121=Ta 694.

Sukio Spaustuvės Namai Klivlande. Užrašai languose: *PUBLISHING P. A. SUKYS&SON COMMERCIAL PRINTING*. 155=Ta 771.

Laikraščio „Saulės“ namai Mahanojuje. Iš-kaba virš durų: *SAULE*. 71=Ta 785.

Dirvos namai Klivlande. Užrašas ant lango: *LITHUANIAN WEEKLY „DIRVA“ JOB AND BOOK PRINTING*. 156=Ta 796.

„Margutis“ spaustuvė Čikagoje. Iš-kaba: *MARGUTIS KNYGYNAS IR REDAKCIJA*. 261=Ta 544. *„Vyčių“ spaustuvė* Čikagoje. Užrašai ant lango: *K OF L PRESS LIETUVOS VYČIŲ SPAUSTUVĖ* 259=Ta 545.

„*Draugo*“ *spaustuvė* Čikagoje. Lietuviški užrašai ant vitrininių langų: *DRAUGAS LIETUVIU DIENRASTIS / DRAUGO LAIVAKORČIŲ AGENTŪRA* ir užrašai anglų kalba: *DRAUGAS PUBLISHING CO. 2334 S. OAKLEY AVE. DAILY „DRAUGAS“ / PUBLISHERS JOB & BOOK PRINTERS. 260=Ta 575.*

„*Vienybės*“ *namai* Bruklinė. Iškaba virš įėjimo: *Vienybė. LITHUANIAN TRI-WEEKLY. 112=Ta 585 (3 il.).*

„*Darbininko*“ *namai* Bostone. [aut. Nr. nėra] Ta 664. „*Amerikos Lietuvis*“. *Redakcija. Vusteris. Užrašas ant lango: AMERIKOS LIETUVIS PUBLISHING CO. Iškaba: DR. A. KARPAWICH DENTIST. 339=Ta 669.*

„*Keleivio*“ *Redakcija* Bostone. Užrašas ant durų: *KELEIVIS. Užrašai ant langų: F. J. BAGOCIUS LAWYER ir DR. A. L. KAPOCHY DENTIST. Užrašai lentelėse abipus durų: F. J. BAGOCIUS ATTORNEY AT LAW ir DR. A. L. KAPOCHY DENTIST. 326=Ta 673.*

Susivienijimai ir draugijos:

Susivienijimo Lietuvių Amerikoje namai Niujorke. Užrašas lentoje ant namo sienos: *LITHUANIAN ALLIANCE OF AMERICA TĖVYNĖ SUSIVIENIJIMAS LIETUVIŲ AMERIKOJE. 102=Ta 587. Amerikos Lietuvių Rymo Katalikų Susivienijimo raštinės vidus* Vilks Bare. 29=Ta 788.

Amerikos Lietuvių Rymo Katalikų Susivienijimo namų frontas Vilks Bare. Užrašai ant langų: *L. R. K. S. A. RAŠTINĖ „GARSAS“ REDAKCIJA. GARSAS LITHUANIAN WEEKLY PRINTING OF ALL KINDS. LITHUANIAN R. C. ALLIANCE OF AMERICA IETUVIŲ R. K. SUSIVIENYMAS. 28=Ta 793.*

Amerikos L. R. K. Susivien. Senieji namai Bruklinė. Gatvių pavadinimai rodyklėse ant stulpo: *S. 9th ST. ir HAVEMEYER ST.* Ant sienos kabo skelbimas, nurodantis, kad ši nuosavybė parduodama. Kreiptis į A. J. Domeiką. 111=Ta 598.

Šv. *Vardo Draugijos Namai* Kernyje. 128=Ta 591

Dar vienoje gausioje nuotraukų grupėje pristatomi lietuvių verslai paslaugų teikimo, aptarnavimo sferoje:

Verslininko J. Kavaliausko namų frontas Filadelfijoje. Iškaba: *JOS. KAVALIAUSKAS UNDERTAKER. 14=Ta 535.*

Verslininko A. Užmeckio namų frontas Filadelfijoje. Užrašai ant langų: *UNDERTAKER. Užrašas ant durų: Užmeckis. 8=Ta 555.*

Atstatymų B-vės Namai Niujorke. Užrašas ant sienos: *LITHUANIAN DEVELOPMENT CORPORATION. 103=Ta 772.*

Bankai:

Metropolitan State bankas Čikagoje. Užrašas ant durų: *LIETUVIU VALSTYJINE BANKA VALANDOS NUO 9 RYTO IKI 3 PO PIET KETVERGAIS NUO 6.30 IKI 8.30 VAKARE SUBATOMIS NUO 9 RYTO IKI 1 PO PIETŲ. 263=Ta 682.*

Lietuvių Banko Namai Klivlende. Užrašai ant langų: *LITHUANIAN SAVINGS & LOAN ASS'N, 154=Ta 711.*

Degalinės:

Janeliūno ir Boreikos Gazolino Stotis Didesnioji Niuarke, 124=Ta 589.

Gasolino stotis ir užiegos namai Auburn. 341=Ta 668.

Tipinga benzino stotis, lietuvių nuosavybė. Miestas nenustatytas. Nuotraukos autorius nežinomas. Ta 916

Maisto ir buitinių prekių parduotuvės:

Peoples Furniture Krautuvės Namai Čikagoje. 271=Ta 767.

Peoples Furniture Krautuvės vidus. Čikaga. 272=Ta 627.

Progress Furniture Krautuvės namai Čikagoje. 273=Ta 624.

Peoples Furniture II. Lange – lietuviškas skelbimas, kviečiantis gruodžio 3 d. į Anelės Zubulienės koncertą Lietuvių auditorijoje. 274=Ta 620.

Lietuvių Prekybos Korporacija Vaterburyje. Užrašai ant juostų virš langų ir ant automobilio: *LITHUANIAN MDSE. CORP. 380=Ta 449.*

Kaz. Kučinsko Šapa. Nuotr. Wyoming Studio Vilks Baryje. Kingstonas, 1912. Ta 928

Kepyklos:

D. Pivarūno duonkepyklos namai Čikagoje, 276=Ta 463.

Žiugždos Duonkepyklos Namai Niuarke. Užrašai ant juostos virš lango: *A. ZIUGZDA 'S BAKERY A. ZIUGZDA. 125=Ta 596.*

Restoranai:

Pono Liulevičiaus restauracijos vidus Filadelfijoje. Nuotraukų autorius nežinomas. Ta 874-876, Ta 887

Salonai:

Lietuvių Saliūnas. Čikaga. Nuotraukos autorius nežinomas. Ta 901, Ta 907.

Lietuviškas saliūnas. Miestas nenustatytas. Nuotraukos autorius nežinomas. Ta 906

Aludės:

P. Chapliko aludė Bostone. Užrašai ant langų: *PETER CHAPLIK&CO. TAVERN. 323=Ta 717. J. Stakis aludė* Bostone. 327=Ta 672.

4. Lietuvių auditorijos namai, Čikaga, Ilinojus, JAV, XX a. 3–4 deš. ČDM Ta 618. Jono A. Kubiliaus nuotr.

Kavinė-užkandinė:

Antano Liaukaus kavinė Redinge (?). Užrašas virš durų: *6 WARD CAFE ANTHONY LEUKUS*. Nuotr. Jack Thamm. Ta 921

Klubai:

Amerikiečių lietuvių Kliubas Amsterdame. Užrašas ant sienos: *AMERICAN LITHUANIAN CLUB INC*. 298=Ta 518.

Lietuvių Piliečių Kliubo svetainės frontas Česteryje. Užrašas ant parapeto: *LITHUANIAN BENEFICIAL CLUB*. 19=Ta 553.

Lietuvių Piliečių Kliubo namai Bruklina. Užrašas lentoje ant sienos: *LITHUANIAN-AMERICAN CITIZENS CLUB BOOKS NOW OPEN FOR WEDDINGS, PARTIES, CONCERTS, DANCES & ALL OTHER OCCASIONS. OFFICE*. Gatvių pavadinimai rodyklėse ant stulpo: *STAGG ST.* ir *UNION AV.* 113=Ta 588.

Lietuvių Piliečių Kliubas Vusteryje. 338=Ta 670.

Lietuvių Piliečių Klubo namai Line. Užrašas lentoje virš įėjimo: *LITHUANIAN NATURALIZATION CLUB HALL*. 318=Ta 676.

Prie kultūros įstaigų priskirtinos **svetainės-lietuvių salės**:

Tautiška Svetainė Lorensė. 306=Ta 700.

Lietuviška Tautinė Svetainė Binghamtone. Užrašas ant sienos: *LITHUANIAN T'L.ASS'G.INC*, virš įėjimo: *THE LITHUANIAN HALL*. Tame pačiame pastate įsikūrę: *KLIMAS STUDIO* (reklama: *PHOTOS FOR CHAUFFERS License Renewed 4 For 50 c.*), *SNYDER MUSIC STUDIO*, *STELMAK'S BARBER SHOP*. 249=Ta 520.

Tautiškos Liet. Svetainės Namai Klivlande. Užrašas ant sienos virš įėjimo: *LITHUANIAN HALL*. 157=Ta 714.

Tautiška lietuvių svetainė. Užrašas ant parapeto: *LITHUANIAN HALL*. Niu Britene, 369=Ta 716.

Muzikališkos lietuvių svetainės frontas Filadelfijoje. Užrašas virš įėjimo: *LITHUANIAN MUSIC HALL*. 12= Ta 531.

Šv. Jurgio Draugystės Svetainė Niuarke. Užrašas lentoje ant sienos: *LITHUANIAN B.&L. ASS'N <...>*. 120=Ta 584.

Lietuvių laisvės salė. Užrašas ant sienos: *LITHUANIAN LIBERTY HALL*. Užrašas lentelėje ant lango: *LITHUANIAN B.&L. ASSN. MEETS HERE <...>*. [aut. Nr. nėra] Ta 685.

Lietuvių Auditorijos namai Čikagoje. Užrašas ant sienos: *CHICAGO LITHUANIAN AUDITORIUM*. Centrinėje puošnaus parapeto dalyje – Vyčio bareljefas. 275=Ta 618 (4 il.).

Teatrai:

Teatras „Milda“ Bridžporte, Čikagoje. Iškaba: *THEATRE MILDA*. 270=Ta 768. Šią nuotrauką puikiai papildoma nežinomo autoriaus nuotrauka su gatvės vaizdu, kuriame matyti ne tik minėtas teatras, bet ir pastatas, ant kurio sienos puikuoja didžiulė fotografo P. Conrado studijos reklama: *P. CONRAD, Photographer PHOTOS of all descriptions <...> AT ANY TIME OR ANY PLACE AT MODERATE PRICES Groups and Weddings <...> SPECIALTY GERIAUSIAS LIETUVYS FOTOGRAFAS ANT BRIDGEPORTO 3130 So. Halsted St. PHONE DROVER 6369*. Ta 937 (5 il.).

Lietuvių teatras „Milda“ Britgeporte. Nuotr. autorius nežinomas. ČDM Ta 936.

Halstead gatvė inimant Ramova teatru. Bridžportas / Čikaga. Iškaba *RAMOVA*. 256=Ta 763. *Konrado teatras ir cukrainė*. Nuotrauka Conrado studijos. Ta 905

5. Lietuvių tautos teatras „Milda“, įsteigtas 1914. Bridžportas, Čikaga, Ilinojaus v-ja, JAV, XX a. 3–4 deš. ČDM Ta 937. Nuotr. autorius nežinomas

Lietuviai taip pat teikė medicinos ir farmacijos paslaugas:

Nuotraukoje *Metropolitan State bankas* Čikagoje užrašai ant durų: *DR. BIEZIS, DR. BLOZIS*, ant langų: *DR. BLOZIS DENTIST X-RAY* [dantistas rentgenologas], *DR. S. BIEZIS SURGEON* [chirurgas]. 263=Ta 682.

K. Sidlauskos vaistinė Bostone. Užrašai virš vitrininių langų: *K. SIDLAUSKAS Apothecary*. Reklama: *Sidlauskas' PHARMACY GOODS OF QUALITY – MODERATE PRICES*. 324=Ta 715.

Neįsivaizduojama lietuvių veikla be ūkininkavimo. **J. A. Kubilius** užfiksavo lietuvių ūkius:

M. Linciaus Farmą Alfoje. 133=Ta 764.
P. Conradas – Bačiūno ūkį Tabore. Ta 915.

Pasiturinčių lietuvių namai:

Baltučio namai Čikagoje. 265=Ta 766.

Kazlo Namai Niuarke. 122=Ta 595.

S. Gudo rezidencija Orindže. 126=Ta 600.

Jareliūno rezidencija. Miestas nenustatytas. Nuotraukos autorius nežinomas. Ta 914.

Jono Liudvinaičio namas, pastatytas Lindene 1927 m. Nuotr. *J. A. Ribinskio* Elizabete. Užrašas lentoje ant sienos: *FOR SALE INQUIRE JOHN J. LIUVINAITIS OWNER & BUILDER EASY TERMS ARRANGED 19 UNION AVE. LINDEN N. J.* Nuotrauka pažymėta antspaudu: *Pasaulio lietuvių I Kongreso spaudos parodos eksp. eilės Nr. 560* (įrašas ranka). Ta 929.

Kun. Petraičio observatorija. Nuotr. autorius nežinomas. Ta 926.

Fabrikai:

Brenza ledų fabrikas Čikagoje. 262=Ta 765.

Pono Šeporaičio minkštų gėrymų [vaisvandenių] *išdirbimo fabrikas* Pitstone. 61=Ta 601.

Minkštų gėrymų išdirbystės namų frontas. Čikaga. 268=Ta 622.

Tautiška sodės išdirbystė Vusteryje. 340=Ta 667.

Miliauskų skerdyklų fabrikas iš fronto pusės Šenandoa. 98=Ta 797.

Ganuprausko skurų [odos] *fabrikas* Line. 317=Ta 677.

„*Vilijos*“ *b-ves anglių sandėlis* Čikagoje. 264=Ta 626

A. M. Račkaus fotografijos rinkinyje viena fotografija iliustruoja ritualinių paslaugų veiklos pavyzdį. *J. Garšvos* laidojimo įstaiga. Bruklinas, Niu-jorko v-ja, JAV, XX a. 3–4 dešimtmetis. Nuotraukos autorius nežinomas. Ji pažymėta antspaudu: *Pasaulio lietuvių I Kongreso spaudos parodos eksp. eilės Nr. 544* (įrašas ranka). ČDM Ta 924.

Ne ant visų pastatų buvo iškabos ir (arba) užrašai ant durų ir langų, bet po nuotrauka fotografas įvardijo, kokia tai įstaiga. Vadinas, jis pasidomėjo, kokie lietuviai, kuo ir kur vertėsi.

Lietuviškais pavadinimais vadintos ne tik įstaigos, bet ir vietovės, pvz., *Palangos parkas* Loren-

se, 311=Ta 706, 310=707. *Birutės parkas* Monte. Ta 332=Ta 804.

J. A. Kubilius fotografavo ne tik konkrečius pastatus, bet ir lietuviškumu pasižyminčias **gatves**:

Fernon gatvė, kaip skaitlingiausiai lietuvių apgyventa. Filadelfija. 9=Ta 529.

Halstead gatvė inimant United States banką Čikagoje. Užrašai iškabose: *DR. JUOZAITIS DENTIST, JUSTIN KULIS DRUGS*. 257=Ta 606.

Dariaus ir Girėno gatvė Čikagoje. 258=Ta 565. Su šia fotografija siejasi nežinomų autorių nuotraukose užfiksuota Amerikos legiono atminimo lenta Dariui ir Girėnui, 1933, Ta 919 ir paminklas Lietuvos didvyriams – Atlanto nugalėtojams, 1935 08, Ta 920.

Išvados

1. Fotografo J. A. Kubiliaus fotografijų rinkinys įvairiapusiškai pristato lietuvių išeivių aplinką JAV. Atsižvelgiant į straipsnio temą ir žinant faktą, kad rinkinio savininkas buvo kun. S. J. Draugelis, nederėtų šio rinkinio pristatyti kaip dr. A. M. Račkaus kolekcijos dalies.

2. Fotografijų, kuriose užfiksuota religinės paskirties architektūra, gausa ir įvairovė suteikia galimybę plačiau pažvelgti į bažnytinę lietuvių išeivijos aplinką ir veiklą, bet dėl straipsnio apimties ir autorės tikslo kuo visapusiškiau atskleisti išeivių veiklą, remiantis aplinkoje užfiksuotais architektūros objektais, ji neišplėtota.

3. Nacionaliniame M. K. Čiurlionio dailės muziejuje saugomos fotografijos yra vertinga lietuvių išeivijos aplinkos ikonografinė medžiaga, galinti pasitarnauti įvairių studijų apie lietuvių išeivių gyvenimą JAV XX a. trečiame–ketvirtame dešimtmetyje iliustravimui ir įvaizdinimui.

4. Ant kai kurių nuotraukų uždėtas Pasaulio lietuvių I kongreso spaudos parodos eksponatų antspaudas skatina plačiau pasidomėti šia paroda.

5. Tęsiant pradėtą tyrimą, tektų daugiau laiko skirti fotografų biografijų paieškai. Vis dėlto derėtų pagerbti tuos žmones, kurie turėjo ne tik profesinį poreikį fotografuoti, bet ir tikslą išsaugoti ateinančioms kartoms žinią apie lietuvių diasporos gyvenimą JAV.

Šaltinių ir literatūros sąrašas

Lietuvos Respublikos Švietimo ministerijos Kultūros reikalų departamento direktoriaus dr. A. Juškos 1935 11 02 raštas Nr. 22402, kuriuo dr. A. M. Račkus įgaliojamas papildyti savo muziejų, dovanotą Lietuvai ČDM FDS., naujais eksponatais iš JAV lietuvių gyvenimo.

Švietimo ministerijos Departamento direktoriaus Antano Juškos ir dr. Aleksandro Račkaus 1935 10 31 pasirašytos sutarties nuorašas. ČDM FDS.

Kauno Valstybinio M. K. Čiurlionio dailės muziejaus direktoriaus Kęstučio Žitkaus įsakymas Nr. 19, 1986-04-17. ČDM FDS.

Nacionalinio M. K. Čiurlionio dailės muziejaus direktoriaus Osvaldo Daugelio įsakymas Nr. 7, 2000-02-01. ČDM FDS.

Vytauto Didžiojo Kultūros Muziejaus Istorinio skyriaus eksponatų perdavimo-priėmimo aktas. Kaunas, 1938-05-12. ČDM FDS.

Balkus, Mindaugas. Istoriniai renginiai Kaune (4): Pirmasis Pasaulio lietuvių kongresas (I) [interaktyvus], 2011 11 06. Prieiga per internetą: http://kaunozinios.lt/naujienos/istoriniai-renginiai-kaune-4-pirmasis-pasaulio-lietuviu-kongresas-i_53659.html.

Dapkutė, Daiva. *Lietuviai pasaulyje*. Prieiga per internetą: <http://www.iseivijosinstitutas.lt/lietuviai-pasaulyje>.

Grinius, Liūtas. Marytės Jakavičiūtės-Conradienės prisiminimų pluoštelis [interaktyvus]. Prieiga per internetą: http://www.aidai.eu/index.php?option=com_content&view=article&id=7322:mi&catid=422:198305&Itemid=479.

Lietuvių (Bostono) enciklopedija, t. IV. Bostonas, 1954.

Lietuvių (Bostono) enciklopedija, t. XI. Bostonas, 1957.

Jungtinių Amerikos Valstijų lietuviai. Biografijų žinynas, t. I. Vilnius, 1998.

Jungtinių Amerikos Valstijų lietuviai. Biografijų žinynas, t. II. Vilnius, 2002.

Vaitkevičienė, Kristina. Lietuvių tautinės katalikų bažnyčios Amerikoje raidos bruožai. OIKOS, p. 53–81. Prieiga per internetą: <https://www.vdu.lt/cris/handle/20.500.12259/32425>, failas ISSN2351-6461_2015_N_1_19.PG_53-81.pdf.

Žemaitis, Augustinas. Lietuvos 100-mečiui: lietuvių išeiviai JAV, Čikaga [interaktyvus], 2018 01 21. Prieiga per internetą: <http://geografija.lt/2018/01/lietuvos-100-meciui-lietuviu-iseiviai-jav-cikaga/>.

Žemaitis, Augustinas. Gabalėliai Lietuvos. Lietuviškos vietos ir paveldas užsienyje [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <http://global.truelithuania.com/lt/category/usa/>; <http://www.zilionis.lt/lituanica/usa-il/budrikas.htm>.

THE ENVIRONMENT OF LITHUANIAN EMIGRANTS IN THE USA PHOTOGRAPHS FROM THE COLLECTION OF ALEKSANDRAS MYKOLAS RAČKUS

Vaida Sirvydaitė Rakutienė

M. K. Čiurlionis National Museum of Art

The Department of Photography and Documentation of M. K. Čiurlionis National Museum of Art holds over 1,700 photographs from the collection of the public figure and collector Aleksandras Mykolas Račkus. The greatest part of this collection was accumulated by Račkus, when he lived in the USA in the 2nd–4th decade of the 20th century. After receiving the invitation from the Lithuanian Government to attend the First World Lithuanian Congress in Kaunas, in 1935 the collector brought to Lithuania the collection of the Museum of Lithuanian Numismatics and History. The museum was presented in Lithuania as Dr. A. M. Račkus Museum. A.M. Račkus opened two exhibitions under one common name “How do Lithuanians Live in America?” at Vytautas Magnus Museum. At the end of the exhibition, about 80,000 exhibits were handed over to Lithuania for a symbolic amount of LTL 100,000.

He collected Lithuanian iconographic material or foreign contextual material for comparison. The photographs reflect the household, work, organizational, religious environment of the Lithuanian emigrants, as well as various activities that Lithuanians carried out in emigration. The photographs were collected from all USA states where Lithuanian

emigrants were most abundant. Although it does not belong to the collection of A. M. Račkus' photographs, J. A. Kubilius' collection, which consists of 384 photographs, is closely related to the depicted subjects. It distinguishes in its size, design, precise arrangement of the photographs. The smaller groups in the collection of A. M. Račkus consist of photographs of other Lithuanian photographers, such as W. J. Stankunas, P. Conrad, V. Velzis, P. Puckorius, J. A. Mickeliunas, and J. Baltrush. Lithuanian emigrants and their surroundings were also photographed by American photographers: Herbert Rebman, Jack Thamm, J. M. Mac Fadyen, Precin Studio, Wyoming Studio and others. Some of the photographs on the back are marked with a stamp: *Exhibit No. of the world Lithuanians 1st congress press exhibition*, showing the exhibiting of a concrete photograph in this exhibition that was held in 1935.

The present paper gives a more detailed overview of the circumstances how the collection of photographs appeared in the museum, discusses its importance in historical, cultural and other aspects, and reveals links to other exhibits stored in the Department of Photography and Documentation.

SUDĖTI GYVENIMO MOZAIKĄ: MOKYTOJAS, RAŠYTOJAS, MOKSLININKAS, VERTĖJAS JUOZAS TININIS

Vilė Sarulienė

Rokiškio krašto muziejus,
Tyzenhauzų al. 5, Rokiškis
archyvas@muziejus.rokiskyje.lt

Anotacija

Šiuo metu daug dėmesio skiriama išeivijai ir ten kūrusiems žmonėms, bet nemaža dalis kūrėjų yra primiršti, nors tam tikru savo gyvenimo ir kūrybos metu apie juos žinota net keliuose kontinentuose. Dalis iš jų Lietuvoje nėra plačiai žinomi. Keičiantis kartoms, jie tiesiog grimzta į nebūtį. Todėl šiuo metu svarbu aktualizuoti archyvinį egzilio kūrėjų palikimą. Vienas šio sprendimo būdų – kūrybinio palikimo sklaida. Pranešime siekiama aptarti kai kuriuos J. Tininio archyvo, gauto 1993 m., aspektus.

Reikšminiai žodžiai

Okupacija, egzilis, egzilio aktualizavimas, egzilio kūrėjai, religija, Dailiųjų menų klubas

Įvadas

Nuo sovietų okupacijos 1944 m. bėgę Lietuvos kūrėjai, menininkai, mokslininkai, gyvenę svetur, bet savo gyvenimą ir kūrybą skyrę Lietuvai, lietuvių kalbai puoselėti ir aukštinti, pamažu sugrįžta į tėvynę. Kitaip... Kai kurie – net nesuspėję joje apsilankyti...

Tarp jų – ir rašytojas, mokslininkas, visuomenininkas Juozas Tininis (1907–1971). Pranešime siekiama supažindinti su šio iš Rokiškio krašto kilusio išeivijos rašytojo, vertėjo ir mokslininko palikimu, saugomu Rokiškio krašto muziejaus archyve. Straipsnyje glaustai apžvelgiama J. Tininio kūryba, paliečiama komunistinio teroro religiniu požiūriu tema, taip pat trumpai pristatomi vertimai.

1944 m., antrą kartą sugrįžus SSSR okupacijai, bijodami raudonojo teroro ir jo padarinių, iš Lietuvos į Vakarus pasitraukė apie 660 000 žmonių. Tarp jų buvo ir J. Tininis. Po kelis žemynus išsibarstę lietuvių emigrantai kiekviename iš jų paliko lietuviškosios erudicijos pėdsakų.

J. Tininis – mokytojas, mokslininkas, rašytojas, vertėjas – buvo žinomas Amerikos, Australijos lietuvių bendruomenėse, Vokietijoje. Lietuvoje atkūrus Nepriklausomybę, pradėta domėtis jo asmenybe ir kūryba (1 il.). Į tėvynę rašytojas nesugrįžo – visam laikui liko ilsėtis saulėje Kalifornijoje. Tačiau Lietuvą pasiekė nemenkas jo kūrybinis palikimas.

1. Juozas Tininis. Portretinė fotografija. RKM 37449

Po rašytojo žūties visą archyvą savo namuose Kalifornijoje išsaugojo artimiausias J. Tininio bičiulis poetas Bernardas Brazdžionis. 1993 m. pavasarį palikimas buvo persiųstas į Lietuvą, almanacho „Varpai“ vyriausiajam redaktoriui Leonui Peleckiui, o vėliau jis J. Tininio archyvą perdavė Rokiškio krašto muziejui. Apie tai trumpai buvo informuota laikraštyje „Lietuvos aidas“¹. Informacijos apie J. Tininį ir jo veiklą nesama daug ir šiuolaikinėje periodikoje. Paskutinį kartą jo kūryba publikuota 2018 m. almanache „Varpai“. Rubrikoje „Literatūrinis palikimas“ išspausdintos trys J. Tininio novelės: „Neatskleista paslaptis“, „Nemirtingos meilės ženklas“, „Vokiškas vardas“².

- 1 Peleckis, Leonas. Sugrįžo Juozo Tininio archyvas. *Lietuvos aidas*, 1993, spalio 9, Nr. 197.
- 2 Tininis, Juozas. Trys novelės. *Varpai*, 2018, Nr. 39, p. 59–75.

Juozas Tininis gimė 1907 m. lapkričio 4 d. Reizgynės kaime, Panemunėlio valsčiuje, Rokiškio apskrityje. Beje, Rokiškio krašte Tininių giminės gyventa nuo seno. Telankęs tik paskutiniąsias gimnazijos klases (buvo gabus ir imlus mokslui – pirmųjų gimnazijos klasių kursą jis išmoko savarankiškai), J. Tininis 1928 m. sėkmingai baigė Rokiškio gimnaziją ir įstojo į Lietuvos universiteto (dabar – Vytauto Didžiojo universitetas) Teologijos-filosofijos fakultetą. Universitetą baigė 1935 m. ir nuo 1936 iki 1944 m. dirbo Joniškio gimnazijoje lotynų ir prancūzų kalbų mokytoju. Iš prancūzų kalbos išvertė autorius B. de Saint-Pierre'o „Paul et Virginie“, ji išleista Kaune, 1935 m.

1938 m. J. Tininis išvyko į Prancūziją, ten Nansi (Nancy) universitete studijavo prancūzų kalbą ir literatūrą. Tačiau visą nusistovėjusį gyvenimą sujaukė sovietinė okupacija – ji neaplenkė nė vieno. Viename iš J. Tininio archyve esančių mašinraščio lapų apie tai anglų kalba rašoma: „Dirbant Joniškijoje lotynų kalbos mokytoju, 1940 m., mokslo metų pabaigoje atėjo sovietų valdžia. Privačios mokyklos buvo nacionalizuotos, atleisti mokyklų direktoriai, dalis mokytojų, o jų vietas užėmė komunistai, nors ir nebuvo akredituoti mokytojai. Iš mokyklų pašalinta lotynų, prancūzų kalbų, religijos pamokos. Jos pakeistos komunistinio mokymo ideologija.

Panaikinus lotynų kalbą, aš buvau paskirtas geografijos mokytoju. Turėjau pabrėžti, kad gražiausia gamta yra SSSR, kad daugiausia žuvies, daugiausia miškų, geriausi mokslininkai, geriausi produktai yra SSSR. Tai melas. Kito neleidžiama sakyti. Mes buvome stebimi ir sekami.

Komunizmo fanatikai stebėjo klases ir pranešdavo apie nukrypimą nuo komunistinio plano. Kai kurie mokytojai buvo pasodinti į kalėjimą. Tai ženklas, kad reikia būti atsargesniam. Mokytojo darbas tapo nepakeliamas. Slėgė mokytojams privalomos savaitinės paskaitos komunizmo tema. Mokytojai turėjo prisidėti prie darbų laukuose, mokyti leninizmo. Iš bibliotekų buvo išimtos knygos apie religiją, filosofiją, net ir F. Dostojevskio.

1944 m. vasarą sovietai sugrįžo. Vėl prasidėjo trėmimai. Aš išvykau į Vokietiją.<...>

Jaučiuosi laimingas, gyvendamas laisvas Amerikoje, bet sykiu jaučiu didelį skausmą dėl savo persekiojamų tautiečių, likusių už geležinės uždangos. Aš neabejoju, kad net jei sovietai okupuotų šią šalį (apsaugok, Dieve, nuo šito), lygiai tokios pat sąlygos būtų primestos ir mokykloms Amerikoje.⁴³ (Laisvas vertimas)

3 A soviet pattern. Juozo Tininio archyvas, b. 5, RS-2, 180/172–177.

Taigi, J. Tininis 1944 m. pasitraukė iš Lietuvos, trumpam apsistojo Jugoslavijoje, o po to emigrovo į Vokietiją. Atsiminimais apie J. Tininį pasidalijo P. Petraitis, Antrojo pasaulinio karo metais kartu su juo gyvenęs Jugoslavijoje: „Mūsų vertėjas-atstovas buvo labai doras, kuklus, nuoširdus ir religingas. Porą kartų (sekmadieniais) jį užtikome nuošalioje vietoje, besimeldžiant iš didokos maldaknygės. Jis tikrai buvo pernelyg kuklus. Jis kalbėjo vokiškai. Taip pat jam buvo žinomos prancūzų, lotynų, graikų, anglų ir kitos kalbos. Su generolo Badoglio kareiviais (belaisviais) jis susikalbėdavo itališkai. Jo vardas – Juozas, o pavardė – Tininis“⁴⁴.

1946–1949 m. J. Tininis praleido emigracijoje Vokietijoje. Gyvendamas Vokietijoje, 1945–1948 m. Tiubingeno universitete gilino graikų kalbos ir literatūros žinias. 1946–1948 m. dirbo lietuviškoje Tiubingeno-Pfulingeno gimnazijoje mokytoju. 1949 m. emigrovo į Australiją. Ten pagal darbo sutartį dirbo fizinių darbų, o 1954 m. atvyko į Jungtines Amerikos Valstijas.

Atvykęs į JAV ir įsikūręs, kaip jis pats sakė, „angelų mieste“ – Los Andžele, čia praleido visą likusį savo gyvenimą. J. Tininis priklausė lietuvių bendruomenės Los Andžele apylinkei, buvo aktyvus Dailiųjų menų klubo narys ir vienas jo įkūrėjų, Lietuvių rašytojų draugijos valdybos narys, Žurnalistų

2. J. Tininis, laikantis rankose knygą „Sužadėtinė“. Publikacija laikraštyje *Frestone Californian*. Juozo Tininio archyvas. B. Nr. 13, RS-23, 180/1119.

4 Gustaitis, Algirdas. *Dailiųjų menų klubas. Metraštinis: 1956–2000*. Vilnius, 2002, p. 1307.

sajungos narys. Nuo 1955 m. buvo žurnalo „Lietuvių dienos“ literatūros redaktoriumi.

Būtent, čia, Amerikoje, 1957 m. jis parašė pirmąją savo knygą „Sužadėtinė“, kurią Čikagoje išleido leidykla „Terra“ (dailininkas A. Kurauskas, spausdino M. Morkūno spaustuvė). Tai penkiolikos novelių rinktinė. Knygos sutiktuvės vyko 1957 m. liepos 4 d. restorane „Chalon“, dalyvaujant artimiems bičiuliams. Duodamas interviu laikraščiui „Firestone Californian“, jis pristatė savo knygą ir papasakojo apie save (2 il.). Straipsnyje „Cafeteria Employee Busy man: Has Book Published“ rašoma: „Juozas šią istoriją pasakoja septyniomis kalbomis. Visa tai yra aprašyta knygoje „Sužadėtinė“. Tai daug pastangų pareikalavusi knyga, ją sudaro trumpi grožinės literatūros pasakojimai apie praeities įvykius Lietuvoje.

Prieš penkiolika metų Džo – toks amerikietiškas Juozo vardas (paskutiniu metu jis dirba mūsų kavinėje) – mokė graikų ir lietuvių kalbų Joniško gimnazijoje. Kai atėjo karas, Lietuva buvo okupuota rusų, po to – nacių. Džo patyrė abu režimus. Kai rusai ėmė artėti link Lietuvos, Džo ir jo draugai, suprasdami, ką reiškia rusų atėjimas, pabėgo. Džo tai pavadino „pabėgimu“, o ne „išvykimu“. Buvo 1944-iejį.

Džo nuo Rusijos bėgo per Rytų Europos valstybes į Vakarų Vokietiją, kur jis ir vėl mokė, bet dabar jau – lotynų ir prancūzų kalbų. Vakarų Vokietijoje gyveno iki 1949 m., vėliau pamatė, kad vis daugiau žmonių išvyksta Australiją. Australijoje jis praleido penkerius metus.

1954-aisiais Džo Tininis atvyko į Ameriką. Atvažiavo padedamas Tėvo Kučingio, (kun. J. Kučingis), Los Andželo Šv. Kazimiero parapijos klebono. Atvykęs į Ameriką, Džo susisiektė su „Firestone“ ir gavo pirmąjį darbą Jungtinėse Valstijose. Tuo pat metu jis rašė šią knygą. Džo nuomone, jam pačiam dar per anksti komentuoti išleistą knygą. Ji galėtų būti išversta ir į anglų kalbą, bet kol kas tai nenuspręsta. Pasak Džo, lietuvių kalba yra gana sunki, bet ne tiek kaip estų. Anot jo, ši kalba kilo iš sanskrito.

Rašydamas Džo dar turėjo ir kitokios veiklos. Trejus metus jis atstovavo katalikiškajai lietuvių inteligentijai. Dirbo kalbos redaktoriumi žurnale „Lietuvių dienos“. Taip pat prisidėjo prie straipsnių publikavimo įvairiuose lietuvių kalba leidžiamuose žurnaluose.

Džo – viengungis, žilstelėjęs vyras mėlynomis akimis, mėgstantis gerą muziką – namie yra sukaupęs gausią klasikinės muzikos kolekciją. Jis turi ne tik puikų muzikinį skonį, bet ir žinių troškimą. Moka esperanto – tarptautinę kalbą, kuria dažniausiai susidomi kosmopolitinės pasaulėžiūros žmonės. Džo mielai sugrįžtų į Lietuvą, jei tik rusai iš jos

išsinešdintų.⁵⁵ (Laisvas vertimas) Straipsnis išspausdintas 1957 m. liepos 25 d.

Kiek vėliau, 1959 m. vasario 13 d., laikraštyje „The Tidings“ publikuotas straipsnis „This is a Lithuanian „Image Russia“, pradedamas taip: „Juozas Tininis – žmogus, kuris negali grįžti namo. Jo namai – Joniškyje, Lietuvoje, mažame mažos tautos miestelyje, kurią mažiausiai prieš penkiolika metų okupavo sovietų Rusija. Namus paskutinį kartą jis matė 1944 m. <...> Šią savaitę jis dalijasi prisiminimais apie okupuotą savo šalį. Rusai paskelbė sovietinę pertvarką. Pirmiausia jie komunizavo mokyklas. Lietuvių mokyklose buvo puoselejamas religinis ugdymas. Raudonieji religiją uždraudė. Kiekviena mokykla turėjo kapelioną. Komunistai juos panaikino. Kiekvienoje klasėje nuo sienų buvo nuimti Nukryžiuotieji, draudžiama ištarti Dievo vardą. Mokiniamis liepta sakyti, kad religija tėra tik prietarai.“ <...>

Po trejų metų Raudonoji armija sugrįžo. Aš buvau išsigandęs ir nenorėjau, kad mane areštuotų. <...> Visi nekenčėme komunistinės sistemos. <...> „Komunizmas yra blogiausias teroristinis režimas pasaulyje. Komunizmas nekenčia Dievo. Nekenčia žmogaus.“ (Laisvas vertimas)

Po pirmosios knygos „Sužadėtinė“, publikuotos 1957 m. ir 1970 m., J. Tininis išleido romaną „Dailininko žmona“. Kitas didelis darbas, kurį J. Tininis atliko su vertėju Nadu Rasteniu, – tai Antano Barausko „Anykščių šilelio“, išleisto 1966 m., vertimas. Jį 1970 m. publikavo „Lietuvių dienų“ leidykla. J. Tininis buvo kalbos redaktorius, šiam vertimui taip pat parašęs įvadą. 1971 m. jis išleido novelių rinkinį „Nuskandintas žiedas“. Tų pačių metų rugpjūčio 2 d. automobilio katastrofoje, įvykusioje už 200 mylių nuo Los Andželo, J. Tininis žuvo.

Po jo mirties išleista knyga „Laiškai Andromachai“ – įgyvendintas autoriaus sumanymas parašyti romaną apie meilę laišku forma. Tai įvairiais jo gyvenimo laikotarpiais: gyvenant Vokietijoje, Australijoje, Vienoje, lankant įžymias istorines vietas, užrašyti kelionių įspūdžiai, sujungus juos į vieną meilės istoriją. Deja, pats autorius to padaryti nebesusėpė. J. Tininio bičiulio B. Brazdžionio rūpesčiu (jis redagavo šią dviejų dalių knygą) „Laiškus Andromachai“ išleido „Lietuvių dienų“ leidykla, iliustravo dailininkas Alfonsas Docius. Knygos pristatymas įvyko 1973 m. spalio 14 d. Šv. Kazimiero parapijos salėje, minint autoriaus antrąsias žūties metines. Antrąją knygos dalį sudaro J. Tininio vertimai.

Amerikoje J. Tininis praleido penkiolika metų, ten gyveno iki pat savo žūties. Jis buvo vienas

5 Juozo Tininio archyvas, b. 13, RS-23, 180/1119.

6 Ibid., b. 4, 180/97(1).

iš Dailių menų klubo – lietuvių išeivijos menininkų sambūrio – steigėjų. Klubo veikloje dalyvavo iki pat savo mirties. A. Gustaitis, vienas iš klubo įkūrėjų prisimena: „1956 m. birželio 10 d. susirinkę dailininkų Antano ir Elenos Rūkštelių bute ir įkūrėme tą klubą, kurio oficialiais steigėjais pasiskelbėme: Bernardas Brazdžionis, Juozas Tininis, Algirdas Gustaitis, Elena Tumienė, Antanas Rūkštelė, Antanina Rūkštelienė, Bronius Budriūnas, Dana Mitkienė. Steigiamajam susirinkimui pirmininkavo B. Brazdžionis, sekretoriavau aš, J. Tininis perskaitė pranešimą: santykis tarp tautinės ir universalinės literatūros.“⁷

Net ir praėjus veik trisdešimčiai metų po jo žūties, Dailių menų klubo metraštyje jis vis dar prisimenamas kaip „literatūros eruditas, deja, nelaimingai žuvęs autoavarijoje“⁸. Daug gražių žodžių jis yra pasakęs klubo nariams, taip pat norintiesiems jais tapti (kiekvienas, norėdamas tapti klubo nariu, turėdavo paskaityti savo „credo“), tokiais pat gražiais žodžiais jo atminimas buvo prisimenamas per visą klubo veiklą. Net 1996 m. klubo metraštyje yra toks įrašas: „Juozas Tininis, neseniai atvykęs iš Australijos, prisiminė tenai veikiantį Plunksnos klubą. Nutarta stengtis suburti ne vien rašto asmenis. Kurį laiką bendravome, neturėdami pavadinimo. Juozui Tininiui pasiūlius, priėmėme kiek papūstai skambantį Dailių menų klubo vardą. Mūsų jau buvo būrelis. Staigi Juozo Tininio mirtis jo mielą talką nutraukė, bet Juozo atminimas mumyse tebėra gyvas, pilnas pagarbos kukliam, maloniam, kūrybingam kolegai.“⁹

Keletą metų J. Tininis dirbo Kalifornijos universitete Los Andžele (*University of California*, Los Angeles). Indoeuropiečių kalbų fakultete dėstė lietuvių kalbą (3 il.).

J. Tininio archyve gausu rankraščių religijos tematika. Viename jų rašoma: „Kaip per Ievą atėjo mirtis, taip per Mariją – gyvenimas. <...> Ji buvo pilna malonės, kuri per visą žemišką jos gyvenimą didėjo ir nuolat augo, pralenkdama net angelų ir šventųjų malonę. Joje nebuvo nė mažiausio netobulybės krislelio. <...>“¹⁰ Tekste nenurodoma, kada parašytas, kada ir kur skaitytas šis tekstas, bet jo pradžioje yra kreipimasis į klausytojus. J. Tininis buvo išstudijavęs Šventąjį Raštą, tad rankraštyje gausu jų citatų.

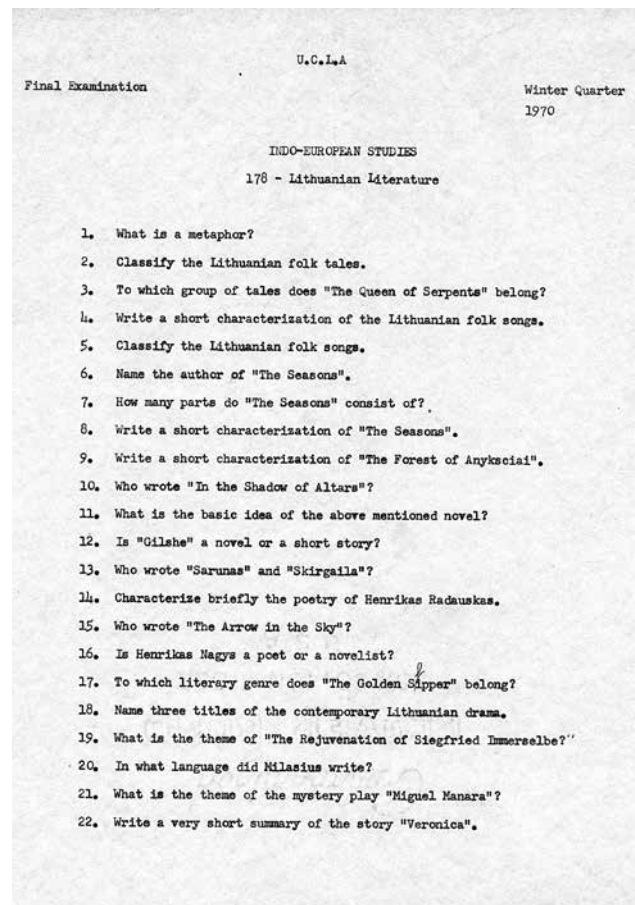
Kitame rankraštyje analizuojama velnio ir Kristaus kova: „Velnias veda kovą su Dievu ne tiesiog, bet per jo kūrinius, juos išjuokdamas, gadinamas ir naikindamas. Tiesioginė kova su Dievu yra jam negalima. <...> O kadangi žmogus stovi pa-

7 Gustaitis A. Op. cit., p. 5.

8 Ibid., p. 130.

9 Gustaitis, A. Op. cit., p. 1263.

10 Marijos gyvenimo bruožai. Juozo Tininio archyvas, b. 5, RS-3, 180/ 183–202.

3. Indoeuropiečių studijų baigiamųjų egzaminų klausimynas. Juozo Tininio archyvas, B. Nr. 6, RS-5, 180/216–257.

čioje kūrinijos viršūnėje, kadangi jis yra Viešpaties paveikslas ir panašumas, todėl jis yra tikrasis velnio smūgių objektas ir svarbiausias jo taikyns. „Dievas su velniu kovoja žmogaus širdyje“. Šis Dostojevskio posakis išreiškia visą šių grumtynių esmę ir tikslą.“¹¹ J. Tininis remiasi ne tik savo sukauptomis žiniomis, taip pat gretina ir F. Dostojevskio, J. W. Goethe'ės, V. Solovjovo mintis. Vieną savo pasisakymų jis užbaigia tokiais žodžiais: „Kiekvieno kataliko pareiga nuodugniai pažinti savo tikėjimą, kad pagal jį galėtume tinkamai tvarkyti savo gyvenimą.“¹²

Rankraštyne gausu straipsnių apie italų, suomių, persų, kinų, japonų, australų, graikų literatūrą, taip pat daug vertimų. Vienas tokių – S. M. Papadaki „Meilės daina“:

Kas šis dalykas, kuris verčia mane ištisas valandas

Be nuovargio laukti, kol tu praeini?

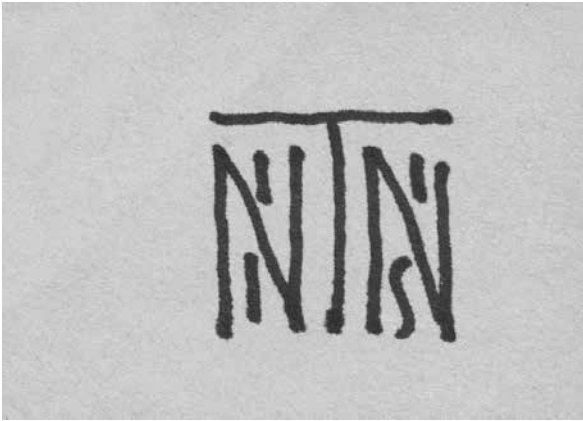
Tarsi širdis man sudūžta, aš jaučiu, kaip išbąlu,

Kai mini jie tavo vardą.¹³

11 Ibid., b. 5, RS-3, 180/ 273–276.

12 Ibid., b. 10, RS-16, 180/826.

13 Ibid., b. Nr. 11, RS-17, 180/938.

4. J. Tininio monograma

Nemažai yra išversta lietuvių poetės Aldonos Gustas, gimusios 1923 m. Lietuvoje, gyvenusios Berlyne, o rašiusios vokiečių kalba, eilėraščių: „Čia išversti eilėraščiai imti iš XXIII *Liebedichttexte* laidos. Autorė nevartoja skyrybos ženklų ir eilutes pradeda mažosiomis raidėmis. Taip mes elgsimės ir jos eilėraščių vertimuose:

*vasara stovi
kaip paukštis maža
su dažyta krūtine
miško pakrašty.*¹⁴

Archyve saugomas išsamus mokslinis rankraštis „Palyginimai lietuvių priežodžiuose“¹⁵. Beje, šis rankraštis buvo publikuotas 1991 m. paskutiniajame – ketvirtame „Aidų“ (JAV) numeryje, taip pažymint dvidešimtąsias autoriaus žūties metines. „Prieš užversdama paskutinį lapą, vokelyje, tarp knygos „Laiškai Andromachai“ iliustracijų, radau gelsvą voko skiautę, ant kurios užrašyta rašytojo monograma.“¹⁶ (4 il.)

Išvados

Juozas Tininis – išeivijos rašytojas, vertėjas, išleidęs tris savo kūrybos knygas: „Sužadėtinė“ (1957), „Dailininko žmona“ (1970), „Nuskandintas žiedas“ (1971), kartu su N. Rasteniu išvertęs A. Baranausko poemą „Anykščių šilelis“, parašęs vertimui įžangą ir buvęs šio leidinio kalbos redaktoriumi. Po autoriaus žūties jo bičiulių ir bendražygių dėka išleista autoriaus kūrybos ir vertimų knyga „Laiškai Andromchai“ (1973).

Rašytojas aštriai ir kritiškai pasisakė komunizmo tema teigdamas, kad komunizmas yra baisus režimas, nes jis nesuderinamas su religija ir žmogiškumu, jis nemyli Dievo, todėl nekenčia žmogaus.

Gyvendamas Amerikoje, ypač daug dėmesio skyrė užsienio autorių vertimams: R. Tagore'ės, S. S. Naidu, K. Gibrano, L. Porfyro ir kt. Juos publikavo lietuviškojoje publicistikoje.

Literatūros sąrašas

Gustaitis, Algirdas. *Dailiųjų menų klubas: metraštis: 1956–2000*. Vilnius, 2002.

Peleckis, Leonas. Sugrįžo Juozo Tininio archyvas. *Lietuvos aidas*, 1993, Nr. 197.

Sarulienė, Vilė. Iš dūžtančių lapų bylojimų. *Prie Nemunėlio*, 2012, Nr. 2, p. 71–76.

Tininis, Juozas. Trys novelės, *Varpai*, 2018, Nr. 39, p. 59–75.

Tininio Juozo archyvas. 180, 1–2496.

14 Juozo Tininio archyvas, b. 22, RS-36, 180/1780.

15 Juozo Tininio archyvas, b. 8, RS-8, 180/569.

16 Sarulienė V. Iš dūžtančių lapų bylojimų. *Prie Nemunėlio*, 2012, Nr. 2, p. 76.

THE MOSAIC OF LIFE: A WRITER, SCIENTIST, TRANSLATOR JUOZAS TININIS

Vilė Sarulienė

Rokiškis Area Museum

The paper discusses the life of the emigrant writer, translator Juozas Tininis, who originated from Rokiškis region. Juozas Tininis (1907–1971) is an emigrant creator who communicated with other eminent emigrant creators: B. Brazdžionis, A. Rūkštelė, D. Mitkienė, M. Gimbutienė, Alė Rūta, and others. In 1944, when the Russian terror returned, J. Tininis emigrated to Germany, later in 1949, he emigrated from Germany to Australia, where he spent five years until 1954. In 1954, from Australia he emigrated to the USA and settled in Los Angeles. In the USA he spent all his life until his death on August 2, 1971. In the USA he published three of his books: in 1957, a collection of short stories “Sužadėtinė/Fiancee” and in 1970, a novel “Dailininko žmona/Artist’s Wife”. Another huge work, which was done by J. Tininis together with the translator N. Rastenis is the translation of “Anykščių šilelis/The Forest of Anykščiai”, published in 1966. The translated work was published in 1970 by a publishing house *Lietuvių dienos*. J. Tininis was the language editor who also wrote an introduction to this translation. In 1971, he published

the collection of short stories “Nuskandintas žiedas/A Drowned Ring”. On August 2, 1971 he was killed in a car crash, 200 miles from the city of Los Angeles. After his death, commemorating the second anniversary of his death, in 1973, the publishing house of the magazine “Lietuvių dienos/Lithuanian Days” published his book “Laiškai Andromachai/Letters to Andromacha”, which included the love novel written by the author all his life in the form of letters as well as the translations of foreign authors (A. Gustas, S. Naidu, R. Tagorė and others). In emigration, he fiercely criticized the communist regime in his articles. He wrote many articles on religion, where he regards religiosity as a fundamental virtue. For several years, J. Tininis worked at the University of California (UCLA). He taught Lithuanian at the Indo-European Language Faculty. He was one of the founders and a member of the Fine Arts Club until his death. After the death of the author, his written legacy was preserved by his friend poet B. Brazdžionis. After the restoration of Independence, his written legacy is preserved in Rokiškis Area Museum.

„ŠIRDĮ MAN SMARKIAI SUSPAUDŽIA...“ (STANISLAVOS ŠLEPETIENĖS LAIŠKAI IŠ JAV DRAUGEI LIETUVOJE)

Renata Baniėnė
Janina Samulionytė
Lietuvos liaudies buities muziejus
S. Nėries g. 6, Rumšiškės, Kaišiadorių r.
renata.baniene@lbbm.lt
J. Aisčio g. 2, Rumšiškės, Kaišiadorių r.

Anotacija

Straipsnyje pristatomi Lietuvos liaudies buities muziejuje (toliau – LLBM) saugomi asmeniniai laišškai (LBM 50976–LBM 50993). Tai dviejų draugių (vienos – gyvenusios Lietuvoje, o kitos – dėl susiklosčiusių istorinių aplinkybių emigravusios į Jungtines Amerikos Valstijas) susirašinėjimas, trukęs nuo 1963 iki 1973 m. Šie laišškai atskleidžia vienos šeimos istoriją, kai kuriuos to laikotarpio gyvenimo ypatumus tiek JAV, tiek Lietuvoje, šiltus žmogiškus santykius ir Tėvynės ilgesį.

Reikšminiai žodžiai

Laiškai, atsakymai į laiškus, tremtis, emigracija, gyvenimas JAV, sovietinė Lietuva, Palanga

Ižanga

„Ranka rašytų ir užklijuotuose vokuose siunčiamų laiškų vis mažėja. Rečiau beprisimename, atrodytų, dar netolimą praeitį menančias susižinojimo formas, kai buvo įprasta ir natūralu su džiugesiu ar nerimu dienas ar net savaites laukti atsakymo į laišką, kurį parašei tyloje ir susikaupime, gal net ne iš karto, sugadinęs ne vieną popieriaus lapą, o parašęs ne tik atidžiai perskaitei, bet ir perrašei, kad pasiliktum kopiją.“¹ LLBM saugomas 188 laiškų rinkinys, kuris muziejuje iki šiol plačiau netyrinėtas. Galima išskirti dvi laiškų grupes. Pirmajai grupei priklauso dalykiniai laišškai, kurių dauguma rašyti buvusiam muziejaus direktoriui Vytautui Stanikūnui. Antrajai grupei priskiriami asmeniniai laišškai. Tai tarpukario laikotarpio meilės laišškai (LBM 45812–LBM 45865) ir dviejų draugių, gyvenusių Lietuvoje ir JAV, susirašinėjimas (LBM 50976–LBM 50993). 2019 m., minint pasaulio lietuvių metus, buvo pasirinkti pastarieji laišškai, siųsti iš Lietuvos į JAV ir atsakymai į juos. Darbe naudoti aprašomasis ir interviu metodai.

2014 m. muziejiniškė Janina Samulionytė iš Kaune gyvenančio kolekcininko įgijo pluoštą laiškų.

1 Ivanauskaitė, Vita. Folklorinė laiško paradigma. In *Tautosakos darbai*, 33, 2007, p. 133.

1. Stanislava Šlepetienė, 1939 m

Tai 18 vokų, 13 laiškų ir Kalėdų atvirukas iš JAV bei 14 laiškų-atsakymų iš Lietuvos. Laiškus kolekcininkas rado gatvėje, maišuose prie šiukšlių konteinerio. Susirašinėjo dvi draugės mokytojos: Stanislava Šlepetienė ir ponija Aurelija iš Kauno. (Skelbti ponios Aurelijos pavardės nėra sutikimo, todėl ji nebus minima, o ponios S. Šlepetienės giminės tai daryti leido.) S. Šlepetienė 1963 m. dėl susiklosčiusių istorinių aplinkybių išvyko gyventi pas sūnų į JAV, o p. Aurelija visą laiką gyveno Lietuvoje. Susirašinėjimo unikalumas – išlikę ne tik laišškai su vokais iš JAV, bet ir atsakymai į laiškus. Atsakymai iš Kauno yra juodraštiniai, su perbraukimais ir pataisymais. Tikėtina, kad į JAV išsiųsti tik perrašyti laišškai-atsakymai (straipsnyje cituojamų laiškų kalba netaisyta). Perskaičius laiškus buvo nutarta daugiau sužinoti apie S. Šlepetienę ir pagal išlikusius adresus ir laiškuose minėtus žmonių vardus bei pavardes ieškoti jos

2. Šlepečių ir Balžekų šeimų šv. Velykų vaišės Ukmergėje, 1934 m.

artimųjų. Po dviejų dienų paieškų internete, išsiuntus užklausą Brik Tauno (Brick Town) miesto Cedarcroft rajono bendruomenės pirmininkui, sulaukta skambučio. Skambino ponios Stanislavos giminaitis Albinas Balžekas, gyvenantis Rumšiškėse. Jis suteikė daug vertingų žinių ir pasidalijo nuotraukomis. Straipsnyje pristatoma Šlepečių šeima: supažindinama su S. Šlepetiene, jos vyru Juozu, vyro broliu Kazimieru, vaikais Ričardu Algimantu ir Angele Rūta.

Stanislava Budelytė-Šlepetienė gimė 1892 m. Liepojoje, Latvijoje. Jos mama – vokiečių kilmės latvė, tėvas – lietuvis, dzūkas. Kurį laiką Stanislava studijavo farmaciją Petrograde, bet 1917 m., įvykus Spalio perversmui, studijos nutrūko. Stanislava susipažino su žmonėmis, kurie padėjo jai išvykti į Lietuvą. Atvykusi ji lankė „Saulės“ draugijos pedagoginius kursus Kaune. Vėliau dirbo mokytoja Ukmergėje ir Vilniuje (1 il.). 1924 m. ponia Stanislava ištekėjo už Lietuvos kariuomenės karininko **Juozo Šlepečio**, gimusio 1892 m. Baibių kaime, dabartiniame Zarasų rajone. Nuo 1913 m. jis tarnavo Rusijos imperijos kariuomenėje Gruzijoje. 1918 m. demobilizuotas. Grįžęs į Lietuvą, po metų mobilizuotas į Lietuvos kariuomenę. Tarnavo Ukmergėje, Raseiniuose, o nuo 1939 m. – Vilniuje. Aukščiausias karinis laipsnis – pulkininkas leitenantas. 1941 m. birželio mėnesį, likus savaitei iki karo, suimtas ir išvežtas kalėti į lagerį Norilske, Krasnojarsko kraštą².

1933 m. Šlepečių šeima apsigyveno Gruodžio 17-osios gatvėje, Ukmergėje, J. Šlepečio sesers Zofijos šeimos name. J. Šlepetys nusipirko gretimą sklypą, kuriame planavo taip pat pastatyti namą, bet

2 Lietuvos kariuomenės karininkai. 1918–1953 (Lietuvos nacionalinio muziejaus biblioteka, t. 7). Vilnius, 2007, p. 322.

3. Šlepečių šeima 1934 m. Stanislava, Algimantas, Rūta ir Juozas

1935 m. jį perkėlė dirbti į Raseinius ir šie planai sugriuvo (2 il.). Stanislava ir Juozas Šlepečiai užaugino du vaikus: Angelę Rūtą ir Ričardą Algimantą. Straipsnyje jie vadinami Rūta ir Algimantu, taip juos vadina artimieji (3 il.).

Rūta Šlepetytė gimė 1926 m. Ukmergėje. 1944 m. spalio mėnesį su broliu Algimantu pasitraukė į Vokietiją. Gyvendama karo pabėgėlių stovykloje, Rūta susipažino su būsimu vyru, olandu Bakkeriu. Pasitraukę iš Vokietijos, kartu išvyko kurti gyvenimo į Nyderlandus. Rūta ten tebegyvena iki šiol. Ji moka lietuvių, vokiečių, anglų, prancūzų, rusų kalbas. Baigusi verslo administravimą, dirbo įmonėje tiekimo skyriaus vedėja³.

Algimantas Šlepetys gimė 1928 m. Ukmergėje. Dabar su juo susirašinėjame elektroniniais laiškais. Viename iš jų Algimantas pasakojo apie savo

3 Balžekas, Albinas, g. 1933, Rumšiškės, Kaišiadorių r.

4. Kazimieras Šlepetys su žmona JAV, 1923 m.

ir sesers 1944 m. pasitraukimą į Vakarų: „Liepos mėnesį vokiečių rytų frontas labai staigiai sukriko ir mudu su seseria nusprendėme pasitraukti iš Vilniaus, gal laikinai, į Žemaitiją, Vižančių kaimą, pas mamos jaunytės draugus Miltenius. Mama tuo laiku buvo išvažiavusi pas tėvo seserį Ukmergėn, tai taip mes su ja išsiskyrėm iki 1963 m. Tais pačiais metais spalio mėnesį mudu su seseria išbėgom į Vokietiją.“⁴

Vokietijoje Algimantas baigė lietuvių gimnaziją ir išvyko gyventi pas tėvo brolių Kazimierą į JAV. Dėdės šeima jį surado per Tarptautinį Raudonąjį Kryžį. JAV Algimantas baigė universitetą, gavo bakalauro, vėliau magistro laipsnius, tapo Rutgerso universiteto doktorantu. Dirbo chemijos inžinieriumi, dėstė koledže. Vedė Reginą Klimaitę, kilusią iš Zarasų rajono, ir su ja užaugino dukterį Rūtą. Šiuo metu Algimantas gyvena Naujojo Džersio valstijoje, Vaitingo (Whiting) mieste.⁵

Dėdė **Kazimieras Šlepetys** į JAV išvyko prieš Pirmąjį pasaulinį karą. Tarnavo Amerikos kariuomenėje. Po karo dirbo plieno fabrike, ten susipažino su būsimą žmona Marija Česnulevičiūte. Šeimai

4 Šlepetys, Ričardas Algimantas, g. 1928. Whiting, New Jersey, el. laiškas 2019 01 30.

5 Balžekas, Albinas, g. 1933, Rumšiškės, Kaišiadorių r.

5. Pirmasis S. Šlepetienės pavasaris JAV, 1964 m.

persikėlus į Detroitą (Mičigano valstija), dirbo automobilių gamykloje. Vaikų neturėjo ir rūpinosi Algimantu kaip tikru sūnumi⁶. S. Šlepetienė apie Kazimierą laiške draugei pasakojo: „Juozo brolis yra daug padėjęs Algučiui. Kada Algutis buvo vokiečių lageriuose, jis sužinojęs tuoj pradėjo jį remti. Iš lagerių nuvažiavo tiesiai pas jį į Ameriką, gyveno ten penkis metus, baigė universitetą (reikia žinoti, kad už aukštą mokslą universitete labai daug reikia mokėti).“⁷ (4 il.)

Po Stalino mirties sužinota, kad šeimos tėvas J. Šlepetys 1943 m. mirė tremtyje Norilsko lageryje. S. Šlepetienė parašė prašymą reabilituoti vyrą ir gavo teigiamą atsakymą. Pasitarusi su vaikais, ji nusprendė išvykti gyventi pas sūnų į JAV⁸. Ponia Stanislava į JAV išvyko 1963 m. spalį. Pirmame laiške į Lietuvą draugei Aurelijai apie savo kelionę ji rašė taip: „Neužilgo kaip tik sugrįžau iš Palangos į Vilnių, turėjau ruoštis kelionei. Maskvoje gavau užsieninį pasą, dvi vizas, <...> už (rodos) 97 rublius gavau 100 dolerių. Daugiau svetimos valiutos išvežti negalima. Dar Maskvoje nusipirkau kailius „popielica“ ir dvi labai gražias lapes.“⁹ (5 il.). Skridama virš Nyderlandų, ji iškart prisiminė ilgai nematytą dukrą: „Tuoj pagalvojau, kad ten mano brangi Rūtelė gyvena.“¹⁰ Belgijoje

6 Šlepetys, Ričardas Algimantas, g. 1928. Whiting, New Jersey, el. laiškas 2019 03 01.

7 Šlepetienė, Stanislava. Laiškas 1964 07 21. LBM 50978/2

8 Balžekas, Albinas, g. 1933, Rumšiškės, Kaišiadorių r.

9 Šlepetienė, Stanislava. Laiškas 1963 12 21. LBM 50976/2.

10 Ibid.

1
diena,
1963. XII. 21

Aurelija, Aurelija,
neatlygiai kaip tik sugrįžiau iš Palangos į Vilnius,
kurį dieną ruošiu kelionę į Maskvą mane išlydėjo
severs duklė (būti 30 metų gyvena Maskvoje) ir mano
ištikimą Bronytė. Maskvoje turėjau gyventi dešimt
dienų. Daug dar turėjau smegų ir rūpesčių.
Maskvoje gavau visiemis pažangą, dvi vietas, išmokę
jų pinigų už lėktuvą, už (radar) 97 rub. gavau simta
dolerius. Daugiau svietimas valdymo išvėsti negalima.
24-to spalio mano gimimaitė iš Bronytė jau vias mane
išlydėjo į Lėktuvą. Dar Maskvoje nusišporkau kėlius
„poporkica“ ir dvi labai grabias lapas.
Šiurpi lėktuva buvo man vienas malonumas. Pirmą
skridau lėktuvu „acroflot“, lėktuviniams žmogams, pirmas
patarnavimas, skambis valgiai ir įvairūs vaisiai.
Tą dieną kaip skridau buvo labai graži, žiur debėžų
smarkiai šilutė saulute. Kaip skridau pro Amsterdamą
mačiau gražiąją Olandiją su juos kanalais. Kinema matiau
tik pro Lietuvos langelį. Taip pagalojau, kad ten mano
brangiųjų kėliu gyvena. Belgijoje - Briusely reikėjo man
lankyti dvi valandas. Tą Maskvą dariau telegrama kėliu
kad atvyktu į Briusely, be to Algimantui jau buvo jai
paskambinti telefonu kad ji mane lankytų Briusely. Algiman-
tui kompanija „Sabit“ tuo lėktuvu kuris aš skridau,
LBM-50976, H-947812

6. S. Šlepetienės laiškas iš JAV draugei Aurelijai į Kauną. LBM 50976-2

reikėjo pakeisti lėktuvą, todėl ten ir įvyko jaudinantis susitikimas su dukra: „Iš Maskvos daviau telegramą Rūtelei, kad atvyktų į Briuselį. <...> Atvažiavo su visa šeima. <...> Taip maloniai praėjo Briusely tos dvi valandos, kad nepajutom kaip jau vėl reikėjo skirtis. Jie mane visą laiką tik glamonėjo ir bučiavo.“¹¹ (6 il.)

Atvykus į Niujorką, ponios Stanislavos oro uoste jau laukė sūnus: „Man begaliniai buvo malonu, kaip jis pamatęs mane, sušuko „mama“. Po tiek daug metų dabar iš vaikų išgirdau tą brangų žodį.“¹² Įdomu, kad iš Lietuvos ponias Stanislava sūnui vežė, spėjama, džiovintą rūtos šakelę: „New Jorko muitinėj paėmė pas mane rūtą, kur vežiau Algimantui iš Vilniaus ir penkis obuolius. Tokius dalykus į Ameriką neleidžia įvežti.“¹³ Elektroniniame laiške paklausus Algimanto, ar rūta buvo vežama sodinimui ar džiovinta ir kokios veislės obuolius mama jam vežė lauktuvių, gavome atsakymą, kad jis jau neprisimena¹⁴.

Laiškuose-atsakymuose iš sovietinės Lietuvos p. Aurelija daugiausia rašo apie orą: „Tuoj po

11 Ibid.

12 Ibid.

13 Ibid. 1963 12 21. LBM 50976/3.

14 Šlepetys, Ričardas Algimantas, g. 1928. Whiting, New Jersey, el. laiškas 2019 01 29.

1964. X. 18
Kaunas

Sebirama ir nūla Poiva,
Tautos laisvė, rasgys lėkpa mai. Javau. Kubai is labai seiti.
Jau kaip graži agvatole suu gyvens, ir diideli dionuau nes
vixi scakline ji is tai bu kalba kantu. Pungjinciu nei sic lejste
vairuoti su amuete. Dehante, reišojau nie laika ku us deite, diti
dgi reišiau. Pasaita reamadios buau Vikiujs, aplamau suagis
pims raly po Tautos ismaitisius, ji man pasauke labai liidlap kava,
kad miri stoviuo. Tu paciu melu kigija vei rati kate mitis, vira
pa viba dvi skandiuo ralinio. Pabaiou veigo paitis gyvens
nevi vira, taip is kita: Jos abi joms tuij estims is brangis. Mo
nuosidėiai usjancime Tautis. Skliduote per daug, tuos jau gy-
vensis deonis. Jau netri reitj paitista mus. Bronyte, laba
igisi joms, nemau joms paitistoms aglens Bieštyje, rei-
dani maitisti ke agis joms, tris vaitisau; Vikiu kaitis
tam, kad gelėta paitistis tuij Tautis. Bieštyje joms
agis paitistis joms dion, juis is vaitisau, paitis paitis
ni laisvė, nustauus. Skaitina, prisimenuone paitis. Stus-
travise graži atidute, naki paitis kaitis. Paitis vaitis,
kuris paitisau per jai gait paitis. Bieštyje joms
joms, vaitis atidute. Dvairi joms bet vaitis, nustau-
di, vaitis is tuij vaitis. Paitis joms vaitis paitisau.
Paitis joms. Juis vaitis, man vaitis joms vaitis atidute,
vaitis man paitisau vaitis vaitis vaitis. Juis atidute
joms is tuij paitisau Paitis joms, joms vaitis vaitis
rejšiaus ismaitisau is as. Ji vaitis buau vaitis
Paitis joms is paitis is vaitis vaitis, bet pa-
vaitis is dion is saulute paitis dion. Gyvau
ka pat Dananta g. vaitis, jaitisau juis juis paitis
vaitis, kur paitis vaitis paitisau vaitis is Tautis
is skubant paitis man is vaitis kad paitis vaitis
Tautis, vaitis vaitis vaitis vaitis vaitis vaitis
LBM-50978, H-948015

7. Ponios Aurelijos laiškas į JAV. LBM 50978-5

Spalio Revoliucijos minėjimo temperatūra nukrito iš karto iki minus 14° – 15°, o naktimis kartais dar žemiau, bet maždaug po trijų savaičių atšilo, ilgą laiką temperatūra laikėsi virš nulius. Buvo daug prisnigta ir šlapia, bet prieš ketetą dienų vėl pradėjo šalti ir šiandieną termometras rodo -9° šalčio.¹⁵ Taip rašyta todėl, kad laiškai buvo tikrinami ir negalėjai sakyti, kaip iš tiesų gyveni. Taip pat rašoma apie sveikatą, trumpai prisimenami bendri pažįstami ir Palanga. Lietuvoje likusi draugė vis prašydavo kuo daugiau papasakoti apie gyvenimą JAV: „Dar norėtusi žinoti ar Jūsų dienotvarkė panaši kaip buvo Vilniuje, ką veikiate vakarais, ar lankote teatrus ar žiūrite vakare televizorių, ar įdomi būna programa, kokio dydžio jūsų televizorių ekranai?“¹⁶ (7 il.)

Poniai Aurelijai gauti laiškai iš JAV praskaidrindavo pilkas, vienodas dienas. Skaitydama ji sužinodavo apie kitokią gyvenimą už Atlanto. Paskutiniame laiške iš Lietuvos, datuotame 1973 m. birželio 16 d., ponias Aurelijai mirus, jos sesuo Beata ponias Stanislavai rašė: „Visada džiaugdavosi gavusi Jūsų laišką, skaitydavo mums balsiai ir dažnai prisi-

15 Ponia Aurelija. Laiškas 1965 12 15. LBM 50981/6.

16 Ibid. 1964 12 31. LBM 50979/4.

Zofija Balžekienė,
Stasė Šlepetienė,
Albinas Balžekas,
1957 liepa, Palanga

8. Zofija ir Albinas
Balžekai su
S. Šlepetiene (viduryje)
Palangoje, 1959 m.

mindavo kartu su Jumis praleistas dienas Ukmergėje, Vilniuje, Palangoje.¹⁷ Pati Aurelija draugei rašė taip: „Didelis ačiū už atmintį, už nuotrauką.¹⁸ Laiškas ir nuotrauka suteikė man neišpasakytą džiaugsmą, keletą kartų jį skaičiau, o į nuotrauką negalėjau atsižiūrėti ir dabar dažnai atsiverčiu albumą vis pasižiūriu kaip puikiai atrodo...“¹⁹ „Paskutinį ir tokį mielą laišką, rašytą liepos mėn., gavau. Labai ačiū. Visados labai laikiu Jūsų laiškų. Jie įdomūs ir kuo smulkiau aprašot savo gyvenimą, tuo labiau aš esu Jums dėkinga.“²⁰

Laiškai iš Lietuvos Stanislavai taip pat visada teikė daug džiaugsmo: „Visi laiškai iš Lietuvos nuo mano brangių prietelių yra labai labai brangūs.“²¹ Ji visada domėjosi įvykiais Lietuvoje, draugei pasiteiravus, ar gauna žinių apie Lietuvą, ji rašė: „Mes apie viską puikiai žinom.“²² Laiškuose ponია Stanislava taip pat pastebi, kad jos gyvenimo sąlygos JAV puikios, bet kankina Tėvynės ilgesys: „Mano kasdieninė duona labai gera, tik liūdžiu Vilniaus ir daug brangiųjų asmenų.“²³ Giminaitis A. Balžekas mums pasakojo, kad ir laiškuose jo mamai, rašytuose į Ukmergę, jautėsi didelė nostalgija Lietuvai, jis atsimena tokias tetos rašytas frazes: „Nueinu į bažnyčią, nieko nesuprantu. Išeinu iš bažnyčios, pasijaučiu vieniša. Sunku, kai su

niekuo negali pasikalbėti, gali tik nusišypsoti.“²⁴

Rašydama apie JAV, ponია Stanislava pastebi, kad čia daug kas jai nepatinka: „Viskas be galo toli.“²⁵ „Čia labai prikankina vasara, karščiai būna iki 37 laipsnių ir daug ore drėgmės. Lietuvoje, nors ir būna karščiai, oras sausas ir sveikas.“²⁶ „Miškai JAV negražūs, be to daug vietų, nuo didelių karščių, yra išdeginę. Turbūt niekur nėra tokių gražių miškų, kaip Lietuvoje.“²⁷ „Amerikoj, mūsų krašte, pavasaris visuomet yra nemalonus.“²⁸ Net iki tol niekada neregėti tuometiniai architektūros stebuklai Niujorke jos nesudomina: „Tą pačią dieną buvom priėję prie namo 120 aukščio. Iš arti didelio išpūdzio nepadarė, tik žiūrint į viršų pradeda svaigti galva.“²⁹ Apie JAV valgius ji taip pat prastos nuomonės: „Pas mus pietus paruošti labai greit. Viskas yra jau gatava, tik užvirinti, pašildyti arba pakepti. Pradžioje man nelabai patiko, bet dabar jau pripratau. Vis dėlto mano Bronytė³⁰ visuomet ruošdavo viską tik iš šviežių produktų ir daržovių. Amerikoj šeimininkės sako, kad gaila laiko gaišinti.“³¹

Gyvendama JAV, S. Šlepetienė neliūdėdavo, visada rasdavo sau malonių užsiėmimų. Apie

17 Ibid. 1973 06 16. LBM 50992/2.

18 Iš kolekcininko gautuose laiškuose nuotraukų neradome.

19 Ponია Aurelija. Laiškas 1972 12 10. LBM 50990/5.

20 Ibid. 1966 12 15. LBM 50982/4.

21 Šlepetienė, Stanislava. Laiškas 1964 07 21. LBM 50978/2.

22 Ibid. 1965 02 22. LBM 50980/3.

23 Ibid. 1963 12 21. LBM 50976/3.

24 Balžekas, Albinas, g. 1933, Rumšiškės, Kaišiadorių r.

25 Šlepetienė, Stanislava. Laiškas 1964 07 21. LBM 50978/3.

26 Ibid.

27 Ibid. 1966 07 14. LBM 50982/2.

28 Ibid. 1968 03 26. LBM 50993/2.

29 Ibid. 1965 02 22. LBM 50980/2.

30 Šlepečių šeimos vaikų auklė.

31 Šlepetienė, Stanislava. Laiškas 1964 12 12. LBM 50979/3.

kasdienybę ji draugei pasakojo: „Man niekada nėra nuobodu; skaitau, mokiuos, taip ir laikas labai greit bėga.“³² Įdomu tai, kad ponია Stanislava dirbo ir darže prie namų: „Kaip aš jau minėjau, turim nedidelį daržą. <...> Jau nuo 15 gegužės valgom savo ridisėlius, saločius, svogūnus ir burokėlius. Algutis pasodino 24 flensus pomidorų, kurie gražiai auga. Turim truputį ir savo uogų: jau suvalgėm čerešnius. <...> Man labai gerai, kad turiu darže kiekvieną dieną apie 2 val. darbo.“³³

Ypač ponია Stanislava ilgėjosi vieno gražiausių Lietuvos kurortų – **Palangos**. Ji šilčiausiais žodžiais minima beveik visuose laiškuose: „Aš Palangą labai myliu ir užmiršti sunku.“³⁴ „Aš visuomet Palangoje labai gražiai pailsėdavau. Į Atlantą aš nevažiuoju, man nepatinka.“³⁵ „Kada jūs ir kiti pažįstami man aprašinėjo Palangą ir mūsų jūrą – tai širdį smarkiai suspaudžia, kad aš daugiau nebepamatysiu.“³⁶ (8 il.)

Gyvendama pas sūnų JAV, ponია Stanislava nuvykdavo pasisvečiuoti ir pas dukrą Rūtą į Nyderlandus. Viename laišku ji rašo: „Jei Visagalis leis, tai turėsiu didelį džiaugsmą, važiuosiu 6 mėn. į Olandiją pas savo Rūtą pasisvečiuoti. Algutis jau rūpinasi dėl dokumentų.“³⁷ Į Nyderlandus iš JAV ji buvo nuvykusi kelis kartus. Dukra visada rūpinosi mama, džiugindavo ją siuntinukais: „Šv. Kalėdoms turėjau labai gražų siuntinį iš Olandijos. Dabar Motinos dienos proga vėl atsiųs.“³⁸

Draugių susirašinėjimas nutrūko 1973 m. gegužę, mirus poniai Aurelijai. S. Šlepetienė mirė JAV 1999-aisiais, būdama 107 metų. Gyvenimas JAV pas rūpestingą sūnų, svečiavimasis pas dukrą jai buvo didelė laimė. Tačiau draugei ji rašė: „Abudu namai malonūs ir vaikai mieli ir labai rūpestingi, bet būtų maloniau, jeigu mes visi gyventumėm mūsų brangioj Lietuvoj.“³⁹ Taigi, ponია Stanislava išvažiavo ne savo noru, o priversta istorinių aplinkybių. Folkloristė Giedrė Šmitienė, tyrinėjanti laiškus, teigia: „Laiškas iš prigimties yra kartinis, jis rašomas ir gaunamas kartą. Nei jo rašytojas, nei skaitytojas niekada nemato laišku visumos.“⁴⁰ Šiuo atveju mes turėjome retą galimybę pamatyti gautų ir siunčiamų laišku visumą.

Išvados

Pasaulio lietuvių metais pasirinkus tyrinėti LLBM saugomus laiškus (LBM 50976–LBM 50993), buvo atskleista ir išsamiai atkurta XX a. tragiškai susiklosčiusi Šlepečių šeimos istorija. Buvo papildyti muziejaus eksponatų-laiškų, rastų be metrikos, duomenys. Laiškai yra suinventorinti, nuskenuoti, aprašyti ir įvesti į LIMIS sistemą.

Šaltinių ir literatūros sąrašas

LBM 50976 M 9478–LBM 50993 M 9495 (18 vokų, 13 laišku ir Kalėdų atvirukas iš JAV bei 14 laišku-atsakymų iš Lietuvos).

Balžekas, Albinas, g. 1933. Interviu, Rumšiškės, Kaišiadorių r., 2019 01 16.

Šlepetys, Ričardas Algimantas, g. 1928. Whiting, New Jersey, el. laiškas 2019 01 29.

Šlepetys, Ričardas Algimantas, g. 1928. Whiting, New Jersey, el. laiškas 2019 01 30.

Šlepetys, Ričardas Algimantas, g. 1928. Whiting, New Jersey, el. laiškas 2019 02 09.

Šlepetys, Ričardas Algimantas, g. 1928. Whiting, New Jersey, el. laiškas 2019 03 01.

Ivanauskaitė, Vita. Folklorinė laiško paradigma, In *Tautosakos darbai*, 33, 2007, p. 133–150.

Lietuvos kariuomenės karininkai. 1918–1953 (Lietuvos nacionalinio muziejaus biblioteka, t. 7). Vilnius, 2007, p. 322.

Šmitienė, Giedrė. *Paprasti laišakai: kontekstinio tyrimo metodika*. In *Tautosakos darbai*, 55, 2018, p. 134–154.

32 Ibid. 1964 07 21. LBM 50978/4.

33 Ibid. 1965 06 23. LBM 50981/2.

34 Ibid. 1966 07 14. LBM 50982/2.

35 Ibid. 1965 06 23. LBM 50981/3.

36 Ibid. 1964 12 12. LBM 50979/3.

37 Ibid. 1968 03 26. LBM 50993/4.

38 1967 03 02. LBM 50983/3.

39 Ibid. 1972 02 29. LBM 50988/3.

40 Šmitienė, Giedrė. *Paprasti laišakai: kontekstinio tyrimo metodika*. In *Tautosakos darbai*, 55, 2018, p. 140.

“MY HEART IS SEVERELY HURTING ...” (THE LETTERS WRITTEN BY STANISLAVA ŠLEPETIENĖ FROM THE USA TO HER FRIEND FROM LITHUANIA)

Renata Baniienė

Janina Samulionytė

The Open-Air Museum of Lithuania

In 2014, Janina Samulionytė, an employee of the Open-Air Museum of Lithuania, received a bunch of letters from a collector living in Kaunas. They were written since December 1963 until June 1973. There were 18 envelopes, 13 letters and a Christmas card from the USA and 14 letters-answers to them from Lithuania. Two friends teachers were corresponding: Stanislava Šlepetienė and Mrs. Aurelija from Kaunas. In 1963, due to historical circumstances S. Šlepetienė went to live with her son in the USA, and Mrs. Aurelija lived all the time in Lithuania. The uniqueness of the correspondence is not only the survived letters with envelopes from the USA, but also the answers to the letters. The answers from Kaunas are drafts, with crossing out and corrections. Only the rewritten letters-answers were sent to the USA.

According to the survived addresses and the names and surnames of the people mentioned in the letters, the relatives of S. Šlepetienė were found. They provided information, shared photos and memories. After obtaining interesting letters, however, with poor metrics, it was decided to find out more

about the authors of the letters and their relatives, to supplement the data of the letters-exhibits (according to the collector, the letters were found near a garbage container in Kaunas).

These simple letters reveal S. Šlepetienė's longing for homeland, the warm human relations of two friends with relatives and other friends both in the USA and Lithuania. The paper introduces S. Šlepetienė, her husband Juozas, their children, her husband's brother Kazimieras. S. Šlepetienė's letters sensitively tell us about life in the USA, Lithuania and dear people who remained there. There is almost no letter that does not mention holiday spent in Palanga. In letters from Soviet Lithuania Mrs. Aurelija writes mainly about air, health, and briefly remembers common acquaintances and Palanga.

Investigating LLBM's stored letters (LBM 50976 – LBM 50993), the history of the Šlepečiai family was revealed. The data of the museum's exhibits-letters found without metrics were supplemented. The letters have been inventoried, scanned, described and registered in the LIMIS system.

**LIETUVOS MUZIEJŲ RINKINIŲ
MOKSLINIAI TYRIMAI**

**SCIENTIFIC RESEARCH OF
LITHUANIAN MUSEUMS'
COLLECTIONS**

KAROLIO JURGIO KROŠINSKIO ŠEIMOS HERBINIS KOKLIS IŠ ROKIŠKIO SENOSIOS DVARVIETĖS

Giedrius Kujelis

Rokiškio krašto muziejus
Tyzenhauzų g. 5, Rokiškis
g.kujelis@muziejus.rokiskyje.lt

Anotacija

Rokiškio kraštotyros muziejų 1933 m. įkūrė mokyklų inspektorius Juozas Ruseckas, mokytojas Petras Bliūdžius, miesto burmistras Julijonas Malevičius ir kiti entuziastai, susibūrę į kraštotyros draugiją. Šiandien muziejaus fonduose yra daugiau nei 109 tūkst. įvairius Rokiškio krašto istorijos laikotarpius atspindinčių eksponatų. Tačiau ilgą laiką muziejaus fonduose nebuvo nei vieno fizinio įrodymo, bylojančio apie kunigaikščių Krošinskių epochą Rokiškyje, kuri tęsėsi per 200 metų nuo XVI a. pradžios iki XVIII a. pirmos pusės. Tačiau 2012 m. pradėti archeologiniai tyrimai senojo Rokiškio dvaro vietoje, visą situaciją pakeitė iš esmės. Šis straipsnis skirtas pristatyti vieną unikaliausių šių tyrimų metu rastų artefaktų, papildžiusių Rokiškio krašto muziejaus fondus. Tai XVII a. antros pusės plokštinis herladinis koklis su Rokiškio dvaro savininko, kunigaikščio Petro Jurgio Krošinskio ir Elžbietos Tyzenhauzaitės-Krošinskienės jungtiniu šeimos herbu. Straipsnyje taip pat trumpai pristatoma kunigaikščių Krošinskių giminė.

Raktiniai žodžiai

Kunigaikščiai, Krošinskiai, Rokiškis, dvaras, koklis, archeologija, heraldika, muziejus

2012 m. entuziastų, vėliau susibūrusių į visuomeninę organizaciją „Tyzenhauzų paveldas“, ir Rokiškio krašto muziejaus iniciatyva pradėti archeologiniai tyrimai spėjamoje Rokiškio senojo dvaro vietoje dažno rokiškėno buvo vadinami „adatos paieškomis šieno kupetoje“. Tačiau tais pačiais metais pavyko rasti tą „adatą“. Tuo metu tiriant buvo rasti trys žaliai glazūruoto koklio fragmentai, kuriuose buvo galima įžvelgti heraldinius simbolius. Viename iš fragmentų buvo ryškiai matyti kunigaikščių Krošinskių herbas „Žvakidė“ (*Lichtarz*). Kitame fragmente buvo paaiškinta pasaga su strėle – herbas „Uodega“ (*Ogonczyk*). Visos šios trys dalys buvo klijuojamos į vieną plokštinio heraldinio koklio kairiąją pusę. Koklio apačioje buvo ryški raidė P. (1 il.)

1. Heraldinio koklio fragmentai Rokiškio senosios dvarvietės archeologinių tyrimų vietoje.

Konsultuojantis su heraldikos specialistais, buvo iškelta versija, kad tai gali būti Petro Jurgio Krošinskio herbas, kuriame vaizduojamas jo tėvo Karolio Jurgio Krošinskio (kairėje viršuje) herbas „Žvakidė“ ir jo senelės iš tėvo pusės (apačioje kairėje) Elžbietos Veslovskytės herbas „Uodega“. Tokiu atveju trūksta moje dešinėje koklio pusėje (viršuje) turėtų būti Petro Jurgio Krošinskio motinos Elžbietos Tyzenhauzaitės herbas „Buivolas“ (*Bawol*) ir (apačioje) senelės iš motinos pusės Kotrynos Ciechovskytės herbas „Žaltys“ (*Wiąż*). Būtent tokiu principu buvo sudarinėjami jungtiniai giminės herbai – nurodant tėvo, motinos ir senelių iš tėvo bei motinos pusių herbus. Raidė „P“ reiškia koklio savininko pareigybę. Kadangi Petro Jurgio tėvas buvo Breslaujos pakamaris, tai sūnūs paveldėjo pakamaraičių titulą. Tokiu atveju kitoje pusėje turėjo būti raidė „B“ (P – *podkomorzy*, B – *Braslawski*).

2. P. Gudyno restauravimo centre atkurtas Karolio Jurgio Krošinskio ir Elžbietos Tyzenhauzaitės šeimos herbinis koklis.

Vėlesnių metų Rokiškio senosios dvarvietės archeologinių tyrimų radiniai šią teoriją kaip ir patvirtino, nes buvo rasti tokio pat tipo koklio fragmentai, kuriuose galėjome išvelgti Tyzenhauzų „Buivolą“ bei Ciechovskių „Žaltį“ ir trūkstantą raidę „B“. Tačiau sutrikdė rasti koklio kampiniai fragmentai su raidėmis KC (kaip manėme) ir KK. Vėliau buvo iškelta versija, kad ten ne raidės „KC“, o Karolio Jurgio inicialai „KG“ (*Karol Grzegory*).

2015–2016 m. Rokiškio senojo dvaro vietoje surasti kokliai buvo restauruoti P. Gudyno restauracijos centre. Herbinį koklį restauravo restauratorė Rasa Bieliauskaitė-Mykolaitienė. Iš smulkių detalių, kaip mozaika, buvo atstatytas ir heraldinio koklio vaizdulytis – keturių laukų skydas su herbais. Tačiau legenda, įrašyta šiame koklyje, nebeatitiko iš pradžių iškeltos herbo priklausomybės versijos. Legenda „KG, KK, PB, HT, KK, PB“ užminė naują mįslę. Pagal heraldikos taisykles dažniausiai pirmi inicialai yra vardo, antri – pavardės, treči pareigybių. Ką reiškia dvi raidės pavardės vietoje, ką reiškia kitos raidės?

Didžiausias džiaugsmas istorikui – tai naujas atradimas. Šį kartą Klėja mums nusišypsojo. Kaip perkūnas iš giedro dangaus atėjo nušvitimas. Kad dvi „K“ raidės yra pavardė su titulu – kunigaikštis Krošinskis (lenk. *Kniaź Kroszynski*), o raidės „HT“ yra kunigaikščio Karolio Jurgio Krošinskio o žmonos – Elžbietos (lenk. *Halszka*) Tyzenhauzaitės inicialai (2 il.).

Tokiu atveju šis herbas priklauso kunigaikščio Karolio Jurgio Krošinskio šeimai. Kairiajame vir-

3. Herbinio koklio fragmentas, rastas Rokiškio senosios dvarvietės archeologinių tyrimų metu.

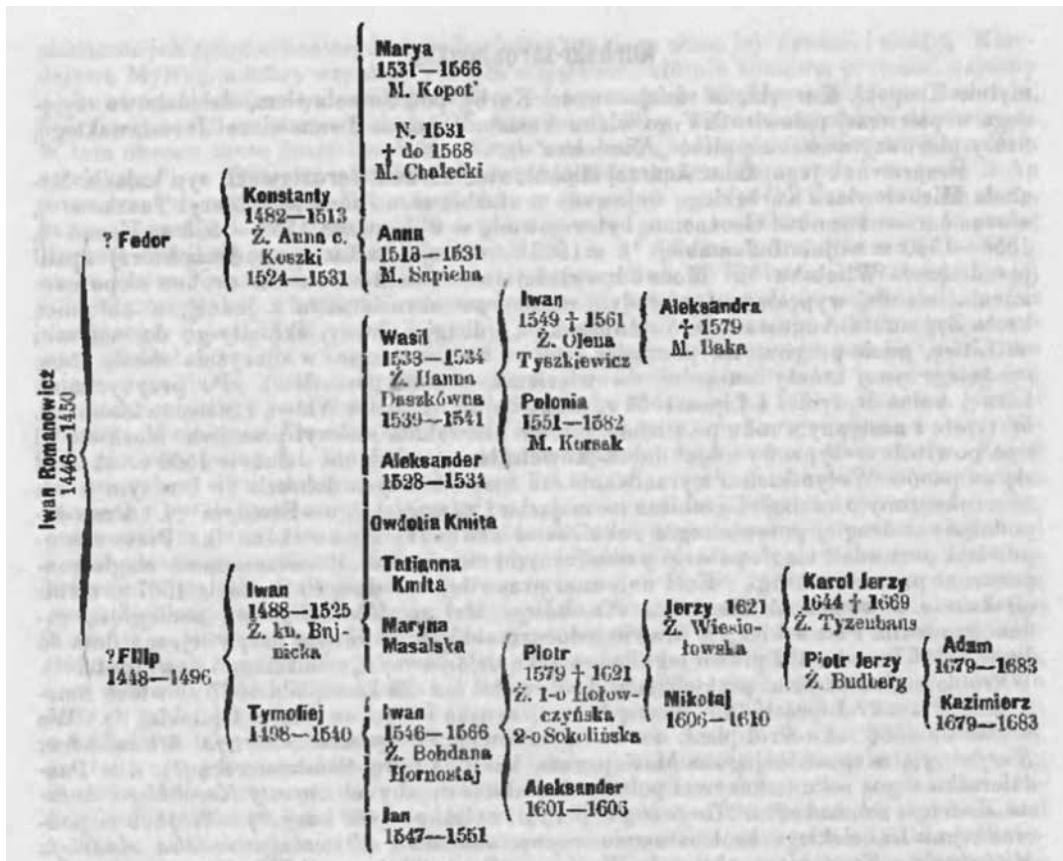
šutiniame kampe (heraldinė dešinė) – kunigaikščių Krošinskių herbas „Žvakidė“ (*Lichtarz*), dešiniajame viršutiniame kampe (heraldinė kairė) – Karolio Jurgio žmonos Elžbietos Tyzenhauzaitės herbas „Buivolas“ (*Bawol*), kairiajame apatiniame kampe – Karolio Jurgio Krošinskio motinos Elžbietos Veselovskytės herbas „Uodega“ (*Ogonczyk*), dešiniajame apatiniame kampe – Elžbietos Tyzenhauzaitės motinos Korynos Ciechovskos herbas „Žaltys“ (*Wiąź*). Legenda: „KG“ – *Karol Grzegory* (Karolis Jurgis), „KK“ – *Kniaź Kroszynski* (Kunigaikštis Krošinskis), „PB“ – *Podkomorzy Braslawski* (Breslaujos pakamaris), „HT“ – *Halszka Tyzenhaus* (Elžbieta Tyzenhauzaitė), „KK“ – *Kniażowa Kroszynska* (Kunigaikštienė Krošinskienė), „PB“ – *Podkomorzowa Braslawska* (Breslaujos pakamarienė).

Rokiškio krašto garbės pilietis, heraldikos specialistas dr. Edmundas Rimša sutiko su šia iškelta versija. Jo teigimu, tradicija vaizduoti jungtinius šeimos, ne giminės herbus atsirado tik XVII a. pabaigoje. Tačiau kunigaikštis Karolis Jurgis Krošinskis su Elžbieta Tyzenhauzaitė susituokė 1652 m. (mirė 1668 m.). Tokiu atveju šis herbas yra ankstyviausias kol kas žinomas jungtinis šeimos herbas.

Šiuo metu restauruotas koklis ir kiti radiniai iš Rokiškio senosios dvarvietės archeologinių tyrimų eksponuojami Rokiškio krašto muziejaus ekspozicijoje.

2012–2017 m. atliekant archeologinius Rokiškio senojo dvaro vietos tyrimus, buvo rasta daugiau heraldinių koklių fragmentų. Tačiau kol kas lieka paslaptis, kokiems asmenims priklausė šie herbai ir kurie buvo jų ryšiai su Rokiškio dvaru (3 il.).

Dėl Krošinskių giminės kilmės ir šiandien tarp istorikų vyksta diskusija. A. Kojalavičius-Vijūkas apie kunigaikščių Krošinskių kilmę rašė: „Kunigaikščiai Krošinskiai savo kilmę veda iš [Lietuvos

4. Kunigaikščių Krošinskių genealoginis medis. Wolff Józef. *Kniaziowie litewsko-ruscy od końca czternastego wieku*. Warszawa, 1895. p. 198.

Didžiojo kunigaikščio – *aut. past.*] Kęstučio sūnaus Vygando (Wigunt). Jam gimęs sūnus Grigalius Severske įkūrė Krošino pilį.⁴¹ Šio teiginio šaltinis buvo Laurencijaus Kolocovičiaus (Laurentius Kolloso-wicz) panegirika „Gratulatio nuptiarum inter perill. ac mm. d[omi]nu[m] d. Carolum Georgium a Kroszy-no Kroszynscium et perill. ac m[agnifi]ca[m] d[omi]nam d. Elizabetham per[i]ll. ac m[agnifi]c[i] d[omi]ni d. Wilhelmi a Tizenhauzen, capitanei Kupiscensis filiam, die 21 Ianuarii anno 1652. Vilnae feliciter celebratarum per Laurentium Kolloso-wicz exhibita, w Vilnie: w drukarni Oycow Bazilianow s. Troyc“, išleista 1652 m. Vilniuje kunigaikščio Karolio Jurgio Krošinskio ir Elžbietos Tyzenhauzaitės vedybų proga. Kaip lietuviškos kilmės pagrindimą A. Vijūkas-Kojalavičius nurodo įrašą Šv. Trejybės vienuolyno bažnytinėje knygoje, kurioje buvo užrašomi mecenatų ir valdovų vardai. Toje knygoje yra kunigaikščiai Romanas, Petras, Floras ir Surinas Krošinskiai². Tą pačią kilmės teoriją savo parengtame herbyne atkar-

toja ir Kasperas Nieseckis, teigdamas, kad Krošinskių giminė prasideda nuo Vigungo (lenk. *Wigunda*), kurio sūnus Grigalius pastatė Krošino miestą ir pilį Severske. Iš čia ir kilo Krošinskių giminės pavardė³. Józefas Wolffas šiuo atveju abejoja, kad egzistavo toks Kęstučio sūnus, bet ir toliau laikosi nuomonės, jog kunigaikščių Krošinskių giminė yra kilusi iš Lietuvos didžiųjų kunigaikščių. Autorius Krošinskių giminės tėvonija laikė Krošina, esantį Naugarduko paviete. Šių valdų Krošinskiai neva neteko Žygimanto Kęstutaičio laikais apie 1430 m.⁴ (4 il.)

Supraslio vienuolyno atminties knygoje, išdėstytoje ant pergamento (*субботник или поминник*), kuriame surašytos kunigaikščių giminės, yra ir paminėta Smolensko iždininko Konstantino Krošinskio giminė: „Помяни Господи души усопших рабъ своихъ вписующхся въ книги сія общія <...> Родъ кн. Костантина Крошинского: Князя Романа. Кн. Ивана. Инокыню княгыню Евпраксыю. Князя Федора. Инокыню княгыню Ефросинию. Уліану. Князя Коньстаньтина. Княгыню Анну.

1 Kojalavičius-Vijūkas, Albertas. *Šventasis Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos bei jai priklausančių provincijų giminių ir herbų vardynas*. Vilnius, 2015, p. 354.
2 Келембет, Станислав. Происхождение князей Крошнских. In *Studia Historica Europa Orientalis. Исследования по истории Восточной Европы*. Научный сборник, вып. 9. Минск, 2016. с. 90.

3 *Herbarz polski Kaspra Nieseckiego, S. J. Powiększony dodatkami z późniejszych autorów rękopismów, dowodów, urzędowych i wydany przez Jana Nep. Bobrowicza*, t. 5. Lipsk, 1840, s. 390–391.
4 Wolff, Józef. *Kniaziowie litewsko-ruscy od końca czternastego wieku*. Warszawa, 1895, s. 186.

Князя Васи́ліа. Князя Феодосіа. Уліану. Князя Васи́ліа. Князя Івана. Князя Дмитрія Тимофеа. Марію. Евфиміи. Харитона. Івана. Анну. Зеновіа. Священноинока Антоніа. Скимника Герасима. Инока Иларіона. Вассы. Софроніа. Мисаила. Венедикъта. Никиту. Аньдреа. Коньстанътина. Стефаниду. Васи́ліа. Окъсини. Карпа. Огрефини. Івана. Окъсини Феодора. Іосифа. Григоріа. Анастасію. Анну. Іосифа. Васи́ліа. Макъсима. Захарію Анну. Михаїла. Евфимію. Потапіа. Іакова Юріа. Феодосію. Паѣфенія. Ирины. “Pagal šį dokumentą matome, kad Konstantino Krošinskio giminė pradeda nuo to paties kunigaikščio Romano, kuris yra įrašytas į Šv. Trejybės vienuolyno mecenatų knygą. Taigi dabar lieka atsakyti į svarbiausią klausimą – kas yra kunigaikštis Romanas?”

J. Wolffas kunigaikščio Romano asmenybę sieja su 1446 m. minimu Didžiojo Lietuvos kunigaikščio Švitrigailos Ponų tarybos nariu – kunigaikščiu Ivanu Romanovičium⁵. Tas pats Ivanas Romanovičius yra minimas kaip Švitrigailos Ponų tarybos narys ir liudininkas rašto, kuriuo Švitrigaila 1438 m. balandžio 23 d. Timotiejui Overkaičiui Bogušui (*Богуша Оверкича Тимоха*) iš Seversko Naugardo už ištikimą tarnystę patvirtina bajoro titulą⁶. Abiejuose šaltiniuose minimas Ivanas Romanovičius yra Krošinskių pradininko kunigaikščio Romano sūnus.

Peržvelgus Gediminaičių dinastijos narius, į akis krenta, kad Lietuvos didysis kunigaikštis Kęstutis neturėjo sūnaus vardu Vigundas. Įdomus sutapimas, kad Lietuvos didysis kunigaikštis Algirdas turėjo sūnų vardu Vingaudas (lenk. *Wingold*), kuris tapo Psokovo ir Polocko kunigaikščiu, žinomu kaip Andrius Algirdaitis. Galbūt Vigundas ir Vingaudas yra tas pats asmuo?

Ukrainos istorikas Leontijus Vaitovičius, atmesdamas A. Kojalavičiaus-Vijūko teoriją, Krošinskius kildina ne iš mitinio Kęstučio sūnaus, o kaip giminės pradininką nurodo iš tikrųjų egzistavusį jo sūnų – Naugarduko kunigaikštį Vaidotą⁷. Tačiau, kaip teigia Stanislavas Kelembetas, jokių patikimų duomenų apie Vaidoto palikuonis nėra, be to, jeigu Vigundas ar Vaidotas būtų turėję palikuonių, tai jie

būtų artimi karaliaus Jogailos ar Vytauto Didžiojo giminaičiai ir apie juos būtų daugiau duomenų iš istorinių šaltinių, kuriuose jie turėtų būti dažnai minimi, o šiuo atveju to nėra⁸. Tačiau vis dėlto galima nesutikti su autoriumi, kadangi yra žinomas Vaidoto sūnus Jurgis⁹. Lotyniška forma Jurgio vardas būtų *Gregory*, tad galime iškelti prielaidą, kad A. Kojalavičiaus-Vijūko minimas Vigundo sūnus Grigalius ir Vaidoto sūnus Jurgis yra tas pats asmuo.

Dar vieną kunigaikčių Krošinskių kilmės teoriją pateikė Janas Tęgowskis, išsamiai tyrinėjęs Gediminaičių dinastijos genealogiją. Istorikas Krošinskių giminę kildina iš Vytauto Didžiojo Smolensko vietininko, Briansko ir Černigovo kunigaikščio Romano Michailovčiaus¹⁰.

Atsižvelgiant į kunigaikščių Krošinskių valdytas žemes, kurios minimos kaip tėvonija ir yra Smolensko žemėse, tai prielaidos, kad Krošinskiai kilo iš Smolensko kunigaikščių, atmesti nederėtų. Tačiau 1492 m. Lietuvos pasiuntinių skunde Maskvos didžiajam kunigaikščiui Ivanui Vasiljevičiui dėl užimtų tėvonių žemių kunigaikščiai Krošinskiai teigė, kad šios žemės (Tešiniovas, Sukromna) yra jų tėvų ir senelių žemė dar nuo Vytauto laikų¹¹. Tai yra maždaug nuo 1395–1404 m., kai prie Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (toliau – LDK) buvo prijungtas Smolenskas ir Viazmos kunigaikštystė, tad Krošinskių giminės „lizdas“ galėjo būti tiek etninėje Lietuvoje, tiek dabartinės Baltusijos teritorijoje. Kunigaikščių Krošinskių kilmės iš Smolensko prielaidą sugriauna tas faktas, kad Smolensko apylinkėse nėra žinoma Krošino vietovardžio iš kurio, kaip manoma, kilo kunigaikščių pavardė. Tokių vietovardžių esama dabartinės Baltusijos Respublikos teritorijoje. Vienas (*Крошын*) yra Baranovičių rajone, Bresto apskrityje, kitas (*Крошына*) – Polocko rajone, Vitebsko apskrityje, trečias (*Крошына*) – Ušacko rajone, Vitebsko apskrityje. Kaip prisiminame, A. Kojalavičius-Vijūkas Krošinskius kildina iš Naugarduko pavieta buvusio Krošino. Šiandien tai būtų Krošinas Baranovičių rajone.

Kraštotylininkas Vasilis Dubeika, tyrinėjantis minimo Krošino istoriją ir parašęs knygą, skirtą mies-

5 Wolff, Jozef. Op. cit.

6 Розов, Володимир. *Українські грамоти*, т. 1: XIV в. і перша половина XV в. Київ, 1928, с. 140–141.

7 Келембет, Станислав. Происхождение князей Крошнских. In *Studia Historica Europa Orientalis. Исследования по истории Восточной Европы*. Научный сборник, вып. 9. Минск, 2016, с. 91. Войтович, Леонтій. Князівські династії Східної Європи (кінець IX – початок XVI ст.). Склад, суспільна і політична роль. Історико-генеалогічне дослідження. Львів, 2000. с. 649.

8 Келембет, Станислав. Происхождение князей Крошнских. In *Studia Historica Europa Orientalis. Исследования по истории Восточной Европы*. Научный сборник, вып. 9. Минск, 2016. с. 91.

9 Tęgowski, Jan. *Pierwsze pokolenia Giedyminowiczow (Biblioteka genealogyczna, t. 2)*. Poznan-Wroclaw, 1999, s. 202–203.

10 Ibid.

11 *Сборник Императорского Русского исторического общества*, т. 35: *Памятники дипломатических сношений Московского государства с Польско-Литовским*, т. 1. Санкт-Петербург, 1882. с. 74.

telio istorijai „Багрымаў Крашын“, teigia, kad pirmą kartą Krošino dvaras paminėtas Kazimiero Jogailaičio laikais, kai jis buvo suteiktas Juškai Goicevičiui (*Юшко Гойцавич*)¹². Tad Krošinskių čia XV a. antroje pusėje jau nebuvo, bet lieka klausimas, ar iš viso buvo? Iki Juškos Goicevičiaus, Krošino dvaras priklausė Ladžiatų giminės pradininkui Andriui, herbo „Trimitai“ (*Трыбы*) savininkui. Taip pat autorius, aptarinėdamas Krošinskių kilmę, pateikia vieną įdomų baltarusių istoriko Viktoro Nasevičiaus argumentą, kuris neva patvirtina kunigaikščių slavišką kilmę iš Smolensko ir Černigovo kunigaikščių – tai Krošinskių herbo „Žvakidė“ panašumas į Riurikaičių tridantį. Tačiau kunigaikščiai Krošinskiai iki XVII a. naudojo visai kitokį herbą, nei A. Kojalavičiaus-Vijūko „pakrikštyta“ „Žvakidė“.

Nustatyti tikrajai kunigaikščių Krošinskių kilmei trūksta šaltinių. Daugelis istorikų remiasi istorinių asmenybių vardų panašumu. Nemažai tyrinėtojų laikosi A. Kojalavičiaus-Vijūko pateiktos kunigaikščių Krošinskių kilmės teorijos, kurios pagrindas – Laurencijaus Kolocovičiaus panegirika, parašyta praėjus daugiau nei po 200 metų nuo giminės pradžios. O gal tai buvo tiesiog romantizuotas baroko epochos pasakojimas apie didingą kunigaikščių kilmę, neturintis jokio realaus pagrindo? Mes šiuo metu nesiimsime kurti naujų šios giminės kilmės teorijų. Kiekviena iš mūsų aptartų kilmės versijų turi nemažai argumentų „už“ ir „prieš“. Mūsų nuomone, labiausiai tikėtina, kad kunigaikščiai Krošinskiai kilo iš vietinių Smolensko žemių kunigaikščių, ir Vytauto Didžiojo laikais tapo LDK pavaldiniais. Tokiu atveju Krošino reikia ieškoti ne Naugarduko pavieta, o Seversko Naugardo žemėse.

Kunigaikščiai Krošinskiai iki XV a. pabaišgos turėjo valdų pasienyje su Maskvos didžiąja kunigaikštyste. Kunigaikščiai Krošinskiai Viazmos-Možaisko srityje žemes gavo apie 1403–1404 m. Tačiau, prasidėjus Maskvos ekspansijai į vakarus, po truputį tos žemės buvo prarandamos. Jau 1496 m. kunigaikštis Filipas Krošinskis su sūnumis kreipėsi į Lietuvos didįjį kunigaikštį Aleksandrą ir pranešė, kad jų tėvoninius dvarus užėmė Maskva. Jie prašė tai apžiūrėti ir vietoj jų duoti žmonių Smolensko pavieta...¹³ Ketvirtojo karo su Maskva metu LDK prarado Smolenską. Savo valdų neteko ir Krošinskiai. Pagal 1514 m. balandžio 12 d. raštą Trakų vaivados pareigūnui Volodarskiui, teiktą pas Smolensko išdininką Rokiškio vietininką kunigaikštį Timofejų

5. Atminimo lenta Elenai Vainaitėi-Jaseneckytei-Krošinskienei-Tyzenhauzienei Rokiškio Šv. Apaštalo evangelisto Mato bažnyčios kriptoje.

Filipovičių Krošinskį¹⁴, sužinome, kad Rokiškis jau buvo perduotas valdyti Krošinskiams. Lietuvos didysis kunigaikštis Žygimantas Augustas 1547 m. lapkričio 9 d. privilegija leno teise atidavė Rokiškio dvarą Ivanui Timofejevičiui Krošinskiui ir jo palikuoniams visiems laikams¹⁵ (5 il.).

Kunigaikščiai Krošinskiai Rokiškį valdė per 200 metų. Paskutinioji šios giminės atstovė kunigaikštienė Elena Vainaitė-Jaseneckytė-Krošinskienė-Tyzenhauzienė mirė 1739 m. Kunigaikštienė nuolat rezidavo Rokiškio dvare ir yra perlaidota Rokiškio Šv. apaštalo evangelisto Mato bažnyčioje. Kunigaikščių Krošinskių herbas „Žvakidė“ yra viena iš keturių dabartinio Rokiškio miesto herbo sudėtinių dalių.

12 Дубейка, Василь. *Багрымаў Крашын*. Минск, 2019, с. 30-35.

13 *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 6 (1494–1506). Užrašymų knyga 6*. Parengė Algirdas Baliulis. Vilnius, 2007, p. 123.

14 *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 9 (1511–1518)*. Parengė Krzysztof Pietkiewicz. Vilnius, 2003, p. 145.

15 Tyzenhauzų archyvas. VUB RS, f. 5, b. 28–2334, l. 229.

Literatūros ir šaltinių sąrašas

Herbarz polski Kaspra Niesieckiego, S. J. Powiększony dodatkami z późniejszych autorów rękopismów, dowodów, urzędowych i wydany przez Jana Nep. Bobrowicza, t. 5. Lipsk, 1840.

Kojalavičius-Vijūkas, Albertas. *Šventasis Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos bei jai priklausančių provincijų giminių ir herbų vardynas.* Vilnius, 2015.

Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 6 (1494–1506). Užrašymų knyga 6. Parengė Algirdas Baliulis. Vilnius, 2007.

Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 9 (1511–1518). Parengė Krzysztof Pietkiewicz, Vilnius, 2003.

Tęgowski, Jan. *Pierwsze pokolenia Giedyminowiczow (Biblioteka genealogyczna, t. 2).* Poznan-Wroclaw, 1999.

Tyzenhauzų archyvas. Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius, f. 5, b. 28–2334, l. 229.

Wolff, Józef. *Kniaziowie litewsko-ruscy od końca czternastego wieku.* Warszawa, 1895.

Войтович, Леонтій. *Князівські династії Східної Європи (кінець IX – початок XVI ст.). Склад, суспільна і політична роль. Історико-генеалогічне дослідження.* Львів, 2000.

Дубейка, Васіль. *Багрымаў Крашын.* Минск, 2019.

Исследования по истории Восточной Европы. Научный сборник, вып. 9. Минск, 2016.

Келембет, Станислав. Происхождение князей Крошинских. In *Studia Historica Europa Orientalis.*

Розов, Володимир. *Українські грамоти, т. 1: XIV в. і перша половина XV в.* Київ, 1928.

Сборник Императорского Русского исторического общества, т. 35: Памятники дипломатических сношений Московского государства с Польско-Литовским, т. 1. Санкт-Петербург, 1882.

THE COAT OF ARMS TILE OF KAROLIS JURGIS KROŠINSKIS FAMILY FROM ROKIŠKIS OLD MANOR

Giedrius Kujelis

Rokiškis Area Museum

In 2012, on the initiative of enthusiasts, who later joined into the public organization “Tyzenhauzai Heritage” and Rokiškis Area Museum, archaeological investigation was started on the presumed site of Rokiškis Old Manor. During these investigations, Rokiškis old manor was localized and numerous artefacts related to the history of Rokiškis of the 16th–18th century were found.

In the same year, three fragments of green glazed tiles were found, where heraldic symbols could be seen. All three parts were glued to one side of the flat heraldic tile, which depicted the coat of arms of the Dukes Krošinskiai.

Other fragments of this tile were found during later investigations of Rokiškis old manor (archaeological investigations took place in 2012, 2014–2017). The complete image of the heraldic tile was restored at P. Gudynas Restoration Centre. The coat of arms of the four families are depicted on a four-part shield: in the upper left corner (heraldic right) –

the coat of arms of the Dukes Krošinskiai – a Candlestick (Lichtarz), in the upper right corner (heraldic left) – the coat of arms of Karolis Jurgis’ wife Elžbieta (Halszka) Tyzenhauzaitė – a Buffalo (Bawol), in the lower left corner – the coat of arms of Karolis Jurgis Krošinskis’ mother Elžbieta Veselovskytė – a Tail (Ogonczyk), in the lower right corner – the coat of arms of Elžbieta Tyzenhauzaitė’s mother Kotryna Ciechovska – a Grass-snake (Wiąż). The legend is as follows: “KG” – Karol Grzegory (Karolis Jurgis), “KK” – Książ Kroszynski (Duke Krošinskis), “PB” – Podkomorzy Braslawski (Breslaujos pakamoris), “HT” – Halszka Tyzenhaus (Elžbieta Tyzenhauzaitė), “KK” – Książowa Kroszynska (Duchess Krošinskienė), and “PB” – Podkomorzowa Braslawska (Breslaujos Pakamorienė).

This tile is exhibited in the exposition of regional history at Rokiškis Area Museum. The coat of arms “Candlestick” of the Dukes Krošinskiai is one of four parts of present coat of arms of Rokiškis city.

XXII mokslinė konferencija
PASAULIO LIETUVIŲ PALIKIMAS LIETUVOS MUZIEJUOSE

Sudarytoja

Dr. Sigita Bagužaitė-Talačkienė

Recenzentas

Prof. dr. Rimvydas Laužikas

Redaktorė

Liuda Skripkienė

Santraukas į anglų kalbą vertė

Dr. Solveiga Sušinskienė

Tiražas 300

Išleido S. Martecko individuali įmonė

Spausdino BĮ UAB „Baltijos kopija“, www.kopija.lt

Lietuvių Romos Katalikų
Susivienymo Amerikoje
KONSTITUCIJA

CONSTITUTION OF THE
LITHUANIAN ROMAN CATHOLIC
ALLIANCE OF AMERICA.

1927

LITHUANIAN R. C. ALLIANCE OF AMERICA
225 So. Main Str., Wilkes Barre, Pa.